

YEŞİL ALAN MI İBADETHANE ALANI MI? DİL, DİN, PRATİK EKSENİNDE VALİDEBAĞ DİRENİŐİ¹

Sibel AKYILDIZ²

ÖZ

2014 yılında Validebağ Korusu'nun Acıbadem sınırında bulunan yeşil alanın dini tesis statüsüne çevrilmesi ve akabinde yapımına başlanılan inşaata karşı gerçekteŐen protestolar Validebağ Direnişi olarak adlandırılır. Validebağ Direnişi üzerine yazılan tez çalışmasının bir bölümünden derlenerek hazırlanan bu makale, Validebağ'daki eylemlere karşı ve eylemlere taraf olarak kodlanan iki ayrı gruba mensup toplamda yirmi iki kişi ile yapılan derinlemesine görüşmeler sonucu ortaya çıkmıştır. “Cami” kelimesinin geçtiği sorular katılımcılar tarafından dine karşı ya da taraf olma Şeklinde algılanarak cevaplandırılmıştır. Yeşil alanların yapılaşmaya açılmasına karşı olan katılımcılar, yeşil alanda yapılacak cami inşaatını ise makul karŐılamıŐtır. Validebağ örneğinden hareketle, din, dili ve kanaati etkiler; dini semboller bireyin mevcut görüşünü aşarak dinen meşru bir cevap yaratabilme gücüne sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Validebağ Direnişi, Yeşil Alan, Dil, Din, Yaşam Pratiği

¹ Bu makalede “Yeni Toplumsal Hareketler: Validebağ Direnişi Üzerinden Çevre Hareketleri” adlı yüksek lisans tezinin bir bölümünden yararlanılmıştır.

² Öğr. Gör., Yeditepe Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Fransızca Bölümü

GREEN SPACE OR MOSQUE? VALİDEBAĞ RESİSTANCE İN İSTANBUL İN CONTEXT WITH LANGUAGE, RELİGİON, PRATİCE

ABSTRACT

The transformation of the green area to religious facility area at Acıbadem border of the Validebağ Grove and the protests against the ongoing construction of the mosque in 2014, called as Validebağ Resistance. This article was compiled from a part of the thesis of Validebağ Resistance, consisting of twenty two indepth interviews conducted with two separate groups; those in favor and those who are against the actions in Validebağ. The questions which include the word “mosque” were answered by the participant perceived as being against or in favor of the religion. Those who are against any kind of construction in green spaces, are supportive for the construction of the mosque. Based on Validebağ, religion affects the language and the opinion. Religious symbols seem to have a power to create a legitimate response as passing beyond individual’s actual opinion.

Key words: Validebağ Resistance, Green Space, Language, Religion, Life Practice

GİRİŞ

Validebağ Korusu protestoları, basında yer alan ismi ile Validebağ Direnişi, Türkiye’de yeşil alan ile cami inşaatını karşı karşıya getiren ilk eylemler olması bakımından kıymetli bir birikime sahiptir. Protestolar sürecinde, cami yapımına taraf ya da yeşil alanın korunmasına taraf olan iki görüşü karşı karşıya getiren sebepleri ve koruyu korumaya yönelik direncinin ortaya çıkışını anlamak için öncelikle Validebağ Korusu’nun tarihçesini ve koruyu korumaya yönelik tarihsel mücadeleyi bilmek gerekir. Validebağ Korusu, İstanbul’un Anadolu Yakası’nda Kadıköy ve Üsküdar ilçelerinin kesiştiği noktada, 354.076 metrekare yüz ölçümüne sahip doğal yeşil alandır. Anadolu Yakası’nın 800.000 metrekare olan Karacaahmet Mezarlığı’ndan sonraki ikinci büyük alanı, dolayısıyla kamuya açık tek büyük ve doğal yeşil alanıdır. Geçmişte 700.000 metrekare alana sahip olan kuru, zaman içerisinde küçülmüş ve şu anki ölçüsüne gerilemiştir. Kuru, 1999 yılından beri 1. derece doğal sit alanı statüsüne sahiptir ve 1999 depreminde, bölge halkı tarafından şu an sayıları oldukça azalmış olan deprem toplanma alanı olarak kullanılmıştır.

Türkiye genelinde kentleşmenin yayılması ve yeşil alan miktarlarının azalması, Validebağ örneğinden ayrı ele alınamaz. Avrupa Komisyonu raporu (2016), Dünya Sağlık Örgütü’nün kişi başına düşen yeşil alan miktarını 9 metrekare olarak önerdiğinden bahsederken³, İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2010 raporuna göre, İstanbul’da kişi başına düşen yeşil alan miktarı 6,05 metrekare olarak açıklanmıştır.⁴ World Cities Culture Forum’da bu oran kişi başı % 2.2 olarak belirtilmiştir.⁵ İstanbul’da yeşil alanların azalması, nüfus artışı, inşaat sektörüne verilen teşvikler, hızlı ve de çarpık kentleşme ile bağlantılıdır. Anadolu Yakası’nı Avrupa Yakası’na bağlayan ve bu konumu itibari ile oldukça kıymetli bir alan

³ **European Commission** (2016) *Measuring the Accessibility of Urban Green Areas*

Erişim Tarihi: 10.03.2017

http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC102525/190916_siragusa_%20jrc_techrep_accessibility_online.pdf

⁴ **İstanbul Büyükşehir Belediyesi** (2009) *Park ve Bahçeler Müdürlüğü 2004- 2010*

Erişim Tarihi: 05.03.2017

http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/bldhizmetleri/2010/parkvebahceler_mud_2004-%202010.pdf

⁵ **World Cities Culture Forum** (2015) *% of Public Green Space (Parks and Gardens)*

Erişim Tarihi: 05.03.2017

<http://www.worldcitiescultureforum.com/data/of-public-green-space-parks-and-gardens>

üzerinde bulunan, bölgedeki yoğun yapılaşmanın ortasında kalmış bakir yeşil yapısı ile “boş alan” olarak görülen Validebağ Korusu da haliyle iştah kabartır.

Koruyu olası tüm tehditlerden koruma ve kollama girişimleri 1980'lere dayanır. 80'lerden günümüze, koru çevresindeki yoğun inşaat faaliyetleri ile birlikte korunun doğal ve tarihi yapısına zarar verecek pek çok girişimde bulunulmuştur. Koruma Kurulu'nca alınan karar gereği bölgede yapılan tüm inşaat çalışmalarının durdurulması gerekirken, koru içerisinde bulunan Abdülaziz Av Köşkü'nün tarihi ahırları restorasyon yapılıyor gerekçesi ile yıkılmış ve yerine “izci evi” inşa edilmiştir. Hali hazırdaki yapısı 1883 yılında inşa edilmiş olan,⁶ günümüzde öğretmenevi olarak kullanılan ve Rıfat Ilgaz'ın ünlü eseri Hababam Sınıfı'nın çekildiği tarihi Adile Sultan Kasrı'nın toprak alanı mermer kaplanmış; koruyu çevreleyen taş duvarlar yıkılıp yerine beton duvarlar örülmüştür. Tüm bu peyderpey dönüşümler korunun gerek tarihi gerekse de doğal yapısına zarar vererek, deresinin kurumasına, leyleklerin artık uğramamasına sebep olmuştur. Validebağ Korusu'nda süregelen bu olaylar neticesinde korunun korunmasına yönelik olarak bir dernek kurulması zorunluluğu ortaya çıkmış ve mahalleli tarafından 1999 yılı sonunda Validebağ Gönüllüleri Derneği kurulmuştur.

2014 yılında koruyu korumaya yönelik direncin Validebağ Direnişi olarak adlandırılmasına sebep olan ilk kıvılcımı ise 2012 yılında atılmıştır. Üsküdar Belediyesi sınırları içerisinde olan Validebağ Korusu, 30 Mart 2012 yerel seçimlerinde bir seçim vaadi olarak sunulmuştur. Üsküdar Belediye Başkanı Türkmen, yerel seçimleri kazanması halinde 1. derece doğal sit alanı olan koruyu “çılgın proje” olarak ifade ettiği, içerisinde havuz ve göletlerin bulunduğu Hyde Park benzeri bir parka dönüştüreceğini beyan etmiştir. Oysa 1. derece doğal sit alanları Koruma Kurulu onayı olmaksızın herhangi bir inşaat faaliyetinin yapılamayacağı alanlardır.⁷ Yine 2012 yılında, Validebağ Direnişi olarak adlandırılan sürecin yaşanmasına sebep olan, terk edilmiş yeşil alan statüsündeki bu alan (Ek II) için mahalleli

⁶ İstanbul Net (2018) *Adile Sultan Kasrı Öğretmenevi ve Kültür Merkezi*, Erişim Tarihi: 05.03.2017

<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/tarihi-eserler/adile-sultan-kasri-ogretmenevi-ve-kultur-merkezi/160/6>

⁷ Peyzaj Mimarları Odası (2014) *Validebağ Korusu'nda Çılgın Projelere Hayır*

Erişim Tarihi: 05.02.2017

http://www.peyzaj.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=6565&tipi=3&sube=0

tarafından 1/5000 lik plan tadili ile yeşil alanın dini tesis alanına çevrilmesine itiraz edilerek beş dava açılmıştır.⁸

2014 yılı Ağustos ayında, Adile Sultan Kasrı'nın otoparkının genişletilmemesi için mahalleli tarafından bir dizi basın açıklaması düzenlenmiştir. Koru içerisinde bulunan otoparkın genişlemesi ile ziyaretçi sayısının artacağı ve bunun da yeni kafe, restoran gibi yapılara zemin hazırlayacağı düşünülerek mahalleli tarafından itiraz edilmiştir. İnşaat yapılan alana kurulan paravanlar, mahalleli tarafından yıkılmış ve toplanan 80.000 imza 11 Ekim 2014 günü yapılan basın açıklaması ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne teslim edilmiştir.⁹ Otoparkı genişletmeye yönelik itirazlar ve 2012 yılında yeşil alanın dini tesis alanına çevrilmesine karşı açılan beş dava devam ederken, 15 Ekim 2014 sabahı, Validebağ Korusu'nun Acıbadem sınırındaki, terk edilmiş yeşil alan iken dini tesis alanına çevrilen bölgeye (Ek II) ilk kepçe makinesi gelmiş ve kazı çalışmaları başlamıştır. Bu tarihten itibaren mahalleli, dava süreçleri sonuçlanmadan alanda başlayan kazı çalışmasının çevresinde çadır kurup, nöbet tutarak (Ek III) inşaatı engellemeye çalışmıştır. İnşaat çalışmalarının devam ettiği 21 Ekim günü, İstanbul 7. İdare Mahkemesi cami inşaatı için yürütmeyi durdurma kararı vermişse de çalışmalar mahalle halkının protestoları eşliğinde devam ederek, 2015 yılında inşaat tamamlanmıştır.

Bu çalışma, yeşil alan ve ibadethane alanı tartışmalarının arasında sıkışan Validebağ protestoları üzerinden din-söylem ilişkisini incelemeyi amaçlar. En basit hali ile dil, duygu, düşünce, fikir, değer gibi aktarmak istediklerimizin dışı vurulmasına aracı olan en önemli yollardan biridir. Ancak dil, görüneni resmettiği kadar ilk bakışta göze çarpmayan unsurların da yansımalarını içerir. Dil, kendisinde hayat bulduğu toplumun bilgi, değer ve yaşantı biçimlerini ifade eden bir semboller dizgisidir (Macit, 2010: 17-18). Bu sembollerin temelini ise sözcükler oluşturur. Sözcükler vasıtasıyla dil, içerisinde bulunan toplum yapısını resmederken, bu yapı da kullanılan dili şekillendirir. Erol (2014: 211), dil ile

⁸ **Bianet** (2014) *Validebağ'daki Cami İnşaatına Yürütmeyi Durdurma*, Erişim Tarihi: 20.09.2016 <http://bianet.org/bianet/kent/159355-validebag-daki-cami-insaatina-yurutmeyi-durdurma>

⁹ **Mimarist-org** (2014). Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, *Validebağ için 80.000 İmza Yarın Basın Açıklamasıyla Teslim Edilecek*, Erişim Tarihi: 20.09.2016 <http://www.mimarist.org/gundem/4033-validebag-icin-80-000-imza-yarin-basin-aciklamasiyla-teslim-edilecek.html>

toplum arasındaki ilişkide, kültür ve coğrafya gibi toplumsal gerçekliklerin dil üzerinde belirleyici olduğundan bahseder. Dolayısıyla dil ve toplum birbirinden ayrılmaz bir karşılıklı ilişki içerisinde şekillenir. Din ile dil arasındaki ilişki de toplum ile dil ilişkisinde olduğu gibi köklü ve de güçlü bağlarla donanmıştır. Diller, içerisinde bulunduğu dünyada gerçeklik kazanırken, din bu dünyayı kendi görüşü açısından yeniden inşa eder (Erkan, 2014: 167). Bir diğer deyişle din, içerisinde bulunduğu toplumda kendi anlam ve bilincini yeniden ve de farklı formlarda oluşturma gücüne fazlasıyla sahiptir.

Bu çalışmada, Validebağ eylemleri üzerinden incelenen “cami” sözcüğü ve bu sözcüğe verilen anlam pek tabii ki içerisinde bulunulan toplumsal yapıdan ve onun tarihsel arka planından ayrı değerlendirilemez çünkü anlamı şekillendiren içerisinde yeşerdiği kültürdür. Geertz (2010a: 18), “...insanın kendi ördüğü anlamlılık ağında oturan bir hayvan olduğu görüşüne inanarak, kültürü bu ağların kendisi biçiminde algılıyorum” diyerek insan-kültür-anlam arasında ki bağın önemini vurgulamaktadır. Çalışma, söylemsel çözümlenmeden yola çıkarak, yeşil alan ve ibadethane alanını karşı karşıya bırakan sürecin önce dile ve daha sonra da bireylerin eylemlerine yansımaları incelemeyi amaçlar.

METOD VE YÖNTEM

Bu makalede, Validebağ Direnişi üzerine yazılan yüksek lisans tez çalışmasından elde edilen bulguların bir bölümünden yararlanılmıştır. Tez çalışması, 2014 sonu 2015 yılı başında Validebağ Korusu sınırına cami inşaatı yapılmasını isteyen ve istemeyenlerden oluşan 2 grupta toplamda 22 derinlemesine görüşme ile gerçekleştirilmiştir. Bu gruplar içerisinde yaşlarına ve cinsiyetine göre ayrılan 35 yaş üstü ve 35 yaş altı kadın ve erkek katılımcılar ile görüşmeler yapılmıştır. Çalışma doğası itibari ile nitel bir araştırmadır ve söylem analizinden yararlanılmıştır. Katılımcılar protestolara aktif katılanlar arasından seçilmiş; meslek kategorileri, öğrenci, ev hanımı, sosyolog gibi heterojen olarak dağılmıştır. Görüşme alıntılarında katılımcılar, kadın (K), erkek (E), eyleme karşı (EK), eyleme taraf (ET) olarak kodlanmıştır. Etik kurallar gereği katılımcı listesinde (*Ek I*) belirtilen kişisel bilgiler değiştirilmiştir. Her görüşme 45 ile 90 dakika arasında değişen bir sürede ve çoğunlukla protestoların yaşandığı alanında (*Ek II*) gerçekleşmiştir.

YEŞİL ALAN-İBADETHANE ALANI İKİLEMİNİN ARKA PLANI

Validebağ Korusu'nda, mahalle halkı arasında cami yapımına karşı ya da taraf olarak görünür olan bu kırılma günümüzdeki siyasal ve ideolojik tartışmalardan ayrı düşünülemez. Günümüze uzanan bu tartışmanın köklü bir geçmişi olduğunu not etmekle birlikte, 1800'lerin sonlarından itibaren ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmada incelenmeye çalışılacak olan dil-din ikileminin arka planı, laiklik tartışmalarının da kırılma noktası olarak değerlendirilen Türkiye'de çok partili sistemin başlamasından itibaren özetle gösterilmeye çalışılacaktır. 1947 yılından itibaren sırasıyla Milli Eğitim Bakanlığı'nca okul dışı dini eğitim için geçerli bir takım ilkeler kabul edilmiş, 1949'da seçmeli din dersi okullarda okutulmaya başlanmış ve 1950'de İmam-Hatip kursları okullara dönüştürülmüştür (Mardin, 2017: 99; Milli Eğitim Bakanlığı, 1970). Pek tabii ki bu uygulamalar siyasal konjonktürden ayrı ele alınamaz. 1930'lara kadar laik reformlar konuşulurken, 1950'lerden sonra dinin siyasi arenada yükselişi görülmektedir. 1946 yılında Demokrat Parti ile başlayan bu süreçte din olgusu, seçim meydanlarında ve Milli Selamet Partisi, Adalet Partisi, Milli Nizam Partisi gibi siyasal partiler aracılığı ile politika sahnesinde kendini açıkça göstermiştir. İlerleyen süreçlerde yaşanan gelişmelerin bu çalışmada da incelenecek sürecin arka planını oluşturması bakımından ve de günümüz Türkiye tarihi açısından belirleyici olduğu düşünülür. Bu gelişmeler, 1980 askeri darbesi ve akabinde ki yıllar itibari ile benimsenen liberal ekonomi politikalarıdır. Bu yeni ekonomi politikalarının benimsenmesinin sebebi, büyüme oranlarındaki istikrarsızlık, yüksek borç-faiz sarmalı, 1994-2001 yılları arasında yaşanan ekonomik krizlerdir (Karagöl, 2013). Daralmış ekonomide yeni ekonomi planı can simidi olarak görülür. Bu kriz dönemi aynı zamanda farklı eğilimlerin açığa çıkmasına imkan tanıyacak bir süreci de beraberinde getirecektir.

2001 yılında kurulan ve kendini muhafazakar demokrat olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi'ni 2002 yılında iktidara taşıyacak oyların büyük çoğunluğunun sosyo-ekonomik olarak düşük standartlara sahip, ekonomik olarak muzdarip ve de çoğunlukla kırsal kesimde yaşayanlar tarafından geldiği ifade edilir (Tüzün, 2012; Koytak: 2014: 74). Bu kesim aynı zamanda Mardin'in (2018: 237) ifade ettiği, dini dünya görüşlerinin etkili bir biçimde tutunduğu ve Cumhuriyet döneminin eğitim reformlarının

ulaşmadığı kesimdir (2017: 140). AK Parti'nin iktidara geldiği ilk dönemlerde, liberalleşen demokrasiyle birlikte İslam'ın öne çıkarılmasına şahit olunmuştur. 2014 yılında yayınlanan Foreign Affairs Dergisi¹⁰, AKP döneminin sunduğu muhafazakar liberal modeli överek, inşaat sektöründe yaşanan patlamadan, otoyol ağlarından ve lüks konut projelerinden söz etmektedir. Bu dönemde takip edilen liberal ekonomi politikalarını ve dini toplumsal alanda yaygınlaştıran çalışmaları görmekteyiz (Cuma namazına katılım için mesai saati değişikliği, özelleştirmeler gibi) . Buna göre, AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılında 75.941 olan cami sayısı¹¹, 2017 yılı itibari ile 90.000¹² olarak belirtilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı istatistiğe göre örgün öğretim sayısı ise 2017 yılı itibari ile 65.568 olarak açıklanmıştır¹³. Cami sayısındaki artış, inşaat sayılarının artışında olduğu gibi sadece niceliksel bir artıştan değil aynı zamanda da niteliksel bir değişimden de bahsetmek gerektiğini göstermektedir. Lüks konut ve görkemli rezidansların yanında, dev ve görkemli cami inşaatları yapılmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin, 63.000 kişinin aynı anda ibadet etmesine olanak verecek olan ve İstanbul'u tepeden gören Çamlıca Cami için dünyanın en büyük ibadethane kapısının yapıldığı haberleri bunu doğrulayacak niteliktedir.¹⁴ Çamlıca Cami, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın sit alanı olan Çamlıca Tepesi'ndeki 400 dönümlük arsayı "özel proje alanı" olarak ilan etmesi ile 2013 yılında yapımına başlanmıştır¹⁵.

Bu çalışmada incelenen, butik cami olarak lanse edilen ve Validebağ havzasında yeşil alan olarak bırakılması gereken bölgeye yapılan cami inşaatı da yukarıda bahsedilen tüm bu gelişmeler ve siyasal bağlamdan ayrı ele alınamaz çünkü cami, egemen siyasi çevrenin hakim sembolüdür. Mardin (2017:

¹⁰ **Dombey, D.** (2014). *How Erdoğan Did It and Bowl It*, Foreign Affairs Dergisi, Erişim Tarihi: 05.11.2018 <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2013-12-06/six-markets-watch-turkey>

¹¹ **T24 Haber** (2013). *Cami Sayısı Katlanarak Arttı*, Erişim Tarihi: 05.11.2018 <https://t24.com.tr/haber/cami-sayisi-katlanarak-artti.234351>

¹² **CNN Türk** (2018). *Diyanete Bağlı Cami Sayısı 2017'de 90 Bine Ulaştı*, Erişim Tarihi: 05.11.2018 <https://www.cnnturk.com/turkiye/diyanete-bagli-cami-sayisi-2017de-90-bine-ulasti>

¹³ **Milli Eğitim Bakanlığı** (2017). *Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2017*, Erişim Tarihi: 09.11.2018 <http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2017-2018/icerik/327>

¹⁴ **HaberTurk** (2018). *Çamlıca Camii'ne 6 Tonluk Kündekari Kapı*, Erişim Tarihi: 10.11.2018 <https://www.haberturk.com/camlıca-camii-ne-6-tonluk-kundekari-kapi-2163604>

¹⁵ **Milliyet Gazetesi** (2012). *Önce Cami Sonra Teleferik*, Erişim Tarihi: 05.11.2018 <http://www.milliyet.com.tr/once-cami-sonra-teleferik-gundem-1547255/>

127) bir zamanlar 500 metre yarıçaplık bir alanda birden fazla cami yapılmasını yasaklayan yerel bir düzeleme olduğundan bahsetmiştir. Bu çalışmada mahalleliyi cami inşaatı ile karşı karşıya getiren noktalardan biri de, dini tesis yapılacak alan ile ilgili düzenlemelerin uygulanmayışıdır. Diyanet İşleri Yönetmeliği'nce belirlenmiş yönetmeliğe göre, bir mescit yapılabilmesi için en az 2500 metrekarelik, cami yapılabilmesi için en az 5000 metrekarelik bir alana ihtiyaç varken, cami yapılmak istenen alan 1200 metrekaredir.¹⁶ Üsküdar Belediye Başkanı Türkmen, 22 Ekim 2014 tarihinde yaptığı basın toplantısında caminin 300 metrekarelik butik bir cami olacağını beyan etmiştir.¹⁷ Caminin bölge için bir ihtiyaç olduğunu belirten Türkmen'e ek olarak Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Yılmaztürk; “çevrede büyüklü, küçüklü 10 adet cami bulunmakta, 5 adedi sırası ile bu parselde 341, 378, 422, 590 ve 636 m. mesafededir” açıklamasında bulunmuştur.¹⁸

Özetle, Validebağ eylemleri özelinde incelenen bu tartışmanın arka planını, oldukça yakın bir tarihte, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Dünya Şehircilik günü kapsamında, AK Parti'nin Çevre, Şehir ve Kültür Başkanlığı Eğitim ve İstişare Toplantısı'ndaki konuşması oluşturur. Erdoğan, şehircilik anlayışına dikkat edilmesi gerektiğini belirterek: “Diyoruz ki dikey mimari yok, yatay mimari. Önce mescit, sonra sosyal donatı alanları, yani okul vesaire bunlar, onun ardından oralarda çevrecilik yeşillendirme ve bu arada da inşaların devamı. Bunu böyle yapacağız...”¹⁹.

¹⁶ **Mimarist-org** (2014). Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, *Üsküdar'da kalan son yeşil alanımız Validebağ Korusu'na dokunmayın*, Erişim Tarihi: 20.03.2015 <http://www.mimarist.org/odadan/4067-uskudar-da-kalan-son-yesil-alanimiz-validebag-korusu-na-dokunmayin.html>

¹⁷ **Zaman Gazetesi** (2014). *Bu Memlekette Fazla Tolerans Karşındakini Azdırıyor* Accessed on: 10.07.2015 <http://www.zaman.com.tr/gundem-uskudar-belediye-baskani-hilmi-turkmen-bu-memlekette-fazla-tolerans-karsindakini-azdiriyor-2252443.html>

¹⁸ **Mimarist-org** (2014). Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, *Üsküdar'da kalan son yeşil alanımız Validebağ Korusu'na dokunmayın*, Erişim Tarihi: 20.03.2015 <http://www.mimarist.org/odadan/4067-uskudar-da-kalan-son-yesil-alanimiz-validebag-korusu-na-dokunmayin.html>

¹⁹ **Türkiye Gazetesi** (2018). *Önce Mescit Sonra Yapılaşma*, Erişim Tarihi: 10.11.2018 <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/587923.aspx>

DİNİN HAPSİNDE DİL

Bu çalışmanın ortaya çıkmasına sebep, 2014-2015 yıllarında yapılan tez çalışması sürecindeki araştırmanın tıkanıdığı kısımdır. 22 katılımcı ile yapılan görüşmelerde “korunun Acıbadem sınırında başlanan cami inşaatı ile ilgili ne düşünüyorsunuz?” sorularına verilen cevaplar din eksenli ve cami kelimesine odaklanarak cevaplandırılmıştır. Validebağ Korusu eylemlerinin çözümlenmeye çalışıldığı tez sürecinde, inşaatı karşı olma ya da inşaatı destekleme ile alakalı ve de “cami” kelimesinin geçtiği tüm sorular bizzat caminin kendisine yani İslam dininin en önemli sembollerinden birine karşı ya da taraf olmak olarak algılanmıştır. Bu da, yapılmak istenen araştırmanın tıkanmasına sebep olmuştur çünkü Validebağ Korusu sınırına yapılan inşaatın herhangi bir inşaat yerine cami inşaatı olması, katılımcıların en fazla ayrıştığı noktadır. Foucault (1970: 48), resme benzeyen şekillerde kendini gösteren ilk dil ile ilgili yaptığı yorumda, “şeylerin tam anlamıyla belirli ve saydam bir göstergesidir çünkü onlara benzemektedir” diyerek aktardığı dilbilimsel açıklama sözcük ile imge arasındaki bağı gösterir (akt. Harkness: 1983). Bu çalışma sürecinde de, araştırmacı tarafından ifade edilen her “cami” kelimesi, herhangi bir “şey” i değil, algımızda resmettiğimiz bir din sembolünü işaret ettiği için katılımcıların din ile ilgili bir yanıt vermesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, Foucault’dan (1993) esinlenerek, “bu bir cami değildir” demek yerine “bu bir cami inşaatıdır” söylemi ve bununla alakalı her soru da aslında her halükarda aynı anlam ve algıyı yaratacaktır. “Cami” kelimesi bir dini sembol, bir dinin temsili ve de dolaylı olarak dinin kendisidir. Oysa çalışmanın amacı ile bağlantılı olarak sorgulanmak istenen camiye taraf ya da karşı olmak değil, yeşil alan ve ibadethaneyi karşı karşıya getiren süreci incelemektir.

“Cami” kelimesinin dilde yarattığı bu nüfuzu önlemek için, derinlemesine görüşmelerde kelime değişikliği yapılması gerekmiştir çünkü “dil, şeyleri ve insanları etiketleyerek, isimler yardımıyla onları tiplendirmemizi sağlar” (Schutz’dan akt. Layder, 2010: 104-106). “Cami inşaatına karşı” ya da “cami inşaatına taraf” ifadelerinin geçtiği tüm sorular dine karşı veya dine taraf olmak olarak algılanmış ve etiketlenmiştir. Görüşme akışının hiçbir evresinde “camiye karşı mısınız?” sorusu sorulmadığı halde,

“korunun Acıbadem sınırında başlayan cami inşaatı ile ilgili ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlarda bu algısal farklılığı görmekteyiz.

Tabii ki camiye karşı değilim. Neden karşı olayım ki dinimizin bir gereği! (47, K)

Bir Müslüman olarak... evet ben yapılsın isterim çünkü dinimizin gereğine göre ibadetin en hayırlısı ibadethanede yapılandır. Bunu unutmamak lazım. (55, E)

Şimdi biz camiye karşı falan değiliz! Böyle gösteriliyor ama yok öyle bir şey. Biz buradaki yapıya karşıyız. Cami diyince tabi sanki dine karşı gibi oluyor. O başka bir şey. O tamamen farklı. Biz camiye değil, orada süregelen inşaata karşıyız. (25, E)

Validebağ çalışmasında gözlemlenen dilin, dini algının bir nevi süzgeci görevi gördüğü ve din sembolünün dili hakimiyetine alarak meşru bir söylem geliştirmeye çalıştığıdır. “Cami” kelimesinin geçtiği ve onunla ilgili sorulan tüm sorular, irdelenmesi gereken sorunun gölgesinde kalarak anlamını yitirmiştir çünkü cami kelimesi sadece c-a-m-i harflerinin yanyana geldiği herhangi bir kelime değildir. Foucault (1970), dil ve resim arasındaki ilişkiyi yorumlarken, gördüğümüzün söylediğimizin içine hiçbir zaman yerleşemeyeceğinden bahseder. Ona göre (a.g.e: 48), “..onların göz kamaştırıcılıklarını edindikleri mekan, gözlerimizin önünde açtığı mekan değil, sözdiziminin art arda gelen öğelerinin belirlediği mekandır”. Bu sözdizimi bireyin onun için yarattığı anlam mekanı içerisinde değerlendirir. Cami sözcüğü ya da onun zihnimizde yarattığı imge, tarihsel olarak kurulur. Bireyin topluma katıldığı andan itibaren içerisinde bulunduğu yapı ve de o toplumun dini sembollere yüklediği anlam bu sözcüğün bireylerde yarattığı mekânın arka planını oluşturur. Eren’e göre (2007: 142) toplumsal yapı içerisinde yer alan dini sembollerin, toplumu organize etmedeki gücü önemli ve de etkili bir faktördür.

“Cami” algısının arkasındaki kanaati ve çevre-yapılaşma ile ilgili görüşü açığa çıkartmak amacıyla, tez çalışması zarfında görüşülen gruplar “cami inşaatına karşı” ya da “cami inşaatına taraf” yerine “eyleme taraf” (ET) ve “eyleme karşı” (EK) olarak yeniden düzenlenmiştir. “Cami” kelimesi derinlemesine görüşme akışlarında bir defaya mahsus kullanıldıktan sonra, bundan sonraki diğer tüm sorularda, bu kelimenin yerine “eylem”, “Validebağ Korusu’nun dönüştürülmesi”, “yapılan inşaat” gibi bir dini

sembolü birebir çağrıştırmayacak kelimeler kullanılmıştır. Bu kelime değişikliğinin ardından gözlemlenen, katılımcıların dini söylemleri terk ederek, çevre ve yapılaşma üzerinde görüş bildirdikleridir. Daha önce katılımcılara yöneltilen “korunun Acıbadem sınırında başlayan cami inşaatı ile ilgili ne düşünüyorsunuz?” sorusu “korunun Acıbadem sınırında başlayan inşaat ile ilgili ne düşünüyorsunuz?” olarak değiştirildiğinde ve aynı kişilere yeniden yöneltildiğinde, soruların yapılaşma ve çevrenin korunması ekseninde cevaplandığı açıkça görülmektedir.

Valla doğal şeyler artık yok. Şimdi bu sadece bizim sorunumuz değil, Dünya’da da böyle. Keşke kalsa böyle ama bırakmazlar ki. ...inşaat inşaat İstanbul’a inşaatı doymadılar bi! (47, K)

...ben açıkçası şimdiki nesile üzülüyorum çünkü biz kırdı bayırda oynardık. ...şimdi benim biraderin oğlu yuvaya gidiyo hemen şu aşağıda var ya onun orda. Hiç toprak gördüğü yok. Yazık bence çocuklara, bize de. Hadi bizlerden geçmiş. Yani diyeceğim yolu falan düzelsinler çamur balçık olmasın ama orası kalsın bence böyle yani... (55, E)

Benim sıtkım sıyrıldı bina görmekten. He sorarsanız şimdi ne kadar gittin diye. Çok da gitmedim hani koruya falan ama ne biliyim orda bi park var ya onu bilmek bile iyi yani. Şimdi dışarı bakıyorsunuz bi içiniz sıkılıyor. (25, E)

Bir diğer çarpıcı nokta ise, cami inşaatı yapımına taraf olan katılımcıların söylemine yansıyan, protestocuların cami ve ezan sesine karşı oldukları düşüncesidir. Bu algının oluşmasında, 27 Ekim 2014 tarihinde Yeni Akit Gazetesi’nde “Ezan Sesi Duymak İstemiyoruz” başlıklı haberin olduğu düşünülmektedir.²⁰ Yaşlı bir kadın ile yapılan gazete röportajında, kadın uyku sorunu olduğunu belirterek inşaatı karşı olduğunu söylemiştir. Kadının, “hayır, hayır, ezan sesi beni rahatsız eder. Ben uyku ilaçlarıyla uyuyorum. Kulağımın dibindeki rahatsız eder yoksa diğer camilerdeki katiyen; Müslümanız Elhamdülillah” sözleri ile yapılan haberi tüm katılımcıların referans vererek kullanmaları dikkat çekicidir. Althusser (1970) klasikleşmiş eserinde, devletin baskıcı ve ideolojik aygıtları aracılığı

²⁰ Yeni Akit Gazetesi (2014). *Ezan Sesi Duymak İstemiyoruz*
Erişim Tarihi: 02.07.2015 (<http://www.yeniakit.com.tr/haber/ezan-sesi-duymak-istemiyoruz-34070.html>)

ile hakim ideolojilerini pekiştirerek yaydığından bahseder. Okul, aile, sendika gibi medya da devletin ideolojik aygıtlarından biridir ve işlevi baskı yoluyla değil, rızaya dayalı olarak egemenliğini sürdürmektir (Kazancı: 2002). Medyada yer bulan bu gazete haberinin yaydığı mesajı göre, Validebağ'da ortaya çıkan protestoların sebebi, mahallelinin camiden rahatsızlık duyması olarak lanse edilmiştir. Dolayısıyla bu haberin de, “cami” kelimesinin katılımcılarda yarattığı, dine karşı ya da taraf olma algısını pekiştirerek çift yönlü bir baskı oluşturmuş olduğu düşünülmektedir çünkü katılımcılar, “Validebağ Korusu ile ilgili gelişmeleri ilk nereden duydunuz?” sorusunu bahsi geçen haberden referans vererek cevaplandırmışlardır. Validebağ eylemleri ile ilgili yazılı ve görsel basında çıkan bir çok habere rağmen, Yeni Akit Gazetesi'nde bir kereye mahsus verilen bu haber, cami inşaatına taraf ya da karşı olan katılımcılar tarafından defaatle referans gösterilmiştir.

....yalnız burası Müslüman bir ülke. Ben gazetede bir yazı gördüm... yani nasıl bişey anlamadım. Bunun çevreyle falan alakası yok. Bu hükümete karşı yapılmış bişey. Hiç çevreyle yok yeşille alakalı değil. Ya ezan sesine katlanamıyorum ne demek! İşte bunların karşı olduğu şey o ve çok da üzücü. Yani benim hassas olduğum bi noktaya sen dil uzatıyosun.. (EK2, 35, K)

...Şimdi şu çok üzücü... Maalesef ezan sesi duymak istemiyorum dedi hem de bunu söyleyen yaşını başını almış bir teyzemiz. Yani kimseye yakıştıramam tabi böyle bi sözü ama yaşça ileri biri daha abes geliyo bana açıkçası... (EK3, 35, K)

...ben üzüldüm. Tamam belki de rahatsız ama yinede böyle söylememeliydi. Sonuçta ben ona saygı gösteriyosam o da bana gösterecek. Şimdi ben ağaç görmek istemiyorum desem mesela aynı şey değil mi? Bu taraf diyoki ben cami yapıcım sen de diyosun ki hayır. Herkesin birbirine saygılı olması lazım. Başka yapacak bi şey yok maalesef . (EK4, 32, K)

Zaten çok yakın oturuyorum ve olayları birebir biliyordum. Asıl olarak tamam ben burada kalacağım dediğim şey.. gazetede bir yazı çıkmıştı... ay tam tarihini de hatırlamıyorum... Yeni Akit'teydi galiba. Buraya gelenler için dinsiz, ezan sesine karşı gibi bir başlık atmıştı. Ben ona

çok sinirlenip gelmiştim. Zaten geliyodum da daha da gelmek istedim. Çünkü böyle bir şey yok. Ben kendime Müslümanım derim, ibadetimi ederim ve kimse de bana sen dine karşısın diyemez. Yani dememeli. Bu haber beni gerçekten çok sinirlendirdi çünkü böyle bir şey yok. (ET5, 45, K)

.... özellikle Yeni Şafak'ta... bizim oraya gelen bir ablamız vardı, hastaydı abla, o bir gazeteciyle konuştu ve söylediklerini alıp sanki o din düşmanı.. he bi de o değil sadece oraya gelen herkes öyle şeklinde verdiler gazeteye. Bir kere bu çok günah bir şey. Ben ablamızı yalnız bırakmamak için gittim oraya. Hem de öyle bir şey yok demek için. Bu hiç hoş bir şey değil. (ET7, 43, K)

BİR MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK DİNİ SEMBOL

Yirmiyedi gün süren Validebağ protestoları, görsel ve yazılı medya aracılığı ile de pekiştirilerek karşı karşıya gelemeyecek iki konunun arasına sıkışmış olduğu ifade edilerek yansıtılmıştır. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez 25 Ekim 2014 tarihinde Validebağ'daki cami inşaat süreci ve protestolar ile ilgili doğanın da en az ibadethane kadar önemli olduğunu belirterek:

Bir tarafta mescit inşa etmek üzere insanlar görüyorsunuz, bir taraftan da ağaç sevgisi, ağaçlar kesilmesin diye gösteri yapan insanlar görüyoruz. Her şeyden önce bu bize yakışmıyor. İbadet sevgisi ile tabiat sevgisi karşı karşıya gelecek sevgiler değildir.

ifadelerini kullanmıştır. ²¹Araştırmanın önemli noktalarından biri de, Diyanet İşleri Başkanı'nın açıklamasına, çevre ve ibadethane hassasiyetlerinin karşı karşıya gelemeyecek konular olduğunu belirtmesine rağmen, yapılacak inşaatın "cami" olmasının katılımcılar nezdinde tüm aksi görüşleri çürütmesidir. Örneğin, katılımcılara, "Validebağ Korusu'nun Hyde Park yapılması ile ilgili düşünceleriniz nedir?" sorusu yöneltildiğinde; daha önce cami inşaatının yapılmasını isteyen çoğu

²¹ **Hürriyet Gazetesi** (2014). *Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'den Validebağ Açıklaması*
Erişim Tarihi: 10.07.2015 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27456095.asp>

katılımcı İstanbul'daki çevre tahribatından ve yapılaşmadaki artıştan şikâyet etmiş ve korunun bozulmaması, yeşil alanların doğal haliyle kalması yönünde fikir beyan etmiştir.

...ama tabii bi de şöyle bi şey var benim ailem mesela tarımla uğraşıyordu. Ben hayvana doğaya kıyılmaması gerektiğini düşünüyorum. Ben isterim kalsın koru ya böyle, nolcak... (EK8, 44, E)

Gölet, park, yüzme havuzu olsun tabii ki ama hali hazırda ormanlık alan varsa o bozulup yapılmasın. Başka yere yapılsın... yoksa ben karşı değilim yapıya ama burada Validebağ'da benim görüşümce olmasa daha iyi. (EK9, 48, E)

... ben aslında yeşil alanların örneğin Validebağ Korusu'nun başka bir şey yapılmasına çok şey bakmıyorum. Siz birinci derece sit alanı demediniz mi? Doğal alanların bu şekilde kalması daha güzel değil mi? (EK4, 32, K)

Cami inşaatı yapılmasını isteyen katılımcıların, yeşil alanların tahrip edilmemesini, doğal hali ile kalmasını ifade ettikleri görülmektedir. Oysa Validebağ Direnişi örneğinde görülen dikkat çekici nokta, aynı katılımcıların yeşil alana yapılacak cami inşaatına sıcak bakıyor olmalarıdır. Dolayısıyla yeşil alan yerine cami yapılması ya da cami yapılmak için ağaçların sökülmesi olağan karşılanmıştır. Katılımcılar, “cami yerine, hastane, okul gibi başka bir yapı yapılmasına ne dersiniz?” sorusuna, başka bir yapıya karşı oldukları cevabını vermişlerdir. Kısaca, mevcut alanda başka herhangi bir yapıya karşı çıkılırken, bu yapının cami inşaatı olması yapıya meşruiyet kazandırmaktadır.

Şayet ihtiyaç varsa yapılabilir tabii ki. Ama cami mi kütüphane mi diye soruyorsanız şayet, caminin farklı bir önemi var. O dinimizin şeyi, simgesi onun yeri ayrıdır (EK1, 47, K).

Ben yapılmasın derdim. Bunları başka yere de yapabilir. Ne biliyim okulsa servis koyar. He derseki ihtiyaç var, yine yapılır onlar ama cami için öyle değil. Cami ihtiyaç olmasa zaten yapılmazdı. Ordan kaynaklanıyo bu durum. O yüzden öncelik camiye verilmelidir bu durumda tabii ki diye düşünüyorum (EK6, 31, E).

Şimdi caminin şöyle bir tarafı var, o sadece bir bina değil bir dini temsil var orada. O yüzden de istenmiştir cami. Bana sorarsanız ben istemezdim oraya herhangi bir şey yapılsın. Ama cami yapılsın dersiniz ona hayır demek de güçtür. Ben istemezdim başka bi şey yapılsın ama bak tekrar ediyorum (EK9, 48, E).

Boş bırakılmış yeşil alan statüsündeki bu alanda cami yapılmasına taraf olan katılımcıların, yeşil alanın kendileri ve toplum için önemini aktarsalar dahi, yapılacak yapının cami olması ve dolayısıyla dine, ibadete hizmet eden bir araç olması sebebi ile camiyi makul karşıladıkları görülmektedir. Geertz (2010b), din ile ilgili yorumlama yapabilmek için dinsel perspektiften söz etmek gerektiğini belirtir. Ona göre (a.g.e: 135), bu perspektif, görme ya da kavrama gibi geniş anlamıyla kullanılan ve yaşama belirli bir bakış biçimi ya da dünyayı yorumlamanın belli bir tarzıdır. Bu yorumdan hareketle ve bireylerin dini perspektifinden yola çıkarak, görüşülen kişilerin bir dini sembol olarak camiyi kavrayış biçimlerinin ortaya çıktığı düşünülür. Bu perspektif de, kültür ve anlam ilişkisinde olduğu gibi içerisinde bulunulan yapı ve de o yapıda bulunan ideolojinin yaydığı mesajdan ayrı düşünülemez. Yeşil alanda başka bir yapının yapılması makul ve de hoş karşılanmazken bu yapının bir dini temsil olması yapıya meşruiyetini kazandırmıştır. Foucault'nun (2017: 406) belirttiği gibi, "tıpkı eylem gibi, dil de derin bir iradeyi ifade etmektedir".

...şimdi bir hadiste geçer, elinizdeki son fidanı dikin diye...he siz de dediniz.. Bu çok güzel bir örnektir dinin yeşile verdiği öneme ve onun sevgisine... e ama şimdi dinimizi yaymak ve sevdirmek için camilerin, ezan sesinin önemi yadsınabilir mi? Şimdi siz etrafınıza bakınca ya da evden duyunca ezanı daha farklı değil midir? Yeşil tahrip olmasın tamam ama cami de yapılmasın demek değil bu... (EK7, 44, E).

Dinin insanın düşünce ve eylemleri üzerindeki etkisi, sosyolojinin önemli tartışma konularından biridir. Durkheim, (2005: 68) dini hayatın ilkel biçimlerini incelediği eserinde, din fikrinin bir kilise ya da cemaat düşüncesinden ayrı düşünülemeyeceğinden bahseder. Ona göre din kişisel değil, toplumsal bir süreçtir ve dinsel herhangi bir şeye karşı saygı aslında otoriteye karşı hürmet fikri ile aynıdır (akt., Mardin, 2016: 46). Marx (1997; 192), dini, insanları toplumsal ve sınıfsal olarak etkileyen, onların

tutunduğu bir dal, “aldatıcı bir güneş” olduğunu vurgular. Salt bir inanç meselesinden öte, sosyal bir olgu olarak dinin, içinde bulunduğu koşullara ve döneme göre değişen çoğul karakteri ile tarihsel Marksist bir analizinin yapılması da gerekir (Gülenç, 2011). Din ve eylem ilişkisini inceleyen Max Weber (2014), kapitalizmin ilerleyişinin Kalvinizm öğretisi ile bağlantısını görünür kılmıştır. Kısaca ve özetle din, çokça tartışılan ve çok parametrelili bir sosyal olgu ve hayatı algılama biçimi denilebilir.

Validebağ Direnişi’nde de bu köklü, çok yönlü ve de halen güncel tartışmaların izlerini görebilmekteyiz. Yeşil alanın dinen önemini belirten ve cami inşaatı yapılmasını isteyen katılımcılar, yeşil alan yerine cami inşaatına olumlu bakmaktadırlar. Oysa aynı bölgeye okul, kütüphane ya da hastane gibi farklı bir yapı yapılması durumunda ise bu yapıya karşı çıkacaklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bireyler yeşil alanların tahrip edilmemesini, mevcut alanların doğal hali ile kalmasını talep etseler dahi, bu görüş yapılan yapının içeriğine göre değişmektedir. Gürsoy’un 1986 yılında İstanbul’da 1025 kişi ile yürüttüğü ve yenidoğan ölüm oranı üzerine yaptığı “cami ya da sağlık merkezi” adlı kapsamlı çalışması da bu görüşü doğrulayıcı niteliktedir (1991: 84-100). Yenidoğan ölüm oranının binde doksan yedi gibi oldukça yüksek olduğu 30.000 nüfuslu bir bölgede, ilkokul ve sağlık ocağı olmamasına ve fakat üç adet cami olmasına rağmen dördüncü cami inşaatı da tüm karşıt görüşlere rağmen tamamlanmıştır.

Validebağ’da da aynı tartışmanın izlerini görmek mümkündür. Bilhassa da İstanbul’da sayıları hızla azalan yeşil alan miktarına ve mahallelinin yapılan inşaata karşı gerçekleştirdiği 27 gün süren fiili direnişe, güvenlik güçlerinin müdahalesine ve yasal müracaatlara rağmen (Ek II) tartışmalı inşaat, mahkeme kararları henüz sonuçlanmadan 17 Temmuz 2015 günü “Koru Cami” adıyla hizmete girmiştir. Yaşanan tüm bu tartışmalı sürece ve caminin bölge için bir ihtiyaç olduğu ifade edilerek yapılan cami inşaatına rağmen, Koru Cami 27 Nisan 2016 tarihinde Üsküdar Belediyesi’nin vergi borcuna karşılık Hazine’ye devredilmiştir. 22 2012 yılı yerel seçim vaadi olarak sunulan “Hyde Park” projesi, Validebağ protestolarının akabinde içerisinde sinema, tiyatro anfileri, suni gölet, gözlem kulelerinin olacağı “kent

²² **Sözcü Gazetesi** (2016) *Validebağ Koru Camii Satıldı*. Erişim Tarihi: 19.08.2016
<http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/validebag-koru-camii-satildi-1226241/>

ormanı” projesi olarak değiştirilmiş ve Üsküdar Belediyesi’nin sitesinde yapılması planlanan projeler arasında sunulmuştur.²³ 2018 yılı seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin seçim vaatleri olarak sunulan millet bahçeleri projesi, seçimlerin akabinde uygulamaya konulmuştur. Buna göre, kamusal ve halka açık bir alan olarak Validebağ Korusu da, hükümetin 100 günlük eylem planı olarak açıkladığı liste içerisinde yer alan ve millet bahçesine dönüştürülmek istenen projeler arasındadır. Burada ifade edilen “millet bahçesi” söyleminin de dil-siyasal tarih bağlamında ayrı olarak incelenmesi gereken bir çalışma konusu olduğu düşünülür. Bu projeye göre koru içerisinde yürüyüş yolları, çocuk oyun alanları ve fitness alanları gibi yapılar yapılması planlanmaktadır.²⁴

²³ **Üsküdar Belediyesi** (2015) *Validebağ Kent Ormanı*. Erişim Tarihi: 20.03.2017
<https://www.uskudar.bel.tr/main/proje/park-ve-cevre/4/validebag-kent-ormani/16>

²⁴ **Sözcü Gazetesi** (2018) *Validebağ Korusu Millet Bahçesi Oluyor*, Erişim Tarihi: 08.11.2018
<https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/validebag-korusu-millet-bahcesi-oluyor-2576479/>

SONUÇ

Bir toplumsal hareket özelinde incelenen bu çalışmada ortaya çıkan öncelikli fikir, ister cami yapımına karşı ister taraf olsun, iki karşıt fikrin ortak noktası yapılaşmanın arttığı ve yeşil alanların önemli oranda azaldığıdır. Yeşil alan – ibadet alanı gibi iki karşıt yaratılarak yaşanan *Validebağ protestoları sürecinde yapılan görüşmelerde* “cami” gibi dini bir göstergenin ya da “camiye karşı olmak” argümanının konuya dahil edilmesinin katılımcıların düşünce ve ifade süreçlerini etkileyebildiği açıkça görülmektedir. Cami inşaatı yapımına taraf olan bazı katılımcılar, İslami literatürden örnekler kullanmış, İslam dininin doğaya atfettiği önemi vurgulamış ancak yine de cami inşaatının yeşil alan olarak kullanılması gereken bir alanda yapılmasını onaylamışlardır. Yeşil alanın korunması gerektiği düşüncesi yapılan cami inşaatının gölgesinde kalmıştır ve bir paradoks oluşturur. Bir paradoks vardır çünkü tüm katılımcılar plansız yapılaşmaya, yeşil alanların yapılaşmaya açılmasına karşı olduklarını dile getirselere dahi, fiziki bir dini sembol olarak cami, özerk bir yere oturtulmuştur. Camiye verilen bu özerk konum, toplumsal yapıdan, hakim siyasi çevreden ve devletin ideolojik aygıtlarının yüklediği anlamlardan pek tabi bağımsız olarak değerlendirilemez. Bir diğer göze çarpan nokta, salt “cami” kelimesinin geçtiği sorularda bireylerin kendi görüşlerine bir nevi paravan indirerek dini çerçevede yanıtlar vermeye çalışmalarıdır. Görüşmelerde “cami” yerine “inşaat yapımı” ya da “eyleme karşı/eyleme taraf” kelimelerinin kullanılması, verilen cevapları din motifli olmaktan uzaklaştırmıştır. Katılımcıların yeşil alan ile ilgili sorulara çevre-yeşil alan ekseninde cevap verebilmesini sağlayan bu terminoloji değişikliği olmuştur.

Bu çalışmada, tıpkı Mardin’in *Din ve İdeoloji* (2016: 37) çalışmasında olduğu gibi din, Geertz’in tanımından ilham alınarak ele alınmıştır. Geertz’e göre (2010b: 112) din, “bir semboller sistemidir; insanlarda güçlü, kapsamlı ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler oluşturur; bunu genel bir varoluş düzeni hakkında kavramlar üreterek ve bu kavramlara gerçeklik havası giydirek yapar ki söz konusu ruh halleri ve güdüler yegane gerçeklik olarak görünür”. Bu çalışmada da bahsi geçen güdü ve eğilimleri (cami kelimesinin yarattığı nüfuz gibi) ve bu eğilimler sonucu oluşan davranış modellerini (yeşil alan yerine başka bir yapının istenmemesine ve yeşil alanların öneminin ifade edilmesine karşı, cami

inşaatının farklı bir konuma oturtulması gibi) görmek mümkündür. Yine Geertz'in (a.g.e: 93) belirttiğı gibi, kutsal semboller "toplumsal ve psikolojik gerçekliğe, hem kendilerini onun için hem de onu kendileri için şekillendirerek anlam verirler". Bu yorumlardan ve bu çalışmanın bulgularından hareketle, din, dili ve kanaati etkiler; dini semboller bireyin mevcut görüşünü aşarak dinen meşru bir cevap yaratabilme gücüne sahiptir.

SUMMARY

While the European Commission Report (2016) tells that the World Health Organisation suggests an amount of 9 square meters per capita green area, according to World Cities Culture Forum, this rate is only 2.2% per capita in Istanbul. Hence, the Validebağ Grove, left in the middle of residential buildings, at a location connecting connecting the Anatolian Side with the European Side and which stays as an “empty area” in its natural green state, attracts attention. From the 1980’s to our day, various activities were performed which would damage the natural and historical structure of the grove.

In 2012, five legal cases were started by the residents in objection to the decision to transform the green area at Acıbadem border of the Validebağ Grove -which led to Validebağ Resistance- into a religious facility area (*Appendix II*). While the legal cases started against the transformation of the green area into religious facility area were still pending, the first dipper arrived at the construction area in the morning of 15th October 2014. The trees were ripped from their places and excavation work started. Validebağ Resistance is the first protests performed against the mosque construction in Turkey, continued for 27 days together with the accompany of the watch of the residents, arrestments and interventions of the security forces (*Appendix III*). *In Validebağ, despite the rapidly decreasing amount of green areas and resistance against the construction, the controversial mosque construction was launched on 17th July 2015 under the name of “Grove Mosque”; and on the date of 27th April 2016, it was transferred to the Treasury, against the tax dept of the Üsküdar Municipality.*

This article was compiled from a part of the thesis of Validebağ Resistance, consists of 22 indepth interviews (*Appendix I*) conducted with two separate groups with those who were in favor of and against the actions in Validebağ. *Participants who mention the importance of green spaces on religion, sympathise the construction of the mosque on the existing green area. Whereas they are against opposite of the idea of construction of buildings such as school, library or even hospital in the same area. So, participants even when they criticise the negative effects of constructions and demolition of green spaces, can change their opinion depending on what is being built.* Another observation was that participants almost drew a veil over their personal opinion when the word “mosque” is included in

the question, and rather responded with religious motives. When the question is put forward by replacing the word “mosque” with the “construction” and/or “against the actions/for the actions”, the answers were disengaged from the religious framework. It was this change of terminology, which caused the participants to easily answer the questions about the green area. The conclusion emerging from the research is that, religious believes are reflected in the language used, the language forms the opinions and the opinions shape the life practices.

KAYNAKÇA

- Aljazeera (2014). *Validebağ İçin Yürüdüler*. Erişim Tarihi: 18.04.2019.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/validebag-icin-yuruduler?page=1>
- Althusser, L. (1970). *Idéologie et Appareils Idéologiques d'État*, La Pénsee, no: 151, Paris
- Bianet (2014). *Validebağ'daki Cami İnşaatına Yürütmeyi Durdurma*. Erişim Tarihi: 20.09.2016.
<http://bianet.org/bianet/kent/159355-validebag-daki-cami-insaatina-yurutmeyi-durdurma>
- CNN Türk (2018). *Diyanete Bağlı Cami Sayısı 2017'de 90 Bine Ulaştı*. Erişim Tarihi: 05.11.2018.
<https://www.cnnturk.com/turkiye/diyanete-bagli-cami-sayisi-2017de-90-bine-ulasti>
- Diken (2014.). *Validebağ Günlüğü: Dün Yürüyüş ve Piknik Vardı, Bugün Beton Dökmeye Gelecekler*.
Erişim Tarihi: 18.04.2019. <http://www.diken.com.tr/validebag-gunlugu-piknik-cok-guzel-sen-de-gelsene/>
- Dombey. D. (2014). How Erdoğan Did It and Bowl It. *Foreign Affairs Dergisi*. Erişim Tarihi: 05.11.2018. <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2013-12-06/six-markets-watch-turkey>
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İkel Biçimleri*. Fuat Aydın (Çev.). İstanbul: Ataç Yay.
- Eren, S. (2007). İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, Sayı 1, 129-252.
- Erkan, E. (2014). Hakikati İnşa Aracı Olarak Din Dili. *International Journal of Social Science*, Number: 26, p.167-179, Summer II.
- Erol, Ö. P. (2014). Bir Toplumsal Göstergibilim Alanı Olarak Dil. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı:31.
- European Commission, (2016). *Measuring the Accessibility of Urban Green Areas*. Erişim Tarihi: 10.03.2017.
http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC102525/190916_siragusa_%20jrc_techrep_accessibility_online.pdf
- Foucault, M. (1970). *Les Mots et Les Choses*, english edition *The Order of Things* New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1993). *Bu Bir Pipo Değildir*. Selahattin Hilav (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Foucault, M. (2017). Emek, Hayat, Dil. *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Geertz, C. (2010a). “Yoğun Betimleme”. *Kültürlerin Yorumlanması* kitabı içerisinde (s.17-51). Ankara: Dost Kitabevi.
- Geertz, C. (2010b). “Kültürel bir Dizge Olarak Din”. *Kültürlerin Yorumlanması* kitabı içerisinde (s.109-152). Ankara: Dost Kitabevi.
- Gülenç, K. (2011). Din Halkın Afyonu Mudur? Karl Marx’ta Din, İdeoloji ve Eleştiri. *Demokrasi Platformu*. Yıl 7, Sayı 2, Erişim Tarihi: 09.10.2018.
<http://kisi.deu.edu.tr/kurtul.gulenc/din%20halk%C4%B1n%20afyonu%20mudur.pdf>
- Gürsoy, A. (1991). Mosque or Health Center?: A Dispute in a Gecekondu (squatter). *Islam in Modern Turkey*. Richard Tapper (Ed.). New York: WBC Print.
- HaberTürk (2018). *Çamlıca Camii’ne 6 Tonluk Kündekari Kapı*. Erişim Tarihi: 10.11.2018.
<https://www.haberturk.com/camlıca-camii-ne-6-tonluk-kundekari-kapi-2163604>
- Harkness, J. (2013). *Bu Bir Pipo Değildir*. Selahattin Hilav (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hürriyet Gazetesi, (2014). *Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’den Validebağ Açıklaması*. Erişim Tarihi: 10.07.2015. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27456095.asp>
- İstanbul Net, (2018). *Adile Sultan Kasrı Öğretmenevi ve Kültür Merkezi*. Erişim Tarihi: 13.06.2018.
<https://www.istanbul.net.tr/istanbul-rehberi/tarihi-eserler/adile-sultan-kasri-ogretmenevi-ve-kultur-merkezi/160/6>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (2009). *Park ve Bahçeler Müdürlüğü 2004-2010*. Erişim Tarihi: 05.03.2017.
http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/bldhizmetleri/2010/parkvebahceler_mud_2004-%202010.pdf
- Karagöl, E. T. (2013). *AKP Dönemi Türkiye Ekonomisi*. SETA, Ankara. Erişim Tarihi: 10.11.2018.
http://file.setav.org/Files/Pdf/20130304144535_ak_parti_donemi_turkiye_ekonomisi_web.pdf
- Kazancı, M. (2002). Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 57, Sayı 1, Ankara.

- Koytak, S., H., A. (2014). Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Politikalandaki Dönüşüm: AK Parti Modeli. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. Cilt: 3, Yıl: 3, Sayı: 5 (2014/1) ISSN: 2147-3668.
- Layder, D. (2010). *Sosyal Teoriye Giriş*. Ümit Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Macit, N. (2010). *Dünya Dil Sistemi ve Dini Söylem*. Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Mardin, Ş. (2016). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2018). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. Elçin Gen, Murat Bozluolcay (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. Kenan Somer (Çev.). Ankara: Sol Y.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (1970). *Grafiklerle Din Eğitimi Okulları 1951-1970*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2017). *Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2017*. Erişim Tarihi: 09.11.2018. <http://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2017-2018/icerik/327>
- Milliyet Gazetesi, (2012). *Önce Cami Sonra Teleferik*. Erişim Tarihi: 05.11.2018. <http://www.milliyet.com.tr/once-cami-sonra-teleferik-gundem-1547255/>
- Mimarist-org, (2014). Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, *Üsküdar’da Kalan Son Yeşil Alanımız Validebağ Korusu’na Dokunmayın*. Erişim Tarihi: 20.03.2015. <http://www.mimarist.org/odadan/4067-uskudar-da-kalan-son-yesil-alanimiz-validebag-korusu-na-dokunmayin.html>
- Ntv Haber, (2014). *Validebağ Eylemcilerine Gözaltı*. Erişim Tarihi: 10.07.2015. http://www.ntv.com.tr/video/turkiye/validebag-eylemcilerine-gozalti,J_H56gKhxEe_pVAOxiSLPQ
- Peyzaj Mimarları Odası, (2014). *Validebağ Korusu’nda Çılgın Projelere Hayır*. Erişim Tarihi: 05.02.2017. http://www.peyzaj.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=6565&tipi=3&sube=0

- Sözcü Gazetesi, (2016). *Validebağ Koru Camii Satıldı*. Erişim Tarihi: 19.08.2016.
<http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/validebag-koru-camii-satildi-122624>
- Sözcü Gazetesi, (2018). *Validebağ Korusu Millet Bahçesi Oluyor*. Erişim Tarihi: 08.11.2018.
<https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/validebag-korusu-millet-bahcesi-oluyor-2576479/>
- T24 Haber, (2013). *Cami Sayısı Katlanarak Arttı*. Erişim Tarihi: 05.11.2018.
<https://t24.com.tr/haber/cami-sayisi-katlanarak-artti,234351>
- Türkiye Gazetesi (2018). *Önce Mescit Sonra Yapılaşma*. Erişim Tarihi: 10.11.2018.
<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/587923.aspx>
- Tüzün, S. (2012). *AKP Oyları Nereden Geliyor*. Erişim Tarihi: 05.11.2018
<http://m.bianet.org/bianet/siyaset/139325-akp-oylari-nereden-geliyor>
- Üsküdar Belediyesi, (2015). *Validebağ Kent Ormanı*. Erişim Tarihi: 20.03.2017.
<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/proje/park-ve-cevre/4/validebag-kent-ormani/16>
- Weber, M. (2014). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Mehmet Ökten (Çev.). Tutku Yayınevi.
- World Cities Culture Forum, (2015). *% of Public Green Space (Parks and Gardens)*. Erişim Tarihi: 05.03.2017.
<http://www.worldcitiescultureforum.com/data/of-public-green-space-parks-and-garden>
- Yeni Akit Gazetesi, (2014). *Ezan Sesi Duymak İstemiyoruz*. Erişim Tarihi: 02.07.2015.
<http://www.yeniakit.com.tr/haber/ezan-sesi-duymak-istemiyoruz-34070.html>
- Yılmaztürk, S. (2014). *Validebağ Korusu'nda Ne Yapılmak İsteniyor?*
- Zaman Gazetesi, (2014). *Bu Memlekette Fazla Tolerans Karşındakini Azdırıyor*. Erişim Tarihi: 10.07.2015.
http://www.zaman.com.tr/gundem_uskudar-belediye-baskani-hilmi-turkmen-bu-memlekette-fazla-tolerans-karsindakini-azdiriyor_2252443.html

EK I - KATILIMCI LİSTESİ

	Kodu	İsmi	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durumu	D.yeri	Eğitim Durumu	Mesleği	Yaşadığı semt
1	ET1	Sema	Kadın	23	Bekar	İstanbul	Üniversite	Öğrenci	Kadıköy
2	ET2	Seda	Kadın	32	Evli	İstanbul	Üniversite	Yönetici	Üsküdar
3	ET3	Pervin	Kadın	33	Evli	İstanbul	Üniversite	Öğrenci	Kadıköy
4	ET4	Güliden	Kadın	63	Evli	Sivas	Üniversite	Sosyolog	Altunizade
5	ET5	Hande	Kadın	45	Evli	İstanbul	Üniversite	Ev Hanımı	Altunizade
6	ET6	Özlem	Kadın	37	Evli	İstanbul	Üniversite	Tasarımcı	Koşuyolu
7	ET7	Serap	Kadın	43	Evli	İstanbul	Üniversite	Ev Hanımı	Kadıköy
8	ET8	Mert	Erkek	32	Bekar	Adana	Lise	Aktivist	Beyoğlu
9	ET9	İlkay	Erkek	22	Bekar	Bitlis	Üniversite	Öğrenci	Kadıköy
10	ET10	Mehmet	Erkek	35	Evli	Tunceli	Üniversite	Mühendis	Ataşehir
11	ET11	Özcan	Erkek	40	Evli	Elazığ	Y.Lisans	Bilişim Uzmanı	Ümraniye
12	ET12	Abdullah	Erkek	40	Evli	Afyon	y.Lisans	Kamu görevlisi	Kadıköy
13	ET13	Arda	Erkek	57	Evli	İstanbul	Üniversite	Emekli	Altunizade
14	EK1	Ayşe	Kadın	47	Evli	Artvin	Lise	Ev Hanımı	Florya
15	EK2	Filiz	Kadın	35	Evli	İstanbul	Lise	Ev Hanımı	Acıbadem
16	EK3	Meryem	Kadın	35	Evli	İstanbul	İlköğretim	Ev Hanımı	Üsküdar
17	EK4	Nilay	Kadın	32	Evli	Samsun	Üniversite	Öğretmen	Beykoz
18	EK5	Adnan	Erkek	34	Evli	Trabzon	Lise	Memur	Üsküdar
19	EK6	Serkan	Erkek	31	Bekar	Rize	Lise	Serbest Meslek	Üsküdar
20	EK7	Hüseyin	Erkek	44	Evli	Kastamonu	Lise	Pazarlamacı	Üsküdar
21	EK8	Mustafa	Erkek	44	Evli	İstanbul	Üniversite	Yönetici	Ataşehir
22	EK9	Abdullah	Erkek	48	Evli	İstanbul	Üniversite	Yönetici	Tuzla

EK II: VALİDEBAĞ KORUSU VE VALİDEBAĞ DİRENİŞİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ ALAN

Validebağ Korusu cami inşaatının gerçekleştiği alan (kırmızı üçgen). **Kaynak:** Anonim

EK III : PROTESTOLAR

Direnış alanı: Prostestocular ve polisler. **Kaynak:** Anonim

Cami inşaatına karşı bölgede gece gerçekleşen protesto. **Kaynak:** Aljazeera (2014). *Validebağ İçin Yürüdüler.*

Cami inşaatı devam ederken, inşaatın önü. **Kaynak:** Anonim

Protestolar esnasında. **Kaynak:** Diken (2014.). *Validebağ Günlüğü: Dün Yürüyüş ve Piknik Vardı, Bugün Beton Dökmeye Gelecekler.*

Ağaçlar alandan sökülüp götürülürken. **Kaynak:** Anonim

YAŞAM KOŞULLARI VE SAĞLIK HASTALIK ALGILARI

Kemal AYDIN¹

ÖZ

Bu makalede fertlerin subjektif algılarına dayalı sağlık durumları, kronik hastalıklar ve sağlık sorunları nedeni ile günlük faaliyetlerde aksama gibi değişkenler analiz edilerek Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde sağlık-hastalık durumu ve algıları incelenmektedir. TÜİK ve EUROSTAT'ın 2006-2016 yılları arasında yaptığı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nın verileri ve OECD'nin daha iyi yaşam endeksi verileri kullanılmıştır. İncelenen ülkelerde üç değişken açasından yaygınlık oranları değerlendirildiğinde sağlık-hastalık durumlarının birbirine yakın olduğu görölmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde insanların yaklaşık %30-32'si sağlık sorunu olduğunu rapor ederken %65-70 oranında bir kitle sağlık durumunun "iyi" olduğunu belirtmiştir. Sağlık durumu algılarında Türkiye ortalamaları kırsal, cinsiyet, medeni durum, gelir ve eğitim düzeyine göre detaylandırıldığında pozitif sağlık algılarına etki eden en önemli faktörler sırası ile medeni durum, eğitim seviyesi ve gelir düzeyidir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Sosyolojisi, Halk Sağlığı, Sağlık Durumu, Kronik Hastalıklar, Günlük Faaliyetlerde Sınırlanma, Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD

¹ Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

LIVING CONDITION, SELF PERCEIVED HEALTH AND ILLNESS

ABSTRACT

Individuals sampled from Turkey, Europe and OECD countries are assessed for subjective perceptions of their health status, prevalence of self reported chronic disease and limitation in daily activities due to health problems. Income and Living Conditions and better life index data were used for the analyses. The results showed that the rate of health conditions, chronic illness and limitation in daily activities in the respective countries were quite similar. Between 2006 and 2016, results for sampled countries showed 30-32% of people on average stated that they had chronic illness and 65-70% of them stated that their health status was good. The rate of health status perception and chronic diseases patterns in EU, OECD and Turkey were relatively similar. Furthermore, health and disease perception in Turkey were examined by rural-urban, gender, marital status, income and educational level, the most important factors affecting positive health perceptions were marital status, educational and income level respectively.

Key Words: Sociology of Health, Public Health, Health Status, Chronic Diseases, Limitation in Daily Activities, Turkey, European Union and OECD

1. GİRİŞ

İnsan hayatının en önemli meselelerinden biri de sağlıktır. Bu nedenle, günümüzde sağlık ve hastalık sadece tıbbın konusu olmaktan çıkmış ve en az biyolojik faktörler kadar toplumsal yapı ile ilişkili olduğu da bilinmektedir. Sağlık sosyologları, epidemiyologlar ve halk sağlığı uzmanları sağlık ve hastalığın sosyo-kültürel sebeplerini araştırmakta ve hastalıkların daha iyi anlaşılabilir kontrol altına alınmasında çalışmalar yapmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Avrupa İstatistik Kurumu (EUROSTAT)'nun *Gelir ve Yaşam Koşulları* anketlerinde fertlerin subjektif algılarına dayalı sağlık durumları, kronik (müzzin) hastalıklar, herhangi bir sağlık sorunu nedeni ile günlük faaliyetlerde aksama gibi değişkenler sosyo-kültürel faktörlerle ilişkileri bağlamında analiz edilerek Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde sağlık-hastalık durumu ve algıları mukayese edilmektedir.

Makalenin ilk bölümünde konu ile ilgili yapılan araştırmalara değinilmekte ve sağlık-hastalığın toplumsal kökenleri ile ilgili araştırma sonuçları özetlenerek, objektif ve subjektif sağlık-hastalık ölçümleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde veriler ve yöntem açıklanmakta ve son bölümde analizler özetlenerek Türkiye, Avrupa Birliği ve OECD'ye üye ülkelerde sağlık-hastalık durumu ve algıları değerlendirilmektedir. Sağlık ve hastalık durumlarının sosyolojik değişkenlerle ilişki düzey ve eğilimini saptamak sağlık sosyolojisi, epidemiyoloji, halk sağlığı ve sağlık politikaları bakımından katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. SAĞLIK VE HASTALIĞIN TOPLUMSAL KÖKENLERİ

Sağlığın tanımını yapmak oldukça zordur. "Sağlık bir bilimsel bilgi, bir fikir değil, fonksiyon görmekte olan bir bedenin dilidir". Son yıllara kadar sağlık, 'hastalık ve sakatlığın olmayışı', hastalık da 'sağlıklı olmama' gibi dar bir çerçeve içinde tanımlandığından bu tanımların bireyi etkileyen ruhsal ve sosyal faktörleri önemsemediğini düşündürmüştür" (İnanç ve diğ. 1999) Oysa sağlık çeşitli faktörlerden

etkilenmektedir. Bu faktörler sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel ve biyolojik olarak gruplandırılır (Marmot ve Wilkinson, 1999; Bolsoy ve Sevil, 2006; Goryakin Suhrcke ve diğ, 2013; Aytaç ve Kurdaş, 2015).

Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı “sağlık yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı değil fiziksel, sosyal ve mental yönden tam bir iyilik halidir” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanım kapsamlı gibi gözüke de “iyilik hali” (well being) kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişebilir. “Hastalık” kavramından da herkesin aynı şeyi anladığı sanılır; oysa hastalığın tanımı da kişiden kişiye ve toplumdan topluma farklılık arz edebilir. Dolayısı ile hastalık durumu da yalnızca bir hastalığın rahatsızlığın olması ile açıklanamaz. Hastalık anormal bir durum olup, bireyin, fiziksel, ruhsal, zihinsel ve sosyal fonksiyonlarını daha önceki hale göre azaltır ya da iyice tüketir (Blaxter, 2004; Bolsoy ve Sevil, 2006).

Sağlık sosyolojisi ve sağlık-hastalık araştırmaları Türkiye’de yeni olmakla birlikte bu alanda yapılan çalışmalar her geçen yıl artmaktadır. Sağlık sosyolojisi alanında yapılan araştırmalara değinildiğinde “sağlık-hastalık problemini sosyal yönden araştırılması” (Türkdoğan, 1966); “sağlık - hastalık”, “güncel sosyal sorunlar ve sağlık” (Kasapoğlu 2001, 2008); “bebek ölümlerini etkileyen faktörler” (Akşit ve Akşit, 1989); “sağlık sistemi” (Kızılcelik, 1996); “Türkiye’de sağlık politikaları”, “sağlık sosyolojisi” (Kasapoğlu, 1999; Cirhinlioğlu, 2012; Tecim, 2016); “ekonomik ve sosyolojik bakış açısı ile hastalık ve sağlık” (Baloğlu, 2006; sağlık sosyolojisi, kadın ve kentleşme (Adak, 2002) ve “Türkiye’de sağlık sosyolojisi çalışmaları” (Güven, 2014) öne çıkan çalışmalardan bazılarıdır. Ayrıca, tıp hekimleri de sağlık politikaları, doktor-hasta ilişkileri, özel sermaye ve tıp gibi konularda çalışmalar yapmaktadır (Küçükusta, 2011).

Bu konularda yapılan uluslararası çalışmalara bakıldığında çok fazla proje, makale ve kitabın dökümünü yapmak zorlaşmaktadır. Avrupa ülkeleri söz konusu olduğunda gelir, eğitim düzeyi, çalışma şartlarının düzelmesi ve sağlık harcamalarındaki aşırı artışa rağmen sağlıkta eşitsizlik yaşam koşullarına bağlı olarak

hala bütün ülkelerde kalıcı olmaya devam etmektedir (Dahlgren ve Whitehead, 1991; Wilkinson, 1997, Brown, 2006; Gataulinas ve Bancevica 2014; Matrai, 2015; Maheswaran ve diğ. 2015).

Son yıllarda sağlık sosyologları ve epidemiyologlar yayınladıkları çok sayıda makale ve kitapta sağlık ve hastalığı etkileyen sosyal yapıların varlığına değinmektedir (Marmot ve Wilkinson, 1999; Özen, 1993; Palloni, Aquirre ve diğ, 2002; Giddens, 2005; Aytaç ve Kurdaş, 2015; Adak, 2015; Alptekin, 2018). Geçtiğimiz yüzyılda halk sağlığındaki büyük ilerlemelere rağmen sağlık ve hastalığın genel nüfus içinde eşit bir biçimde dağılmadığını işaret etmektedir. Aslında sağlık-hastalık ve ölümlere dair söz konusu göstergeler, sağlığı etkileyen esaslı faktörün biyolojik yapımızdan çok toplumsal yapı ve koşullar olduğunu ortaya koymaktadır (Aytaç ve Kurdaş, 2015; Alptekin, 2018; Adak 2015, 2018). Araştırmalar bazı grupların diğerlerine göre daha sağlıklı olduğuna işaret etmektedir. Bu durum toplumların sosyo-ekonomik yapıları ile ilişkilidir. Uluslararası yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuç gelir düzeyi, eğitim durumu, cinsiyet, yaşanılan yer, medeni durum, meslek, aile yapısı, gıda alışkanlıkları, sağlık bilgisi, genel sağlık politikaları, kültüre bağlı stres gibi sosyo-ekonomik faktörlerin sağlık ve hastalık dağılımında etkili olduğunu göstermektedir (Dahlgren ve Whitehead, 1991; Wilkinson, 1997; Gönç, 2013; Alptekin, 2018).

Ekonomik durum ve sağlık-hastalık arasındaki ilişki her yerde aynı sonucu vermektedir. Gelir düzeyi düşük ve yoksul olan bireyler daha çok hastalanmakta ve hastalık süreleri uzun sürmektedir. Zengin ülkelerde doğumda beklenen yaşam süresi çok daha uzundur. Yoksulluk beslenme bozukluğuna, hastalıkların sıklaşmasına, bireyin gelirinin çoğunun tedaviye ayrılmasına ve dönerek yoksulluğa yol açmaktadır. Yoksulların kötü ve yetersiz koşullarda çalışmaları ve barınmaları sağlık risk ve sorunlarının artmasına neden olur. Yoksulluk bireylerde psikolojik baskıya, kronik strese ve depresyona yol açar (Çukur ve Bekmez, 2012; Browne, 2014; Brown, 2006; Şantas, 2017; Tan, Shi ve diğ, 2018). Ancak, zengin ya da yoksul hangi ülkelerde olursa olsun her yerde insanlar hastalanmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerde bazı kronik hastalıklar düşük gelirli ülkelere nispetle birbirine yakın ve hatta daha fazladır. Örneğin, 330 milyon

nüfuslu Amerika'da 100 milyondan fazla insan ciddi bir kronik hastalık olan diyabet ve diyabet öncesi yüksek risk altında yaşamaktadır (Center for Disease Control and Prevention, 2017).

Kırsal ve kentsel bölgelerde iklim, nüfus yoğunluğu, yaşam koşullarının farklılığı bireylerin sağlık durumları üzerinde oldukça etkilidir. Kırsal bölgelerde gelir düşük ve sağlık hizmetlerine erişim kentlere göre kısıtlıdır. Kır ve kentlerdeki yaşam farklılıkları çoğunlukla sağlık ve hastalıklarda da kendini göstermektedir (Türkkan ve AYTEKİN, 2009; Manavgat ve ÇELİK, 2017; Alptekin, 2018).

Bazı nicel sağlık göstergelerini cinsiyete göre karşılaştırmak mümkündür. Kadınların ortalama yaşam beklentisi gelişmişlik düzeyi farklı ülkelerde erkeklerin ortalama değerlerinden daha uzundur. Ancak bu kadınların erkeklerden daha sağlıklı olduğu anlamına gelmemektedir. Kadınlar daha çok hastalanmakta ve sağlık kurumlarına başvurmaktadır (Adak, 2002).

Araştırmalarda ortaya çıkan bir diğer faktör de eğitim düzeyidir. Eğitim düzeyi yüksek bireyler, daha az işsiz kalmakta ve ekseriyetle iyi gelir getiren, sosyal güvenceli ve yüksek standartlı mesleklerde çalışmaktadır. Bu bağlamda eğitilmiş kişiler daha sağlıklı bir yaşam tarzına sahiptir. Daha çok spor yapmaya eğilimlidir, sağlıklı gıda alma olanakları daha fazladır; düzenli ve dengeli beslenme konusunda daha bilinçlidirler (Alptekin, 2018).

Fertlerin evli, bekâr, dul veya boşanmış olması ile çocuk sahibi olup olmaması da bir diğer önemli unsurdur. Bu görüş evli olanların hastalıklara yakalanma risklerinin daha az olduğunu, hastalıklara yakalandıklarında daha çabuk iyileştiklerini savunmaktadır. Evli fertler bekâr olanlara, dul ve boşanan bireylere göre daha sağlıklı olmaktadır (Kaisla vd; 2006; Alptekin, 2018; Terceira ve McQuillan, 2018). Ancak, diğer bazı araştırmaların bulgularına göre evli bireylerin sağlık durumlarında pozitif yönde cevap verme eğiliminde olduklarını ve ölüm oranlarında bekâr, boşanmış, ayrı yaşayan ve dul bireyler ile herhangi bir farkın olmadığını ifade etmektedirler (Hui, Z. vd., 2013).

Yukarıda kısaca özetlenen hususlar daha çok uluslararası araştırma sonuçlarını kapsamaktadır. Öte yandan ülkemizde sağlık sosyolojisi alanında bir hayli teorik araştırmalar ve saha araştırmaları olmasına rağmen sağlık-hastalık algıları ile ilgili saha araştırmaları dışında geniş ölçekli veri setleri ile epidemiyolojik tahlillerin yapılması gerekmektedir. Bu türden sağlık hastalık algıları OECD tarafından “daha iyi yaşam endeksi” kapsamında araştırılıp yayınlanmaktadır. Aynı şekilde EUROSTAT, üye ülkeler ile üyelik müzakeresinde bulunan ülkelerde yaşam kalitesi, yoksulluk, gelir dağılımı ve dışlanmanın boyutlarını ölçmek maksadı ile Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi geliştirmiştir. Bu anketler ayrıca sağlık ve hastalık durumları ile ilgili verileri de kapsamaktadır. Türkiye’de de 2006 yılından beri aynı anket kesit ve panel araştırmalar şeklinde yapılmaktadır.

Objektif (nesnel) ve subjektif (öznel) olmak üzere iki tür sağlık-hastalık ölçümü vardır ve analizlere geçmeden önce aşağıda bu iki kavram üzerinde durulmaktadır.

3. SAĞLIĞIN ÖLÇÜLMESİ: OBJEKTİF VE SUBJEKTİF SAĞLIK ÖLÇÜMLERİ

Sağlık-hastalık ölçümleri objektif ve subjektif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Objektif ölçümler fertlerin kendi öznel algıları, düşünceleri ve ruh hallerinden bağımsızdır ve tıbbi muayenelerden (kan testi vb.) elde edilir. Subjektif ölçümler ise fertlerin kendi bireysel görüşlerini yansıtır. Objektif ölçümler tıbbi muayenelerden subjektif ölçümler ise anketlerden elde edilir ve genellikle sağlıkla ilgili endişeleri içerir (“Sağlık durumunuz nasıl, kronik müzmin bir hastalığınız var mı?” vb. (Romaniuk, 2014; Matrai, 2015; Bolsoy ve Sevil, 2006). Ancak, objektif ve subjektif ölçümler aynı şey değildir ve sağlık araştırmalarında bu iki ölçüm birbirinin yerine kullanılmamaktadır.

Bazı araştırmalar objektif ölçümlerin daha güvenilir olduğunu savunurken, diğerleri objektif ve subjektif ölçümler arasında tutarlılık ve yüksek bir korelasyonun varlığından bahsetmekte ve diğer bazı araştırmalar da bu iki ölçüm arasındaki ilişkinin karmaşık olduğunu ileri sürmektedir (World Health Organisation, 2008; Wu, Wang, Zhao, 2013) Belirtildiği gibi toplumsal ve kültürel farklılıklar gösteren hastalık ister subjektif

ister objektif anlamda olsun bireysel, mental, fiziksel, fizyolojik ve toplumsal düzeyde dengesizliği ifade etmektedir (Blaxter, 2004; Bolsoy ve Sevil, 2006).

Subjektif göstergelerin güvenilirliğini sorgulayan araştırmacılar sağlık durumlarının rapor edilmesinde dil, kavrayış, anlayış ve kültürel boyutta büyük farklılıkların olduğunu ifade etmektedirler. Çünkü “sağlıklı olma hali” kişiden kişiye değişiklik göstermekte ve soruların bağlamı kültürden kültüre farklılık arz etmektedir. Örneğin, “kronik bir hastalığınız var mı?” sorusuna “yok” yanıtı veren bir kişi tıbbi muayene neticesinde hipertansiyon vs. olabilir (Romaniuk, 2014). Ayrıca, bireylerin kendi algıladıkları subjektif-öznel sağlık durumları ile yaşam koşulları arasındaki bağlantıya dikkat çekmek sağlık sosyolojisi için de önemlidir.

Subjektif göstergeler ülkelerin karşılaştırılmasında da karışıklıklara yol açmaktadır. Dil bağlamında soruların sorulma tarzı ülkeden ülkeye değişiklik göstermekte ve karşılaştırılabilir olmaktan uzaklaşmaktadır. Her ülkede aynı soruların aynı anlam ve bağlamda sorulması zordur çünkü cevaplar bir kültürden diğerine değişebilmektedir. Dil konusu kritik önemdedir çünkü soru cümlesini her ülkede aynı anlamda formüle etmek kolay değildir. Tercüme yapılırken anlam kaymaları vs. olması muhtemeldir. Dolayısı ile dil, kültür ve algı farklılıkları karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır (Romaniuk, 2014).

Subjektif ölçümler objektif ölçümlere nazaran daha pratik ve ucuzdur; fakat her iki ölçüm de önemlidir. Hangi ölçümün seçileceği araştırmanın bağlamına göre değişmektedir ve insanların kendilerini nasıl hissettikleri sağlık ölçümlerinde önemlidir. Objektif ölçümlerin de kendi içinde sınırlılıkları vardır; çünkü psikolojik rahatsızlıkları veya kronik ağrıları objektif olarak ölçmek çok zordur. Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü (2008) anlaşılamayan (noncommunicable chronic disease) kronik hastalıkların yaygınlaştığına dikkat çekmektedir. Bütün bunlara ilaveten neyin objektif neyin subjektif olduğu ayrımını net bir şekilde yapmak da kolay değildir. Bazı subjektif durumlar objektif olarak ölçülebilirken bunun aksi de söz konusu

olabilmektedir. Ağrı gibi subjektif bir kavramı objektif olarak ölçmek oldukça zordur. Dolayısı ile objektif subjektif ayrımı da görüldüğü kadar net değildir (Romaniuk, 2014; Gataulinas ve Bancevica, 2014).

4. YÖNTEM VE DEĞİŞKENLER

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde EUROSTAT (Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi) tüm üye ve üyelik müzakeresinde bulunan ülkelerde 2006 yılından itibaren *Gelir ve Yaşam Koşulları (GYK) (Income and Living Conditions (EU-SILC)* anketleri yapmaktadır. Bu anketlerin amacı her yıl hem kesitsel hem de panel olarak üye ülkelerde gelir dağılımı ve sosyal dışlanmanın boyutlarını tespit etmektir. GYK anketleri ülkelerdeki gelir dağılımına, yoksulluğun düzeyi ve kompozisyonuna, yaşam koşullarına ve sosyal dışlanmaya dair bilgilerin derlenmesinde önemli bir kaynak olma niteliği taşımaktadır. Bu anketlerden gelir dağılımının yıllara göre seyri, zengin ve yoksul kesim arasındaki farklar, yoksunluk, sosyal dışlanma ve yaşam koşulları ile ilgili bilgiler elde edilmektedir (TÜİK, 2012).

Anketlerde sağlıkla ilgili yoksunluk boyutunu tespit etmek amacı ile hane halklarına genel sağlık durumları, kronik hastalıklarının olup olmadığı ve herhangi bir hastalık nedeni ile son altı ayda günlük faaliyetlerinde aksama olup olmadığı gibi değişkenler yer almaktadır. Aynı anket tüm değişkenleri ile Türkçeye tercüme edilerek 2006 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) de “*daha iyi yaşam endeksi*” (*beter life index*) kapsamında sağlık durumu ile ilgili subjektif sağlık algılarını “daha iyi yaşam endeksi” kapsamında değerlendirmektedir.

Bu çalışmanın Türkiye ile ilgili verileri, TÜİK'in 2006-2012 yılları arasında yaptığı GYK anketlerinin mikro verileri SPSS programında birleştirilerek subjektif algılara dayalı sağlık durumu, kronik hastalıklar ve günlük faaliyetlerde sınırlama değişkenleri kır-kent, cinsiyet, medeni durum, gelir ve eğitim düzeyine göre nasıl bir dağılım arz ettiği tanımlayıcı istatistik (çapraz tablolar ve ki-kare) teknikleri ile tahlil edilerek özetlenmiştir. OECD ve EUROSTAT'a ait istatistikler ise ilgili kurumların resmi web sayfalarından yüzdellik tablolar halinde derlenmiştir.

TÜİK her yıl değişen ortalama 12-15 bin hane ile Türkiye genelinde ve kır kent olmak üzere kesitsel olarak bu anketleri yapmaktadır ve ulaşılan hanelerdeki her ferde sağlık durumu sorulmaktadır. Bu makalede sağlık durumu verilerini yanıtlayan hane halkı sayısı 2006'dan 2012 yılına kadar sırası ile 30 bin 186, 30 bin 263, 31 bin 141, 32 bin 539, 32 bin 875, 40 bin 679 ve 47 bin 504 olmak üzere 7 yıllık bir zaman diliminde toplamda 245 bin 187 kişiyi kapsamaktadır. Toplam 245,187 hane halkı ferdinin 117 bin 703'ü erkek, 127 bin 484'ü kadın ve bu kişilerin 92 bin 518'i kır ve 152 bin 669'u da kentlerde ikamet etmektedir (TÜİK, 2013).

Bu çalışmada üç değişken incelenip mukayese edilmiştir. İlk değişkende “sağlık durumumuz nasıl” sorusu sorulmakta ve yanıtlar Likert formatında “çok iyi”, “iyi”, “fena değil”, “kötü” ve “çok kötü” olmak üzere beş şıktan ibarettir. İkinci değişkende “kronik/müzmin bir hastalığınız var mı” ifadesi sorulmakta ve yanıtlar “evet”, “hayır” şeklindedir. Üçüncü değişken ise herhangi bir sağlık sorunu nedeni ile son altı ayda günlük faaliyetlerde sınırlama olup olmadığını sorgulamakta ve yanıtlar “evet, çok sınırlandı”, “evet, sınırlandı” ve “hayır, sınırlanmadı” şıklarını kapsamaktadır. Bu üç değişken EUROSTAT tarafından “Avrupa Asgari Sağlık Modülü” (Minimum European Health Modul, MEHM) olarak adlandırılmaktadır. Dolayısı ile bu modül asgari düzeyde fertlerin kendi algılarına dayalı sağlık durumlarını ölçmektedir. Analiz sonuçları aşağıda tablolar halinde özetlenmektedir.

5. BULGULAR: SAĞLIK DURUMU, OECD VE DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİ

TÜİK ve EUROSTAT'ın araştırmalarından bağımsız olarak OECD her yıl “daha iyi yaşam endeksi” kapsamında üye ülkelerde sağlık durumu göstergeleri yayınlamaktadır. OECD'nin 2017 yılına ait paylaştığı göstergeler Türkiye ile nüfus ve büyüklük bakımından mukayese edilebilir ülkeler seçilerek Tablo 1'de sunulmuştur. OECD “sağlık durumunuz nasıl” sorusunda “çok iyi” ve “iyi” seçeneklerini birleştirerek yayınlamaktadır. Birinci sütundaki sağlık durumu subjektif ölçüm ve ikinci sütundaki ortalama yaşam süresi de objektif sağlık ölçümüdür.

Tablo 1. OECD Ülkeleri ve Sağlık Durumu, 2017

	Sağlık durumu çok iyi + iyi %	Ortalama yaşam süresi
Türkiye	66.4	78
Almanya	64.5	80.7
A.B.D.	88.1	78.8
Brezilya	69.6	74.7
Fransa	67.8	82.6
Güney Kore	32.5	82.1
İngiltere	69.8	81
İsrail	84	82
İspanya	72.4	83
Japonya	35.4	83.9
Meksika	65.5	75
Polonya	57.8	77.6
Rusya	43	71.3
Şili	57.4	79.1

<http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/health/>

Tablo1’de sağlık durumu “çok iyi” artı “iyi” toplamı Türkiye, Almanya, Fransa, İngiltere ve Brezilya gibi ülkelerde %65-%70 arasında birbirine yakındır.

Öte yandan Güney Kore ve Japonya’da aksi bir durum söz konusudur ve bu ülkelerde nüfusun yaklaşık %65 ile %70’i sağlık durumlarının “iyi” olmadığını rapor etmektedirler ve buna rağmen ortalama ömür bu ülkelerde 83 yaş civarındadır. Bu ülkeler farklı coğrafi kültür ve yaşam ritimleri ile Avrupa ülkelerinden ayrı bir görüntü sunmaktadırlar.

Subjektif ve objektif sağlık ölçümlerinde zıtlık arz eden diğer iki ülke Amerika ve Rusya’dır. ABD’de sağlık durumu “iyi” artı “çok iyi” %88 ile üst sıralardayken ortalama ömür (78 yaş) Türkiye ile aynıdır. Rusya’da nüfusun %60’a yakını sağlık durumunun iyi olmadığını ifade ederken ortalama ömür 71 yaşdır.

İsrail ortalama %84 ile en sağlıklı birkaç ülkeden biri olarak yer almaktadır. Ancak, Levi (2017) İsrail’de ölümün farklı yapıldığı için sonuçların yüksek çıktığını belirtmektedir.

Çünkü sağlık durumunuz nasıl sorusunun cevap şıkları diğer tüm ülkelerde “çok iyi”den çok kötüye beş seçenek içerirken İsrail’de sadece dört seçenek sorularak ortaya denk gelen “fena değil” yanıtı yer almamakta ve iki pozitif ve iki negatif seçenek olduğu için pozitif yanıtlar daha fazla oranda çıkmaktadır.

Özetle, OECD’nin sonuçlarına göre 34 üye ülkenin sağlık durumu “çok iyi” ve “iyi” ortalaması %65 ile %70 arasında yer almaktadır. Bir diğer ifade ile OECD’ye üye ülkelerde sağlık durumu “iyi değil” ortalaması %30 ile %35 civarındadır.

Tablo 2’de OECD’nin araştırmasından farklı olarak Türkiye’de 2006 ile 2012 yılları arasında yapılan GYK araştırmalarının sonuçları yıllar, kır-kent, medeni durum, gelir ve eğitim düzeyine göre çapraz tablolarda sunulmuştur.

Tablo 2. Ferdin Genel Sağlık Durumu: 2006-2012 GYK Araştırma Sonuçları: Yıl, Kır-Kent, Medeni Durum, Gelir ve Eğitim Düzeyi

	Çok iyi (%)	İyi (%)	Fena değil (%)	Kötü (%)	Çok kötü (%)
2006	10.7	50.1	22.2	14.9	2.1
2007	13.4	51.2	19.9	13.4	2.2
2008	11.7	54.2	20.8	11.7	1.5
2009	11.7	51.6	21.5	12.8	2.3
2010	11	53.2	20.5	13.1	2.2
2011	12.2	52.7	20.7	12.2	2.2
2012	12.3	53.8	19.9	12.1	1.9
Kır	11	47.7	21.9	16.6	2.8
Kent	12.4	55.5	20	10.5	1.6
Erkek	13.6	55.9	18.8	10	1.7
Kadın	10.3	49.4	22.6	15.4	2.3

	Çok iyi (%)	İyi (%)	Fena değil (%)	Kötü (%)	Çok kötü (%)
Evli	24.7	63.3	6.5	4.2	1.3
Hiç evlenmedi	8.6	52.1	24.2	13.4	1.7
Eşi Öldü	1	18.1	35.2	37.3	8.4
Ayrı yaşıyor	4.2	32.9	30	27.7	5.1
1. 20	10,2	43,2	20,9	20,7	5,0
2. 20	10,1	47,3	23,4	16,3	2,8
3. 20	8,9	48,4	25,8	14,7	2,2
4. 20	10,1	57,3	22,7	9,0	1,0
5.20	13,8	63,3	17,9	4,7	0,4
İlkokuldan az	4,9	31,5	28,1	29,6	5,9
İlk&ortaöğretim	11,8	55,4	21,5	10,1	1,2
Lise ve dengi	18,2	64,9	12,7	3,7	,4
Üniversite ve +	18,9	66,3	11,8	2,7	,3
Toplam	11.9	52.5	20.7	12.8	2

Gelir ve Yaşam Koşulları, TÜİK, 2006-2012

TÜİK'in 2006-2012 verileri ile OECD'nin 2017 yılındaki bulguları birbirine çok yakındır. OECD'nin, 2017 yılı sağlık durumu (çok iyi+iyi) araştırma sonucu %66,4; TÜİK'in 2006-2012 arasında yaptığı GYK ortalaması ise %64,8'dir. Bu makalede incelenen veriler 2012 yılına kadar olduğu için ilk bakışta eski gibi gözükebilir. Fakat halk sağlığı ile ilgili temel parametreler 10-15 yıllık bir zaman diliminde çok hızlı değişmemektedir. Örneğin, Türkiye'de 2006-2012 yılları arasında ortalama olarak nüfusun %65'i "iyi" ve "çok iyi" olduğunu rapor etmiştir. Bu oranlar 2020'li yıllarda da aşağı yukarı benzer olacaktır. Avrupa Birliği ülkelerinde *Avrupa Asgari Sağlık Modülü* kapsamında uzun yıllardır uygulanmaktadır ve EOROSTAT sayfaları incelendiğinde yıllar itibarı ile bulguların çok fazla değişmediği görülmektedir.

Türkiye açısından ortalamalar kır-kent, cinsiyet, medeni durum, gelir ve eğitim düzeyine göre çapraz tablolarla özetlendiğinde kırsal bölgelerde 2006 ve 2012 yılları arasında "çok iyi" ve "iyi" ortalaması toplam %58,7 iken bu oran kentlerde %67,9'dur. Kır ve kent arasındaki fark yüksek olmamakla birlikte kırsal bölgelerdeki yaşam şartları, gelirin daha düşük olması ve sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlı olması

dolayısı ile tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kırsal bölgelerde sağlık durumu algıları kentlere göre biraz daha düşüktür. “Kötü” ve “çok kötü” oranının toplamı kırsal yerleşimlerde %19,4, kentlerde ise %12’dir.

Sağlık ve hastalık algılarında bir diğer önemli faktör medeni durumdur. Ki-kare testi sonuçlarına göre ($\chi^2=34798,9$, $df=16$, $P=0.001$) Türkiye’de medeni durum ve sağlık durumu arasında güçlü bir ilişki vardır. Bireylerin evli, bekâr, dul veya boşanmış olması sağlık algılarını etkilemektedir. Sonuçlara göre evlilerin %88’i sağlık durumunun “iyi” ve “çok iyi” olduğunu belirtirken bu oran hiç evlenmeyenlerde %60,7, eşi ölenlerde %19,1 ve ayrı yaşayanlarda ise %37,1’dir. Dolayısı ile Türkiye bağlamında sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler bakımından en büyük farklardan biri medeni durumda ortaya çıkmaktadır. Nitekim evliliğin getirdiği sosyal kontrol, risklerden kaçınma, sorumluluk ve diğer düzenlemeler sağlıklı yaşamı da beraberinde getirmektedir. Evliler daha çok sosyal destek bulmaktadır ve düzenli yaşam tarzına sahiptir. Dolayısı ile hastalıklara yakalanma riskleri daha azdır ve hastalıklara yakalandıklarında da daha çabuk iyileşmektedirler (Alptekin, 2018). Tabloda ortaya çıkan sonuç Türkiye bakımından bu görüşü desteklemektedir.

Bir diğer etken ise evli olmayan kişilerin evli olanlara nazaran daha düşük sosyo-ekonomik statüde olmaları nedeni ile hastalıklara yakalanma riskleri ve sağlık harcamalarını karşılayabilmeleri sağlık algılarını etkilemektedir. Bekâr ve boşanmış kadınların hastalığa yakalanma yatkınlıkları daha fazladır. Çünkü evlilere göre ekonomik durumları daha düşüktür, sosyal destek daha az ve özetle evli bireyler bekâr, dul ve boşanmış bireylere göre daha sağlıklı olmaktadır. Bazı uluslararası çalışmalarda benzer bulgular ortaya çıkmıştır fakat diğerlerinde ise evli bireylerin olumlu yönde cevaplar verdikleri ve objektif sağlık ölçümlerinde farkların çok fazla olmadığı ifade edilmiştir (Hui, Z. vd., 2013; Kaisla ve diğ, 2006)

Ki-kare testi sonuçlarına göre ($\chi^2: 7589$, $df:20$, $P:0.001$) gelir düzeyi ile sağlık durumu arasında ilişki vardır ve gelir düzeyi yükseldikçe sağlık durumu açısından iyi olma hali anlamlı bir artış eğilimi göstermektedir.

Tablo 1’de en alt %20’den en üst %20’ye kadar sağlık durumu “çok iyi” ve “iyi” ortalama %10 ile aynı orandayken iyi olduğunu beyan edenlerin oranı ise gelir düzeyi yükseldikçe en alt dilimden en üst dilime %43, %47, %48, %57 ve %63 ile düzenli bir artış eğilimindedir. İlk üç gelir dilimi aynı yelpazede yer alırken en yüksek 4. %20 ve 5. %20 dilimleri ise kendi arasında benzerlik arz etmektedir. “Fena değil” seçeneği de olumlu değerlendirilirse ortalamalar sırası ile %74, %81, %83, %90 ve %95 değerlerini göstermektedir. Ancak, her değişken birbirinden bağımsız ele alındığında pozitif sağlık algılarında derece bakımından medeni durum ve eğitim düzeyi gelir düzeyine göre daha güçlüdür. Gelir düzeyi bireylerin sağlık ve hastalık durumunu doğrudan etkilemektedir. Diğer ülkelerde de olduğu gibi gelir düzeylerinin artmasına paralel olarak sağlıklı olmak daha mümkün hale gelmektedir. Gelir düzeyi yüksek olan bireyler sağlık hizmetlerine daha rahat ulaşmakta ve aldıkları sağlık hizmetlerinin kalitesi de yüksek olabilmektedir.

Analize tabi tutulan bir diğer önemli faktör eğitim düzeyidir. Çünkü eğitim düzeyi yükseldikçe sağlıklı olma bilinci ve sağlıklı bir yaşam tarzına sahip olma imkânı artmaktadır. Tablo 1’de eğitim düzeyi ve sağlık durumu arasında Ki-Kare değerinin de işaret ettiği üzere ($\chi^2= 36922,9$, $df=12$, $P=0.001$) çok güçlü bir ilişki vardır. İlkokuldan daha düşük eğitim düzeyindeki bireylerin %36’sı sağlık durumunun “çok iyi” ve “iyi” olduğunu beyan ederken bu oranlar ilkokul ve ilköğretim mezunlarında %67,2, lise ve denginde %83,1 ve üniversite ve üzeri mezunlarında %85,2’dir. Sağlık durumu algılarında en büyük fark gelir, cinsiyet, kır-kent değişkenlerinden ziyade medeni durum, eğitim düzeyi ve gelir seviyesinde kendini göstermektedir. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de eğitim düzeyi yüksek bireyler düşük olanlara nispetle daha iyi gelir getiren yüksek standartlı mesleklerde çalışmaktadırlar. Hastalıklara yakalanma riskleri düşük eğitim düzeyindeki bireylere kıyasla daha azdır. Bu bağlamda, eğitilmiş kişiler sağlık konusunda daha bilinçlidir, daha çok egzersiz ve spor yapmaya eğilimlidir, sağlıklı beslenme imkânları daha fazladır ve düzenli ve dengeli beslenme konusunda daha bilinçlidirler.

6. CİNSİYET VE SAĞLIK: AB ÜLKELERİ VE TÜRKİYE

Sağlık algılarında bir diğer önemli faktörün biyolojik farklılığa dayalı cinsiyet olduğu ifade edilmektedir. Gelişmişlik derecesi ne olursa olsun bütün ülkelerde istatistikler kadınların erkeklere nispetle ortalama 5-7 yıl daha fazla yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Fakat bu kadınların erkeklerden daha sağlıklı olduğu anlamına gelmemektedir. Araştırmalar genelde tüm dünyada daha erken ölen erkeklerin daha uzun yaşayan kadınlar kadar hastalık tecrübesi yaşamadıklarını göstermektedir (Alptekin, 2018).

Tablo 3'te EOROSTAT'ın 2016 yılı verileri kadın ve erkeklerde sağlık durumu dağılımını göstermektedir. Ayrıca, Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri mukayesesinde Türkiye'ye ait veriler 2006 ve 2012 yıllarını kapsarken EOROSTAT verileri 2008 ve 2016 yıllarını kapsamaktadır. Sağlık durumu gibi temel göstergeler 4-5 yıllık dönemlerde çok fazla değişiklik göstermemektedir. Tablo 1'de OECD'nin 2016 verileri ile GYK verilerinin 2006-2012 dağılımı ve aynı zamanda Tablo 4'te 2010-2012 Avrupa Birliği ve Türkiye ortalamaları da bunu desteklemektedir. Türkiye verileri ile OECD arasında bir diğer fark da yaş faktörüdür. Aşağıda özetlenen tüm EUROSTAT verileri 16 yaş ve üzeri kişilerle sınırlı iken TÜİK'in GYK verilerine tüm yaş grupları dâhildir.

2016 yılında EOROSTAT'ın Tablo 3'te özetlenen verilerine göre 16 yaş ve üzeri bireylerde sağlık algılarının ortalama dağılımı sağlık durumu "iyi" ve "çok iyi" toplamı erkeklerde %70 kadınlarda ise %65,1'dir. "Kötü" ve "çok kötü" ortalaması ise erkeklerde %9,7 ve kadınlarda %9,9'dur. Türkiye ortalaması ise 2006 ve 2012 yılları arasında "iyi" ve "çok iyi" erkeklerde %69,5 kadınlarda %59,7'dir. "Kötü" ve "çok kötü" ortalamaları Avrupa Birliği'nde erkeklerde %7,7, kadınlarda 9,9'dur. "Kötü" ve "çok kötü" ortalamaları Türkiye'de erkeklerde %11,7 ve kadınlarda %14,9'dur.

**Tablo 3. Avrupa Birliği (28 üye) Ülkelerinde Cinsiyet ve Sağlık Durumu, 2016 (EUROSTAT)
Türkiye’de Cinsiyet ve Sağlık Durumu: 2006-2012 (TÜİK)**

AB -28 ülke Ortalaması	Erkek			Kadın		
	İyi + çok iyi	Fena değil	Kötü + çok kötü	İyi + çok iyi	Fena değil	Kötü + çok kötü
AB 28 ülke	70.1	22.2	7.7	65.1	25	9.9
Türkiye	69.5	18.8	11.7	59.7	25.4	14.9
Almanya	66.8	25.1	8	63.6	27.8	8.6
Fransa	68.3	24.5	7.2	64.7	26.4	8.9
Polonya	62	25.8	12.2	55.6	29.5	14.8
Portekiz	52.6	34.8	12.7	43.3	37.9	18.8

https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/images/e/e5/Distribution_of_persons_aged_16_and_over_by_self-perceived_health_status%2C_by_sex%2C_2016_%28%25%29_Health2017.png

Kadın ve erkeklerin sağlığına dair dünya genelinde farklılıklar hemen her ülkede görülmektedir. Tablo 3’te de görüldüğü gibi Türkiye, erkeklerin pozitif sağlık algılarında Almanya ve Fransa’nın birkaç puan üzerindeyken, Almanya’da kadınların %63,6’sı, Fransa’da %64,7’si, Türkiye’de 59,7’si, Polonya’da %55,6’sı ve Portekiz’de ise %43,3’ü sağlık durumlarının iyi olduğunu ifade etmektedirler. 28 üyeli Avrupa Birliği’nde 2016 yılında kadınların %65,1’i Türkiye’de ise 2006-2012 yılları arasında tüm yaş grupları dâhil olmak üzere kadınların ortalaması %60’tır. Dolayısı ile Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye arasında cinsiyet açısından sağlık durumunda anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Türkiye’de sağlık durumunda cinsiyet faktörü tek başına açıklayıcı değildir ve cinsiyetten çok daha önemli medeni durum, gelir ve eğitim düzeyi etkili olmaktadır.

7. KRONİK HASTALIKLAR VE SAĞLIK ALGILARI

Analize tabi tutulan ikinci değişken fertlerin kronik/müzmin bir hastalığının olup olmadığını sorgulamaktadır. Kronik/müzmin hastalıklar şeker, kanser, hipertansiyon, kalp-damar hastalıkları, astım, böbrek yetmezliği, romatizmal hastalıklar, KOAH, mide-bağırsak hastalıkları, nörolojik hastalıklar, cilt hastalıkları, kas hastalıkları, psikolojik hastalıklar, kadın hastalıkları gibi günümüzde tüm toplumları

etkileyen ve bulaşıcı olmayan kronik hastalıkları kapsamaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2018). Tablo 4 ve 5'te EOROSTAT'ın GYK araştırmalarının sonuçları ve Tablo 6'da TÜİK'in yaptığı GYK araştırma sonuçları özetlenmektedir.

Tablo 4. Avrupa Birliği Ülkeleri Kronik Hastalıklar: 2010-2016 (%) Türkiye'de Kronik Hastalıklar: 2006-2012 (%)

2010 AB ülkeleri	30.9
2011 AB ülkeleri	31.2
2012 AB ülkeleri	30.8
2013 AB ülkeleri	31.8
2014 AB ülkeleri	32.3
2015 AB ülkeleri	34.1
2016 AB ülkeleri	32.9
2010 Türkiye	31.5
2011 Türkiye	32
2012 Türkiye	31.6
2006-2012 GYK Türkiye Ortalaması	30.9

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_silc_05&lang=en

Tablo 4'de EUROSTAT'ın yaptığı GYK araştırma sonuçları 2010 yılından 2016'ya kadar yedi yıllık bir süreçte Avrupa Birliğine üye ülkelerde kronik hastalığı olduğunu rapor edenlerin ortalama oranı %32'dir ve Türkiye'de ise 2006-2012 sonuçlarına göre kronik hasta oranı %30,9'dur. Tablo 6'da GYK sonuçları ve Tablo 4'te AB ülke sonuçlarına göre kronik hastalıkların genel ortalama oranı Türkiye'de 2010'da %31,5, 2011'de %32, 2012'de %31,6; AB ülkelerinde ise aynı yıllarda ortalamalar %30,9, %31,2 ve %30,8 ile aynı orandadır.

Tablo 5. 13 AB Üyesi Ülke ve Türkiye’de Kronik Hastalıkların Oranı: 2008

Avusturya	37
Estonya	30
Fransa	37
Bulgaristan	38
Yunanistan	40
İspanya	40
Polonya	40
Malta	40
Danimarka	41
Slovenya	42
Çekoslovakya	43
Slovakya	43
Macaristan	58
Türkiye	30

https://file.scirp.org/pdf/AASoci_2014092614575716.pdf

Gataulinas ve Bancevica (2014) AB ülkelerinin ortalamasından farklı olarak 2008 yılına ait kronik hastalıkların 13 üye ülkedeki dağılımları inceledikleri makalelerindeki sonuçlar Tablo 5’te sunulmaktadır. 2008 yılında ortalamaların üstünde yer alan 13 AB ülkesinde nüfusun %40’ı bir veya daha fazla kronik hastalığının olduğunu rapor etmiştir. Türkiye’de ise aynı yıl itibarı ile kronik hastalığı olduğunu rapor edenler %30’dur. Özellikle, Slovakya, Çekoslovakya, Danimarka, Slovenya, Yunanistan, İspanya, Polonya ve Macaristan gibi ülkelerde genel nüfus içinde kronik hastalıkların oranı %40 ve üzerindedir.

Tablo 6’da 2006-2012 yılları arasında ve yedi yıllık bir süreçte Türkiye’de GYK anketleri sonuçlarına göre kronik hastalığı olduğunu rapor edenlerin ortalama oranı toplamda %30’dur ve bu oranlar kır-kent, kadın-erkek, medeni durum, gelir ve eğitim düzeyine göre detaylandırıldığında ortaya çıkan sonuçlar aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 6. Ferdin Kronik Bir Hastalığının Olup Olmadığı: 2006-2012 GYK Araştırma Sonuçları: Yıl, Kır-Kent, Medeni Durum, Gelir ve Eğitim Düzeyi, Türkiye

	Evet (%)	Hayır (%)
2006	30.5	69.5
2007	29	71
2008	29.7	70.3
2009	31.8	68.2
2010	31.5	68.5
2011	32	68
2012	31.6	68.4
Kır	34.9	65.1
Kent	28.6	71.4
Erkek	26.2	73.8
Kadın	35.4	64.6
Evli	9.2	90.8
Hiç evlenmedi	34.5	65.5
Eşi Öldü	74	26
Ayrı yaşıyor	54.7	45.3
1. 20	38,1	61,9
2. 20	34,7	65,3
3. 20	37,7	62,3
4. 20	30,3	69,7
5.20	24,0	76,0
İlkokuldan az	54,0	46,0
İlk ve ortaöğretim	28,1	71,9
Lise ve dengi	15,6	84,4
Üniversite ve +	17,3	82,7
Toplam	31,0	69,0

Anket Türkiye genelini kapsadığı için bu oran sayılara döküldüğünde Türkiye’de yaklaşık 24 milyon insanın kronik bir hastalığı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim 2014 yılında Sağlık Bakanlığı’nın bulgularına göre bu rakam 22 milyondur (%27) ve bu anketin sonuçları da Sağlık Bakanlığı’nın verilerine

yakındır. Sağlık Bakanlığı'nın açıklamasına göre Türkiye'de sadece şeker hastası sayısı 7 milyondur ve ülkeye yıllık maliyeti 13 milyar doları bulmaktadır. Bu sonuçlara göre Türkiye'de her 3 kişiden birinde bir veya daha fazla kronik hastalık vardır ve tanı konulan hastaların her üç kişiden birinde depresyon belirtileri görülmüştür. (Sağlık Bakanlığı, 2008).

Tablo 6'da kadınların %35,4'ü erkeklerin ise %26,2'si kronik hastalığı olduğunu belirtirken, evlilerin %9,2'si, hiç evlenmeyenlerin %34,5'i eşi ölenlerin %74'ü ve ayrı yaşayanların da %54,7'si kronik bir hastalığının olduğunu bildirmiştir. Eşi ölenler ekseriyetle yaşlı kişiler olduğu için sonuç yüksek çıkmaktadır. En alt %20'lik gelir diliminden en üst %20'lik gelir dilimine doğru kronik hastalıkların oranı sırası ile %38,1, %34,7, %37,7, %30,3 ve %24'dür. En alt gelir dilimi ile en üst arasında %14'lük bir fark olduğu görülmektedir.

İlkokuldan daha az eğitim düzeyindeki fertlerin %54'ü, ilk ve orta öğretimlilerin %28,1'i lise ve dengi %15,6 ve üniversite ve üzerinde rapor edilen kronik hastalık oranı %17,3'tür.

Türkiye'de eğitim düzeyi ilkokuldan daha az olan ya da okuma yazması olmayan bireyler 60 yaş ve üzerindedir ve gelir diliminin de en alt %20'lik bölümünde yer almaktadırlar. Bu bağlamda yaş, eğitim düzeyi, gelir ve medeni durumdaki eşin ölmesi kesişmekte ve kronik hastalıkların dağılımı da ortalamaların üzerinde bu kategorilerde yoğunlaşmaktadır.

Ancak Tablo 4 ve 5'te 28 üyeli AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında toplumların yaklaşık %30'nun kronik hastalığı olduğunu belirtmesi bu ülkelerde temelde insan sağlığı üzerinde benzer süreçlerin işlediğine işaret etmektedir. Amerika'da yapılan araştırmalarda sonuçlar daha yüksek çıkmakta ve her iki yetişkinden birinin bir veya birden fazla kronik bir hastalığının olduğu belirtilmektedir (Center for Disease Control and Prevention, 2018). Her toplum farklı sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarda yaşadığına göre bu temel benzerlikler ancak insan vücudunun zamanla her yerde aynı süreçlerden geçtiğine işaret etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletler, kronik hastalıkları 21. yüzyılın en önemli sağlık sorunu olarak tanımlamaktadır. Gelir düzeyi ne kadar yüksek olursa olsun her yerde insanlar hastalanmaktadır ve kronik hastalıkların oranı pek çok ülkede birbirine yakındır. Dolayısı ile tedavi imkânları geniş ve eğitim düzeyinin yüksekliğinden dolayı insanlar daha bilinçli olduğu için kronik hasta olsalar bile bu hastalıkları uzun vadede kontrol altına alarak daha uzun yaşamaktadırlar. Örneğin, Fransa ve İspanya’da ortalama yaşam süresi 83 seneyken kronik hastalıkların oranı %41’dir.

Avrupa Bölgesi’nde yaklaşık 60 milyon diyabetli hasta olduğu ve erkeklerin yaklaşık 10,3’ü kadınların ise 9,6’sının şeker hastası olduğu raporlara yansımaktadır. Diyabet ortalamaları yüksek gelirli ülkelerde ortalama %8, orta gelirli ülkelerde %9 ve düşük gelirli ülkelerde ise ortalama %5’tir. Türkiye’de kötü beslenme, kilo ve obezite ile günlük aktivite eksikliğinden dolayı Avrupa’da en hızlı artışın Türkiye’de olduğu ifade edilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2018).

Tıp dünyası kronik-müzmin hastalıkların önlenemez olduğunu iddia etmektedir fakat tanımı gereği kronik hastalık tedavi edilemeyen ve devamlı nükseden hastalık demektir. Bu hastalıklar ilaçlarla kontrol altında tutulmaktadır ve hastalık hiçbir zaman tamamen iyileşmemektedir. Ancak, sağlıksız beslenme, tütün kullanımı, yetersiz hareket ve obezite kronik hastalıkların kontrolünde önde gelen risk faktörleri arasındadır.

8. SAĞLIK SORUNU VE GÜNLÜK FALİYETLERDE SINIRLANMA

Tablo 7. Sağlık Sorunu Nedeni ile Son 6 Ayda Günlük Faaliyetlerde Sınırlama: Avrupa Birliği Ülkeleri (2015) ve Türkiye (2006-2012)

AB 28 Üye (2015)	Evet, çok sınırlandı %	Evet, sınırlandı %	Hayır sınırlanmadı %
AB 28 Üye (2015)	7.5	17.3	75.2
Türkiye-2006-2012	8.6	20.1	71.6
Belçika	9.2	15.7	75.1
Bulgaristan	3.7	12.5	83.8
Çekya	6	19.3	74.8
Danimarka	6.1	22.5	71.3
Almanya	7.2	14.1	78.7
Estonya	8.9	23.5	67.7
İrlanda	5.3	12.4	82.2
Yunanistan	11.2	13.5	75.3
İspanya	4.6	18.1	77.4
Fransa	8.9	16.8	74.3
Hırvatistan	9.6	22.6	67.7
İtalya	6.1	16.2	77.5
Kıbrıs Rum	5.1	10.9	84
Latviya	8.6	28.7	62.6
Litvanya	6.3	23	70.7
Lüksemburg	9	16.7	74.3
Macaristan	7	19.8	73.2
Malta	3.5	9.4	87.1
Hollanda	6.1	23.5	70.5
Avusturya	9.1	25.1	65.8
Polonya	7	15.8	77.2
Portekiz	8.2	24.8	67
Romanya	6	20.1	73.9
Slovenya	8.6	22.7	68.8
Slovakya	8.4	21	70.6

AB 28 Üye (2015)	Evet, çok sınırlandı %	Evet, sınırlandı %	Hayır sınırlanmadı %
Finlandiya	7.6	25	67.4
İsveç	3.7	8.9	87.4
İngiltere	10.9	13.3	75.8

http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/images/4/4f/Distribution_of_persons_aged_16_and_over_by_self-reported_long_standing_limitations_in_usual_activities_due_to_health_problems2C_by_sex2C_2016_282529_Health2017.png

Son 6 ayda sağlık sorunu nedeni ile günlük faaliyetlerde sınırlama olup olmadığı ile ilgili 2015 yılında EUROSTAT'ın Avrupa Birliği ülkeleri sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur. 2015 yılında Avrupa Birliği üye ülkeleri "evet, çok sınırlandı" %7,5, evet sınırlandı %17,3 hayır sınırlanmadı ortalaması ise %75,2'dir. Türkiye'de ise 2006-2012 sırası ile %8,6, %20,1 ve %71,6'dır. Avrupa Birliği ülkelerine ait Tablo 7 ile Tablo 8'de Türkiye sonuçları karşılaştırıldığında yine aynı şekilde tüm ülkelerde benzer bir dağılımın olduğu görülmektedir. 28 AB ülkesi ile Türkiye'de %7 ile %10 arasında bir kitle son altı ayda sağlık sorunu nedeni ile günlük faaliyetlerinde "evet çok sınırlama" olduğunu rapor ederken, %15-%20 aralığındaki bir kitle "evet oldu" ve %70-%75'i ise sağlık sorunundan dolayı günlük faaliyetlerinde bir sınırlama olmadığını belirtmiştir.

Tablo 8. Sağlık Sorunu Nedeni ile Son 6 Ayda Günlük Faaliyetlerde Sınırlama: 2006-2012 GYK Araştırma Sonuçları: Yıl, Kır-Kent, Medeni Durum, Gelir ve Eğitim Düzeyi, Türkiye

	Evet, Çok Sınırlandı %	Evet Sınırlandı%	Hayır Sınırlanmadı%
2006	7,6	18,5	73,9
2007	6,9	17,1	76,0
2008	7,8	20,3	71,9
2009	8,6	20,4	71,1
2010	8,4	20,9	70,7
2011	8,3	19,7	72,0
2012	7,6	19,2	73,2
Kır	10,0	22,6	67,4
Kent	6,6	17,6	75,9
Erkek	6,5	16,3	77,1
Kadın	9,1	22,3	68,5
Evli	3,9	6,6	89,5
Hiç evlenmedi	7,6	22,0	70,4
Eşi Öldü	26,3	39,4	34,3
Boşandı	16,5	31,2	52,3
Ayrı yaşıyor	9,4	24,3	66,3
1. 20	14,5	23,7	61,9
2. 20	10,2	21,9	67,9
3. 20	9,0	22,9	68,1
4. 20	5,5	18,0	76,5
5.20	2,8	13,2	84,0
İlkokuldan az	18,4	32,4	49,2
İlk ve ortaöğretim	6,0	18,6	75,4
Lise ve dengi	2,6	9,9	87,5
Üniversite ve +	2,1	8,8	89,2
Toplam	7,9	19,5	72,7

Türkiye’de herhangi bir sağlık sorunu nedeni ile son 6 ayda günlük faaliyetlerde aksama olduğunu rapor edenlerin ortalaması sırası ile 2006’dan 2012’ye 28 Avrupa Birliği ortalamasından %4 oranında daha fazladır. Türkiye’de anket yapılan fertlerin %8’i Avrupa Birliği ülkeleri ile aynı oranda “evet, çok sınırlandı” şeklinde ciddi rahatsızlık olduğunu belirtirken 19,5’i evet sınırlandı şeklinde beyan etmiş ve %73 ise son 6 ay içinde herhangi bir sağlık sorunundan ötürü günlük faaliyetlerinde herhangi bir aksama olmadığını belirtmişlerdir.

Avrupa Birliği ülkeleri çok farklı sosyo-kültürel ve sağlık sistemleri ile homojen bir yapıya sahip değildir. Avrupa Birliği ülkelerinde liberal, muhafazakâr-korporatist ve sosyal demokratik olmak üzere üç farklı sosyal güvenlik sistemi bulunmaktadır (Anderson, 1990, 1999). İngiltere ve İrlanda da olduğu gibi liberal sosyal güvenlik sisteminde devlet sadece bazı temel sağlık hizmetlerini sunmakta ve bireyler herhangi bir kriz durumunda aileye bağlı olmaktadır ve bu ülkelerde gelir eşitsizliği yüksektir. Muhafazakâr korporatist sosyal güvenlik ve sağlık sistemi kilise ve ailenin etkili olduğu bir sistemdir. Bu sistemde devlet vatandaşlarının statü ve gelirlerine göre sağlık hizmetlerini garanti altına alır gelir eşitsizliği diğerlerine göre düşüktür. Lüksemburg, İsviçre, Hollanda, Avusturya, Almanya, Belçika ve Fransa muhafazakâr-korporatist sosyal güvenlik sistemi içinde yer almaktadırlar. Sosyal demokratik sistem ise Danimarka, Norveç, İsveç ve Finlandiya’da tatbik edilmektedir ve bu ülkelerde sosyal güvenlik en yüksek düzeydedir. Dolayısı ile sağlıkta eşitsizlik bu ülkelerde çok düşük düzeydedir. Esping Anderson (1990; 1999) bu üçlü modeline Ferrera (1996) ve Bonoli (1997) Akdeniz ülkeleri tipi dördüncü bir sosyal güvenlik modeli ekleyerek İtalya, İspanya, Yunanistan ve Portekiz’deki sağlık uygulamalarını örnek göstermektedir. Bu ülkelerdeki uygulamalarda sosyal güvenlik sistemi gelişmemiştir ve aileye bağımlılık üst düzeydedir. Dört farklı uygulamaya ilave olarak beşinci bir sınıflama ile Doğu Avrupa’da Polonya, Çekya ve Macaristan post-sosyalist bir kategoriye dâhil edilmekte ve sağlık sistemi bu ülkelerde daha eşitsiz bir dağılım arz etmektedir. Yapılan araştırmalarda sağlık alanında sosyal demokratik uygulamaların olduğu ülkelere sağlık hizmetlerinin daha eşit ve nitelikli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Karşılaştırma yapılacak olursa Türkiye bu beş sistem içinde muhafazakâr-korporatist sağlık sistemine benzemektedir fakat net bir görüş ifade etmek için derinlemesine karşılaştırmalar yapmak gerekmektedir. Çünkü her ülkenin tarihi ve kültürel şartları kendi içinde farklı uygulamalara yol açmaktadır. Ayrıca yukarıda incelediğimiz üç değişken açısından bakıldığında farklı sistemler arasında net bir sınırın çizilmesi zordur. Fakat hangi sistem olursa olsun gelir ve eğitim düzeyi bütün sistemlerde en etkili faktördür. Sistemler arasında farkı tespit edebilmek için daha çok subjektif ve objektif sağlık verilerine ihtiyaç vardır. Danimarka ve İsveç gibi kuzey ülkelerinde güçlü sağlık sistemi vardır. Akdeniz ve eski Doğu Avrupa ülkelerinin şartları daha farklıdır. Ayrıca pek çok AB ülkesinin nüfusu 10 milyonun altındadır. Az nüfuslu birkaç ülke dışında %25-%30 arasında değişen bir kitle son 6 ayda sağlık sorunu nedeni ile günlük faaliyetlerinde aksama olduğunu bildirmiştir.

9. DEĞERLENDİRME

Subjektif algılara göre sağlık durumu, kronik hastalıklar ve sağlık sorunu nedeni ile günlük faaliyetlerde sınırlanma ortalamaları değerlendirildiğinde incelenen ülkeler açısından insanların sağlık-hastalık deneyimleri birbirine yakındır. OECD, Avrupa Birliği ve Türkiye’de son 10 yıllık bir zaman diliminde insanların %60-70’i sağlık durumunun “iyi” olduğunu, %20-25’i sağlık durumunun “fena olmadığını”, %8-10’u “kötü” ve %2-3’ü de sağlık durumunun “çok kötü” olduğunu ifade etmektedir.

EUROSTAT ve TÜİK’in 2006-2016 yılları arasında yaptıkları GYK anketlerinde kronik hastalıkların dağılımında AB ülkeleri ve Türkiye’de insanların %30-%32’si kronik hastalığının olduğunu rapor etmişlerdir. Ancak 28 üyeli Avrupa Birliği ülkelerinin yarısında kronik hastalıkların oranı %40’ın üzerindedir. Avrupa Birliği ve Türkiye’de sağlık sorunu nedeni ile son altı ayda günlük faaliyetlerinde çok sınırlanma olduğunu rapor edenler %7 ile %9 arasındadır.

Özetle, OECD, Avrupa Birliği ve Türkiye mukayese edildiğinde günümüz şartlarında yaşayan insanların ortalama %30-32’si kronik hastalıklarının olduğunu ve %10-13’ü de sağlık durumlarının iyi olmadığını ifade etmişlerdir. Bu ülkeler tarih, kültür ve sosyo-ekonomik yönden farklı ülkelerdir. Ancak bu farklılığa rağmen sağlık-hastalık durumları sonuç itibarı ile birbirine yakın oranlarda benzer yapısal bir süreç izlemektedir. Modern tıp son yüz yılda enfeksiyon ve bulaşıcı hastalıkları tedavi etmeyi başarmıştır ve ortalama yaşam her ülkede yükselmiştir. Çok yoksul ülkeler hariç diğer ülkelerde ortalama yaşam süresi en fazla 10-12 yıl fark etmektedir. Geçmiş yüzyıllardaki enfeksiyon ve bulaşıcı hastalıkların yerini modern dünyada kronik hastalıklar almıştır. Dolayısı ile sağlık alanında ülkelerin karşılaştırılmasındaki farklar kadar ortak özelliklerin neler olduğunu araştırmak sağlık sosyolojisinde üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Yüksek gelirli ülkelerde yaşayan insanlar da daha düşük gelirli ülkelerdekiler ile yakın ve hatta bazı kronik hastalıklara daha ileri düzeyde yakalanmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerle daha düşük gelirli ülkeler arasındaki temel fark tedavi imkânlarının ileri düzeyde olması ve yüksek eğitim düzeyi nedeni ile zengin

ülkelerde insanlar hasta olsalar bile bu hastalıklar uzun vadede kontrol altına alınarak ortalama yaşam süresi 10-12 yıl daha fazla uzamaktadır. Örneğin, Fransa ve İspanya’da ortalama yaşam süresi 83 yılken rapor edilen kronik hastalıklar oldukça yaygındır. Güney Kore ve Japonya’da yaşayan insanların %70’i sağlık durumunun iyi olmadığından şikâyetçidir; fakat refah düzeyinin yüksek olması ortalama yaşam süresini 83 yaşa kadar çıkarmaktadır. Kısacası, ömrün uzun olması sağlıklı olmak anlamına gelmemektedir ve bu nedenle de ‘modern tıp hayatı değil ölümü uzatır’ denilmektedir. Günümüz şartlarında 70 yaş sonrası, istisnalar hariç çoğunluk için aynı zamanda hastalıklarla yaşamak ve sıklıkla doktor tedavisi altında bulunmaktır.

Türkiye, son 10 yıllık bir sürede sağlık durumu, kronik hastalıklar ve günlük faaliyetlerde sınırlamada OECD ve AB ülke ortalamaları ile örtüşmektedir. İncelenen üç değişken açısından Türkiye’de nüfusun %65’i sağlık durumlarının iyi ve çok iyi olduğunu, bir diğer %20’si fena olmadığını, %13’ü kötü ve diğer %2’si de çok kötü olduğunu dile getirmiştir. Kronik hastalıkların ise %30,9 ve sağlık sorunu nedeni ile son altı ayda günlük faaliyetlerde sınırlanmada evet, çok sınırlandı %7,8, evet sınırlandı %19,5 ve sınırlanmadı ise %73’dür.

Ancak, ülkelerin genel ortalamaları demografik ve sosyo-ekonomik faktörler ile detaylandırıldığında dağılımların her sosyo-ekonomik kategoride eşit olmadığı görülmektedir. Bütün göstergeler kırlara göre kentlerin %10 daha fazla oranda olumlu olduğunu, cinsiyet açısından kadınların daha uzun yaşamasına rağmen dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de daha erken ölen erkeklerin daha uzun yaşayan kadınlar kadar hastalık tecrübesi yaşamadıklarını göstermektedir. Fakat Türkiye bağlamında cinsiyet tek başına güçlü bir açıklayıcı faktör değildir. Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye arasında cinsiyet bakımından algılanan sağlık durumunda anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Türkiye şartlarında incelenen değişkenler açısından en büyük fark oran olarak sırası ile medeni durum, eğitim ve gelir düzeyinde gözlemlenmektedir. Eğitim düzeyi ilkokuldan daha az bireyler 60 yaş üzerindedir ve gelir diliminin en altında yer almaktadırlar.

Bulgular, Türkiye’de insanların kendilerini sağlıklı hissetmelerinde evliliğin psikolojik, sosyal ve ekonomik yönden olumlu işlev gördüğünü desteklemektedir.

İki binli yılların başında Türkiye’de ortalama yaşam beklentisi 70 yaşken 18 yılda 8 yaş artarak 78’e yükselmiştir. Ortalama yaşam 2018 yılı itibarı ile erkeklerde 75,3, kadınlarda ise 80,7’dir. 18 yıl gibi kısa bir zaman diliminde ortalama ömrün 78 yaşa kadar ulaşması sağlıkta büyük dönüşümlerin yaşandığını göstermektedir. OECD, Türkiye’de sağlıkta olumlu dönüşümleri ayrıntıları ile inceleyip yayınlanmaktadır. Ancak, Türkiye’de sağlıkta dönüşüm tam olarak istenen düzeyde değildir ve AB ülkelerine göre hastane, doktor ve sağlık hizmetleri altyapısında AB ülkelerinin gerisinde yer almaktadır. Pek çok AB ülkesine göre büyük bir nüfusu olan Türkiye’nin daha çok nitelikli hastaneye, doktora ve sağlık personeline ve buna ulaşacak imkânların artırılmasına ihtiyacı vardır.

Tüm dünyada gelir artmakta bulaşıcı hastalıklardan ölümler azalmakta ve eş zamanlı olarak toplumlar yaşlanmaktadır. İnsanların ömrü uzadıkça kronik hastalıkların görülme sıklığı da artmaktadır. Dünya genelinde kronik hastalıklardan ölümlerin yarısı 70 yaş altındadır. Türkiye’de sağlık harcamalarının büyük bir kısmı (%60-80) bu hastalıkların tedavisi için yapılmaktadır. Türkiye yaşlanmakta olan nüfusu ve değişmekte olan yaşam şekli sebebi ile kronik hastalıklarla mücadelede hazırlıklı olmalıdır. Kronik hastalıklar bütün dünyada halk sağlığının en önemli sorunu haline gelmiştir. Türkiye yaşlanmakta olan nüfusu ve değişmekte olan yaşam şekli sebebi ile kronik hastalıklarla mücadelede hazırlıklı olmalıdır.

SUMMARY

In this article, based on subjective perceptions of individuals, health status, prevalence of long standing chronic disease and limitation in daily activities due to health problems are analyzed in Turkey, European Union and OECD countries. Income and Living Conditions and better life index data were used for the analyses. In the first part of the article, researches about the subject and the results of research about the social origins of health-disease are summarized and objective and subjective health measurements are emphasized. In the second part, the data and methods are described and in the last chapter, the health and disease status and perception in Turkey, the European Union and OECD member countries are evaluated by summarizing analyzes.

Considering the averages of daily activities due to health status, chronic diseases and health problem, health-disease experiences of people are close to each other in terms of the countries examined. In the last 10 years, 60-70% of people stated that their health was "good", 20-25% said that their health was "fair", 8-10% of them said "bad" and 2-3% stated their health status as "very bad" in OECD, European Union and Turkey.

In the surveys on Income and Living conditions conducted by EUROSTAT and TÜİK between 2006-2016, it was found that 30% - 32% of people in the EU countries and Turkey reported to have chronic diseases. However, the rate of the chronic diseases in half of the countries of the European Union with 28 members is more than 40%. In the European Union and Turkey, those who reported that there was a very limited daily activities in the last six months due to health problems, is between 7% and 9%. These countries are different countries in terms of history, culture and socio-economic aspects. However, despite this difference, health-disease conditions follow a similar structural process with close proportions.

In the last decade, Turkey's state of health is consistent with OECD and EU averages chronic in diseases and limitations in daily activities. In terms of three variables examined, 65% of Turkey's citizens said that their health condition was good and very good; 20% said that it was not bad, 13% said it was bad and 2%

stated that it was very bad. 30.9% of of the chronic diseases and limitation in daily activities in the last six months due to health problems; "yes, very limited" was 7,8%, "yes, limited" was 19,5% and "not limited" was 73%.

However, it is also a fact that when the general averages of countries are detailed with demographic and socio-economic factors, the distributions are not equal in every socio-economic category. All indicators show that cities are more positive by 10% than rural areas, although women live longer in terms of gender, in Turkey as everywhere else in the world, it shows that men who died earlier did not experience disease as much as women who lived longer. But gender alone is not a strong explanatory factor in the context of Turkey. There is no significant difference between European Union countries and Turkey in the perceived health status in terms of gender. In terms of the variables examined conditions in Turkey, the biggest difference seen in ratios is respectively marital status, education and income levels. The individuals whose education level is less than primary school are over 60 years old and they are at the bottom of the income segment. The findings support that marriage acts positively in psychological, social and economic terms in people's feeling themselves healthy in Turkey.

KAYNAKÇA

Adak N. (2015). *Sağlık Sosyolojisi Kadın ve Kentleşme*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Adak, N. (2018). *Sağlık Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları.

<http://www.egitim.club/wp-content/uploads/2017/06/Sa%C4%9Fl%C4%B1k-Sosyolojisi-1-7.pdf>.

Akşit, B., Akşit, B. (1989). Socio Cultural Determinants of Infant and Child Mortality. *Social Sciences and Medicine*, 28 (6): 571-579.

Alptekin, D. (2018). Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri. Nurşen Adak (Ed.), *Sağlık Sosyolojisi* içinde (s.78-95). <http://www.egitim.club/wp-content/uploads/2017/06/Sa%C4%9Fl%C4%B1k-Sosyolojisi-1-7.pdf>.

Aytaç, Ö., Kurdaş, M. Ç. (2015). Sağlık-Hastalığın Toplumsal Kökenleri ve Sağlık Sosyolojisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (1): 231-250. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/157413>.

Baloğlu, B. (2006). *Sağlık ve Hastalık & Ekonomik ve Sosyolojik Bakış Açısıyla*. Der Yayınları.

Blaxter, M. (2004). *Health*. Polity Press.

Bolsoy, N., Sevil, Ü. (2006). Sağlık Hastalık ve Kültür Etkileşimi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9(3):78-87, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/29326>.

Brown, D. (2006). Surveys of Living Conditions (SLCs): Reported Health and Poverty in the Caribbean. *Social and Economic Studies*, 55-4: 55-77.

Browne, K. (2014). *Sosyolojiye Giriş*. İ. Kaya (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Center for Disease and Control Prevention, (2017). *New CDC Report: More than 100 Million Americans Have Diabetes or Prediabetes*. <https://www.cdc.gov/media/releases/2017/p0718-diabetes-report.html>

Cirhinlioğlu, Z. (2012). *Sağlık Sosyolojisi*. 3. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Çukur, A., Bekmez, S. (2012). Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ile Algılanan Sağlık Statüsü Arasındaki İlişkinin Ulusal Sağlık Anket Verileri ile İncelenmesi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27 (3): 73-104.
- Dahlgren, G., Whitehead, M. (1991). *Policies and Strategies to Promote Social Equity in Health*. Stockholm: Institute of Futures Studies.
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD). (2017). Better Life Index. <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/health/>
- EUROSTAT. (2016). Distribution of Persons Aged 16 and Self Perceived Health by Sex. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/images/e/e5/Distribution_of_persons_aged_16_and_over_by_self-perceived_health_status%2C_by_sex%2C_2016_%28%25%29_Health2017.png
- EUROSTAT. (2010-2016). People Having a Long-Standing Illness or Health Problem by Sex, Age and Educational Attainment. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_silc_05&lang=en
- EUROSTAT. (2016). People Having a Long-Standing Illness or Health Problem by Sex, Age and Educational Attainment. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/images/e/e5/Distribution_of_persons_aged_16_and_over_by_self-perceived_health_status%2C_by_sex%2C_2016_%28%25%29_Health2017.png
- Gataulinas, A., Bancevica, M. (2014). Subjective Health and Subjective Well-Being – The Case of EU Countries. *Advances in Applied Sociology*, 4:212-223. https://file.scirp.org/pdf/AASoci_2014092614575716.pdf
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. Cemal Güzel (Yayına Haz.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Goryakin, Y., Suhrcke, M., Rocco, L. Bayard, R. and Mckee, M. (2013). Social Capital and Self Reported General and Mental Health in Nine Former Soviet Union Countries. *Health Economics Policy and Law*. Cambridge University Press. <https://researchonline.lshtm.ac.uk/705754/1/social%20capital.pdf>
- Gönç, Ş. T. (2013). Toplumsal Eşitsizlikler ve Sağlık. O. Elbek (Ed.), *Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır* içinde (s.57-71). İstanbul: Hayy Kitap.
- Güven, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Sosyolojisi Çalışmaları. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (29): 127-164.

- Hui, Z., Thomas, P. (2013). Marital Status, Self-Rated Health, and Mortality: Overestimation of Health or Diminishing Protection of Marriage? *Journal of Health and Social Behavior*, 54 (1): 128-143.
- İnanç, N., Hatipoğlu, S., Yurt, V. ve diğ. (1999). *Hemşirelik Esasları*. 4. Baskı. Ankara: Damla Matbaacılık Ltd. Şti.
- Kaisla, E., Joutsenniemi, T., Seppo, V., Koskinen. (2006). Official Marital Status, Cohabiting, and Self-Rated Health—Time Trends in Finland, 1978–2001. *European Journal of Public Health*, 16 (5): 476-483.
- Kasapoğlu, A. (1999). *Sağlık Sosyolojisi*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Kasapoğlu, A. (2001). Güncel Sosyal Sorunlar ve Sağlık. *Toplumbilim Dergisi Sağlık Sosyolojisi Özel Sayısı*, 13, 11-22.
- Kasapoğlu, A. (2008). *Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık*. Ankara: Phoenix Yayinevi.
- Kızılcılık, S. (1996). *Türkiye'nin Sağlık Sistemi Bir Medikal Sosyoloji Denemesi*. İzmir: Saray Kitabevleri.
- Küçükusta A. R. (2011). *Bir İki Üç Tıp*. İstanbul: Hayy Kitap Yayıncılık.
- Levi, B. (2017). Perceived Health Status in a Comparative Perspective: Methodological Limitations and Policy Implications for Israel. *Israel Journal of Health Policy Research*, 6: 2.
- Maheswaran, H., Kupek, E., Petrou, S. (2015). Self-Reported Health and Socio-Economic Inequalities in England, 1996-2009: Repeated National Cross-Sectional Study. *Social Science and Medicine*, 136: 135-146.
- Manavgat, G., Çelik, N. (2017). Sağlık Düzeyinin Belirleyicilerine Yönelik Mekansal Bir Analiz: Türkiye İBBS-3 Örneği. *Sosyoekonomi*, 25 (34): 53-67.
- Marmot, M., Wilkinson, R. G. (1999). *Social Determinants of Health*. Oxford University Press.
- Matrai, K. N. Z. (2015). Subjective and Objective Indicators in the Reserach on Health Status. *Journal of Human Support & Exercise*, 11: 207-217.
- Özen, S. (1993). Sosyolojide Bir Alan: Sağlık Sosyolojisi ve Sağlık-Toplumsal Yapı İlişkileri. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, 4: 73-85.

- Palloni, A., Pinto-Aguirre, G., Palaez, M. (2002). Demographic and Health Conditions of Ageing in Latin America and the Caribbean. *International Journal of Epidemiology*, 31: 762-771. <https://pdfs.semanticscholar.org/b582/8c88ac6f7d0939b8f3bd2a9d5399ea76e941.p>
- Romaniuk, J. (2014). Subjective and Objective Health of the Population Aged 50+ and Welfare State Regimes in 16 European Countries. *International Journal of Management and Economics*, 39: 82-107.
- Şantas, F. (2017). Yoksulluğun Sağlık Statüsü ve Sağlık Kullanımı ile İlişkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13: 545-591.
- Tan, Z., Shi, F., Zhang, H., Li, N., Xu, Y. and Liang, Y. (2018). Household Income, Income Inequality and Health-Related Quality of Life Measured by the EQ-5D in Shaanxi, China: A Cross-Sectional Study. *International Journal of Equity in Health*, 17: 32.
- Terceira, A. B., McQuillan, J. (2018). Self-Rated Health Trajectories among Married Americans: Do Disparities Persist over 20 Years? *Journal of Aging Research*, Volume 2018.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2008). Kronik Hastalıklar Risk Faktörleri Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Sempozyumu. 13 - 14 Kasım 2008, Ankara. <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/t13.pdf>
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2018). Türkiye’de Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Sıklığı Çalışması. <https://sbu.saglik.gov.tr/ekutuphane/kitaplar/khrfat.pdf>
- Tecim, E. (2016). *Sağlık Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Turkdoğan, O. (1966). *Toplumsal Yapı ve Sağlık-Hastalık Sistemi*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Liderler Zirvesi: Uluslararası Diyabet. (2013). Türkiye’de ve Bölge Ülkelerinde Diyabet Sorunu. <http://www.diabetcemiyeti.org/c/turkiye-de-ve-bolge-ulkelerinde-diyabet-sorunu>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Mikro Veri Seti*. Ankara: TÜİK Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2013). *Gelir ve Yaşam Koşulları Mikro Veri Setleri: 2006-2013*. Ankara: TÜİK Yayınları.

- Türkkan, A., Aytakin, H. (2009). Socioeconomic and Health Inequality in Two Regions of Turkey. *Journal of Community Health*, 34: 346-352.
- Wilkinson, R. G. (1997). Socioeconomic Determinants of Health: Health Inequalities: Relative or Absolute Material Standards? *British Medical Journal*, 314 (7080): 591-595.
- World Health Organization. (2008-2013). Action Plan for the Global Strategy for the Prevention and Control for Noncommunicable Diseases. Geneva: WHO Press.
- Wu, S., Wang, R., Zhao, Y. (2013). The Relationship between Self-Related Health and objective Health Status: A Population Based Study. *BMC Public Health*, 13:320.

FEMALE EMPLOYMENT AND CARE ECONOMY IN TURKEY

Meltem İNCE YENİLMEZ¹

ABSTRACT

This paper examines gender employment impact of expanding the early childhood care and preschool education (ECCPE) sector in Turkey. Underinvestment in social care thus takes its toll on the country's long-term economic potential through weakened labour force attachment, and diminished childhood development. This neglect of care economy projects reflects a gender bias in economic thinking as women are more represented in caring work. Investing in the care industries would generate increases in employment and add to growth, with a higher proportion going to women, as they would now be free to take up many of such jobs. It would also narrow the gender employment and earnings gaps. In addition, the government at various levels could start by eliminating gender bias in the laws; take necessary measures to establish, operate, and allocate funds for childcare facilities; come up with initiatives like reinstating and reviewing the laws mandating private sector employers to set up nurseries for both male and female staff and provide childcare services in the workplace.

Key Words: Care Economy, Women Empowerment, Female Employment, Gender Equality

JEL Codes: J13, J16, J21

¹ Doç. Dr., Yařar Üniversitesi İşletme Fakóltesi, Ekonomi Bölümü

TÜRKİYE’DE BAKIM EKONOMİSİ VE KADIN İSTİHDAMI

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de bebek yaştaki çocukların bakımı ve okul öncesi eğitim (ECCPE) sektörünün genişlemesinin cinsiyetlere göre istihdam üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sosyal bakıma yapılan düşük yatırımlar, iş gücüne olan katılımını azaltmakta ve çocuk gelişimi yoluyla ülkenin uzun vadeli ekonomik potansiyeline zarar vermektedir. Bakım ekonomisi projeleri üzerinde yeterince durulmaması, kadınların bakım işlerinde daha fazla temsil edilmeleri nedeniyle ekonomik açıdan da bir cinsiyet ayrımcılığı yansıtmaktadır. Hâlbuki bakım sektörlerine yatırım yapmak, istihdamda artışa neden olacak ve büyümeye katkıda bulunacaktır. Ayrıca bu durumda daha fazla oranda kadın istihdama dâhil olacaktır. Aynı zamanda, cinsiyetçi istihdamı ve ücret farklılıklarını da azaltacaktır. Devlet birçok durumda yasalardaki cinsiyet eğilimlerini ortadan kaldırarak, çocuk bakım tesisleri için fon oluşturmak, işletmek ve tahsis etmek için gerekli önlemleri almak; özel sektör işverenlerini hem erkek hem de kadın personele yönelik kreş kurmaya ve iş yerinde çocuk bakım hizmetleri vermeye yönlendiren yasaları yeniden düzenleme ve gözden geçirme gibi girişimlerle ortaya çıkararak bu alanda yapılanmaya gidebilir.

Anahtar Kelimeler: Bakım Ekonomisi, Kadın Güçlendirmesi, Kadın İstihdamı, Cinsiyet Eşitliği

JEL Kodları: J13, J16, J21

1. INTRODUCTION

Low participation of women in the labour force along with an unemployment rate that is high has become an important structural challenge facing the economy of Turkey, especially since the early 2000s. Coupled with this low participation in labour force by women in Turkey is the fact that the country has one of the lowest female labour force participation in the world. The employment rate in Turkey has remained low in spite the country's substantial economic growth over the last 30 years. The employment rate rests at 47.8 percent for the working-age (15–64) population, compared to 66.35 percent average in OECD countries in 2017. Underlying this low employment rate is the limited participation of women in the labour market. In 2017, the employment rate for women in Turkey in 2017 was 28.2 percent, whereas for men, it was 69.5 percent, which is on par with OECD and EU male averages. Among the factors identified to be behind the low employment rate of female in Turkey is the poor state of the country's social care infrastructure. Particularly in the early childhood care and preschool education in Turkey is very low compared to other OECD member countries.

Investment in infrastructure is generally taken to be physical infrastructure such as roads, bridges and telecommunications, which is durable and yields returns into the future. For many countries, this is a vital area funds are directed to. However, investment in the care sector also yields returns to the economy and society in the long run. This is why this form of expenditure is termed investment in social infrastructure or care economy. In spite of all these possible benefits, this form of expenditure is rarely considered as a suitable form of investment when policy makers are looking for effective forms of employment generation. What we see happening most of the time is that public expenditure on education, health, childcare and social care services are often casualties in budget deficit and reduction strategies.

This neglect of social infrastructure projects reflects a gender bias in economic thinking. It may also stem from the gender division of labour and gender employment segregation, with women being over represented in caring work, and men being over represented in construction. Male unemployment is

often seen to be a more urgent problem as men are assumed to be breadwinners, despite the fact that increasingly many multiple or dual person households rely on more than one income.

Therefore, there is a link between the availability of high quality, social care services that is affordable; and the alleviation of the constraints on female labour supply (Kimmel, 1995; Powell, 1997; Budig and England, 2001; Blau and Tekin, 2007; Temple and Reynolds, 2007;

Lefebvre and Merrigan, 2008; Ilkcaracan, 2012 and 2013). However, an expansion of the social care service sector, including early childcare and preschool education also comes with the potential of facilitating substantial demand side effect through the generation of jobs by rising employment demand directly in the early childcare and preschool education sector.

2. REVIEW OF LITERATURE

The relationship between the availability of high quality and affordable social care and the alleviation of the constraints on the supply of female labour force has been acknowledged in many studies. Early childhood care and preschool education, a part of social care, has been examined from the angle of child development. Apart from the positive effect it would have on female labour supply and development of the child, an expansion of the social care service sector also carries with it the potentials for employment generation, particularly for female workers, therefore supporting the integration of women in the labour market on both the demand and the supply side.

There are different approaches used to assess the economic outcomes of social care expansion. Close examination of the alleviation of the constraints on female labour supply and boosting the participation of female in the labour force is among the most common approach in use. For instance, in a comparative study by Del Boca and Sauer (2005) states that dynamic utility maximization model of labour force participation to estimate the participation decisions of married women are used in France, Italy, and Spain. They find that if less-educated women in Italy and Spain were to face the same institutional environment as is found in France in terms of work-life balance, including childcare provisioning for

children under age 3, their labour force participation would increase by 17.5 and 29.4 percentage points, respectively.

Apps and Rees (2005) construct a model for the supply of labour to reveal that access to childcare that is affordable rather than conditional cash transfers for the benefits of a child enhances the participation of women in labour force in a significant way. The authors go ahead to draw our attention to the fact that countries like Germany, Italy, and Spain with low fertility rate also have the lowest female participation rate. Their paper thus sets out to explore how this situation could be explained by public policy, taxation in particular and the child support system

In another empirical application, Apps and Rees (2004) analyse time-use data for Australia, the UK and Germany to explain how couples – women in particular – when public provision of care services are unavailable turn to child care and domestic work, leading to decline in female participation in the labour force

Another approach on the supply side to assessing the economic outcomes of expanding child-care and preschool services involves the identification of the long-term implication via the human capital enhancement role of early childhood support. This approach highlights the critical role played by early childhood care and education services in the physical, social, and mental development of children, preparing them to succeed in school and adult life. Consequently, investment in early childhood care services has potential long-term growth effects through improved quality of human capital that can be identified through the internal rates of return. A series of papers by Heckman and others (2010) find that preschool education yields the highest returns (i.e., formalized in terms of higher future earnings) as compared to investments in later stages of schooling. According to Conti and Heckman (2012), from a purely economic standpoint, the highest return to a unit dollar invested is at the beginning of the lifecycle since it builds the base that makes later returns possible. These studies also emphasize that higher potential earnings are linked to higher intergenerational educational and income mobility.

Some other studies have approached the issue public investment in social services within a macroeconomic framework with emphasis on the labour demand side. For example, Hansen and Andersen (2014), explore the effects of public investment in child-care services on growth and employment creation using this model. Their study was based on a macro simulation of countries in the Eurozone and the UK. They find that “a gendered investment plan” designed to expand public child-care services would lead to 2.4% GDP growth and create 4.8 million new jobs in five years, and that more than half of these jobs (2.7 million) would be held by women. Similarly, a study on Austria by AK Europa (2013) shows that investment in the provision of childcare could not only eliminate current deficits in terms of available places and quality but also generate considerable employment and budgetary effects.

With an initial financing of, on average, 200 million euros per year by the central and local governments over five years, targeting creation of 35,000 new places for small children (under 3 years old) and better operating hours for 70,000 existing kindergarten places, the study estimates that 14,000 new jobs in child care would be created, as well as another 2,300 in other sectors due to enhanced demand. Furthermore, it is estimated that 14,000 to 28,000 parents who could not participate in the labour market due to their care responsibilities could find employment.

The investment of public funds in social infrastructure makes economic sense. It not only generates employment, but also contributes to gender equality and human development (Antonopoulos, 2008). The provision of ECCPE care service not only directly creates jobs in the care industry; it also frees women to take up jobs, women who could not because they had to stay home to look after their little children. This is so because, collective mode of providing care in nurseries is usually more productive compared to individualized care provided in the family. Collective care participation enables more women to participate in the labour force, women who in their absence are likely to be the ones at home caring for the children

Public investment in care economy also contributes to solving the care deficit that comes up as a result of more women taking up paid employment as men have not increased their contributions to domestic work or caring they do on the home front to make any sufficient difference. Additionally, due to urban-rural migration, families are living further apart geographically from relatives and grandparents who may help them look after their children while the mothers are at work.

Furthermore, if ECCPE centers are well funded and regulated, they can contribute to the well-being of children by increasing their opportunities to learn along with their social development and integration. There is also the fact that women are more likely than men to take up jobs created in care services due to the continued industrial and occupational segregation. Women are also more likely to be prepared to take up jobs of any kind so long as quality and affordable care services are available to reduce the unpaid care responsibilities which seem to be one of the major limitations to the greater participation of women in paid employment.

The degree to which investment in the care service sector eventually reduces gender inequality will depend on the extent to which men are encouraged to take up jobs in the care sector which improved wage condition may encourage. In any case, the initial effect of investing in social infrastructure would help in narrowing the gender employment gap as well as the gender gap in time devoted to unpaid care.

Public investment in care economy also has the potential of narrowing social divisions as it allows women who earn little or no wages enter the labour force or increases the number of hours they spend working and by extension, their incomes. Without such provisions, low paid women are discouraged by the high cost of private care provision that higher earning women may be able to afford. The resulting increase in the lifetime earnings of women, and their pension entitlements would go a long way to reduce the gender gap in poverty rates, another contribution towards narrowing the economic inequality associated with gender.

Public provision of high quality childcare can also narrow social divisions if they result in children from different backgrounds being cared for together. These arguments have been made by feminist

economists, organisations such as the Women’s Budget Group in their Feminist F plan for recovery and supporters of the Purple Economy who also recognise that society depends on care as “an indispensable component of human well-being” so the public provision of social infrastructure is crucial for economic development.

The study also shows that taxes from the new employment opportunities and the savings in unemployment benefits would create public revenue that would exceed the costs of the initiative beginning in the fifth year of the initial investment and continuing thereafter. The authors argue that the perception of social policy as investment that pays off might change the debate on austerity measures and put more emphasis on the productive role of social policy.

Warner and Liu (2006) approach this issue from the perspective of demand that would be triggered by childcare multipliers. Their findings reveal that only hospitals have larger employment and output multipliers than child-care centres. They also attribute the short-term output and employment enhancing effects of childcare expansion in the regional economy to its relatively large output and employment multipliers. The conclusion of the authors is that childcare compares favourably as an economic development goal. This paper contributes to the literature on care economy and female employment by examining the impact of early childhood care education and preschool program on women’s employment, gender equality through job allocation. It points to the potential roles of public investment in social care services as an inclusive growth policy, which in turn could be an effective solution to this structural problem.

3. RELATIONSHIP BETWEEN CARE ECONOMY AND UNEMPLOYMENT IN TURKEY

The economy of Turkey as earlier stated has one of the lowest labour force participation rates in the world. As of 2017, statistics from TUIK shows that this number stood at 50%. The participation rate of male and female participation rates were declining up until the end 2000s (Table 1), although at extremely different levels of participation, usually due to different dynamics.

Table 1. Labor Force Participation Rates by Gender, Turkey (2008-2016)

Year	Total %	Men %	Women%
2008	46.2	74.7	26.7
2009	47.1	75.3	28.4
2010	48.1	75.5	30.2
2011	49.3	76.3	31.5
2012	49.4	75.6	32.2
2013	50.3	75.6	32.2
2014	50.5	75.7	32.2
2015	51.6	71.6	31.5
2016	52.4	77.5	36.6

Source: TURKSTAT (www.turkstat.gov.tr)

Note: Labour force participation rates include population 15 year of age and over

While the declining trend in the male participation rate may be attributed to an increased number of years of schooling, the declining trend in the female participation rate was driven to a large extent by rural urban migration. In addition, this has been seen the transformation of women from unpaid family farm workers to urban homemakers, poor education and the patriarchal system which still exist in the societies. On the other hand, society's expectation of men to be the bread winners and women as mothers and housewives limits their work (Ilkcaracan, 2012). As of 2016, the number has increased to over 30%. This ranks Turkey with the lowest female participation rate among OECD (in Table it is 57.9% versus a 72.7% OECD average female labour force participation rate in 2017 for the 15–64 age group) countries and bottom 15 countries globally with the lowest female participation rate in labour force

One of the main features of Turkey in terms of gender patterns in employment is the high share of women employed in agriculture as unpaid family workers. In 2017, 31.2% of all employed women were working in the agricultural sector, on an unpaid basis. In comparison to their male counterparts engaged in the same sector, only 3.6% of male employment is in unpaid family work in agriculture (OECD, 2017).

Statistics from TUIK 2015 reveals that there were 2.48 million discouraged workers, of which 1.5 million were women. Together with the unofficially unemployed (2.85 million), this brings that number to 5.3 million people who are ready to start a job if offered one. The unemployment rate including discouraged workers is 17.1% of the 25.9 million in total employment. Finally, of the 20 million adult women who remain outside of the labour market, as many as 11.6 million report engagement in full-time homemaking as the reason for not seeking employment outside their homes. This latter group can be interpreted as a substantial potential labour force if jobs were available and domestic labour constraints on labour supply were eliminated.

4. EARLY CHILDHOOD CARE AND PRESCHOOL EDUCATION SERVICES IN TURKEY

In Turkey, no legal provision stipulating the establishment of ECCPE institutions by public authorities is in place. The Turkish legal framework concerning ECCPE does not define access to these services as a right for children or parents. As a result, the government is not under any legal obligation to provide these services. The only legal requirement that exist is the one that concerns the obligation of private and public enterprises to provide access to free nurseries for the children of their employees, based on certain criteria. *According to Labour Article 74 of Labor Law No.4857:*

“Female employees shall be allowed a total of one and a half hour nursing leave in order to enable them to feed their children below the age of one. The employee shall decide herself at what times and in how many installments she will use this leave. The length of the nursing leave shall be treated as part of the daily working time.”

Therefore, the employers employing between 100-150 women must provide a lactation room and for companies with over 150 women workers it is compulsory for employer to establish also a day-care center for 0-6 age groups. Turkish government should encourage and help employers to provide some form of childcare support to women workers. Childcare provision needs to balance the needs of children and the needs of working parents. Therefore, this will help women to be active in the labour market.

According to the 2012 industry and service statistics by the Turkish Statistical Institute, only 0.5% out of a total of 2.6 million workplaces employ more than 100 people. As for the day care centres and kindergartens operated by public agencies and enterprises, their numbers have been declining since the early 2000s. According to Ministry of Employment data, the number of such day-care centres and kindergartens has dropped from 419 in 2004 to 148 in 2010.

Since there is no legislation in Turkey that defines access to ECCPE services as a right for either parents or children, parents employed in large workplaces being the exception as defined under the above referenced Labour Law 4857, Article 74, the current supply of services is very limited. Tables 2–5 show the situation in Turkey with respect to enrolment by age group and types of ECCPE institution. To begin with, there are no official statistics for the enrolment of children under age 3 in ECCPE service institutions (Table 2); an indication of the lack of institutional services aimed at this age group.

Table 2. Enrolment Rate in Preschool Education by Age Group 2007 – 2015

Year	0–35 Months			36–48 Months			48–60 Months			60–72 Months		
	Age Population	No of students	Enrolment rate	Age Population	No of students	Enrolment rate	Age Population	No of students	Enrolment rate	Age Population	No of students	Enrolment rate
2010 - 2011	3,666,151	-		1,273,837	53,766	4.2	1,238,735	237,292	19.2	1,225,563	824,760	67.3
2011 - 2012	3,655,783	-		1,265,286	58,330	4.6	1,278,755	245,865	19.2	1,244,302	865,361	69.5
2012 - 2013	3,671,579	-		1,245,342	91,443	7.3	1,282,036	456,363	35.6	1,283,007	530,127	41.3
2013 - 2014	3,717,426	-		1,240,578	96,145	7.8	1,248,411	402,053	32.2	1,290,772	561,297	43.5
2014 - 2015	3,821,735	-		1,229,654	111,970	9.1	1,243,144	402,326	32.4	1,250,908	642,365	51.4

Source: Compiled from MoE statistics and TurkStat population statistics.

Table 3. Number of Pupils Enrolled in Day-Care and Preschool Education by Institution Types, 2010 – 2015

Type of institution	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015
Kindergarten total	224,31	256,378	275,777	305,914	369,173
Public kindergarten	184,55	208,597	219,536	239,217	280,256
Private kindergarten	39,769	47,781	56,241	66,697	88,917
Day-care Centers and Nurseries Total	46,724	48,575	51,813	49,275	58,062
Public Day-care Centers and Nurseries	6,776	7,674	7,857	6,459	8,717
Private Day-care Centers and Nurseries	39,948	40,901	43,956	42,816	49,345
Total Private Institutions	79,717	88,682	100,197	109,513	138,262
Total Public Institutions	191,32	216,271	227,393	245,676	288,973

The rate of enrolment for children age 3 and 4 seems to be on the increase as indicated in table 2. Among those of this age, this rate has risen from 4.2% in 2010–2011 to 9.1% in 2014–2015, and among that age 4, from 19% to 32.4% (Table 2). In spite of this upward trend, the number of preschool enrolment remains quite low by international standards and by the targets of a net preschool enrolment rate of 70% set by the Ministry of Education in its 2010–2014 Strategic Plan; and, more recently, the 70% target enrolment rate for the 4 to 5year old age group by 2018 stated in the 10th Development Plan for Turkey (2013). The number of institutions and students' enrolment in the last five years (Tables 3) reveals that both public and private kindergartens and day-care centers have roughly doubled and pupils have grown in number. When number of pupils enrolled to preschool education and in day-care services are compared with Germany, Sweden, United Kingdom, Greece and Spain; Turkey is far behind of all these countries. In Germany, the number of pupils enrolled in preschool education is 783.500 while it was 156.800 in Sweden, 257.900 in

United Kingdom, 148.700 in Greece and 444.300 in Spain. Therefore, Turkey should aim to increase the number of pupils enrolled to preschool education, which will also provide opportunity to women to be in the labour market.

According to the 2013 edition of the Turkey Population and Health Survey (2013), one-fourth of working urban women and one-third of working rural women who have young children of preschool age state that they assume all child-care responsibilities on their own. This might suggest that they are employed at home or part-time so as to reconcile work with childcare. Out of the number of employed urban women with young children, according to the report, just 18.3% benefit from institutional child care and 7.3% employ babysitters. The rates get even lower for working rural women: 4.3% have sent their children to institutional childcare and 3% to day care centers. The rates of access to institutional child care or private babysitters vary largely by education level. Only 2.6% of employed women who graduated from primary school benefit from institutional child care while 1.4% of them employ babysitters. As for graduates of secondary school 5.5% have access to institutional childcare and 5.2% to babysitters. With employed women with at least a high school education while these rates reach Forty percent of primary school graduates and 38% of junior high school graduates state that they assume all child-care responsibilities on their own; however, the percentage drops to 12.6% among women with at least a high school education.

Table 4. Individuals who look after children of employed mothers

Properties	Herself	Husband	Babysitter	Day Care,Nursery or Kindergarten
Urban	24.6	2.2	7.3	18.3
Rural	34.3	1.4	3.0	4.3
No education	39.7	2.6	0.9	0.5
Primary education	40.0	2.8	1.4	2.6
Secondary education	38.0	0.4	5.2	5.5
Higher school education and above	12.6	1.8	10.9	28.5

Source: Turkey Demographic and Health Survey 2013, Hacettepe University, Institute for Population Studies.

Presently, Turkey has the lowest access rate to ECCPE services when compared to OECD countries. Turkey is the only OECD country that has no official data on preschool enrolment of children less than 3 years of age. The OECD enrolment average age for children under the age of 3 is above 30% while we do not know the estimate for Turkey. For majority of OECD countries, the enrolment rate for 3-year-old preschool children is above 60%. For Mexico, the rate is 40% while France, and Denmark are nearing 100%. Preschool enrolment for children of 4 years onward among most OECD countries is almost 100%. Hence, Turkey is still behind in virtually every age group. The reason for this is not far-fetched. In Turkey, because of the cultural norms, the elder member of the families like grandmothers tends to look after the children. As seen in the table above, only 24% of workingwomen are looking after their children. Children in Turkey usually begin their preschool education at 5. As a result, when viewed comparatively from international perspective, Turkish ECCPE services are at a level that can best be described as underdeveloped.

5. CHALLENGES FACED BY TURKISH WOMEN IN THE CARE ECONOMY

5.1. Feminization of Family Care

The feminization of family care in Turkey prevents women from entering the workforce. Traditionally, women's role is to remain at home and care for the family. The role of women as mothers and housewives limits their work outside of the home. According to the societies attitude towards women as Winkler (2016) states is "husband should be the breadwinner and the wife should be the homemaker". As a result, the participation of women especially in rural areas in the country's labour market is among the lowest in the world.

5.2. Poor Education

Education plays an important role in determining female participation in the workforce in Turkey. Consequently, high level of female education translates to a higher number of women in the workforce. Statistics reveal that higher educational qualification increase the chances of employment from about 3%

for primary school graduates to about 73% for tertiary education graduates. Despite the fact that there has been an increase in the literacy rate of Turkish women, a lot of them still do not possess higher than a primary school education. This tends to have an effect on their overall participation in the workforce and puts them at a losing end when compared to the men.

As at 2016, 9% of women were illiterate compared to only 4% for men. While only about 33% of the female population had higher than a primary school qualification, compared to 50% for men. Education enhances female self-esteem; and increases their participation rate in the workforce (Yazıcı, 2012).

5.3. Social Policies

Social policies set by the state impact how women are viewed in society and result in structural gender differences. When women are expected to be the main caregivers of society, they are unable to branch away from their families and pursue a long-term career path. This can also be seen in gender bias in the laws. Laws restricting the access of women in the labour market under certain conditions like pregnancy, and night work with the aim of protecting them from seemingly dangerous working conditions may end up being discriminatory towards women.

Additionally, the social political policies that push women into domestic sphere is a major issue women face in care economy like “Return to the Family” project (Yazıcı, 2012). This project aims to bring back home children who were separated from their families due to economic deprivation either by providing cash transfers to the family or by providing cash benefits for the home care of the elderly and disabled. It suggests a shift in priority away from public institutional care towards an increase in home care provision. Such policy measures serve to reinforce the notion of placing the women in the home.

6. SOME MEASURES THE GOVERNMENT SHOULD BE TAKING

6.1. The Laws

Laws that grant long term maternity leave or rulings that oblige businesses to provide childcare services only for female employees, may hinder demand for female employment. If fathers share an equal responsibility for the care of the newly born, parental leave will not be an occasion to discriminating against women but will apply to all employees- men and women. Gender bias in the law must be eliminated. Restriction on women's access to labour market under certain conditions such as pregnancy and night work with an aim to protect women from "dangerous" working conditions must be eliminated.

6.2. Expanding Childcare Care Facilities

The government must actively take necessary measures to establish, operate, and allocate funds for childcare facilities. This is becoming all the more pressing because of urban migration patterns and changes to nuclear family types. The policy measures that move away from public institutional care towards an increase in home care provision must be revised to reduce the dependency on women's unpaid labour within the household for care giving. On the other hand, the government can facilitate investments in childcare centres and expand the provision of such services by providing incentives to private sector.

6.3. Improving the Quality of Education

The importance of education in women's economic independence and emancipation cannot be overemphasized. Education affects virtually every aspect of human endeavours. When girls/women get education, they are better able to take care of themselves hence child and maternal mortality rates are reduced. An educated woman will also provide equal access to education for her children irrespective of gender and their production is higher. Put all these together and the result is an increase in economic growth and better equitable distribution of resources. Education greatly increases the economic choice of women and such women hardly succumb to society's patriarchal structure that confines them to unpaid jobs. As

much as the country has recorded some gains in this aspect through various campaigns targeted at getting girls to school, campaigns such as the “Let’s go to school girls” which has seen over 222, 800 girls in school, and the “campaign to support National Education” that has itself reached over 4 million adults within 4 years - mainly women from rural areas as well as girls who were unable to attend school, it is important that the government does not relax now. This is the time to set up a monitoring committee to ensure that these programs are properly implemented and girls remain in school (Acar et al, 2003).

6.4. Sectorial Priorities but Not at the Expense of Vertical Segregation

In spite of growing number of women in the service sector, males continue to be disproportionately represented in higher end positions while women are employed in lower paid jobs. While it is important to target certain sectors and occupations that seem friendly to female, jobs such as customer service officers at shopping malls that offers women what seem like a secure and friendly environment in which to work in public, segregating the labour market into occupations based on judgement about whether a type of job is suitable for a particular gender or not (vertical segregation) may reinforce the gender stereotypes and women working in the service sector may be marooned at the bottom of the professional ladder.

6.5. Better Inclusion into the Social Security System

While efforts made by the government towards enhancing education, considering the possible implication for women participation in the long term for the labour market, are commendable, the government can also work on formalizing women in paid and unpaid employment. The vastness of the informal economy and the strong rural/urban market divide is responsible for this. The government could consider a better and more inclusive benefit system for women in the informal sector many of whom are unpaid until the informal economy problem is tackled, and the existing imbalances are eliminated. Additionally, organizations should be made to provide insurance cover for their workers.

6.6. Better Representation of Women in the Labour Force

As mentioned earlier, providing employment incentives schemes for women, especially in rural areas can help to enhance women's participation in the economy. The country needs to embrace innovations that promote women's economic resilience; innovations that will help women overcome the barriers of livelihood and promote a more equitable income flow of financial and non-financial benefits.

For instance, improvements in women's employment in the private sector could be achieved by remedying the shortfall between the skills taught at school and those required in the labour market, guaranteeing equal access to quality learning, fostering women's education and training in science and technology universities and similar centres, introducing on-going learning programmes for women and encouraging private enterprises to launch training programmes for women graduates, encouraging the private sector and foundations to invest in programmes and the improvement of skills to favour women's enterprises and career opportunities for women and girls, and supporting recruitment, retention and progress of women and girls in the fields of science, technology and innovation by means of transparent criteria¹. The main challenge is how to increase the number of women in jobs that require technical and other higher skills, jobs that attract higher wages and expand future opportunities by providing women with access to quality education, giving them the opportunities to balance and working and family life

¹ Ecevit, Yıldız, "Women's Labor and Social Security", içinde Bridging the Gender Gap in Turkey: A Milestone towards Faster Socio-economic Development and Poverty Reduction, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report by World Bank, 13 Eylül 2003, pp.73-101.

7. CONCLUSION

This article has taken a look at Turkish women employment and the childcare economy in Turkey. The financial freedom of the Turkish woman continues to be one of the most challenging issue facing the country. The Turkish workforce is known to contain high population rates and workforce growth, however, the rate of participation of women is very low and keeps reducing at an alarming rate. Female participation in the work force is put at about 30% of the entire workforce, while 40% of this represents unpaid female workers who work in the agricultural sector. The major reason for the low number of women in the workforce is attributed to the feminization of child and household care.

Turkey has the lowest rate when it comes to access to infant childhood care and preschool education within the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) countries. Turkey also ranks bottom in female workforce participation (33.6%) amongst OECD countries. Most Turkish women view letting go off paid employment as an easy cost-benefit analysis; the potential gains from being gainfully employed in terms of salaries and income is a lot lower than the benefits of proper household and child care. This can partly be attributed to the inadequate investment by the Turkish government in ECCPE services. The government invests a meagre 0.18% of GDP on infant care and pre-school education, this figure is low when compared to the 0.8% average of other OCED countries. Inadequate investment in this sector has long term and far reaching effects in terms of the potential quality of the workforce and the education of the child down the line.

For the government in Turkey, investments are largely geared towards building amenities like bridges, roads and telecommunications, which are tangible and yield significant returns on investments. However, investing in infant childcare and preschool education has the same capability of yielding equal returns on investment. For example, investments in the infant childcare economy would create more employment and

significantly add to the growth of the economy, with a larger number of these employment opportunities attached to women, as they would now have found the time to take up such offers.

Another advantage that is associated with investment in the childcare economy is its reduction of gender bias in the workforce, by consequently reducing the employment gap in the workforce. Salaries and working environment in the childcare sector would have to undergo major improvements if we are to record successful investments in this area. As such, these investments would require specialized training and education, which would benefit both the employees and the children they would be taking care of. Being able to achieve proper childcare is a gender challenge in its own right, since the care industry is predominantly viewed as a female territory.

Despite all the benefit, a country stands to gain from investing in infant childcare and preschool education, government investment in this sector is rarely considered to be a very good investment when government officials are seeking ways to create employment. What occurs in most cases are reduced investments in healthcare, educations, and social care services. Neglecting this sector of the economy shows a gender bias in the thinking of a country as women are mainly represented in these sectors unlike the men who dominate the construction field. As a result, male unemployment is often viewed as requiring urgent attention than their female counterparts, this is usually attributed to the fact the men are seen as the breadwinner of the family. This is an unfair and biased assumption as many households these days rely on more than one source of income.

There are several challenges that Turkish women face, which prevents them from taking part in the childcare economy, these challenges, include; poor education, Turkey's patriarchal society, low wages, and a lack of structural capacity to manage childcare. However, some laws and government policies have been established to promote the growth of female participation in the work force, these laws have not been efficiently enforced. There are a lot of differences in the ways these laws are implemented in different areas

of the country. There is still a lot of work to do in terms of data gathering and monitoring the development that is being made by a newly introduced policy to find out how effective it is with the sole aim of elevating the level of women and plan further on how such policies can be improved upon.

Close to 50% of the Turkish population are women and as such, proper utilization of women resources in the workforce is very essential with respect to attaining developmental aims and goals. As such, the government at all levels should be by removing the gender bias laws; take adequate steps to create, run, and disburse funds for infant childcare amenities; the government should also come up with ideas like reviewing and reintroducing laws that require private employers to establish nurseries for both female and male workers and make provision for childcare services in their offices.

It is true that expenses on childcare are a lifetime investment, but it should be affordable for all. This will go a long way to help many mothers seek and accept employment, and get actively involved in the labor market. Conversely, high demand for childcare services will also provide more employment opportunities for women. Improving and making the childcare service sector affordable will therefore have a ripple positive effect on not only the women who would gain in both ways; it will also improve the economy by providing more productive workforce. This improvement can only be achieved by active investment in the childcare service sector by government and cooperate bodies.

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de bebek yaştaki çocukların bakımı ve okul öncesi eğitim (ECCPE) sektörünün genişlemesinin cinsiyetlere göre istihdam üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sosyal bakıma yapılan düşük yatırımlar, iş gücüne olan katılımını azaltmakta ve çocuk gelişimi yoluyla ülkenin uzun vadeli ekonomik potansiyeline zarar vermektedir. Bakım ekonomisi projeleri üzerinde yeterince durulmaması, kadınların bakım işlerinde daha fazla temsil edilmeleri nedeniyle ekonomik açıdan da bir cinsiyet ayrımcılığı yansıtmaktadır. Türkiye için yatırım genellikle dayanıklı ve getiri sağlayan yollar, köprüler ve telekomünikasyon gibi fiziki altyapının inşasına yöneliktir. Bakım ekonomisine yatırım yapmak da getiri sağlayabilir. Örneğin, bakım sektörlerine -çocuk bakımı ve yaşlı bakımı gibi- yatırım yapmak, istihdamda artışı sağlayarak, ekonomik büyümeye katkıda bulunacak ve daha fazla oranda kadının iş gücü piyasasına girmesine olanak sağlayacaktır. Bakım ekonomisine yatırım yapmanın getirdiği bir diğer fayda ise cinsiyetler arası istihdam ayrımcılığını azaltarak toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik edecektir. Böyle bir yatırım başarılı olduğu durumda bakım endüstrisindeki ücretler ve çalışma koşullarının önemli ölçüde iyileştirilmesi gerekecektir. Bu bakımdan, bakım ekonomisine olan yatırım sadece işçilere değil, aynı zamanda eğitim ve profesyonelleşmeyi gerektireceği için bakım yaptıkları kişilere de fayda sağlayacaktır. Yüksek kaliteli bakımın sağlanması başlı başına ülkemiz için hala toplumsal cinsiyet meselesidir. Bunun nedeni ise kadınların bakım alan kesimde önemli bir paya sahip olmasıdır. Bu yatırımların kadınlara olan en büyük artışı ise daha fazla oranda istihdama dahil olmalarını sağlamasıdır. Aynı zamanda, cinsiyetçi istihdamı ve ücret farklılıklarını da azaltacaktır. Devlet birçok durumda yasalardaki cinsiyet eğilimlerini ortadan kaldırarak, çocuk bakım tesisleri için fon oluşturmak, işletmek ve tahsis etmek için gerekli önlemleri almak; özel sektör işverenlerini hem erkek hem de kadın personele yönelik kreş kurmaya ve iş yerinde çocuk bakım hizmetleri vermeye yönlendiren yasaları yeniden düzenleme ve gözden geçirme gibi girişimlerle ortaya çıkararak bu alanda yapılanmaya gidebilir.

Türkiye'de nüfusun yaklaşık yarısının kadın olduğu düşünüldüğünde, iş gücündeki kadın kaynağının etkin kullanımı ekonomik kalkınma hedeflerinin karşılanması açısından oldukça önemlidir. Kadınların bakım ekonomisine katılmalarını engelleyen zorluklardan bazıları düşük ücretler, yetersiz eğitim, ataerkil ve ananevi gelenekler, çocuk bakımı için kurumsal kapasite eksikliğidir ve ülkenin özellikle de kadınlar açısından eksikliklerini yansıtmaktadır. Kadınların iş gücüne katılımını arttırmak ve daha çok kadını istihdam piyasasına teşvik etmek için bazı yasa ve politikalar uygulamaya konulmuş olmasına rağmen, bu yasaların birçoğu uygulanmamış ve takip edilmemiştir. Ülkenin farklı bölgelerinde bu yasaların uygulanmasında da tutarsızlıklar bulunmaktadır. Devletin doğru verileri toplamak için çaba göstermesi gerekmektedir. Böylece şu ana kadar kaydedilen ilerlemenin düzgün bir şekilde izlenmesi ve kadınların statüsünün iyileştirilmesi amacıyla ne kadar etkili olduğu ve hedeflerin nasıl karşılanacağını stratejik olarak belirleyen eylem planlarının hazırlanması oldukça önemlidir.

REFERENCES

- Acar, F., Akder, H., Akın, A., Arın, C., Cindoğdu, D., Ecevit, Y., Güneş Ayata, A., Karancı, N., Sural, N. and Sancar Usar, S. (2003). *Bridging the Gap in Turkey: A Milestone towards Faster Socioeconomic Development and Poverty Reduction*, Report by World Bank, 13 Eylül 2003, No. 39334, pp.1-231.
- AK Europa (2013). *Social Investment, Growth, Employment and Financial Sustainability: Economic and Fiscal Effects of Improving Childcare in Austria*, AK Position Paper, Brussels and Vienna: AK Europa, 2013.
- Antonopoulos, R. (2008). *Impact of Employment Guarantee Programmes on Gender Equality and Pro-poor Economic Development, Policy Brief: Case Study on South Africa*. Annandale-on-Hudson, N.Y.: Levy Economics Institute of Bard College.
- Apps, P. and Rees, R. (2004). Fertility, Taxation and Family Policy, *The Scandinavian Journal of Economics*, 106, No. 4, 745–63.
- Apps, P. and Rees, R. (2005). Time Use and the Costs of Children over the Life Cycle, In D. Hamermesh ve G. Pfann, (Eds.), *The Economics of Time Use*, London: Elsevier.
- Blau, D. and Tekin, E. (2007). The Determinants and Consequences of Child Care Subsidies for Single Mothers in the USA, *Journal of Population Economics*, 20(4), 719–41.
- Budig, M. and England, P. (2001). The Wage Penalty for Motherhood. *American Sociological Review*, 66(2), 204–25.
- Conti, G. and Heckman, J. (2012). *The Economics of Child Well-Being*. IZA Discussion Paper No.6930, Bonn: Institute for the Study of Labour.
- Del Boca, D. and Pasqua, S. (2005). Labour Supply and Fertility in Europe and the U.S., In T.Boeri, D. Del Boca, and C. Pissarides (Eds.), *Women at Work: An Economic Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Ecevit, Y. (2003). Women’s Labor and Social Security, In World Bank Report, *Bridging the Gender Gap in Turkey: A Milestone towards Faster Socio-economic Development and Poverty Reduction, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region*, pp.73-101.

- Hansen, S. and Andersen, L. (2014). A Gendered Investment Plan. *Economic Policy Brief No 2*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies and Economic Council of the Labour Movement, pp.1-12.
- Heckman, J., Moon, S. H., Pinto, R., Savelyev, P. and Yavitz, A. (2010). Analyzing Social Experiments as Implemented: A Reexamination of the Evidence from the High Scope Perry Preschool Program, *Quantitative Economics*, 1(1), 1–46.
- Ilkcaracan, I. (2012). Why So Few Women in the Labor Market in Turkey: A Multidimensional Analysis, *Feminist Economics*, 1(18), 1-36.
- Ilkcaracan, I. (2013). Work-Family Balance and Public Policy: A Cross-Country Perspective. *Development*, 3(55), 325-32.
- Kaptanoğlu Y., İlknur, Ç., A. and Ergöçmen Akadlı, B. (2014). *Women's Status, Demographic and Health Survey*. Ankara: Hacettepe University, Institute of Population Studies.
- Kimmel, J. (1995). The Effectiveness of Child Care Subsidies in Encouraging the Welfare-to-Work Transition of Low-Income Single Mothers. *The American Economic Review*, 85(2), 271-5.
- Lefebvre, P. and Merrigan, P. (2008). Child Care Policy and the Labor Supply of Mothers with Young Children: A Natural experiment from Canada. *Journal of Labour Economics*, 26(3), 519–48.
- OECD. (2015). Employment Outlook 2015, July. *Employment Report*, DOI: 10.1787/19991266. http://www.oecdilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2015_empl_outlook-2015-en;jsessionid=32bq116g3n3m3.x-oecd-live-03. (Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2018)
- OECD. (2017). Employment Outlook 2017, July. *Employment Report*, DOI: 10.1787/19991266. https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2017_empl_outlook-2017-en (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2018)
- Powell, L. (1997). The Impact of Child Care Costs on the Labor Supply of Married Mothers: Evidence from Canada. *The Canadian Journal of Economics*, 30(3), 577–94.

- Temple, J. and Reynolds, A. (2007). Benefits and Costs of Investment in Preschool Education: Evidence from the Child-Parent Centers and Related Programs. *Economics of Education Review*, 26(1), 126–44.
- Turkish Statistical Institute. (2015). *Women in Statistics*. <http://www.turkstat.gov.tr>
- Turkish Statistical Institute. (2017). *Women in Statistics*. <http://www.turkstat.gov.tr>
- Yazıcı, B. (2012). The Return to the Family: Welfare, State, and Politics of the Family in Turkey. *Anthropological Quarterly*, 85(1), 103-140.
- Warner, M. and Liu, Z. (2006). The Importance of Childcare in Economic Development: A Comparative Analysis of Regional Economic Linkage. *Economic Development Quarterly*, 20(1), 97–103.
- Winkler, A. (2016). Women’s Labor Force Participation. *IZA World of Labor 2016: 289*, doi: 10.15185/izawol.289. <https://wol.iza.org/uploads/articles/289/pdfs/womens-labor-force-participation.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2018)

CONFORMITY VERSUS INFORMALITY: ON RELATIONSHIP BETWEEN THE SOCIALISTS AND BUREAUCRATIC ELITE IN TURKEY

Mete Kaan KAYNAR¹

ABSTRACT

Might the history of socialism in Turkey be read as the history of “ostracism” and “proscription” of the socialists from the political system? On the other hand, might the socialists in Turkey be considered as a (one of the) outsider(s) or political (one of the) enemy/enemies? This article wants to answer these questions and focus on the problem of how Turkish socialists affect the political system, while they are in mainly the outside of the system. The main argument of this article is that the socialists can be considered as an outsider/public enemy of Turkish political system by the bureaucratic elite, but social relations occurred in the non-political institutions of Turkish society have given opportunities to the socialists for affecting the political system. In other words, nonpolitical social institutions and daily social relations occurred in these institutions have been the only space for the socialists to be politically active and to illegally and informally affect the inside (formal institutions) of the political system. This is also one of the main reason for the endemic informality and/or illegality tradition in the Turkish left. The main aim of this study is to explore the relationship, interactions, and dilemmas regarding conformity versus illegality in line with the contradictive evolvement of relations between the socialists and bureaucratic elite in the Turkish political life.

Key Words: Turkish Politics, Conformity, Informality, Bureaucratic Elite, Socialists.

¹ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

UYUMLULUK GAYRİRESMİLİĞE KARŞI: TÜRKİYE’DE SOSYALİSTLER İLE BÜROKRATİK ELİT ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE

ÖZ

Türkiye’de sosyalizmin tarihi sosyalistlerin maruz kaldığı “sürgün” ve “yasaklama” tarihi üzerinden okunabilir mi? Veya, Türkiye’de sosyalistler yabancı(lardan biri) veya siyasal hasım(lardan biri) olarak değerlendirilebilir mi? Bu çalışma, bu sorulara cevap bulmaya çalışmakta ve Türkiye’de sosyalistlerin, sistemin dışında iken, siyasal sistemi nasıl etkileyebildikleri konusu üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın ana sorunsalı, Türkiye’de sosyalistlerin bürokratik elit tarafından Türk siyasal sisteminin sözde yabancı/toplum düşmanı olarak kabul edilebilirken, Türk toplumunun siyaset-dışı kurumlarındaki sosyal ilişkilerin sosyalistlere siyasal sistemi etkileyebilme olanağını verebildiğidir. Diğer deyişle, siyaset-dışı toplumsal kurumlar ve bu kurumlarda yaşanan günlük sosyal ilişkiler, sosyalistlerin siyaseten aktif olabildikleri ve siyasal sistemin içerisini (resmi kurumları) gayriresmi olarak etkileyebildikleri yerler olmalarıdır. Bu da, Türk solundaki yaygın gayriresmilik geleneğinin en önemli sebeplerinden birisidir. Bu bağlamda, bu çalışmanın ana amacı, Türk siyasi hayatında bürokratik elit ile sosyalistler arasındaki ilişkilerin çelişen gelişimi paralelinde uyumluluğun gayriresmilikle çatışması bağlamında ortaya çıkan ikilemler ile karşılıklı etkileşimleri ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyaseti, Uyumluluk, Gayriresmilik, Bürokratik Elit, Sosyalistler.

1. INTRODUCTION

First of all, the terms “ostracism” and “proscription” related to socialism need to be clear. By the term “ostracism”, it is meant that exclusion or expulsion of some of the groups, parties or ideologies from the political institutions where the formal political decision are made. The term of “proscription” means that group of people, ideologies, or parties are forbidden by authority or declared to be dangerous and harmful -or at least- counterproductive of “our” national unity and “our” interest that is described by a bureaucratic elite.²

Schmitt (1976: 46-47) defines the term of the political enemy as having a close relationship with the ostracism and proscription. He puts that

“...as long as the state is a political entity this requirement for internal peace compels it in critical situations to decide also upon the domestic enemy. Every state provides, therefore, some kind of formula for the declaration of an internal enemy. Whether the form is sharper or milder, explicit or implicit, whether ostracism, expulsion, proscription, or outlawry are provided for in special laws or explicit or general descriptions, the aim is the same, namely to declare an enemy.”

According to Schmitt (1976: 26), friend-enemy relation is integral of the political and “political actions and motives can be reduced is that between friend and enemy.” He also argues, “...political enemy need not be

² The term “elite” which has been inherited from the Antique Greek is one of the key concepts of political theory. The term is derived from the Latin Word “eligere” which means “pick” or “chose”. The term “elite” is based on that notion there is a ruling minority, which is a group of people controlling and apportioning the power sources, in all societies. Higley and Pakulski (2012: 1-2) also describe the term as follows: “[Elites]...consist of persons who are able, by virtue of strategic positions in powerful organizations and movements, to affect political outcomes, usually at the level of national states, regularly and substantially.” Elite theories are the theories that have relied upon explaining the elite behaviour, interaction, transformation and the connection between those instances. As Lopez (2013:2) also underlined that, “The core of classical elitism is the notion of elite inevitability.” Classical elite theoreticians, especially Pareto (in his concept of the “law of elite circulation”), Mosca (in his concept of the “political class”) and Michels (in his concept of the “iron law of oligarchy” “...used the inevitability of elite rule as a premise to counter argued with political liberalism and Marxism.” (Lopez, 2013:2). In relation with the elite theories and the role of elites in the democratic political systems, see, (Bottomore, 1964), (Dizgara, 1991:340-372) and (Khan, 2012:361-377).

morally evil or aesthetically ugly; he need not appear as an economic competitor and it may even be advantageous to engage with him in business transactions. But he is... the other, the stranger; and it is sufficient for his nature that he is... something different and alien.” (Schmitt, 1976: 27) According to Mouffe (2000: 43), “by stressing, that the identity of a democratic political community hinges on the possibility of drawing a frontier between ‘us’ and ‘them’.”

As a way of declaration of the political enemy in a specific political system, the terms of exclusion, proscription, and ostracism that Schmitt puts are argued with the term of a constitutive outsider by Derrida.³ According to him, an outsider cannot be simply reduced to “physically outside” and stressed that the insider describes via the outsider. In other words, outside constructs inside and vice versa.

With referring to Derrida, Schmitt, and Mouffe, it can be said that “to be outside”-or “to be enemy”- does not mean “driven out” “neglected”, “forbidden” or simply “abolished”, or Schmitt’s terms, does not mean “morally evil” or “aesthetically ugly”. On the contrary, the political enemy has important roles and functions in the inside of the political system as an outsider, and it helps to describe the “inside of the political system”. Although the term of outside cannot be simply reduced to “a specific territory”, or “out of somewhere”, outside of political system can be considered as outside of the formal political institutions such as political parties, associations, parliament, and laws adjusting the political life. In other words, outsider can be described as an ethnic, ideological and/or religious minority -who are ostracized proscribed by the bureaucratic elite⁴ who have been dominant and able to define the “national interest”, who are

³ For the terms “outsider” and “insider” of Derrida, see, (Derrida 1974, Chapter 2), (Bennington, 1997) and (Morrison 1998/99: 40-65).

⁴ Özcan (2015:155) describes the bureaucratic elite as follows “...a high level group of state employees which have the authority to use the will derived from the power of the state, having the knowledge and technical expertise and the will to control the community/state/economy with an ‘elitist’ approach by obstructing democratic processes and who have an influential role in the political decision making process.” The Turkish Republic has inherited a strong bureaucratic state from the Ottoman Empire. In this state tradition, bureaucracy is perceived as a power group that always endeavours to maintain its power in the political and social system. For this reason, as Özcan (2015:156) underlines, “...bureaucracy in the Turkish community is not the kind which

blocked to achieve formal political institutions- whereas everybody in the political system is declared to have equal rights to join the political system by the Turkish Constitution. Here is also space for Turkish socialists to live politically.

This relationship of the political system with the left-wing groups also bound up with the role of the elite in the modernization process of Turkey. It can be said that the bureaucratic elite has found such a “power” in their historical role of the positivist modernization process of Turkey. In other words, state -and its elite- in Turkey has been able to control social-cultural change and the modernizing elite, especially army,⁵ have been able to control the state and political institutions/life. Therefore, non-political societal institutions have been only space for the socialists. Whenever the socialists in Turkey have shifted their political activity from the non-political societal institutions to formal political institutions, or, in other words, attempted to join institutional politics (with political party, association or a formal journal etc.), each of attempts has been either stigmatised as a “dangerous ideology” or “organisations smuggled into our society by national enemies”, and then, all these attempts have been blocked and declared to be outlawry. Actually, it should be stressed that the collapse of the Soviet Union made this discourse, used by the bureaucratic elite against the socialist thought and the socialists themselves, absurd. However, socialism -as a (one of the) outsider(s),

implements the decisions taken by political power but which partakes in their making. Pustu (2007:198) highlights that bureaucratic elitism “...stemmed from bureaucratic administration regime in the Ottoman-Turkish states reinforced the structure of Ottoman-Turkish society and state systemic elitism, thus had a significant role in the relationship between state and society. Bureaucratic elites developed as an exclusive class in the Ottomans’ kul system and historically played a modernization agent role in the structures of state and society. In this context, they had considerable effects after the Tanzimat period and considered society as collectivities that needed governing and modernizing.” Burak (2011:62) also argues that the Turkish state “...from the very beginning consolidated its power by representing itself as the carrier of highest ethical values and appointed itself to the role of civilizing the ‘irrational’ masses. The modernization project carried out in a top-down fashion deeply affected the evolution of civil society in Turkey. That statist, top-down fashion paved the way for Turkish civil society to become very fragile from the very beginning.” In relation with the state tradition in Ottoman-Turkish political regime and the roles, the functions and the qualifications of bureaucratic elites on the modernisation period, see, (Keyder, 2014), (Heper, 1976), (Heper, 1985), (Demirkol, 2013:70-85), (Sayin, 2006).

⁵ Hale and William (1994) and Jenkins (2001) also stress that the Turkish military has been predominance in public and political life of Turkey. According to the authors, although the Turkish Republic founded upon the mystique of civilian supremacy, this predominance inherited from the Ottoman state-tradition, which made the Turkish Army modernising force.

(or one of the) enemy/enemies is still one of the main apparatus of describing the “we”. Thus, it is still strongly possible to see one who is officially labelled and sentenced as a “communist”. On the other hand, the socialists have reacted to these treatments with organizing into informal/amorphous associations/parties/fronts and informal journals/newspapers, which are handed out within the same group, and with the informal parties trying to subvert the current regime.

In sum, what the philosophers describe as an outsider, or political enemy seem to be proper conceptual implements to explain the political position and functions of the socialists in the Turkish political system. It also seems to be convenient to explain why all of the socialist parties have legally abolished, and why they have been stigmatized as a traitor or described as a weirdo, strange or odd, although socialist parties, associations etc. have always acted in the political life of Turkey in some ways. There are a few main reasons to be mentioned: firstly, it is strongly underscored that the intentions of the elite in Turkey go beyond the aim of neglecting or driving out the socialists. On the contrary, it is quite true that their intention and aim have been either keep socialism “there” (out of the formal political institutions) or in the space that the state could manipulate and control. After giving some examples of how the bureaucratic elite try to keep the socialists into the state-controlled (or corporate) political space, the functions of socialism as an outsider in the Turkish political system is detailed. How the socialists had been proscribed, and ostracized from institutional politics, in other words how elite keep them “there/outside”, and declared them as an enemy will be third.

2. BUREAUCRATIC ELITE EFFORTS TO KEEP SOCIALISTS IN STATE-CONTROLLED POLITICAL SPACE

Official Communist Party of Turkey can be given as a very good example of how the bureaucratic elite try to patronize the socialist movements (or any other ideologies criticizing the bureaucratic elite). Party was founded by the group of politicians and journalists who were ordered by Ataturk’s himself in 18th October

1920. Ataturk wanted the party to serve two important functions: To keep the relation warm with the USSR and block the political activities of the formal/informal Communist Party of Turkey. To achieve these aims, the founders of state-controlled (official) communist party adopted the same name as the real one. Their official newspaper, New World, also had the same name as the newspaper published by real communist party continuing its political activity within the non-political institutions of society. Moreover, the official Communist Party applied to Second International to be a member, but this application was rejected.

As Harris (1967: 7-8) puts, Ataturk's intention was to collect the all of the socialists into the same party dominated and controlled by state and merge the socialism, which was alleged to be counterproductive with the idea of modernization, with this main preference -Western style of modernization- of the Turkish state. Seeing that he failed at gathering the entire socialists in the state-controlled communist party, they had prohibited to all the socialist movements in Turkey,⁶ or in other words, force them to go out of the formal political system.

The further example also possible: Thinking that the workers in Turkey might want to organize into trade union and that this trade union might be socialist like any other counterparts in the world, bureaucratic elite encouraged the worker's leader to found a trade union (Türk-İş) in 1952. However, they wanted the founders of the trade union not to bias towards any ideology (that is socialism). The plan of the elite was the same as the plan of Ataturk: Keep the workers, who were thought to be socialist, within the state-controlled space. This plan had worked until the late 1960s. But later, this trade union divided into two in 1967, and, the first socialist trade union in Turkey -Confrontation of Revolutionary Workers Union (DİSK) - was founded.

⁶ In relation with the state-controlled Communist Party of Turkey, see, (Harris 1967), (Erdal, 1983).

Another example can be given from military rule in the 1980s. After the military rule made a decision that democratic(!) election was held in 1983, National Security Council, which was consist of the military who subverted the political system, wanted (or ordered) to be founded a social democrat party- Populist Party- although they were strongly against any colour of left. Each of the founders and members of these parties (both leftist and wet-rightist parties) were allowed after thoroughly scrutinizing by the National Security Council. As it is clearly seen, their aim was not so different from the aim of Ataturk ordering his friends to found a communist party or the aim of the bureaucratic elite of the 1960s wanting founders of trade union not to be biased towards socialism.

3. REASONS OF BUREAUCRATIC ELITE’S EFFORTS TO KEEP THE SOCIALISTS OUT OF THE FORMAL POLITICAL SYSTEM

As it was underlined above, according to Derrida, “to be outside” and “to be neglected” are different in meaning from each other. In addition, an outsider cannot be accepted as a dysfunctional. What Derrida says easily go for the position and functions of the socialists in Turkey. Thus, it is quite true to say that the Turkish socialists have not been dysfunctional and that the socialists, as an outsider, had played an important role as well, and had an important function in the political system since the Republic was founded. Two main functions can be mentioned.

First, the terms of “socialism” and “socialists” have helped the elite to describe the “we” and “our national unity and interests”. As an example of the politically strange, weirdo and dangerous, the socialists have been the exact sample of what “we (ordinary Turkish citizen) are not” and “what we should not be”. Rumours about socialism have also been a very effective way of describing the socialists as a strange, weird and/or dangerous, and way of describing “our” political characteristics as well. These rumours have helped them to describe socialism as a “fear”. According to these rumours, as a notorious enemy, socialism is against Islam, free trade and family structure of Turkish society: If the socialism, which is an ideology

introduced by the Jewish so as to expunge Islam from the world, had been come to the power, the new (socialist Turkish) state would have expropriated everything that people possess, all the Mosques would have been destroyed, all moral and traditional values ordinary people possess would have been corrupted, everyone would have been obliged to share his women with others, family would have been abolished, everyone would have worn the same clothing given by the state etc.

Obviously, these discourses/rumours have helped civil and military elite -and the right-wing politicians as well- to present themselves as a group of people who protect the all-Turkish citizens from the imminent enemy, the socialists. According to them, socialism is abhorrent to the characters of Turkish people. None of the Turks “can” be a socialist and vice versa: Most of the socialists, especially their leaders, have been sent and financed by our national enemies, who want to weaken our national unity; rest of the socialists have been mere youths deceived by these leaders sent by the enemies; if the youths who biased towards socialism had been illuminated, they would have understood what the dangers of socialism were and opted out to socialism.

As it was underlined above, these discourses/rumours have effectively used by not only civil and military bureaucracies but also the right-wing and nationalist politicians. Several books and pamphlets, which are financed by the prime ministry, the military or right-wing parties, associations and paramilitary organizations, have published in order to open out the “real face of communism” and “to protect youth from this social and political disease”. These books have also helped to describe how we should protect ourselves from the disease of communism and became an ordinary citizen. Karpas (1973: 67) also underlines this fear that has been spread by the politicians and bureaucrats; “The political future of Turkey depends on largely upon the power alignment of various social groups. The present fear of socialism may induce some officers, professional groups, and old-time ‘etatists’ to form a rightist social coalition.”

The second function of the socialism in the Turkish Political system, as an outsider, is that this fear created by bureaucratic elite helps them to justify their policies and inefficient democratic political system dominated and steered by himself or herself. First of all, the dangers of socialism -actually, it should be stressed that today, fear of fundamentalist terror and/or of Islamic state works better than the fear of socialism, but it is also underlined that the socialists are still member of outsider/public enemy- helps the elite to justify their policies. According to them, these policies, which will “eventually” reach us the modernization aim, turn into the policies, which bureaucratic elite must make in order to protect “our” nation from the domestic and foreign enemies.

This figure of danger, which has been effectively used by the right-wing politicians and elite since The Republic was founded, makes easier to underline the modernizing role of bureaucratic elite steering this process. For all former-USSR and Republic of Turkey were founded more or less the same period of time, and USSR has ideologically enormously affected on independent wars going on in the third world, founders of Turkish Republic -and their successors have- preferred to follow in the Western countries’ footsteps. These historical facts have also helped the successors of Turkey to describe the socialist movements in Turkey as an opposite way of capitalist/positivist modernization at which they aimed, and still help.

Once policies are described as policies, which are necessary to achieve the national aim⁷ -modernization- and to cope with national dangers, cadres of modernization find a proper way to neglect and stifle any domestic demands of democratization and political freedom and to explain the current inefficiency of Turkish democracy, which is patronized by themselves. From the positivist point of view of these cadres, the reasons are so simple: Policies and decisions made by them are “necessary” to be “a modern country” and critics are counterproductive because there is no any other alternative way or policy to be followed in

⁷ In relation with the positivists, the etatist way of modernization in Turkey, see, (Frey, 1965), (Heper 1994: 231-242).

order to be a modern country. So, dissents should (or have to) be kept outside of the political institutions in which political decisions are made.

It should be underlined that this verdict of the bureaucratic elite summarizing above is closely related with their understanding of positivism and of modernization. From bureaucratic elite's point of view, modernization is a way of science and civility, and its correctness has scientifically proved in Western societies. In other words, modernism has not stemmed from any specific societal structure, but contrary, it only comes from the science and the modern Western countries are just the countries that have been the first to reach this social and political "aim". For this reason, any criticism of Turkish modernization -in other words policies of bureaucratic elite- can come from either unenlightened/uncivil people or the people wanting to stray the elite (as a protector and guardian of modernization process in Turkey): The former should be enlightened and civilised, the latter should be kept in outside.

From this point of view, understanding of the politics of the elite can be described with the term "legitimization from the top", or another word, "self-legitimization".⁸ Despite the fact that both Palma (1991: 55-58) and Marcus (1982: 82-93) use these terms for describing the legitimization of communist states, ironically, these terms also seem to be suitable for the explanation of political mentality of civil and military elite in Turkey. Palma stress that when rulers believe that they have a right to rule needs no popular verification, two consequences can be given as follows; (1) Those subjects who fail to recognize the rulers' right to rule are not thereby impugning the rulers; rather, they are impugning themselves (in other words, criticism towards the regime can come from either unenlightened people or the people wanting to stray the decision makers from this process: the former should be enlightened, the latter should keep outside); (2) If a crisis of legitimacy eventually strikes, as it has been started to occur in Turkey in the early-1990s -that is,

⁸ For these terms, see, Palma (1991: 49-80) and Marcus (1982: 82-93).

if the rulers lose confidence in their right to rule- it becomes very difficult to stop the crisis. Palma also describes the characteristics of the legitimization from the top, which is closely fit the legitimization of elite in Turkey.

Then, Palma (1991: 57) puts these characteristics as follows:

- Legitimization of rule in the light of goals implies legitimization of bureaucracies,
- Bureaucracy claims a monopoly on political discourse. Thus, their truth cannot be falsified by reality, their commands are always correct, and their tasks can never fail by their shortcomings,
- Authentication of the truth does not need the people. On the contrary, the truth enjoins the people to learn and disseminate it, to bear witness to it,
- When legitimization comes from the top, the decisive operative relationship is not that between rulers and people, but that between rulers and cadres.

According to the bureaucratic elite, “full democratic regime in Turkey” is not only the aim of those who criticise political system as an undemocratic or semi-democratic, but also the aim of the political system itself. However, according to the elite, these concepts such as freedom of speech, human rights, operative democratic politic system and civil society can only find their exact descriptions in the modern (Western) societies; all social and political rights will eventually be enjoyed when “we” achieve this aim. Besides, in this political stage of modernization in Turkey, excessive political rights give the person who unenlightened or deceived by the national enemies’ chances to make this process deviate or slower than it should be.

“The bureaucratic elite’s figures of enemies”, “discourse of the modernization aim” and “the understanding of ordinary citizen who can be deceived by those who are financed and supported by enemies” have mixed and merged in the popular discourse of the Turkish political system since the Republic was founded. Moreover, it is quite true to say that, these are proper implements to describe legitimization from the top in

Turkey. In brief, bureaucratic elite, who believe how to reach the modernization aim by themselves, have been steering political system since the Republic was founded. According to their discourse, socialism is counterproductive, and this ideology, which is manipulated by the neighbours of Turkey, have tried to hinder Turkey from achieving modernization efforts as well. Nevertheless, it is the fact that this point of view accepted by the civil and military elite in Turkey is one of the main political and cultural reasons of the lack of democratic transition and reasons of stifle of intense democratization demands coming from inside of –institutional- political system until the mid-1990s. In other words, while bureaucratic elite has tried to keep the socialists out of the system in order to consolidate the democratic regime in Turkey and to reach the modernization aim, the same bureaucracy also shrinks the democratic political system in order to keep them out. Here is the real dilemma of the Turkish bureaucratic elite and of the Turkish political system as well. This dilemma also helps us to explain and understand why the socialists had been the unique “hostis” until the late-1990s and to why they are still one of the public enemies. Although, today, fundamentalism (and fundamentalist terror) gain importance, socialism still consider as a notorious and foremost enemy/hostis.

4. TENET, CADRES AND CONFORMITY: REQUIREMENTS OF BEING AN INSIDER

Briefly, as an outsider, socialism helps the elite to describe the inside of the political system. While the socialists are described as a weird, strange, and danger, civil and military elite try to answer the questions of “who are we?” and “who should not be?” with this description. Secondly, as it is stressed above, positivist modernization perspective of bureaucratic elite also very important. From the elite’s point of view, the needs of modernization process have been beyond the ideologies. Moreover, according to them, ideologies might make the Turkish Republic stray from this process: Although inefficiency and imprecision of the current democratic system, there is no another way. So, any of the members of Turkish society cannot and should not argue with what the state (civil and military elite, bureaucracy) says, believes or thinks. In other

words, with the words of the 1982 Constitution, “no protection shall be afforded to thoughts or opinions contrary to Turkish National interests, the principle of the existence of Turkey as an indivisible entity with its state and territory, Turkish historical and moral values, or the nationalism, principles, reforms and modernism of Atatürk, and that as required by the principle of secularism, there shall be no interference whatsoever of sacred religious feelings in state affairs and politics.

As being stressed in the Constitutions of Turkey, the Turkish state (that is, its bureaucratic elite) and society have undetectable unity; in other words, civil society, politicians, political parties and individuals have to share the same beliefs, thoughts, and/or policies with civil and military elite. In fact, the socialist movements in Turkey have been merely willing to share the same beliefs or thoughts with the state elite and preferred to organize into the informal organization. Institutional continuity of formal socialist parties also shows us how the socialists are ostracized and proscribed and why the socialists prefer to informally organize into the non-political institutions of the social system. Before opening out institutional continuity of socialist parties in Turkey, it should be strongly stressed that the “to be a formal” does not always mean that “based on the law” or “allowed by law”, but also generally means that organization, party, group of people etc. which is confirmed with political bias of the state and its elite. This understanding of the term analysing above is also the answer to why socialist parties/organizations have generally preferred to organize into the informal organization. Briefly, socialist organizations and parties do not share the same beliefs and thoughts with the bureaucratic elite and bureaucratic elite think that as Palma (1991: 57) stressed, “...their truth cannot be falsified by reality, their commands are always correct, and their tasks can never fail by their shortcomings.” This is the key point of the problem.

From the era of Turkish Independent War in 1920s to the 1980 military coup, the number of the formal socialist parties (other left-wing parties such as social democrats and greens, and semi-political associations biased toward socialism such as profession-associations, trade-unions, and human rights associations and

the other non-governmental left-wing organizations exclude from this amount) had been 22, and all of them were abolished. A number of the informal socialist parties was 130, some of which tried to found a formal brunch, in this period. After the 1980 military coup, none of the socialist parties -or organizations- was allowed to be found. Actually, there were few people willing to found a socialist party, after seeing policies of junta: After the military coup, 517 people, most of whom were socialist, were sentenced to death and 26 of them got the death penalty. In the first three years of the military government, 252 people were killed in the jail, 650.000 people, most of whom were a socialist sympathizer, and 2127 journalist were taken into custody and ill-treated as the reports of Human Rights Foundation (1996: 15-51) and Amnesty International (1989: 1-8).

Moreover, it should be underlined that abolishment of the political parties –especially socialist parties- are usual. A few examples as follows: In the early 1990s, the Turkish United Communist Party, Socialist Party and Labour Party of People were founded, which all were abolished after their foundation. Whereas the Socialist Party was re-founded in the name of Workers Party, supporters of Labour Party of Turkey (re)organise into the Party of Democracy. Party of Democracy was also abolished in 1994 and the Party of Democracy of People was founded in the same year. Turkish United Communist Party also shared the same end with the Party of Democracy. In the last elections (March 2004), just five socialist parties of the total were allowed to join the elections.⁹

Besides this analysis, the density of participation of socialist parties in the formal/legal-political system and elections are also important to stress the position of the left as an outsider. Although 33 formal parties have been founded, most of the formal parties were hardly interested in general elections or formal political

⁹ The full list of Turkish left can also be found in the Family Tree of the Turkish Radical Left. https://www.broadleft.org/tr_left_part_hist_diag.pdf; especially see, Kaynar (1999).

activities and agenda. General elections are just considered as a time to propaganda and agitation. Most of them have never participated (and those labelled as an illegal/terrorist leftist groups have not had to right to participate) in any general election. Only one exception in this issue was the Turkish Workers Party (TWP). Party was the first to join the General Elections and is the first and unique socialist party that has an MP in the Grand National Assembly: Turkish Worker Party joined General Elections held in both 1965 and 1969. While the party gathered, 3% of the total votes in 1965, votes gathered in 1969 was 2,8%. Just before the General Election in 1969, the Law of Election had been changed. The main aim of this change was to preclude the TWP from entering the Parliament. In other words, the main aim was to ostracize the TWP from the institutional politics, and the plan was worked: Whereas the TWP had 15 MPs and 3% in 1965, after the General Election in 1969, which the TWP had, 2,8% of the total votes, Party had no MP. In the end, the party was abolished after the 1971 military coup.¹⁰

5. REACTIONS OF LEFT: DIFFUSING FORMAL PARTIES WITH THE INFORMAL ORGANISATIONS

Looking at socialism as an outsider is not only endemic in the bureaucratic elite but also endemic in the socialists. Especially in the period of 1960-1980, when the socialist movements were very strong, discussions on formality-informality were so popular among the socialist group. After the 1965 General Election, which Turkish Worker Party gathered 3% vote, the idea that socialism could be built within the democratic system gained popularity among the socialists. However, attacks of rightist paramilitary bands, which were supported and financed by the bureaucratic elite, rightist and nationalist parties and USA, on the socialists made socialist groups re-evaluate to the idea of “socialism within the system”. After the assassination of Prime Minister of Chile, Allende, next to all of the socialist organizations started to drive

¹⁰ For policy and ideas of TWP, see (Lipovsky, 1992).

the same conclusion: Achieving socialist ideas within the parliamentary system cannot possible not only in Turkey, but -as it is seen in Chile and the other Latin American countries- also all over the world; and an ordinary Turkish socialist started to think that “real” socialist must be outside of the system, socialist trying to join the formal politics is just “conformist.”

The popular idea of the 1970s that socialism was impossible within the system and that only way of building socialism was “revolutionary action from outside of the political system” also led the socialists on to organize into the informal organisations. In other words, while the bureaucratic elite has been trying to keep the socialists outside, the socialists’ their own agenda and political biases also made informality popular. From this -socialist- point of view, it has been said before, informality –or to be outside of the system- became necessary to tackle the political circumstances of Turkey. Today, ostracism” and “proscription” of socialism still works, but mainly with the different apparatus: Corporate media. Socialist parties/associations etc. have had a chance to be seen on TV or newspaper, but just concerning their inefficiency and, their “wrong” policies and their relationship with violent.

Unfolding the general functions and aims of formal socialist associations/parties in Turkey also help us to stress to the position of the socialists as an outsider. In relation to left-wing associations, first, it should be stressed that socialist groups in Turkey have not been –and have not found a chance to be- a “formal” in the full sense of the word. Nevertheless, either they have tried affected to formal associations or to be founded a formal branch in order to voice their policy/ideology. Although it is possible to say that this trend is recently changing, many of the informal socialist organizations still prefer to join the political game with dominating formal associations. The result of these preferences have not been good for the socialist movements in Turkey: None of them are neither politically popular among the ordinary people, nor effects on the political agenda of Turkish political system, nor adds new political ideas or projects to socialist thought in Turkey. Moreover, several informal groups of the socialists compete with each other in order to

gain influence into these “formal” associations. In other words, “formal” associations (organizations-within-the political system) have been one of the main political spaces of informal organisations.

Two main reasons can be mentioned about the informality tradition of Turkish left. First, as it was underlined above, formality in politics have generally meant (or required) strict conformity with the tenet of the bureaucratic elite. This tenet has not always meant “Kemalism”, which have been derived from the policy of era of Ataturk, but always means tenet that bureaucratic elite has justified their discourse and policy with the word of the Kemalism.¹¹ In other words, informality is the simple way of evasion of conformity for the socialists.¹²

The second reason for this is close with their reliance on political system: Informal groups simply have tried to protect themselves against to be arrested and/or ill-treatment by doing so. In addition, this bias is still ongoing. Unfortunately, it is not wrong to say that the history of Turkish socialism, which has been full of assassinations, arrests, and exiles, has enough evidence not to rely on what elite have done or said: Assassination of Leader of Ottoman Socialist Party, Hüseyin Hilmi, and founders of Communist Party of Turkey, Mustafa Suphi and his fourteen companions; arrest and exile of the leader of the Turkish Socialist Worker and Peasant Party Şefik Hüsnü Değmer; execution of the Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan and Yusuf Aslan in 1972; arrest of nearly all of the members of the CPT in the 1922,1925,1927,1929 and 1932; blockage of the Turkish Worker Party with changing the Law of Election and abolition of all of the socialist parties and associations in the period of military intervention can be given as a key example. Those facts listing above can be considered as one of the main social and political-cultural reasons for the tradition of

¹¹ For the legacy of Ataturk in the Turkish Political Structure, see, (Cooper, 2002: 115-128).

¹² This evasion can be seen nearly in all “dissent” movement in Turkey. For example, the Islamist movements also have effectively used this method. Like socialist movement, Islamist organisations have tried to gain influence into the formal associations as well. For the impact of Islamists on the political system, see, (Feroze, 1976), (Geyikdagi, 1984).

informality in the Turkish left. Patronizing formal associations and political parties are another way of escaping conformity with the tenet. The case of the Communist Party of Turkey can be given as an example of “How informal organizations have used to formal associations and parties for their political purpose?” Founding in 1920, the CPT is the oldest and the one of the informal parties in Turkey, but party preferred (or had to) patronize formal associations instead of directly joining formal political system: For instance, Progressive Youth Association and Progressive Women Association, two of which were formal organizations, patronized by the CPT activists in the 1970s.

5. CONCLUSION

Even though this study is focused on the roles of the socialists as a political enemy in Turkish political life, it must be strongly underline that the socialists (and conceptually socialism) have not been accepted the only enemy of Turkish political structure. Besides, the Kizilbaşs (redheads/Alevis) and the Kurds have also been accepted as other enemies in this structure. The word “komünist” in Turkish is generally accepted as a synonym with leftist for all kind in the liberal and conservative political discourses of bureaucratic elites. It should be highlighted that the "komünist" (as a Turkish word which includes all of the leftists) the Kizilbaşs and the Kurds -all of three words start with "K" letters- have been (nick)named as the “3K” in this discourse. (Kaynar, 2007:77-116). Political enemy role of the socialists has not been ended as a whole during the post-Cold War. It can be said that the socialists are still playing a political enemy role in the political system dominated by liberal and conservative bureaucratic elites as can be seen in the Gezi Protests in 2013 as well. Besides, the Kizilbaşs and the Kurds have also been accepted as the other enemies in this structure. It may be more eligible to say that the socialists, the Alevis and the Kurds are not different kinds of enemies in political discourse, on the contrary, they are -unfortunately- generally accepted as different faces of the same (so-called) enemy.¹³

Further examples about the relationship between Turkish socialists and bureaucratic elite possible, but concisely, although differences between formal-informal, outside-inside of the system seem to be confused in the Turkish case. It can be thought that associations and political parties as an organization within the institutional political system have played a key role to join the institutional politics for the informal socialist organizations. This, of course, has made formal associations’ nonsense and intermittent organizations and prevented them to be different from the informal socialist movements and to be organizations that really

¹³ In relation with the roles of the socialists as enemies of Turkish political system, see, (Yaşlı, 2015: 151-214), (Bora, 2016: 9-28), (Kerestecioğlu, 2016: 29-43) and (Öztañ, 2016: 425-458).

think and act within the political system. It is also a fact that this tendency also has prevented the socialists from being a politic gravity. However, at the same time, somehow, helped the informal organizations proscribed and ostracised from the institutional political system to join the political system.

As a result, this study mainly concludes that the Turkish left has been mostly left outside of the system. Although the political system has tried to keep them outside of the system and stigmatized them as a weirdo, strange or enemy, socialist groups and parties have always found a way to join the system. Organizing into the non-political institutions of society have been the first and endemic way of solving this dilemma. By this way, the socialists have tried to protect themselves from the assassinations, arrests and exiles. Patronizing the formal association has been another way to join political life. The bureaucratic elite of the Turkish Republic also makes a profit from this relationship. First, the socialists have been used for describing the “ordinary citizen”, for limiting the formal opposition and for explaining the inefficiency of Turkish democracy. Naturally, the bureaucratic elite has not been unique guilty of the informality tradition in Turkish left. Those believing that to be a socialist is strictly required to be an enemy of the current regime and those considering socialism as a handbook of their political violence has also shared this responsibility in Turkey.

ÖZET

Türkiye’de sosyalizmin tarihi, sosyalistlerin maruz kaldığı *dışarıda bırakma* ve *engelleme*nin tarihi olarak okunabilir mi? Ya da Türkiye’de sosyalistler, *öteki* ve/ya *siyasal düşman* kavramları etrafında ele alınabilirler mi? Bu çalışma, bu sorulara cevap bulmaya çalışmakta ve Türkiye’de sosyalistlerin, sistemin dışındalarken, siyasal sistemi nasıl hala etkileyebildikleri, siyasal yapıda nasıl hala işlevsel olabildikleri konusu üzerine odaklanmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede konformite ve informalite kavramlarının, ötekileştirilen solun, siyasal sistemin içerisinde yer alma girişimlerinin birer taktiği olarak belirlediğini de vurgulamak gerekmektedir.

Çalışma içerisinde ilk önce, *dışarıda bırakma* (ostracism) ve *engelleme* (proscription) kavramları ele alınmaya çalışılır. Dışarıda bırakma, sürgün gibi anlamlara gelen *ostracism* kavramı, coğrafi anlamda bir gönderme, sürme, sürgün etme gibi anlamlarından çok -bu çalışmada- sosyalist bireylerin, grupların, partilerin ya da bir bütün olarak sosyalist düşüncenin, siyasal kararların verildiği kurumlardan dışlanması, dışarıda bırakılması ile ilgili tüm süreçleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Dışarıda bırakma, dışlanma kavramını, sosyalizmin demokrasinin *demos*’unun sınırları dışına sürgün edilmesi gibi bir metaforla ele almak da mümkündür. *Engelleme* (proscription) kavramı ise *dışlanmayı* tamamlayan bir kavramdır. Bir (sosyalist) grubun, ideolojinin veya partinin (siyasal kavram ve kararların üretildiği, yeniden üretildiği ve topluma aktarıldığı bir kavramsal alan anlamında) *siyasal merkez* tarafından yasaklanması, tehlikeli ve zararlı olarak markalanmasını ifade eder. Bu kavramların Schmitt’in *hostis* ve politik *düşman* ya da Derrida’nın *öteki*, *yabancı* (outsider) kavramları ile yakından ilişkili oldukları da belirtilmelidir. Dışarıda bırakma ve engelleme, Mouffe’un da vurguladığı gibi bir siyasal sistemin sınırları çizilirken ihtiyaç duyulan *biz* ve *onlar* ayrımlarının da temellerine yerleşirler.

Bu haliyle, geçmişten günümüze Türkiye’de sosyalizmin (ve sosyalist kişiler, gruplar, partilerin.) siyasal sistemin *ötekisi*, *onları*, *engelleneni*, *dışarıda bırakılanı* olarak tanımlanması yanlış olmayacaktır.

Türkiye’de sosyalizmin bu kavramlar eşliğinde tanımlanması, onun Türkiye’de tamamen işlevsiz, anlamsız, yok hükmündeki bir düşünce ve pratik olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine bir *onlar* olarak sosyalizm, siyasal sistemin *biz*’inin tanımlanması açısından oldukça önemli işlevlere sahiptir.

Rejim ve onun –sosyolojik ve siyasal anlamda- elitleri, bir *hostis* (kamusal düşman) olarak kodladıkları *onlar*’ı (sosyalistleri) *biz*’in ya da farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse *makbul vatandaşın* taşıması gereken niteliklerini belirtmek için kullanırlar. Bu anlamıyla sosyalistler (ve sosyalizm) asında makbul vatandaşın zıddı, ahlaki ve siyasi olarak bir makbul vatandaşın sahip olamaması gereken tüm özelliklerin müşahhas hali olarak da zuhur ederler.

Bu ötekileştirme ve politik düşmanlaştırmaya karşı sosyalist sol, kendisine biçilen bu rolü kabullenen hatta içselleştiren bazı sol grupların haricinde, rejimle *konformite* ve *informalite* yoluyla irtibat kurmaya çalışmışlardır. Sosyalist solda *konformite*, rejimin kimi temel kavramlarını, o kavramlara rejimde yüklendiğinden farklı ve muğlak anlamlar vererek sistemle uyum sağlamak (comformity) şeklinde tezahür etmektedir. *İnformalite* de siyasal kurumlardan dışlanan sosyalist solun siyasal faaliyet gösterebilmesinin bir diğer mekanizması olarak gündeme gelir. Bu açıdan dernek vb şeklindeki örgütler, dergi ve yayın çevreleri içerisinde yürütülen siyasi faaliyetler ve diğer legal partilerin içerisinde yürütülen simbiyotik siyasal oluşumlar bu informal örgütlenme pratiğinin somut tezahürleri olarak ele alınabilirler.

REFERENCES

- Amnesty International. (1989). *Amnesty International Report 1988*. London: Amnesty International Publications.
- Bennington, G. (1997). *Politics of Friendship, a Discussion with Jacques Derrida*. Centre for Modern French Thought, The University of Sussex, Access Date: 05.12.2018, <http://hydra.humanities.uci.edu/derrida/pol+fr.html>
- Bora, T. (2016). Türk Sağ: Siyasi Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi, İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağ, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (s. 9-28). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Bottomore, T. (1964). *Elites and Society*. New York: Basic Books Inc.
- Burak, B. (2011). Turkish Political Culture and Civil Society: An Unsettling Coupling?. *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, 10(1), 59-71.
- Cooper, M. (2002). The Legacy of Ataturk: Turkish Political Structures and Policy-Making. *International Affair*, 78, 115-128.
- Demirkol, M. (2013). From Ottoman to Republic Center-Periphery Analysis in Turkish Political Culture and Bureaucracy. *International Anatolia Academic Online Journal*, 1(2), 70-85.
- Derrida, J. (1974). *Of Grammatology*. Washington: John Hopkins University Press.
- Dizerega, G. (1991). Elites and Democratic Theory: Insights from the Self-Organizing Model, *The Review of Politics*, 53 (2), 340-372.
- Erdal, H. (1983). *Discussions in the CPT 1981-1982, Documents*. London: Verso.
- Family Tree of the Turkish Radical Left. Access Date: 05.12.2018, https://www.broadleft.org/tr_left_part_hist_diag.pdf
- Feroze, M. R. (1976). *Islam and Secularism in Post-Kemalist Turkey*. Islamabad: Islamic Research Institute.
- Frey, G. (1965). *Turkish Political Elite*. Massachusetts: M.I.T. Press.

- Geyikdağı, M. Y. (1984). *Political Parties in Turkey, The Role of Islam*. New York: Prager Inc.
- Hale, W. M., William, M. (1994). *Turkish Politics and the Military*. London: Routledge.
- Harris, G. S. (1967). *The Origins of Communism in Turkey*. Stanford: Hoover Institution on War, Revolution & Peace.
- Heper, M. (1976). The Recalcitrance of the Turkish Public Bureaucracy to "Bourgeois Politics": A Multi-Factor Political Stratification Analysis. *Middle East Journal*, 30(4), 485-500.
- Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Wallington, England: The Eothen Press.
- Heper, M. (1994). *Politics in the Third Turkish Republic*. Boulder: Westview Press.
- Higley, J., Pakulski, J. (2012). Elite, Elitism and Elite Theory: Unending Confusion?. *International Political Science Association, XXII World Congress*. Madrid. Access Date: 05.12.2018, http://paperroom.ipisa.org/papers/paper_11235.pdf
- Jenkins, G. (2001). *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*, Oxford: Oxford University Press.
- Karpat, K. H. (1973). *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, Leiden: E. J. Brill.
- Kaynar, M. K. (1999). Sosyalizm ve Devrimci Şiddet. I. *International Security Symposium*, Elazığ, 27-29th March.
- Kaynar, M. K. (2007). Türk Solu, Öteki, Milliyetçilik: Türk Solunda Milliyetçiliğın Nedenleri Üzerine Bir Tartışma. Fikret Başkaya (Ed.), *Milliyetçilik Yurtseverlik ve Sol* içinde (s.77-116). Ankara: Türkiye Ortadoğu Forumu.
- Kerestecioğlu, İ.Ö. (2016). Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Bozmak, İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağı, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, içinde (s.29-43). İstanbul: İletişim.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.
- Khan, S. R. (2012). The Sociology of Elites. *Annual Review of Sociology*, 38(1), 361–377.

- Lipovsky, I. (1992). *Socialist Movement in Turkey: 1960-1980*. Leiden: E.J. Brill.
- Lopez, M. (2013). Elite Theory. *Sociopedia.isa*, Acces Date: 02.04.2019, <http://www.sagepub.net/isa/resources/pdf/elitetheory.pdf>.
- Marcus, M. (1982). Overt and Covert Modes of Legitimation in Eastern European Societies. Rigby T.H. and Feher F. (Ed.), *Political Legitimation in The Communist States* içinde (p. 82-93). New York: St. Martin Press.
- Morrison, E. (1999). Politics of Friendship. *Variant*, 2(7), 55-67.
- Mouffe, C. (2000). Carl Schmitt and the Paradox of Democracy. *The Democratic Paradox*, (p. 36-59). London: Verso.
- Özcan, Y. (2015). The European Transformation of Turkish Bureaucratic Elites. *Journal of The Academic Elegance*, 2(3), 147-189.
- Öztan, G. G. (2016). Türk Sağında Devlet Fetişizmine Dair. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağı, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* içinde (s. 425-458). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Palma, G. D. (1991). Legitimation from the Top to Civil Society: Political Cultural Change in Eastern Europe. *World Politics*, 44(1), 49-80.
- Pustu, Y. (2007). Osmanlı-Türk Devlet Geleneğinde Modernleştirici Unsur Olarak Bürokratik Elitler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 197-214.
- Sayın, Ç. (2006). *What Does the Turkish Bureaucracy Represent? Manifestation of State-Society Relationship in The Meaning Worlds of Bureaucracy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schmitt, C. (1976). *The Concept of Political*, George Schwab (Trans). New Jersey: Rutgers University Press.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. (1996). *1996 Yılı İnsan Hakları Raporu*, Yayın No 18, Ankara: İnsan Hakları Vakfı Yayınları.
- Yaşlı, F. (2015). Komünizm: İçimizdeki Şeytan. İsmet P. (Der.), *Ötekinin Var Olma Sancısı* içinde (s. 151-214), Bursa: Dora Yayınları.

TÜRKİYE’DE ÇERKES DİASPORASI: KİMLİK İNŞASI VE REFERANSLARI

Bahar Ayça OKÇUOĞLU¹

ÖZ

Diasporalar kültürel öğeleri, dernekleri, aktiviteleri, politik alandaki etkileri ve gelecekteki rolleri açısından, buldukları ülkeler için önem arz etmektedir. Türkiye’deki Çerkes diasporası da, aynı zamanda Çerkeslerin en büyük diasporik nüfus olduğu ülke olması bakımından, çeşitli özellikleri ele alınarak incelenmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’deki diasporaların kimlik oluşum, dönüşüm ve değişim süreçlerine bir örnek olarak Çerkes diasporası incelenmiştir. Türkiye’deki Çerkeslerin varlığı, kurulan dernekler ve kapsamaları, verilen referansların bağlamlarını kaybetmemeleri açısından ele alınmıştır. Çerkeslerin kendilerini ifade ediş süreçlerinde Kürt halkına ne tür referanslar verdiği, bu referansların diasporik bir topluluğun kendini tanımlaması açısından ne anlam ifade ettiği analiz edilmiştir. Bu analizler, Türkiye’nin çeşitli illerinde yapılan görüşmelerden elde edilmiş ve iki ana başlıkta incelenerek örnekler verilmiştir: “farklılıklar” ve “benzerlikler”. Böylece, Türkiye’de bir diaspora halkının varlığını ifade ediş biçimlerindeki farklılıklara bir örnek oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diasporik Kimlik, Çerkes, Çerkes Diasporası, Kürt Halkı

¹ Bahçeşehir Üniversitesi

CIRCASSIAN DIASPORA IN TURKEY: IDENTITY CONSTRUCTION AND ITS REFERENCES

ABSTRACT

Diasporas matter with their cultural aspects, associations, activities, political effects and future roles in existing countries. Circassian diaspora have been examined in Turkey with its various features, in terms of being the biggest Circassian diasporic population in the world. This study had analyzed Circassian diaspora as an example of diasporas’ identity formation, transformation and alteration processes in Turkey. To avoid the context loss, Circassians’ existence, associations and their scope had analyzed. Circassian’s references to Kurdish people in the self-expression process and the meaning of these references for identifying a diasporic community’s itself had analyzed. These analyses had gathered from interviews which had conducted in various cities and had examined under two headings: “differences” and “similarities”. Thus, an example of a diasporic community’s various self-expression forms in Turkey had drawn.

Key Words: Diasporic Identity, Circassian, Circassian Diaspora, Kurdish People

GİRİŞ

Günümüz Türkiye’inde diasporalar, kültürel öğeleri, dernekleri, politik alandaki etkileri ve gelecekteki rolleri açısından uzun zamandır akademik çalışmaların konusu olmuştur. Buna bir örnek olarak Çerkes diasporası, gün geçtikçe artan akademik ilgiye sahip olmakla birlikte, nispeten yeni saha ve sözlü tarih çalışmaları ile nitelikli olarak incelenmektedir. Bu çalışmada da, Türkiye’deki diasporaların kimlik oluşum, dönüşüm ve değişim süreçlerine bir örnek olarak Çerkes diasporası incelenmiş; Çerkeslerin bu süreçlerde Kürt halkına ne tür referanslar verdiği analiz edilmiştir. Derneklerin Çerkeslerin kültüre ve kimliğe dair ifadelerinde önemli bir yer kaplaması göz önünde bulundurularak, çalışmanın analizinde Çerkes dernek temsilcileri ile yapılan derinlemesine mülakatlar kullanılmıştır.² Bu görüşmeler sırasında Kürt halkına ve hareketine yapılan farklı nitelikteki atıflar, Türkiye’de bir diaspora halkının varlığını ifade ediş biçimindeki farklılıkları görmek açısından fikir kaynağı olmuştur.

Çalışma, diasporik kimliğin tanımlanması ve ifade edilişi ile ilgili çeşitli sorulara cevap aramaktadır: Çerkesler kimliklerini tanımlama süreçlerinde hangi referanslara başvurumaktadırlar? Bu süreçlerde ifade edilen öğelerden biri olan Kürt halkı ve hareketi, bir diasporanın incelenmesi açısından ne ifade etmektedir? Kolektif kimliğin inşa edilme ve değişim süreçlerinin önemli bir parçası olarak, karşıt ve kötü özelliklerin “öteki” gruba atfedilmesi ve anlamlandırılması konusunda, Çerkesler özelinde Kürtlerin önemli bir referans olduğu varsayılmaktadır. Buna ek olarak, özellikle daha politik diasporik bilince sahip genç Çerkes kuşağının, Kürt hareketinin sosyal ve siyasal kazanımlarına vurguyla daha pozitif referanslar vereceği öngörülmektedir.

² Alıntı yapılan görüşmelere ait tüm isim bilgileri değiştirilerek kullanılmıştır.

Çalışma verileri “Türkiye’deki Diasporalar: Kuzey-Batı Kafkasya Halkları Örneği” başlıklı TÜBİTAK projesinde³ yüz yüze yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada, diaspora ve diasporik kimliğin teorik çerçevesi Çerkesler özelinde tartışılmış; Çerkes diasporasının Türkiye’deki tarihi ve günümüzdeki varlığı, kurulan dernekler ve kapsamaları, diasporik kimliğin örneklerini sunmak açısından ifade edilmiştir. Daha sonraki bölümde elde edilen veriler, Çerkeslerin kendilerini birey ve topluluk olarak ifade ediş biçimlerine örnek olarak sunulmuş ve analiz edilmiştir.

Türkiye coğrafyasında yaşayan Kafkas halklarını tanımlayan “Çerkes” kelimesi, Türkiye ve Rusya coğrafyasında kullanılan, halkların kendilerince kullanılmasından önce devletler tarafından verilmiş bir çatı isimdir. Türkiye’de ise Çerkeslerin toplumu, kültürü ve dili açıklamak için üstünde anlaşılmiş ortak bir terminoloji bulunmamaktadır (Besleney, 2016: 28). Kullanılan dile göre de değişiklik gösteren coğrafi alanlara dayalı ayırım, genel olarak üç kısımda incelenmektedir.⁴ Türkiye’de kullanılan “Çerkes” ismi ve Rusya’da kullanılan “Kafkasyalı” ismi, genel olarak üç coğrafi kısmı da kapsayan, Kafkasya coğrafyasından göç etmiş veya bu coğrafyada yaşayan halkları içermektedir. “Çerkes” kelimesinin tanımlaması kimi zaman Kuzey Kafkasya kökenli Adıge dilinde konuşan gruplar üzerinden yapılmıştır⁵, kimi zaman ise, farklı Çerkes grupları örnek verilmiştir. Örneğin Besleney (2009: 75; Besleney, 2016: 29) üç farklı “Çerkes” terimi kavramsallaştırmasını ifade eder. Birincisi; Çerkes’in Türkiye’deki tüm Kuzey Kafkasya diaspora halkına ait bir çatı isim anlamındaki kullanımınıdır. Türkiye medyasında ve bazı Kuzey Kafkasya örgütleri arasında kullanılmakta olan bir terimdir. İkincisi, Kuzeybatı Kafkasya halkı olan,

³ İlgili TÜBİTAK Projesi (Proje no: 113K833), 2014 yılında Doç. Dr. Ulaş Sunata afından yürütülmüştür. Her ne kadar verilerin toplanma süresinin üzerinden zaman geçmiş ve bu süreçte ulus ve ötesi boyutlarda pek çok sosyal ve siyasi gelişme yaşanmış olsa da, toplumsal tutumların yavaş değişim gösterdiği göz ardı edilmemelidir.

⁴ Kuzey-batı Kafkasyalılar, Kuzey (Kuzey-merkez) Kafkasyalılar ve Dağıstanlılar/Kuzey-doğu Kafkasyalılar. Çalışmanın da örneklemini olan Kuzey-batı Kafkasyalılar, Adıgeler, Ubıhlar, Abhazlar ve Abazalar’dan oluşmaktadır. Adıgeler ise, kendi içerisinde Şapsıg, Besleney, Abzeh, Bjuduğ, Çemguy, Natuhay, Hatukay, Mamheğ, Mahoş ve Kabardey boylarından oluşmaktadır (Papşu, 2006). Bugün ise bazı boylar yüzyıllar içerisinde göç, savaş gibi nedenlerle diğer boylara göre oldukça az nüfusa sahiptir.

⁵ Bunlara örnek olarak Şapsıglar, Abzehler, Ubıhlar ve Kabardeyleri verilmesine rağmen, Abhaz, Çeçen, İnguş, Karaçay, Balkar ve Dağıstan toplulukları dâhil edilmez (Kaya, 2005).

Türkiye’deki Adıge, Abhaz, Abaza ve Ubıhları kapsayan bir terim olarak kullanımınıdır. Bu topluluklar birbirine etnik ve dilsel açıdan bağlı, ama Kuzeydoğu Kafkas halklarından dil temelli farkı olan halklardır. Bu ikinci kullanım, çalışmaya göre Kafkas Dernekleri Federasyonu (KAFFED) tarafından çoğunlukla kullanılan terimdir. Üçüncü anlamı; 18. ve 19. yüzyılda dünyada Adıgelere verilen terimdir.⁶ Çalışmada kullanılan “Çerkes” kelimesi ise, Besleney’in tanımlamasında ikinci madde olarak açıkladığı, TÜBİTAK projesi kapsamında da görüşmelerin yapıldığı Kuzeybatı Kafkasyalıları kapsamaktadır.

1850’lerden itibaren Kafkasya’dan Osmanlı’ya gerçekleşmiş olan zorunlu göçler ile Çerkesler, Anadolu coğrafyasının nüfus ve toplum yapısının önemli değişimler geçirmesine sebep olmuşlardır. Diaspora için önem arz eden 21 Mayıs 1864 tarihi, o gün yaşanıdığı bilinen büyük göçün genel sürgün için belirlenmiş ortak tarihidir ve yeni kuşağın da hafızasında canlı bir şekilde yer tutmaktadır (Özgür, 2013: 576; Hacısalıhoğlu, 2013: 15). 1850’lerden 1950’lere kadar çeşitli nedenlerle süren bu göç/sürgün hareketi, bir milyondan fazla olduğu tahmin edilen göçmen/mültecilerin çeşitli yerlere iskân edilmesi ile sonuçlanmıştır (Shenfield, 1999). Rumeli coğrafyasından başlayarak Karadeniz kıyı kesimi boyunca, çoğunlukla gemilerle sürgün ettirilen bu nüfus, “Çerkes hattı” olarak bilinen ve bugün de büyük bir Çerkes nüfusunun yaşadığı Anadolu topraklarına göç ettirilmiştir. Bu hat, Sinop-Samsun’dan başlayarak, sırasıyla Çorum, Tokat, Sivas, Kayseri (özellikle Uzunyayla bölgesi), Maraş, Adana ve Hatay’a kadar uzanmaktadır.⁷ Aynı zamanda, bugün Güney ve Doğu Marmara’da da pek çok Çerkes köyü bulunmaktadır. Çerkesler, o dönem Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinde bulunan Suriye, Ürdün, Mısır gibi bölgelere de sürgün edilmişlerdir. Çerkesler, Osmanlı Devleti bünyesindeki etnik grupların ve dini azınlıkların isyan edebileceği düşüncesiyle

⁶ Birinci anlamın kullanımının sorun, günümüzde Oset, Çeçen, Dağıstan ve Karaçay-Balkar halk ve liderlerinin bu tanımlı reddetmesidir. İkinci anlamın kullanımındaki sorun ise, özellikle Düzce ve Sakarya’nın şehir ve köy bölgelerinde yaşayan Abhaz halkının *Çerkes* tanımını tarihte ve günlük yaşamda kabul etmemeleri, ve yerel Türk topluluğun Abhaz ve Adıge arasındaki farkı her zaman bilmesidir. Bu sebeple Abhazlar diğer Kafkas halklarından daha önce kopuşlar yaşamış ve kendi isimleri ile organizasyonlarını kurmuşlardır. 1992-1993’teki Abhazya-Gürcistan savaşı da bu oluşumlara etkendir (Besleney, 2009).

⁷ Çalışmanın verilerini oluşturan görüşmelerin büyük bir kısmı da, bu hat üzerindeki köy ve şehirlerde gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlardan oluşmaktadır. Köylerdeki görüşmelerin yanı sıra, dernekler ve şehirlerdeki kanaat önderleri ile 27 görüşme gerçekleştirilmiş ve bu çalışma için analiz edilmiştir. Derneklerde yapılan görüşmelerin detayları için bkz. Ek 1.

planlı bir iskân politikasına tabi tutulmuşlardır (Doğan, 2009). Sürgün edilen nüfusun büyüklüğü ile ilgili çalışmalar ve tartışmalar devam ettiği gibi⁸, Türkiye nüfus sayım sisteminde etnik azınlık grubu bilgileri kaydedilmediği için, bugünkü Çerkes nüfusunun büyüklüğünden kesin olarak bahsetmek mümkün değildir: nüfusun 250 binden 7 milyona kadar değiştiğine dair farklı tahminler bulunmaktadır (Erciyes, 2014: 436; Kaya, 2005: 12).

Türkiye’nin ve dünyanın pek çok yerine dağılmış olan Çerkesler için “diaspora” tanımını kullanmak halen tartışmalıdır. Diasporanın tanımı, bir topluluğun hangi koşullarda diasporik bir grup olarak adlandırılabilceği, değişen göç sistemleri ve globalleşmiş dünya çerçevesinde halen tartışılmaktadır. Safran’a göre (1991: 83-84) “klasik diasporalar”; kendilerinin veya “atalarının” gerçek “merkez”lerinden iki veya daha fazla yabancı bölgeye dağıtılmış olmaları, ana vatanlarına ilişkin devam ettirilen bir kolektif hafıza veya görüş paylaşımları, yerleştirilen “misafir” ülkede tam olarak kabul edilmediklerini ve belki de hiçbir zaman kabul edilemeyeceklerini düşünüp ayırık/kopuk ve yabancı hissetmeleri, ana vatanlarını idealleştirmeleri ve bu sebeple ana vatanlarına geri dönülmesi gerektiğini düşünmeleri, ana vatanlarının güvenliği ve refahı için korunmasına ve değişimine çalışmaları gerektiğine inanmaları, ana vatan ile ilişkilerini devam ettirmeleri ve bu ilişkinin etnik bilinçlerinin ve dayanışmalarının tanımlanmasında önemli bir yol olduğu düşüncesi ile oluşurlar. Klasik diasporalara örnek olarak Yahudi diasporasını inceleyen Tölölyan da (1996) diasporaların, kimliklerinin önemli bir parçası olarak kolektif hafızaya sahip olduklarını, birbirleri ile ilişkilerini devam ettirmeye önem verdiklerini, ana vatan ile ilişkilerini devam ettirdiklerini ve bu bağı ana vatan mitleri ile ifade ettiklerini belirtmiştir. Vertovec (1997), kolektif hafızaya sahip olan diasporik topluluğun diasporik farkındalığının/bilincinin yüksek olduğunu, ana vatanları ile ortak

⁸ Göç ettirilen nüfusla ilgili çalışmalar için bkz. Shenfield, S. D. (1999). *The Circassians: A Forgotten Genocide*. Mark Levene ve R. Penny (Eds.), *The Massacre in History* içinde (s. 149-162). New York: Berghahn; Richmond, W. (2013). *The Circassian Genocide (Genocide, Political Violence, Human Rights)*. New Brunswick: Rutgers University Press.

bağlara sahip olduklarını, ve bu bağların ulus-aşırı iletişim yaratarak yaşanan ülkeyi de bu iletişime dâhil ettiğini belirtir.

Clifford (1994), diasporanın tanımlanması için Safran’ın belirlediği özelliklerin tümüne sahip olma gerekliliği bulunmadığını belirtmiştir:

“Günümüzde diasporaların varlığı, Safran’ın sözünü ettiği gibi sadece ana vatana geri dönüş isteği veya bir vatana aidiyet ile açıklanamaz. Geri dönüş isteğinin ve aidiyet hissinin yanı sıra yurtsuzlaşma deneyiminin verdiği acı, adaptasyon sürecinde karşılaşılan sorunlar ve muhalif olmanın getirdiği ortak bilinç de diasporanın oluşumunda önemli etkiye sahiptir” (Clifford, 1994’den aktaran Kaya, 2011: 28).

Brubaker (2005: 5), değişen dünya perspektifiyle, bir grubun diaspora olarak tanımlanabilmesi için üç koşulun yeterli olduğunu ortaya koymuştur: dağılmış olması, ana vatan odaklı olması ve psikolojik sınırlarının korunması. Cohen (2008: 16) ise, Safran’ın koşullarına ek olarak her diasporanın her bir kritere sahip olma ve aynı seviyede kriterleri karşılama gibi bir zorunluluğu olmadığını ekleyerek, “ortak” özellikleri vurgulamıştır. Geleneksel ve modern diasporaların ayrımını yaparak, küreselleşmenin bağlantısıyla eski ve yeni diasporaları kapitalizm öncesi (Ermeni, Yahudi ve Çerkes diasporaları) ve kapitalizm sonrası (İrlandalı, Çinli, Hintli, Sih ve Türk diasporaları) olarak sınıflandırmıştır (Kaya, 2012). Safran’ın kullandığı ilk kritere, yaşanan travmatik ve ortak hafızayı güçlendiren, grubu bir arada tutan bir olayın eklenmesi gerektiğini belirtir. Aynı zamanda bir diğer kritere, ana yurdun yeniden yaratımının da eklenmesini gerektiğini söyler. Eklediği diğer dört özelliğin birincisi, bireylerin iş arama, kolonyal veya ticari sebeplerle dağılmış (ana vatandan ayrılmış) olabileceğidir. İkincisi, diasporik kimliği sürdürmenin pozitif yanlarının da olabileceği, bireysel ve topluluk olarak başarılı olunabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiğidir (bu kategoriye Babil’de yaşamış Yahudileri örnek verir). Üçüncüsü, kolektif kimliğin oluşumunun sadece yerleşmiş olan bölge ile sınırlı kalmadığı, farklı ülkelerden aynı etnik kökene sahip

insanlarla da bağıllık/dayanışma içerisinde olunabileceğidir (ortak dil, din, kültür ve hatta ortak kader inancı bu uluslararası bağı oluşturan etmenlerdendir). Dördüncüsü, bazı durumlarda *diaspora* teriminin ulus-aşırı bağlardan oluşan dayanışma duygusunu açıklamak için kullanılabilir.

Bu bağlamda, yukarıda çerçevesi çizilen farklı diaspora kavramları ve tezleri göz önünde bulundurularak; diasporik grubun belirtilen her kriteri karşılama şartının olmadığı (Cohen, 2008), diasporanın varlığının sadece ana vatana geri dönüş isteği ile açıklanamayacağı (Clifford, 1994), diasporik kimliğin önemli bir parçası olarak kolektif hafızanın var olması gerektiği (Tölölyan, 1996; Vertovec, 1997) yaklaşımları vasıtasıyla, Türkiye’deki Çerkesler bir diaspora olarak adlandırılabilir. Çerkesler ana vatan saydıkları Kafkasya’dan Rumeli, Anadolu ve Mezopotamya gibi farklı bölgelere dağıtıldıkları gibi; Ermeni ve Yahudi diasporaları gibi travmatik nedenlerle terk etmek zorunda kaldıkları ana vatanlarına ait olguyu güçlü bir biçimde kuşaktan kuşağa aktarmaktadırlar (Shami, 1995), ve “anavatanlarına pek çok bakımdan bağlı olarak geri dönüş özlemi taşıyarak azınlık olma bilinçlerini anavatanlarına referansla diri tutmaktadırlar” (Kaya, 2011: 149; Arslan, 2013: 62). Herhangi bir diasporanın hem kendi içinde hem de diğer diasporalar ile homojen olma zorunluluğu taşımaması çerçevesinden hareketle (Clifford, 1994), Çerkesler de Türkiye’de homojen bir grup olmaktan ziyade, farklı diaspora deneyimlerini birbirinden farklı şekillerde yaşamaktadırlar. Diasporik kimliğin oluşumunda ayrımcılık, dışlanma, gidilen ülkeye uyum sağlama veya yeni değerleri kabul etme şeklinde deneyimlenebilen farklı biçimler (Vertovec, 1997), Çerkesler özelinde de görülebilmektedir. Kentsel ve kırsal alanda ortaya çıkan kültürel farklılıklar, yaş gruplarına ve cinsiyete göre farklı deneyimlenen Çerkeslik, Türklük/Türkiyelilik ve Çerkeslik arasında gidip gelen tanımlamalar, Çerkes toplumunun diaspora olma halini farklı şekillerde yaşadığını göstermektedir. Her ne kadar Çerkes topluluğu içerisinde “ana vatanlarını” Kafkasya olarak değil, Türkiye olarak tanımlayanlar, ana dilini bilmeyip öğrenme motivasyonuna sahip olmayanlar, diğer etnik gruplar ile

yapılan evliliklere sıcak bakanlar, “dönüşçü”⁹ olmayanlar (“ana vatan” olan Kafkasya’ya geri dönüş planı olmayanlar) olsa da, Çerkes toplumunu (veya bir kesimini) diaspora olarak tanımlamamak (Wakizaka, 2012), yapılmış olan sosyal, kültürel ve siyasal çabalara haksızlık olacaktır.

1. TÜRKİYE’DE ÇERKES DİASPORASI: KİMLİĞİN OLUŞUM VE DÖNÜŞÜM MEKANİZMALARI

Kimliğin oluşumu, “ben kimim?” veya “biz kimiz?” sorularına yüklenen anlamlar ve atıflar doğrultusunda verilen yanıtlar ile ilerler. Bu anlamda, kimliğin kişisel-bireysel ve toplumsal iki boyutu olduğundan bahsetmek mümkündür. Kimlik, kültürle ilişkisi kopmaksızın kişinin, cemaatin veya toplumun kendini algılayışı ve bunu dışı vuruş biçimidir (Assmann, 2001). Sosyal bilimlerin tartışmalı alanı olarak kimlik, pek çok anlamlarda kullanılması ile birlikte çoklu, durağan/sabit olmayan, değişken ve parçalanmış yapısı ile var olmaktadır (Brubaker ve Cooper, 2000: 8). Kimlik ile bu ortak özelliği taşıyan kültür, “toplumsal süreç içerisinde var olan, coğrafi koşullar çerçevesinde sürekli değişen, yeniden tanımlanan, yeniden üretilen bir tasarımdır” (Hall, 1994: 222; Kaya, 2011: 31).

Kültürün kimliğin bir ön koşulu, referansı olduğunu düşünmek, pek çok durumla ilgili analizde başlangıç için önemli bir adımdır.¹⁰ Kültür, kuralcı ve anlatsal, yönlendirici ve nakledici boyutları ile bireylere “biz” deme imkânı verir; bu şekilde, bireylerde kimlik ve aidiyet temelleri yaratır. Aidiyet aynı zamanda, “bireyin kendini ve diğerlerini o aidiyetten kaynaklanan kimliğin gerektirdiği standartlar çerçevesinde tanımlamasını da beraberinde getirir” (Barth, 2001: 17).

⁹ “Dönüşçüler” ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Erciyes, J. C. (2008). Adyge-Abkhaz Returnees in the Ancestral Homeland, *Diaspora*, 17 (3), 340-361; Erciyes, J. C. (2014). 21. Yüzyılda Kafkasya’ya Geri Göç: Adıge-Abhaz Diasporası ve “Dönüş”. Sevdâ Alankuş ve E. Oktay Arı (Eds.), *Geçmişten Geleceğe Çerkesler: Kimlik, Kültür ve Siyaset* içinde (s. 435-446). Ankara: Kafdav Yayınları.

¹⁰ Her ne kadar hem kültürün hem de kimliğin tanımının yapılması karmaşık olsa da, kültür ve kimliğin arasında vazgeçilmez ve kopması zor bir bağ bulunmaktadır. Buradan hareketle, toplumsal her fenomenin kültürel olduğunu belirtmek, analizlerde yetersiz kalabilir. Bu sebeple, “her şey kültürel” ifadesi, bir sonuç olmak yerine yeni sorular ve analizlere kapı açmalıdır.

Aidiyet ile ortak bir geçmişin deneyimlenmesi ve anıları, bu kurallara ve değerlere bağlılık; kendine ait bir algılayış biçimi yaratılır ve bir bağlayıcı yapı oluşturulur. Bu yapı, “hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır” (Assmann, 2001: 21). Ortak geçmişin ve bu geçmişe ait anıların canlı tutulabilmesi adına, bu kolektif anılar sürekli tekrarlanır ve hatırlanabilir örneklere dönüştürülür; ve kolektif/kültürel hafıza ile aktarılarak kimliğin oluşumunda önemli rol oynar (Tölölyan, 1996). Kültürel hafıza, günlük hafızadan farklı olarak toplumun davranış ve deneyimlerine ait bütün bilginin pratikler doğrultusunda jenerasyonlar arası aktarımını sağlar (Assmann ve Czaplicka, 1995). Grup bu bilgi üzerinden farkındalığını ve teklifini oluşturarak kimliğini zaman içerisinde yeniden üretebilir hale gelir. Hafıza, sadece geçmişte olmuş olayların yeniden canlandırılması değil, daha çok “içinde bulunan anın dinamikleri tarafından belirlenen ve değişken bir süreçtir” (Özyürek, 2001: 8). Her ne kadar değişmeyen figürler içerse de, tarih içerisinde meydana gelen durumlar kültürel hafıza ile yeniden yorumlanabilir ve bağlanabilir. “Neyin unutulup, neyin hatırlandığı; geçmişin yeniden inşası olarak hafızanın bugüne dair yargılarımızı ve davranışlarımızı belirlemedeki rolü”, kolektif hafızanın önemli bir parçasıdır (Uyan Semerci vd., 2017: 10). Bu belirleme, aynı zamanda pozitif olan “biz buyuz” ve negatif olan “bu bizim karşıtımız” tanımlarını ortaya çıkarır ve kolektif etnik kimliği oluşturur. Kendi özelliklerinin karşıtına sahip olan grup, “öteki” biçiminde şekillendirilir. Bu etkileşim süreçlerinden ortaya çıkan etnisite, etnik kimliğe dönüşerek çeşitli ön yargılar, pozitif ya da negatif düşünceler ortaya çıkarır (Barth, 2001). Aynı zamanda, tarihsel olaylardan etkilenerek ve öğrenilerek, “sembolik” ön yargılara sebep olabilmektedir (Sears, 1988). Bu ön yargıları ve algılama biçimlerini etkileyen bir diğer etmen de, bireylerin veya grupların geçmişte yaşadığı, şahit olduğu veya kendilerine aktarılan ilişkiler ve gelişmelerdir. “Kolektif hafızanın ötekileştirme süreci içerisindeki belirleyici rolü, tarihin sosyal temsillerinin belirli politik sosyalizasyon araçları vasıtası ile yaygınlaşarak ötekine dair bilginin şekillendirilmesi ve iletilmesi açısından kritiktir” (Uyan Semerci vd., 2017: 20). Buradan hareketle kimliğin oluşumu göz önüne alındığında, çeşitli etkileşimler, karşılaşmalar ve diyaloglar sonucu kimliğin sürekli oluşum ve tanımlama süreci içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Bireyin

veya toplumun kimlik tanımlama süreci, tarihsel dönüşüm içerisinde stabil olmayan, sürekli kurgulanan bir ifade ediş sürecidir.

Tanımlama süreçleri ile sürekli değişim ve dönüşüm içerisinde olan etno-kültürel kimlik, aynı zamanda siyasal, toplumsal, coğrafi, ekolojik ve ekonomik gibi bağlamlarla da çok yakından bağlantılı olarak değişir (Barth, 2001). Türkiye’de Çerkesler de, yaşanılan yer, yaş, cinsiyet gibi etmenlerin etkisiyle farklı diasporik deneyimler yaşadıkları gibi, aynı zamanda bu çerçevede farklı etnik kimliklere de sahiptirler:

“Bugün Pınarbaşı’ndaki Çerkes kimliği ile Samsun-Çarşamba’nın Kızılot köyünde geliştirilen Çerkes kimliği birbirinden oldukça farklıdır. Farklı coğrafyalarda ve ekolojik koşullarda yaşayan ve farklı gruplarla etkileşimde bulunan Çerkesler, aynı kabileden geliyor olsalar bile, zaman içerisinde özellikle etkileşimde buldukları grupların niteliklerine bağlı olarak farklı kimliklenme süreçleri yaşayabilirler” (Kaya, 2011: 9).

Her bir etnik grup için geçerli olan farklı etnik kimliklere sahip olma durumu ile, homojen bir Türk, Kürt veya Çerkes kimliğinin var olmasındansa Türk, Kürt ve Çerkes *kimliklerinin* var olduğunu söylemek doğru olacaktır (Kaya, 2001: 8).

Türkiye’de yoğun yerleşime sahip olan Çerkesler için, kimliğin paylaşım, değişim ve dönüşüm yerleri olarak dernekler her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. İstanbul’da kurulan ilk Kafkas organizasyonu Çerkes Tevaün Cemiyeti, 1908 yılında faaliyete geçerek dil ve kültür alanında çalışmalar yaparken, aynı zamanlarda İstanbul’da Adıge dilinde eğitim veren bir Çerkes ortaokulu açılmıştır. Var olan bütün Kafkas cemiyetleri 1923 Lozan Antlaşması ile, “azınlık” tanımı din üzerinden kurulduğu ve Müslüman gruplar azınlık olarak sayılmadığı için kapatılmıştır (Özgür, 2011: 82).¹¹ Bu durum, Çerkeslerin ana dillerini

¹¹ Lozan’da ‘azınlık’ meselesi için bkz. Oran, B. (2004). *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları; Akgönül, S. (2009). *Towards Minority Policies Beyond Reciprocity? The EU, Greece and*

konuşamamaları ve bu doğrultuda eğitim kurumları kuramamaları, Türkiye’de doğan kuşağa ana dillerinde isimler verememeleri ve Kafkasya’da soyadı olarak kullandıkları sülale isimlerini resmi “soyadı” olarak alamamaları gibi pek çok probleme sebep olmuştur. Daha sonraki yıllarda, her ne kadar anayasal düzenlemeler çok kültürlü bir ülke yapısını reddetse de, ülkede gelişen liberal düşünce akımı Kafkas örgütlerini de etkilemiş ve Kafkas organizasyonlarının tekrar açılması için zemin hazırlamıştır. 1940’lar ve 1950’lerde yaşanan bu süreç, daha liberal bir anayasa olan 1961 Anayasası ile etkin hale gelmiştir (Chochiev, 2007).

1960’lı ve 1970’li yıllarda Türkiye’de, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Şehir merkezlerine yönelen göç akımları ile, ilk olarak köydeki yakın ilişkileri devam ettirme ve kültürel kopuşu engelleme amaçlı kültür dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Çerkesler de bu dönemde İstanbul, Ankara gibi yoğun göç alan merkezlerde dernekler kurmaya başlamışlardır.¹² Daha liberal ve kültürel farklılıkların benimsendiği bu yıllarda doğan diasporanın bireyleri, politik değişimleri, durumları, kültürel değerleri ve çabaları daha farklı yorumlayabilmişlerdir (Erciyes, 2008). Bu esnada “Türklerden her zaman kültürel anlamda farklı olan” kimliğin korunması, siyasal taleplerden ziyade dans ve müzik aracılığı ile, “kendilerinden olanlarla” tanışma ve paylaşım geceleri düzenlemek üzerinden ilerlemiştir. Yakın döneme gelindiğinde, Çerkes dernekleri ve vakıfları “etno-kültürel temelli kamusal tartışmaların parçası haline gelmiş ve kentsel alanda Çerkes kimliğinin yeniden üretilmesine ve diasporik bilincin gelişmesine katkıda bulunmuştur” (Akdeniz Göker, 2018: 94).

Turkey. Othon Anastasakis, K. Nicolaidis ve K. Öktem (Eds.), *In the Long Shadow of Europe: Greeks and Turks in the Era of Postnationalism* içinde (s. 191-217). Boston: Martinus Nijhoff.

¹² Kurulan derneklerin ayrıntılı incelemesi için bkz. Taymaz, E. (2001). Kuzey Kafkas Dernekleri. Stefanos Yerasimos (Ed.), *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde (s. 451-460). İstanbul: İletişim Yayınları; Toumarkine, A. (2001). Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik. Stefanos Yerasimos (Ed.), *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde (s. 425-450). İstanbul: İletişim Yayınları.

1990’ların başında Abhazya-Gürcistan Savaşı’na (1992-1993) verilen maddi destek ve gönüllülerin savaşa katılımı ile¹³ diaspora milli değerler etrafında bir araya gelmiş; toplantılar ve komiteler organize edilmiştir (Özgür, 2011). Bu bağlamda, özellikle genç Çerkesler arasında “diaspora” kimliğinin oluştuğunu/kuvvetlendiğini belirtmek yanlış olmayacaktır (Wakizaka, 2012). Her ne kadar 1990 sonrası, dünyada devletlerin bireyler üzerindeki rolünde azalma eğilimi olduğu ve bu sebeple diasporaların kendilerini sosyal ve siyasal anlamda ifade etmek için daha fazla fırsatları olduğu belirtilse de (Tölölyan, 1996), 90’lı yıllarda Türkiye’deki etnik gruplar birbirlerinden farklı örnekler ve deneyimler yaşamışlardır.

2000’li yıllarda oluşan Çerkes federasyonları, Türkiye’deki Çerkes derneklerini kavrayabilmek açısından önemli oluşumlardır. Kurulan dört federasyona kısaca değinmek, yapılan görüşmeleri ve bağlamlarını anlamlandırmak açısından daha faydalı olacaktır.¹⁴ 2003 yılında kurulan Kafkas Dernekleri Federasyonu (KAFFED), 1970’lerde başlayan Türkiye’deki Kafkas derneklerini merkezi bir örgütte toplama çaba ve çalışmalarının en etkili adımlarından biri olmuştur. Elli iki üye derneği ile en kapsamlı federasyon olarak akademik/kültürel yayın ve faaliyetleri ile çalışmalarına devam etmektedir. Bu anlamda KAFFED’i, Türkiye’deki Çerkeslerin temsiliyet gücü açısından oldukça önemli bir sivil inisiyatif olarak değerlendirmek mümkündür. Birleşik Kafkasya Dernekleri Federasyonu (BIRKAFFED), birleşmiş tek bir Kafkasya devleti ideası ile yola çıkmış, 1918’de kurulan Birleşik Kafkas Cumhuriyeti (*United Caucasus Republic*) fikrini savunarak 2004 yılında kurulmuştur. Bünyesinde Adıge ve Abhaz üye derneklerin yanı sıra Çeçen, Karaçay ve Balkar dernekleri de bulunmaktadır (Özgür, 2011: 83). ÇerkesFed (Çerkes

¹³ 90’lı yıllardaki çatışma ile Kafkas diasporanın Türk Dış Politikası ile etkileşim sürecinin detaylı analizi ve yine bu dönemde kurulan KADK (Kafkas-Abhazya Dayanışma Komitesi)’nin detayları için bkz. Çelikpala, M. (2005). Türkiye’de Kafkas Diasporası ve Türk Dış Politikası’na Etkileri, *Uluslararası İlişkiler*, 2 (5), 71-108.

¹⁴ Türkiye’deki Çerkes diasporasının politik ve sivil toplum hareketlerinin daha kapsamlı anlaşılması için bkz. Besleney, Z. A. (2016). *Türkiye’de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; Özgür, E. (2013). Türkiye’deki Kuzey Kafkas Diaspora Kurumları ve Lobi Faaliyetleri. Mehmet Hacısalihoglu (Ed.), *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* içinde (s. 551-592). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi.

Dernekleri Federasyonu), 2013 yılında büyük nüfuzu olan KAFFED’den ayrılarak yeni bir yol çizmeye başlamıştır. Federasyonun gerekliliği, isim tanımı ve diasporaya etkileri halen oluşumlar içerisinde tartışılmaktadır.¹⁵ 2010 yılında Abhaz Dernekleri Federasyonu’nun kurulmasıyla, uzun süredir tartışılan “Çerkes-Abhaz” kırılmasının önemli bir sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁶ Federasyon, Abhazya’nın uluslararası düzeyde tanınması için yapılması gereken çalışmalara öncelik verilmesi gerektiğini savunarak ayrı bir yol çizmeye karar vermiştir. Türkiye’de yaşayan Çerkeslerin Abhazya ile ilişkileri arttıkça, Çerkes diasporik kimlik bilincinin ve Kafkasya’ya duyulan ilginin arttığını söylemek mümkündür. Bu anlamda, federasyonlar dışında çeşitli platformlar da diasporik kimlik bilincinin oluşması ve şekillenmesine dair çalışmıştır. Türkiye’deki Çerkes diasporası için önemli paylaşım alanlarından biri olan Jineps dergisinin, birbirlerinden farklı görüşlere sahip olan Kafkasya Forumu, Kafkasevi, Cherkessia.net gibi platformların da, farklı kimliklere sahip Çerkes toplumunun bir yansıması olduğu belirtilebilir.¹⁷

2000’li yıllarda Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecine hız vermiş olması, demokratik açılım süreci bağlamında ana dilin öğretilmesi için oluşturulan kurslar ve üniversitelerde açılan azınlık dilleri kürsüleri, ana dilin seçmeli ders olarak ilkokullarda öğretilmek üzere müfredata girmesi, Kürtçe yayın yapan TRT-Şeş kanalının yayına başlaması, Çerkeslerin kimlik taleplerini etkileyen önemli gelişmeler olmuştur. Bugüne kadar dernekler yolu ile dile getirilen kültürel ve siyasi talepler, iktidarın değişen söylemleri, Cumhuriyet’in ilk yıllarına ait politikalar ile yüzleşilmeye niyetlenilmesi, Kafkasya’daki Soçi Olimpiyatları ve şiddet olayları ile farklı bir açıdan ele alınarak ortaya konmaya başlanmıştır. Anayasa değişim süreci ile yüksek sesle ortaya çıkan dil talebi, dernekler ve benzer oluşumlar doğrultusunda Çerkeslerin politizasyonunun işaretçisi olmuştur. Siyasal olarak en önemli gelişim sayılabilecek adımları da, 2014

¹⁵ Proje çerçevesinde demeklerde, şehirlerde ve köylerde yapılan kanaat önderleri görüşmelerinde de bu konuya değinilmiştir.

¹⁶ Besleney’in (2016: 30) belirttiği gibi, “Abhaz ve Adıge kimlikleri ise son yirmi yılda birbirlerinden farklılaşmıştır ve bugün çok az sayıda Abhaz kendi ulusal kimliğini *Çerkes* terimi çerçevesinde tanımlar” (italik orijinal).

¹⁷ Federasyonlar ve diğer oluşumlar özelindeki farklılıkların ayrıntıları için bkz. Wakizaka, 2012.

yılında Çoğulcu Demokrasi Partisi’nin kurulması ile belirmiştir. Her ne kadar 2015 yılında yapılan genel seçimin sonuçlarına göre partiye verilen desteğin Çerkes halkınca yoğun olmadığı görülse de, diasporaya ait dernekler ve benzer oluşumlarda parti oluşumunun tartışılan başlıklardan bir tanesi olduğu bilinmektedir.

Bugün Türkiye’de Çerkesler, Türkiye’de “etnik azınlık” statüsünü kazanmak, Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri ile ilişkileri geliştirmek, ana vatanları olan Kafkasya’da sosyo-ekonomik, siyasi ve yasal durumları yaratmak ve geliştirmek gibi amaçlar doğrultusunda derneklerde pek çok çalışmalar yapmaktadırlar (Chochiev, 2007: 226). Türkiye’de yapılan çalışmaların son örneklerinden biri olarak dernekler (ve dolayısıyla federasyonlar), Suriye İç Savaşı sonucu Türkiye’ye göç etmek durumunda kalan Suriyeli Çerkeslere yapılan yardımların planlama merkezi olmuştur. Yardımların planlanması, Türkiye’ye göç etmek durumunda kalan Suriyeli Çerkeslerin dernekler vasıtasıyla köy ve şehirlerde çeşitli evlere yerleştirilmesini de kapsamıştır. Aynı zamanda, halen Kafkasya’da maddi yardıma ihtiyacı olan aileler için de dönem dönem yardımlar toplanmakta ve bu ailelere iletilmektedir. Bu yardımlaşma durumu, Vertovec (1997)’in diasporanın ana vatan ile ortak bağlara sahip olduğunun ve bu bağların ulus-aşırı iletişim yarattığının; ve Safran (1991)’in diaspora bireylerinin farklı ülkelerdeki aynı etnik kökene sahip insanlarla bağlılık/dayanışma içerisinde olduğunun ve ulus-aşırı bağlardan oluşan dayanışma duygusuna sahip olduklarının bir örneğidir.

Türkiye’de sayıca artan Çerkes dernek ve platformlarında yeni bir iş bölümü meydana geldiğini belirtmek mümkündür: daha yeni organizasyonlar politika ve lobileşme üzerine aktivitelerde bulunurken, daha eski organizasyonlar kültür temelli aktivitelere öncelik vermektedir. 18 Çerkes örgütlenmelerinin bu denli çeşitli olması; Kuzey Kafkasyalı halkların çeşitliliği, sürgün edilen bu halkların Türkiye’nin pek çok yerine

¹⁸ Hansen, L. F. (2012). Renewed Circassian Mobilization in the North Caucasus 20-years After the Fall of the Soviet Union. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (2), 103-135.

dağılmış olmaları, sahip oldukları farklı politik eğilimler ve düşünsel farklılıklar sebepleriyle de açıklanabilir (Grassi, 2017: 147).¹⁹ Çerkesler her ne kadar Türkiye’nin muhtelif yerlerine yerleştirilmiş olsalar da, belirli bölgelerde birbirlerine yakın yaşamaları ve yakın köyler arası akrabalık ilişkilerinin bulunması da diasporanın kültürel kimliğini korumasında önemli bir rol oynamıştır.²⁰ Burada tekrarlamak gerekir ki, Çerkeslerin kolektif diasporik kimliklerinin korunmasına yönelik durumları gözlemlense de, kimliğin değişmez ve tek bir etmeden oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, Çerkeslerin kimliğe dair konumlanmaları ev günlük/siyasi değerlendirmeleri yaşanılan bölge, Türklük ve Müslümanlık algısı, ideolojik yönelim, yaş ve cinsiyet gibi pek çok faktöre bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu durum da aslında, görüşmelerde kişilerin kendilerini tanımlamaları sırasında verdikleri farklı değerler ve referansların sebebini de açıklamaktadır.

2. KİMLİĞİN DÖNÜŞEN İNŞASI: ÇERKESLERDEN KÜRTLERE ATIFLAR

Kürt hareketinin Ortadoğu’da gösterdiği bağımsızlık talebi ve eylemleri, aynı topraklarda Çerkesler için söz konusu olmamıştır. Ana vatanları olan Kafkasya bölgesinden sürüldükten sonra Çerkesler, Ortadoğu coğrafyasında bağımsızlık etmenleri içeren taleplerde bulunmamışlardır.²¹ Fakat ana vatanları olan Kuzeybatı Kafkasya bölgesinde 90’lı yıllara kadar uzanan bağımsızlık mücadeleleri, halen diplomatik açıdan devam etmektedir. Buradan hareketle, çalışma kapsamında incelenen konu, farklı talep ve tartışmaları olan Çerkes ve Kürt halk hareketlerinin kıyaslanması değildir. Çalışma, Türkiye coğrafyasındaki Çerkes diasporasına ait derneklerden yola çıkarak, dernekler içerisindeki Çerkeslerin

¹⁹ Özellikle diasporaya ait dernek ve kuruluşların, sürgünün tanımlaması ve içeriği üzerine tartışmaları devam etmektedir. Kimi kuruluşlar, bazı kanallar üzerinden yaşanılmış olan katastrofik olayı “soykırım” olarak tanımlama ve tanıtmaya amaçlı faaliyetlerde bulunmaktadır.

²⁰ Bu konuda detaylı çalışma için bkz. Sunata, U. (2015). Diasporanın Sosyokültürel Hafızası Olarak Çerkes Köyü. *Sosyokültürel Yönleriyle Çerkes Toplumu* içinde (s. 9-48). Ankara: Kaf-dav Yayınları.

²¹ Grassi, Türkiye’de bulunan bu “kültürel mücadelelerin sonunda bir toprak talebine dönüşebileceği korkusu”nu, Çerkes sürgününün tanımmasını frenleyen bir faktör olarak yorumlamıştır (2017: 148).

kendilerini ifade ediş biçimlerinde var olan Kürt toplumu ve Kürt hareketi atıflarını incelemektedir. Ulusal veya toplumsal bilinçten yola çıkarak diasporik bir toplum ile ana vatanında yaşayan bir halkı karşılaştırmak da, yöntemsel açıdan doğru olmayacaktır.

Kimliğe dair ifadeler ve politik konumlanmalar konusunda Kürt halkına yapılan atıflara bakıldığında, dernekler içerisindeki Çerkeslerin Kürt halkını ve hareketini iki ana başlık çerçevesinde ifade ettiğini belirtmek mümkündür: “ötekilik” ve “benzerlik”. Kürt halkını ve hareketini karşıt bir var oluş, bir düşman şeklinde nitelendiren Çerkesler, bu referansları Kürtlerin terör ile anılması, iki halkın hareketleri arasındaki talep farklılıkları ve “ötekiye” ait oluşmuş ön yargılar üzerinden kurmuşlardır. Kurulan benzerlik açısından bakılacak olursa, özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan zorluklar, ana dilin kullanımı ve bu konudaki güncel talepler, Çerkeslerin Kürt halkı ve hareketi ile ortak noktalar bulmasına sebep olmuştur.

2.1. Farklılıkların Vurgusu: “Birlikte Anılmak İstemiyoruz”

Osmanlı Devleti topraklarına sürgün edilen Çerkeslerin, yürütülen iskân politikaları kapsamında çeşitli yerlere yerleştirilmeleri, diasporik kimliği koruma çabalarına rağmen kültürel ve dilsel kopuşlara neden olmuştur (Kaya, 2011). İskân politikaları sonucunda Anadolu boyunca kuzeyden güneye uzanan hat, Marmara civarında daha dağınık yerleşimler şeklinde görülmektedir. Bu dağınıklık durumunun ana dil bağlamında ifade edilişi, Kürtlerin ana dil bilgisi ile kıyaslanabilmektedir:

“Bugün Kürtlerin hepsi bir arada yaşıyor, küçücük çocuk bile Kürtçe konuşabiliyor, ama maalesef Çerkesler Türkiye’ye parça pinçik yerleştirildikleri için bu durum Kürtlerdeki gibi değil” (BG, Tokat).

Her ne kadar bu dağınıklığın kültürel birlikteliğe etkileri olduğunu söylemek mümkünse de, özellikle son iki kuşakta görülen dil kaybının etkilerini, 1960’lardan başlayan köyden kente göç süreci ile açıklamak daha doğru olacaktır. Yapılan görüşmelerde, gençlerin ve yaşlıların yeni neslin Çerkes dilini bilmemelerine dair yaptıkları pek çok referans bulunmaktadır:

“Her dilin ve her kültürün de korunmasını istiyoruz biz; Çerkes olarak istiyoruz bunu. Kürtlerin Türkiye’den istedikleri ana dil, haklı bir istek, evet arkasındayım. Almanya’daki Türklerin durumunu düşünün, Almanya’daki Türkler Türkçe eğitim istiyor değil mi? Bunu anlayabilen kesim neden ana dilde eğitimi anlamıyor? Sorum bu benim. Başbakan bile açıklama yapıyor; ‘Almanya’da ana dilinizi alın’ diye, ‘Türkçe’yi unutuyorsunuz’ diyor. E ben de kendi dilimi unutmak istemiyorum. Eğitim dilim de olsun istiyorum; ana dilimi korumak da istiyorum. Kürtlerin bu anlamdaki istek ve taleplerini de gerçekten destekliyorum. Şu da bir gerçek; biz Kürtler kadar dilimizi koruyabilmiş değiliz. Sebebi de Kürtlerin şehirlerde hep bir arada yerleşim halinde olmaları; mesela bir Adana hep Kürt. Bizim böyle bir şehrimiz yok, köylerdeyiz ve şehirlerde birlikteliğimiz dernekler etrafında oluyor. Hani bir Kayseri hep Çerkes olsa mesela, dilimiz çok güzel olabilirdi; ana dil problemimiz bu kadar olmazdı. Çok daha canlı korunabilirdi” (DG, Adana).

Özellikle genç kuşakta Çerkes dilinin bilinmiyor olmasının çözümlerinin bulunabilmesi konusunda, Çerkeslerin yaklaşımlarını Toksabay (2005: vii)’ın şu ifadeleri açıklıyor:

“Genel olarak, dil politikası Kürt gruplar için bir tanınma meselesi olarak algılanırken, Çerkes gruplar için en önemli sorun dilin geliştirilmesi ve topluluğun dil kullanımını arttırmasıdır. Dolayısıyla, Kürt gruplar dillerinin Türkçe ile eşit statüde görülmesini talep ederken, Çerkes grupların talebi dilin eğitilmesi ve geliştirilmesi için destek verilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır”.

Bu tespitin örneğini bir görüşme üzerinden vermek mümkündür:

“‘Ana dilde eğitim’ demekten ziyade ‘ana dil eğitimi’ demek daha mantıklı olur. Çünkü ‘ana dilde eğitim’ denilince insanın aklına Kürtçe, Çerkesçe ya da Lazca fizik dersi, matematik dersi, edebiyat dersi görmek gibi bir şey geliyor ve bunun şu günün koşullarında çok bir geçerliliği yok ama dil eğitimi, profesyonel anlamda dil eğitimini vermeliyiz” (NY, Eskişehir).

Çerkes dili eğitimi, Çerkes alfabesinin orijinalinin Kiril harflerinden oluşması, dilin birçok diyalekte sahip olması ve yazılı olarak değil, kulaktan kulağa aktarılması (Kaya, 2011) gibi zorluklara rağmen, genç kuşakta diasporik bilincin hız kazanması ve derneklerin faaliyetleri ile sürdürülmektedir.

Çerkeslerin Kürt halkını ve hareketini farklılıklara vurgu yaparak negatif algılar etrafında yorumlamasının, “Kürtlerin bağımsızlık talepleri” çerçevesinde toplandığı da olmuştur. Bugün, Kürt halkının siyasi temsiliyetinin önemli bir figürü olarak Halkların Demokratik Partisi (HDP) karşımıza çıkmaktadır.²² HDP’ye verilen referanslar, Kürt hareketi ile Çerkes hareketinin taleplerinin farklılıklarının belirtilmesinde dikkat çekmektedir. Çerkesler, siyasi ve sosyal taleplerinin etno-kültürel temelli olduğunu (Akdeniz Göker, 2018), ve Kürt hareketinin taleplerinden ayrıştığını vurgulamışlardır:

“Amaçlarımız farklı; onlar bağımsızlık istiyor, toprak istiyor, ayrı bir Kürt bölgesi istiyor. Bizim öyle bir talebimiz yok; ulaşmak istediğimiz sonuçlar farklı. O yüzden birlikte hareket edilmesini doğru bulmuyorum. Bir haberde, ‘Kürtler ve Çerkesler birlikte, ikisi de bağımsızlıklarını istiyorlar’ denmesini istemem” (ST, Adana).

“Kürtlerin Türkiye’den istedikleri ile bizim Türkiye’den istediğimiz aynı değil. Biz Türkiye’yiz zaten; bakın biz kendimizi Türkiye’den ayrı görmüyoruz. Biz Türkiyeliyiz, Türkiye’nin çıkarları bizim de çıkarlarımız. Sadece Kürtler ana dilde eğitim istiyor, ben de istiyorum; onun haricinde ayrışıyoruz biz (DG, Adana).

Bunun yanı sıra, talep edilen hakların “yanlış yorumlanabileceği” düşüncesi belirtilmiş, ve Kürtlere yapılan atıfların “bölücü olma fikri” ile birleştirildiği durumlar olmuştur. Bu durum, etnik kimliğin bir parçası olan

²² Buradan hareketle, Kürt halkının tüm temsiliyetinin tek bir partiye ait olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Önemli olan, görüşmelerde Kürt hareketine verilen referansların pek çok anda HDP ile birleşmesidir. Bir diğer not edilmesi gereken de yapılan görüşmelerin, HDP’nin %10 barajını geçtiği 2015 genel seçimlerinden önce yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla, güncel gelişmelerin görüşmecilerin fikirlerine etki etmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

negatif atıflar, referanslar, düşünceler ve ön yargıların (Barth, 2001), kültür ile birlikte sürekli yeniden üretildiğini (Hall, 1994; Kaya, 2011) göstermesi açısından önemlidir:

“Korku var işte, ülkede Kürtlere karşı bakış açısı belirli. Türkiye’de genel bir kesimin ‘bunlar bölücü, bunlar vatani bölmek istiyor’ düşüncesi var. Bu da ‘aman bizi de onlarla aynı kefeye koymasınlar’ gibi düşüncelere neden oluyor” (NY, Eskişehir).

Bir görüşmeci, belirtilen korkunun sebebi ve Çerkesler için bu korkunun ne anlama geldiğini kolektif hafıza üzerinden tanımlamıştır. Bu örnek ile, diasporik toplumun günlük hayatındaki etmenlerin toplumsal hafızadan nasıl etkilendiğini (Özyürek, 2001) görmekteyiz:

“Şöyle bir gerçek var önümüzde; insanların Çerkes olduğunu söylerken çekince yaşadığı bir dönemdeyiz. Niye? Kürt örneğinden hareketle bakarsak, Türk toplumunun genelinde Kürtler ayrılıkçı bir statüye sahip olduğu için. Yani kişi ‘Kürtüm’ demenin, o kişinin toplumla tamamen bağlarını kopardığı anlamına geldiğini düşünüyor. Kendisi de ‘Çerkesim’ dediği zaman, ‘ben de Kürtler gibi olur muyum? Bana da bölücü derler mi?’ düşüncesi çıkıyor. Bu, toplum tarafından karşılık bulan bir şey; insanları bu algıya iten şey, toplumda karşılaştıkları durumlar. Etnik anlamdaki mücadelenin ‘bölücü’ yaftası yapıştırıldığı için, sen çıkıp ‘Çerkesim’ diyemiyorsun. Bu tabii bizim toplumumuzun yaşamış olduklarıyla da ilgili. Hani bir kişiye 40 kere ‘deli’ dersin deli olduğunu hisseder ya; bize de 40 yıl boyunca ‘hain’ dendi tarih kitaplarında. O ‘hain’ kelimesinin psikolojik etkisidir; biz kültürümüzü ve kimliğimizi ifade edemiyoruz”²³ (KT, Çorum).

İfade edilen negatif referanslar, Çerkeslerin kısıtlı ana dil bilgileri, ana dili eğitimi taleplerinin farklı temelli olması, siyasal ve sosyal taleplerinin farklılaşması, ve bunlara ek olarak ortaya konulan taleplerin “yanlış yorumlanabileceği korkusu” başlıkları altında toplanabilmektedir. Bu referanslar, diasporik bir toplumun

²³ Görüşmeci burada, “Çerkes” Ethem Bey’den bahsetmektedir.

kolektif kimlik oluşum ve dönüşüm süreçlerinde “öteki”nin önemli bir yer kapladığını, gruba “biz” deme imkanı verdiğini, ve bu dönüşümün sürekliliğini görmek açısından önemlidir.

2.2. Ortak Noktalar ve Benzerlikler: “Kürtler Kürt’üm Demeye Utanırlardı, Çerkesler Çerkes’im Demeye”

Yapılan görüşmelerde her ne kadar farklılıkları kapsayan temalarda her yaş grubundan Çerkesin ortak noktada buluşabildiği görülse de, benzerliklere verilen referansların daha çok gençler tarafından vurgulandığını belirtmek, dernekler özelinde Çerkesleri daha iyi analiz edebilmek açısından faydalı olacaktır. Bu anlamda yapılan en önemli benzetmelerden bir tanesi, özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarından başlayarak, iki halkın da yaşamış olduğu ana dil sorunudur. Bu sorun vurgulanırken, görüşmeciler hem siyasal hem de günlük alandan yaşadıkları veya kendilerine aktarılan zorluklara örnekler vermişlerdir:

“Devletin bu işe el atması ve bize destek vermesi gerekiyor. Aslında Türkiye’de Çerkeslerle Lazlar, Türklerden sonra ‘bunlar da var’ diye anılır. Fakat biz de çok ciddi sıkıntılar yaşadık bu topraklarda; pek çok etnik halkın yaşadığı sıkıntıları biz de yaşadık. Bizim de dilimiz yasaklandı, konuşmamız yasaklandı, köy isimlerimiz değiştirildi, sülale adlarını kullanmamız yasaklandı” (NY, Eskişehir).

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren uygulanan ulus-devlet politikaları, etno-kültürel halklar için çeşitli şekillerde etkisini göstermiştir (Kaya, 2011). Bu durum, tarihsel süreç içerisinde aktarılmakla birlikte, halkların toplumsal hafızasında yer tutmuştur:

“Bir grubu yaftalamak için bazı olaylar kullanıldı. Kürtler için de Şeyh Sait ya da başka isyanlar kullanılmıştır. Ermeniler için de Taşnak Cemiyeti’ni örnek vermişler, oradaki önde gelenlerden birisine hain demişlerdir. Ethem Bey’in başına da ‘Çerkes’i koydular. Aslında bu, Türk devletinin uluslaşma politikasındaki taktiklerinden birisidir” (HK, Samsun).

Türkiye’ye sürgün edilen Çerkesler, Türkçe bilmemelerine rağmen devlet gözünde Pomaklar ve Arnavutlar gibi “Türk” sayılsalar da, kültürel ve dilsel anlamda Türklüklerinin çeşitli iskân politikalarıyla

“geliştirilmesi” gerekmiştir (Kirişçi, 2000).²⁴ Her ne kadar “ev sahibi toplumla ortak paydayı teşkil eden İslâm dininin varlığı, dolayısıyla Osmanlı Millet sisteminin²⁵ aynı bloğunda yeralma durumu, Çerkesleri gayri-Müslim azınlıklara oranla daha avantajlı bir konuma” getirse de (Kaya, 2011), Osmanlı Devleti’nin iskân politikalarının ardından Cumhuriyet’in ilk yıllarında görülen azınlıklara yönelik ulus-devlet politikaları, Çerkeslerin de gündelik hayatını pek çok anlamda etkilemiştir. “Vatandaş Türkçe Konuş!” politikası 1920’lerde başlayıp 1937 yılında en etkin haline gelmiş, azınlıkların tek dilli bir topluma katılmalarını ve kamusal alanlarda Türkçe konuşmayı zorunlu hale getirmiştir (Toksabay, 2005). Çalışma kapsamında yapılan görüşmeler ve sohbetlerde, özellikle 50 yaş ve üstü erkeklerin bu sıkıntıları sadece okullarda yaşamadıkları, Çerkes öğretmenlerinin evlerinde konuştukları Çerkesçe’ye dâhi müdahale ettiği belirtilmiştir:

“Ben ilçede doğdum, babam ticaretle uğraşıyordu. Büyüdük okula başladık 1957’de; Türkçe bilmiyorum. Okulda herkes bir şeyler söylüyor ama anlamıyorum; çok büyük sıkıntılar yaşadık. Çerkesçe konuşmak yasaktı, gizli başkanlar seçmişti öğretmen. Çerkesçe konuşanları yazıyorlardı, götürüyorlardı bizi öğretmene veriyorlardı. Öğretmen bizi tahtaya diziyordu, ‘sen Çerkesçe konuşmuşsun’ diyordu; bizi dövüyordu. Zar zor Türkçe’yi öğrendik; affedersiniz ‘tuvalet’ demeyi bilmiyorduk mesela, o bile büyük sorundu. Mümkün oldukça Çerkesçe’yi tamamen yasaklamışlardı. Çoğu zaman ‘Çerkesim’ demeye utanır olmuştuk, korkuyorduk. Çocuklar dalga geçerlerdi, derlerdi ki ‘halburun (kalburun) içine taşları koymuşlar, çalkalamışlar çalkalamışlar ‘Çerkes’ olmuş’. Kürtler Kürt’üm demeye utanırlardı, Çerkesler Çerkes’im demeye utanırlardı; çünkü Türkler bizi çok aşağılıyorlardı o zaman. Bunda Çerkes Ethem olayının da büyük etkisi

²⁴ Kaya (2011: 11), Çerkeslerin çoğunlukla Müslüman olmasından kaynaklı olarak “Türk kavramı içerisinde asimile edilmeye çalışıldığını”, ve bu sebeple farklı bir etnisiteden geldiklerinin yakın zamana dek göz ardı edildiğini belirtir.

²⁵ Millet sistemi ile ilgili detaylı çalışma için bkz. Karpat, K. (2017). *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

vardı; Çerkes Ethem’i tarih kitapları genelde vatan haini olarak göstermişler” (AA, Kahramanmaraş).

“Herkes Türkçe konuşacak veya herkes Türk’; böyle bir dünya yok, zaten olması da imkânsız. Fakat Çerkesce konuşulan yerlerde öğretmenlerin öğrencilere baskıları ile, dayakları ile, Çerkesce konuşanların gözüne alınmaları ile bu yapılmaya çalışıldı bir dönem. Bu sadece Çerkeslere uygulanmadı, yani bu ülkede zulme uğramamış çok az kesim vardır; solcusu da ülkücüsü de uğradı darbe dönemlerinde, Aleviler de, Kürtler de uğradı ama Çerkesler de uğradı” (BG, Tokat).

Çerkes dilinin günlük hayatta kullanılması ile ilgili yaşanmış sıkıntılara ek olarak, yukarıda bahsedilen alfabe, diyalekt ve aktarım biçimi zorlukları ile, günümüzde dilin eğitimi de tartışma konusudur. Ana dili eğitimi ile ilgili bu tartışmalara, Kürtçe ile benzerlikler kurularak örnekler verilmiştir:

“Biz beraber savaşmışız, hepsini Çanakkale’de alt etmişiz, destan gibi bir zafer kazanmışız hep beraber. Bu savaşta yendiğimiz milletlerin dilleri üniversitelerde okutuluyor, kolejleri var, liseleri açılıyor; ama Çerkes, Kürt veya Laz, yani beraber savaşanların dilleri öcüymüş gibi görülüyor. Yani İngilizce veya Fransızca konuşunca çağdaş, liberal oluyorsun; ama Kürtçe, Çerkesce konuştuğunda bölücü oluyorsun! Bu zihniyetin değişmesi lazım” (BG, Tokat).

“Kürtlerin de ana dil istemeleri en doğal hakkıdır; nasıl Türk Türkçe’yi istiyorsa Kürt de Kürtçe’yi ister. Öğretmenlik yapmışım bir sürü öğrenci yetiştirmişim, bugün iş yerim var, adam çalıştırıyorum, devlete vergimle katkıda bulunuyorum. Niye benim dilim unutulsun ki? Kürt de vergisini veriyor, vatanına askerliğini yapıyor, hepimiz bu vatana hizmet ediyoruz. Madem hepimiz bu topraklarda doğduk, hepimiz eşit haklara sahip olmalıyız” (AA, Kahramanmaraş).

Eşit haklar çerçevesinde bugün ortaöğretimde Çerkesçe’nin seçmeli ders olarak alınabilmesi ve üniversitede dil bölümlerinin açılması doğrultusunda yaşanan gelişmelere ve politik ilerlemelere bakıldığında, siyasi gücün Avrupa Birliği’ne uyum süreci ve Kopenhag Kriterleri kapsamında adım

atmadığını söylemek ne kadar doğru olmayacaksa; tüm gelişmeleri sadece bu etmene bağlamak da analiz açısından bir o kadar doğru olmayacaktır. Türkiye’nin etno-kültürel çeşitliliği içinde Avrupa Birliği’ne entegrasyona yönelik politikaları, “çeşitliliğin ideolojik bir söylem olarak ivme kazandığını” (Kaya, 2011: 16) gösterebilecekken, Türkiye’nin bu sürecinde Çerkeslerin kazanımlarını daha farklı yorumlayanlar da olmuştur:

“Belki Kürtlerin arkasına vagon olarak taktılar bizi. Belki Avrupa’ya karşı, ‘siz bastırıyorsunuz diye değil de, biz kendi demokratikleşme sürecimiz altında tüm halklara bunu yapıyoruz’ demek için bunu yapıyorlar. Bunlar bizim taleplerimiz ve verdiğimiz çabalar yüzünden, bizim emeklerimiz sayesinde olmadı. Tamamen başka bir topluluğun üzerinden faydalanıyoruz biz belki, ama bir şeyler yapılıyor” (NY, Eskişehir).

“Kürt hareketi Çerkeslerin ‘ne oluyoruz’ demesini etkilemedi, ama bugün okullarda seçmeli Adıgece, Abhazca dersleri veriliyorsa Kürt hareketinin bunda büyük payı ve etkisi vardır. Buna Kürt hareketi mi dersiniz, yoksa devletin normalleşme süreci mi dersiniz, o da tartışılır. Kimileri ‘Kürtler olmasaydı bu dersleri vermeyeceklerdi, onlar yaptılar da oldu’ diyor, diğerleri de ‘e devlet olmasaydı, bu hükümet olmasaydı veremezlerdi’ diyor” (BG, Tokat).

“Kürtlerin kültürel temelde başlayıp, sonradan politikaya evrilen bir mücadele süreci var. Sen Çerkesler olarak – bıraktım Kürtlere ya da başka bir insani veya demokratik mücadeleye desteği– kendin bir siyaset üretmedin. ‘Ben ana dilimde konuşmak istiyorum’ lafını on sene-on beş sene önce etmiyordun sen. Şimdi çıkıyorsun ‘biz Kürtler gibi değiliz, biz çok farklıyız, onlar toprak talebinde olabilirler, demokratik özerklik talebinde bulunabilirler; bizi başkalarıyla karıştırmayın’ diyorsun” (HK, Samsun).

İki farklı konu başlığı altında ele alınabilecek referansları veren görüşmecilerin, aynı zamanda iki ana yaklaşım benimsediği de ifade edilebilir. Daha devletçi ve muhafazakâr görüşe sahip olan Çerkes dernek

yöneticileri ve kanaat önderleri, Türkiye’ye uyum sağlandığını düşünerek; Çerkeslerin Cumhuriyet’in ilk yıllarında, özellikle Kurtuluş Savaşı’nda oynadıkları rollerle Türkiye’ye bağlılıklarını ortaya koyduklarına dair atıflarda bulunmuşlardır.

Bilinmektedir ki; otoriter figürlere ve geleneksel değerlerine bağlı gruplar, bu etmenler ile kendilerinden-olmayan gruplara karşı negatif görüşler barındırabilmektedirler (Adorno vd., 1950). Buna ek olarak, daha çok muhafazakâr, milliyetçi ve devletçi Türklerin Kürtlere karşı olumsuz referanslar ortaya koyduğu düşünülürse, daha muhafazakâr ve kendini “aynı zamanda Türk olarak” tanımlayan Çerkeslerin benzer referansları verdiğini görmek tutarlıdır (Dixon ve Ergin, 2010).

Buna karşın, daha radikal ve eleştirel düşünceye sahip olan Çerkes dernek yöneticileri ve kanaat önderleri Osmanlı Devleti’ni, iskân politikasını, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki Türkleştirme politikalarını (ana dillerinin yasaklanmasını vb.) ve devam eden Çerkes devletçi yapısını eleştirmektedir. Kendilerini “Çerkes olmanın yanında Türk de olan” bireyler olarak tanımlayan Çerkeslere yönelik eleştirel bir tavır alınarak, bu durumun diasporik bilinç ile bağlantısı kurulmuştur:

“Yani, burada bilinç çok önemli aslında. Mesela bizim köylerimizde ulusal bilinç çok fazla yok. Ulusal bilincin olmadığı yerlerde, bizde mesela, Kürt düşmanlığı da vardır. Türkiye’de nasıl MHP’li ya da Türkçü vardır, o farklı bakar. Bizde de ulusal bilinci çok fazla olmayan insanlarda Kürtlere bir MHP’li nasıl bakarsa öyle bakan da var, Ermenilere de bakan var. Fakat ben bir Kürt Kürtçe konuştuğunda çok mutlu oluyorum; çünkü kendi dilini konuşuyor” (MB, Samsun).

Bireylerin kendilerini Çerkes olarak tanımlama hali de, çalışmanın başında belirtildiği gibi çeşitli anlamlar barındırmaktadır. Bir görüşmeci, bu durumu anlatırken de Kürt halkı ile bir benzerlik kurarak, duruma farklı bir açıdan yaklaşmıştır:

“Birileri bize diyor ki ‘Çerkes eşittir Adıge’, birileri de diyor ki ‘hayır kardeşim, Çerkes eşittir Adıge değil, Çerkes eşittir herkes’. Bunun tanımını yapmak için birilerinin birilerine baskı kurmasına gerek yok. Bu şeye benziyor, hani “Kürt yoktur, ‘kart’tan ‘kurt’tan gelmiştir” (gülüyor), bilmem ne olmuştur. Sen bir insana ‘sen busun’ diye istediğin kadar söyle. O insan kendini ne hissediyorsa odur” (NY, Eskişehir).

Bu yaklaşım, Barth’ın bireylerin kendilerini gruplar içinde tanımlama unsurlarına dair düşüncesini hatırlatmaktadır:

“İnsanlar sergiledikleri davranışlar açısından ne denli farklı olurlarsa olsunlar eğer kendilerini akraba bir topluluk olan B grubuna değil de A grubuna ait hissediyorlarsa bu tanımlamayı kimse engelleyemez. (...) İşte bizim üzerinde durmamız gereken konu, gruplar arasındaki objektif farklılıklar değil, bireylerin kendi kimliklerini tanımlarken kullandıkları unsurların neler olduğudur” (2001: 18).

Yapılan görüşmeler, çalışmanın öngördüğü üzere Çerkeslerin “öteki” tanımlamalarında Kürtlerin önemli bir referans olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak, pozitif ve negatif yorumların çeşitliliği ile homojen olmayan, farklı Çerkes etno-kültürel kimliklerin var olduğu; sürekli dönüşüm içerisinde olan bu Çerkes kimliklerinin siyasal, toplumsal, coğrafi, ekolojik ve ekonomik gibi çeşitli etmenlerle değiştiği (Barth, 2001) tespit edilmiştir.

Yapılan görüşmelerdeki görüşmeci profiline çeşitliliği, hem jenerasyon farklılıklarını, hem de farklı siyasal, toplumsal vb. etmenler ile görüş ve tutum değişimlerini görmeye olanak sağlamıştır. Elde edilen veriler ile görülmüştür ki; Çerkes genç jenerasyonu halklar arası ilişkilere daha sorgulayıcı bakarken, orta yaş ve üstü katılımcılar (siyasal konumlanmasını sola daha yakın olarak nitelendirenler hariç) eski anlatılara daha bağlı görüşler belirtmektedir. Örneğin; genç kuşaktan görüşmeciler Türkler, Kürtler veya Ermeniler ile ilişkilerine tarihi perspektif ile sorgularken, orta yaş ve üstü katılımcılar Çerkeslerin Kurtuluş Savaşı’na

önemli katkılarını örnek vermektedirler. Kolektif hafızada halen canlı bir yer tutan “Çerkes” Ethem Bey figürüne de bu çerçevede yeni anlamlar yüklenmekte ve sorgulanmaktadır. Buradan hareketle değişimi asla sonlanmayan kimliğin/kimliklerin, yeni jenerasyon tarafından daha sorgulayıcı bir biçimde dönüştürüleceği, kolektif hafızanın ve anlatıların üzerine daha çok düşünüleceği sonucuna ulaşmak mümkündür. Doğanay’ın belirttiği gibi, “Çerkesler ‘damgalanmış’ *Çerkez* kimliklerini, ona yeni anlamlar yükleyerek ve geçmişi hatırlayarak, yeniden sahiplenmektedirler” (italik orijinal) (Doğanay, 2015: 365).²⁶

²⁶ *Çerkez* ve Çerkes terimleri ile ilgili açıklama için, bkz. Besleney, 2016: 27 (italik orijinal).

SONUÇ

Kimlik oluşum ve değişim süreçleri, tek bir boyuta indirgenerek incelenemeyecek kadar çeşitli ve girift boyutlar ve etmenler içermektedir. Çalışma, Türkiye’deki diasporaların kimlik oluşum, dönüşüm ve değişim süreçlerine bir örnek olarak Çerkes diasporasını incelemiştir; veriler doğrultusunda Kürt halkı ve hareketine yapılan vurguları ele alarak, diasporik bir toplumun etno-kültürel kimliklerine dair ifadeleri ortaya koymuştur.

İlk olarak diaspora ve diasporik kimliklerin teorik çerçevesi Çerkesler özelinde tartışılmış; Çerkes diasporasının Türkiye’deki tarihi ve günümüzdeki varlığı, kurulan dernekler ve kapsamaları açıklanmıştır. Daha sonraki bölümde elde edilen veriler ile, Çerkeslerin kendilerini birey ve topluluk olarak ifade ediş biçimleri, kimlik inşa ve süreçleri analiz edilmiştir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren kurulan Çerkes dernekleri, Türkiye’de Çerkeslerin kültürel ve politik faaliyetlerini devam ettirme mekânları ve bu çerçevede kimliğin önemli yeniden-üretileme araçları olmuştur. Bu doğrultuda Çerkes dernek temsilcileri ve kanaat önderleri ile yapılan derinlemesine mülakatlar doğrultusunda elde edilen veriler ile, Çerkeslerin kimliklerini tanımlama süreçleriyle kendilerini birey ve topluluk olarak ifade ediş biçimlerinde Kürtlere benzerlik ve farklılık temaları altında toplanabilecek çeşitli atıflarda bulunmuşlardır. Belirtilmelidir ki, benzerlik ve ötekilik temaları altında toplanan görüşmeler, kimi zaman birbiriyle örtüşebilmek ve birleşebilmektedir. Örneğin, Kürtlerin ana dil taleplerinin haklı bulunmasına rağmen iki hareket arasındaki amaç farklılıklarına dikkat çekilmiş, Çerkeslerin “Kürtler gibi bağımsızlık talebinde bulunmadığı” aynı kişi tarafından belirtilebilmiştir. Yine benzer şekilde, ana dil konusunda Kürt hareketinden etkilenildiği belirtilmesine rağmen, Çerkes hareketinin sadece bu etkileşim üzerinden değerlendirilmemesi gerektiği vurgulanabilmektedir. Bu örnekler, farklı Çerkes kimlikleri olduğu gibi, kimliklerin iç içe geçebileceğini ve farklı yaklaşımların da kişinin kimlik oluşumu içinde barınabileceğini göstermektedir.

Buradan yola çıkarak, Çerkeslerin Kürt halkı ve hareketi örnekleri ile, diasporaların kendilerini tanımlama ve ifade ediş biçimlerinde “ötekinin” farklı anlamlar atfedilerek kullanılabileceği, bu atıfların çeşitli değişkenler doğrultusunda farklılık gösterebileceği görülmüştür (Barth, 2001). Öngörüldüğü üzere, diasporik bilince sahip genç Çerkes kuşağının, Kürt hareketinin siyasal ve sosyal kazanımlarından etkilenildiği vurgusuyla daha pozitif referanslar verildiği görülmüştür.

Çalışma, Türkiye’de bir diaspora halkının varlığını ifade ediş biçimlerindeki farklılıkları görmek açısından örnek oluşturmaya çalışmıştır. Çalışmanın sadece dernek yöneticilerinin ve kanaat önderlerinin görüşmeleriyle oluşturulduğu düşünülecek olursa, köylerde ve şehirlerde Çerkes halkı ile yapılacak görüşmeler, eksik yanları ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. İleriki çalışmalar, benzer atıfların dernek yöneticileri ve kanaat önderleri üzerinden incelenmesiyle birlikte, köylerde ve şehirlerde yaşayan Çerkes halkının referansları ile de güçlendirilebilir.

SUMMARY

Circassians have various cultural, political and social aspects which are significant to examine in detail. From this point of view, this study had examined a part of Circassian diaspora’s identity construction, conversion and alteration processes in Turkey, by analyzing the examples of Kurdish references. These references had gathered from the interviews, which are conducted with Circassian association administratives and opinion leaders. The data shows us that Circassians had expressed themselves around two main pattern, which are highlighting differences and similarities with Kurdish people. Although the indicated references cover other people too, this study had focused on the most emphasised one.

Identity construction proceeds through the questions of “who am I?” and “who are we?”. Thus, it can be specified that identity has two main dimensions, which cover a personel one and a collective one. Collective memory, history and shared/transferred moments are significant for collective/cultural memory and collective identity. In terms of Circassian diaspora in Turkey, associations have always been a significant transfer places for generations. The adventure that started in 1908 has still proceed for gaining an “ethnic minority” status, improving relationships with Caucasian republics, and generating legal circumstances in Caucasus.

Despite the formed common/collective memory, there are various thoughts and attitudes towards a great deal of subject, like every community. This study has also highlighted the differences among generations in the community with various socio-economic backgrounds, and attracted attention to several references.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., ve Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Brothers.
- Akdeniz Göker, E. (2018). “Nereye Aitiz?” Diasporik Kimlik ve Türk Vatandaşlığı Kıskaçında Çerkes Kimliği. *AURUM Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 91-105.
- Akgönül, S. (2009). Towards Minority Policies Beyond Reciprocity? The EU, Greece and Turkey. Othon Anastasakis, K. Nicolaidis ve K. Öktem (Eds.), *In the Long Shadow of Europe: Greeks and Turks in the Era of Postnationalism* içinde (s.191-217). Boston: Martinus Nijhoff.
- Arslan, T. D. (2013). *İstanbul’da Çerkes Kimliği*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi). İstanbul, Türkiye.
- Assmann, J., Czaplicka, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *Cultural History/Cultural Studies*, 65, 125-133.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı.
- Barth, F. (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları*. Ayhan Kaya ve Seda Gürkan (Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Besleney, Z. A. (2009). An Overview of Circassian Studies Literature. Ergün Özgür (Ed.), *The North Caucasus: Histories, Diasporas and Current Challenges* içinde (s. 74-90). Ankara: Kaf-Dav Yayınları.
- Besleney, Z. A. (2016). *Türkiye’de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brubaker, R. ve Cooper, F. (2000). Beyond Identity. *Theory and Society*, 29, 1-47.
- Brubaker, R. (2005). The ‘Diaspora’ Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28 (1), 1-19.
- Chochiev, G. (2007). On the History of the North Caucasian Diaspora in Turkey. *Iran & the Caucasus*, 11 (2), 213-226.
- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9 (3), 302-338.

- Cohen, R. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Çelikpala, M. (2005). Türkiye’de Kafkas Diyasporası ve Türk Dış Politikası’na Etkileri, *Uluslararası İlişkiler*, 2 (5), 71-108.
- Dixon, J. C., Ergin, M. (2010). Explaining Anti-Kurdish Beliefs in Turkey: Group Competition, Identity, and Globalization. *Social Science Quarterly*, 91 (5), 1329-1348.
- Doğan, S. N. (2009). *Formations of Diaspora Nationalism: The Case of Circassians in Turkey*. (Yayınlanmamış doktora tezi, Sabancı Üniversitesi). İstanbul, Türkiye.
- Doğanay, G. (2015). Hatıralarla Kurulan bir Toplumsal Kimlik: 21 Mayıs 1864 Sürgünü ve Türkiyeli Çerkesler. *Journal of Turkish Studies*, 10 (10), 361-380.
- Erciyas, J. C. (2008). Adyge-Abkhaz Returnees in the Ancestral Homeland, *Diaspora*, 17 (3), 340-361.
- Erciyas, J. C. (2014). 21. Yüzyılda Kafkasya’ya Geri Göç: Adıge-Abhaz Diasporası ve “Dönüş”. Seveda Alankuş ve E. Oktay Arı (Eds.), *Geçmişten Geleceğe Çerkesler: Kimlik, Kültür ve Siyaset* içinde (s. 435-446). Ankara: Kafdav Yayınları.
- Grassi, F. L. (2017). *Yeni Bir Vatan: Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu’na Zorunlu Göçü (1864)*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Hacısalihoglu, M. (2013). *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi.
- Hall, S. (1994). Cultural Identity and Diaspora. Patrick Williams ve L.Christmatı (Eds.), *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory* içinde (s.222-237). New York: Columbia University Press.
- Hansen, L. F. (2012). Renewed Circassian Mobilization in the North Caucasus 20-years After the Fall of the Soviet Union. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 11 (2), 103-135.
- Karpat, K. (2017). *Osmanlı’da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, A. (2001). Çevirmenin Sunuşu. Fredrik Barth (Ed.), *Etnik Gruplar ve Sınırları* içinde (s.7-8). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Kaya, A. (2005). Circassian Diaspora in Turkey: Stereotypes, Prejudices and Ethnic Relations. Nedret Kuran-Burçoğlu ve S. G. Miller (Eds.), *Representations of the Others in the Mediterranean World and Their Impact on the Region* içinde (s. 217-240). İstanbul: The ISIS Press.
- Kaya, A. (2011). *Türkiye’de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, A. (2012). *Çerkes Diasporası ve Ulusaşırı Alanın Ortaya Çıkardığı Yeni İhtiyaçlar*. KAFFED Ortak Akıl Toplantısı Sunumu, Bolu Korum Oteli, Bolu. Erişim adresi: <http://www.kaffed.org/bilgi-belge/diaspora/item/820-%C3%A7erkes-diasporas%C4%B1-ve-ulusa%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-alan%C4%B1n-ortaya-%C3%A7%C4%B1kard%C4%B1%C4%9F%C4%B1-yeni-ihya%C3%A7lar.html>
- Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices. *Middle Eastern Studies*, 36 (3), 1-22.
- Oran, B. (2004). *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgür, E. (2011). The North Caucasian and Abkhazian Diasporas: Their Lobbying Activities in Turkey. Karina Vamling (Ed.), *Caucasus Studies: Migration, Society and Language* içinde (s. 80-88). Malmö: Malmö University.
- Özgür, E. (2013). Türkiye’deki Kuzey Kafkas Diaspora Kurumları ve Lobi Faaliyetleri. Mehmet Hacısalihoğlu (Ed.), *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* içinde (s. 551-592). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi.
- Özyürek, E. (2001). *Hatırladıkları ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Papşu, M. (2006). Çerkes-Adıge Yazısının Tarihçesi. *Nart Dergisi*, 51, 1-6. Erişim adresi: https://www.academia.edu/2762087/%C3%87erkes-Ad%C4%B1%C4%9Fe_Yaz%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1n_Tarih%C3%A7esi
- Richmond, W. (2013). *The Circassian Genocide (Genocide, Political Violence, Human Rights)*. New Brunswick: Rutgers University Press.

- Safran, W. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora*, 1 (1), 83-99.
- Sears, D. O. (1988). Symbolic Racism. Phyllis A. Katz ve D. A. Taylor (Eds.), *Eliminating Racism* içinde (s. 53-84). New York, NY: Plenum Press.
- Shami, S. (1995). Disjuncture in Ethnicity: Negotiating Circassian Identity in Jordan, Turkey and the Caucasus. *New Perspectives on Turkey*, 12, 79-95.
- Shenfield, S. D. (1999). The Circassians: A Forgotten Genocide. Mark Levene ve R. Penny (Eds.), *The Massacre in History* içinde (s. 149-162). New York, NY: Berghahn.
- Sunata, U. (2015). Diasporanın Sosyokültürel Hafızası Olarak Çerkes Köyü. *Sosyokültürel Yönleriyle Çerkes Toplumunu* içinde (s. 9-48). Ankara: Kaf-dav Yayınları.
- Taymaz, E. (2001). Kuzey Kafkas Dernekleri. Stefanos Yerasimos (Ed.), *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde (s.451-460). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toksabay, B. (2005). *Conflict Over Language Rights: The Case of Kurds and Circassians in Turkey*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi). İstanbul, Türkiye.
- Toumarkine, A. (2001). Kafkas ve Balkan Göçmen Dernekleri: Sivil Toplum ve Milliyetçilik. Stefanos Yerasimos (Ed.), *Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde (s.425-450). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tölölyan, K. (1996). Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment, *Diaspora*, 5 (1), 3-36.
- Uyan Semerci, P., Erdoğan, E., Sandal Önal, E. (2017). *“Biz”liğin Aynasından Yansıyanlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Vertovec, S. (1997). Three Meanings of “Diaspora”, Exemplified among South Asian Religions, *Diaspora*, 6 (3), 277-299.
- Wakizaka, K. (2012). *Türkiye’deki Gürcü ve Çerkes Diasporasının Gözüyle Abhazya Meselesi ve Kimlik Sorunu*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi). İstanbul, Türkiye.

Ek 1: Kanaat Önderleri ile Yapılan Yüz Yüze Görüşme Sayıları, İllere Göre

İl	Görüşme sayısı
Samsun	5
Çorum	3
Tokat	4
Kayseri	3
Kahramanmaraş	4
Adana	4
Osmaniye	2
Eskişehir	1
Balıkesir	1
Toplam	27

SOSYAL HİZMET ÖĞRENCİLERİNİN YAŞLILIĞA İLİŞKİN KALIPYARGILARI: KEŞİF VE DÖNÜŐÜM¹

Özge Sanem ÖZATEŐ GELMEZ²

ÖZ

İnsanları dezavantajlı kılan tüm ayrımcılık biçimleriyle mücadele eden sosyal hizmet, mesleğın üyeleri olan sosyal hizmet uzmanlarından da bu mücadelenin öncüleri olmalarını bekler. Sosyal hizmet uzmanlarının çalıştığı ve hizmet alan gruplardan biri olan yaşlıların haklarının korunması, refahların sağlanması için öncelikle yaş ayrımcılığının ortadan kaldırılması gerekmektedir. İnsanların yalnızca yaşı nedeniyle maruz bırakıldıkları yaş ayrımcılığı, diğeri ayrımcılık biçimleri gibi üzerinde düşünülmeden benimsenen kalıpyargılarla üretilmektedir. Bu nedenle yaş ayrımcılığıyla mücadeleye, söz konusu kalıpyargıların ortadan kaldırılması çabalarıyla başlanmalıdır. Bu çalışma, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin yaşlılığa ilişkin kalıpyargılarına dair farkındalık kazanmaları gerektiği kabulünden hareketle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet programının zorunlu bir dersi kapsamında yapılan çalışmalar sonrası, öğrencilerin kalıpyargılarına dair keşiflerini ortaya çıkartmayı amaçlayan yansıtıcı günlükler uygulanmıştır. Yansıtıcı günlüklerin içerik analizinden ilki, “yaşlı nüfusa yönelik genellemeler”, ikincisi ise “huzurevlerine ilişkin ezbere değerlendirmeler” olan iki temaya ulaşılmıştır. Sonuç olarak, öğrencilerin yaşlılığa ilişkin kalıpyargılarını keşfetmiş oldukları ve bu yargıların dönüşmesi gerektiğine ilişkin bir bilinç geliştirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yaş Ayrımcılığı, Kalıpyargılar, Huzurevleri, Sosyal Hizmet.

¹ Bu çalışma, 13460 proje numarası ile Hacettepe Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

² Dr. Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü

SOCIAL WORK STUDENTS' STEREOTYPES OF AGEING: EXPLORATION AND TRANSFORMATION

ABSTRACT

As a profession social work expects from social workers to become pioneers of the struggle against all forms of discrimination. In order to protect the rights of the elderly and to provide welfare for them, social workers should eliminate ageism. Ageism is produced by stereotypes that are adopted without reflection on it and people experience this kind of discrimination simply because of their age. The struggle against ageism must begin with the elimination of stereotypes. This study was carried out with the assumption that gaining awareness of the stereotypes of ageing is vital for social work students. In this study, aiming to reveal the discoveries of the social work students' stereotypes, reflective diaries were implemented after a course. In the content analysis of the diaries, two main themes have been reached: “generalizations on elderly people” and “evaluation without knowing on residential care homes for older people”. As a result, it has been seen that students discovered their own stereotypes of ageing, and they developed awareness of the need these judgments should change.

Keywords: Ageing, Ageism, Stereotypes, Residential Care Homes, Social Work.

GİRİŞ

İnsan yaşamının doğal evrelerinden biri olan yaşlılık, kavram olarak genellikle 60 yaş ve üzeri³ bireylerin yaşamsal dönemlerini tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Bununla birlikte Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından yaşlılığın belirli bir yaş itibarıyla başlayan bir süreç olmadığı da vurgulamaktadır (Kowal ve Peachey, 2001: 9). Zira ülkeler arasındaki refah düzeyi farklılıkları, teknoloji ve tıp alanındaki ilerlemelerle birlikte yaşam süresinin uzaması gibi etmenlere bağlı olarak yaşlılığa ilişkin bakış açıları ve yapılan tanımlamalar da değişmektedir.

Yaşlılık salt biyolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal boyutları ile değerlendirilmesi gereken bir yaşam sürecidir. Biyolojik açıdan yaşlanma, kronolojik yaşla birlikte zamana bağlı olarak insanın fizyolojik yapısında görülen değişimleri ifade etmektedir. Bedensel değişimler, sinir sistemindeki farklılaşmalar, duylarda ve bilişsel faaliyetlerde gerileme, hareketlerde yavaşlama, çeşitli sağlık sorunları biyolojik yaşlanmanın gözlenebilir olumsuz sonuçları arasında sayılmaktadır. Ancak kalıtım, yaşam biçimi, iş koşulları, refah düzeyi, beslenme alışkanlıkları, kronik hastalıklar, kişilik yapısı, toplumun ve çevrenin bireyi, bireyin ise kendisini algılayışı gibi etmenler, biyolojik yaşlanmada bireysel farklılıkları ortaya çıkartmaktadır (Dönümcü, 2006: 43). Psikolojik yaşlanma algı, öğrenme, psiko-motor, problem çözme gibi özellikler bakımından ilerleyen yaşla bağlantılı olarak insanlarda gerçekleşen değişimlere işaret etmektedir. Yaşlanmanın psikolojik boyutunun saptanması, biyolojik yaşlanmaya göre daha güç olmakla birlikte, genellikle kişinin kendisini yaşlı hissetmesinin ve davranışlarının bu duygu durumu doğrultusunda değişmesinin psikolojik yaşlanmanın belirtileri olduğu kabul edilmektedir. Ancak elbette psikolojik yaşlanma da biyolojik yaşlanma gibi genellenebilir bir süreç olmayıp, kişinin kendisine ilişkin algısı, sosyal çevre, kültür, eğitim durumu, cinsiyet gibi faktörler tarafından etkilenebilmektedir (Arpacı, 2005: 17).

³ Farklı ülkelerde çalışma, sosyal güvenlik sistemleri ve sosyal hizmetlerin sunumuyla bağlantılı olarak emeklilik ve yaşlılık aylığı gibi düzenlemeler için yaşlılığın başlangıcı olarak 60, 65 gibi farklı yaşlar alınmaktadır. OECD, yaşlı nüfusunu, 65 yaş ve üzeri nüfus olarak tanımlamaktadır.

Toplumun yaşlıya bakış açısı ve tutumu, kimin yaşlı olduğunun belirlenmesi ve yaşlıya biçilen roller açısından ileri yaş grubundan beklenen davranışlarla ve bu gruba atfedilen değerlerle ilişkili olan sosyolojik yaşlanma ise toplumdan topluma ve aynı toplum içinde zamanla değişen bir olguya işaret etmektedir (Er, 2009: 141; Oğuz, 2007: 44).

Yaşlanmanın sözü edilen boyutlarının beraberinde getirdiği bazı ortak özelliklerin varlığının yadsınamayacak olması, yaşlılığa ve yaşlı bireylere ilişkin genellemelerle hareket edilebileceği yanlışını doğurmamalıdır. Zira yaşlıların üretim dışı olduğu ve çalışan nüfus üzerinde yük olduğu, yaşlı bireylerin yaşamdan kopmaya, yalnız ya da kendi yaşlıları arasında yaşamaya eğilimli oldukları, alınan kararlara ve değişimlere karşı direnç gösterdikleri, kaçınılmaz olarak hafıza sorunu yaşayacakları gibi birtakım kalıpyargılarla hareket etmek, yaşlı bireylerin spesifik ihtiyaç ve özelliklerini görünmez kılan yaş ayrımcılığına yol açmaktadır (Koç, 2002: 288-289). Başka türlü ifade etmek gerekirse, yaş ayrımcılığı, yaşlılığa ve yaşlılara ilişkin benimsenen ve sosyal olarak inşa edilen belirli şemalar olan kalıpyargıların kurumlar, kurallar ve gündelik yaşam deneyimleri aracılığıyla içselleştirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Dozois, 2006'dan aktaran Arun ve Pamuk, 2014: 21; Greenberg vd., 2002: 27).

Son birkaç on yılda yaş ayrımcılığına yönelik tartışmaların daha sık yapıldığı ve bu ayrımcılık biçiminin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaların arttığı söylenebilir. Söz konusu gelişmelerin ortaya çıkmasında ve güncelliğini korumasında Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi uluslararası kuruluşların önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. 1991 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Yaşlı İlkeleri kabul edilerek, yaşlıların bağımsızlığına, katılımına, bakımına, kendini gerçekleştirmelerine ve saygınlıklarına dikkat çekilmiştir. DSÖ (2015: 196) “Yaşlılık ve Sağlık Raporu”nda sağlıklı yaşlanmanın tüm ülkelerin dikkate alması gereken bir mesele olduğunu vurgulayarak, bunu başarmak için yaşlılığa ve yaşlı bireylere ilişkin düşünme biçimlerinin değiştirilmesinin ve yaş ayrımcılığının ortadan kaldırılmasının önemini vurgulamıştır. BM tarafından 1 Ekim 2016 tarihi, “Yaşlı

Ayrımcılığına Karşı Tavır Al” teması ile Uluslararası Yaşlılar Günü olarak kabul edilmiş ve yaşlılığa dair olumsuz tutum ve ayrımcılığa, bunların yaşlı bireyler üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir. Benzer biçimde DSÖ de 2017 yılında “Yaşlanma ve Sağlık ile İlgili Küresel Strateji ve Eylem Planı”nı kabul etmiş ve herkesi yaşlı ayrımcılığıyla mücadeleye çağırmıştır.

Yaş ayrımcılığının ortaya çıkmasında yaşlılığa ilişkin kalıpyargıların önemli bir paya sahip olması, yaşlı ayrımcılığıyla mücadelede bu kalıpyargıların ortadan kaldırılmasına yönelik çabaları zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikle yaş ayrımcılığı ve yaşlılığa ilişkin kalıpyargılar üzerinde durulacaktır. Ardından yaşlılara yönelik ayrımcılıkla mücadelede, yaşlı refahı alanında çalışan önemli mesleklerden birisi olan sosyal hizmetin yeri tartışmaya açılacaktır. Son olarak ise sosyal hizmet öğrencilerinin yaşlılara ilişkin kalıpyargılarını keşfetmelerini amaçlayan bir ders içeriği üzerinden yapılan araştırmanın sonuçları sunulacaktır.

1. YAŞ AYRIMCILIĞI VE YAŞLILIĞA İLİŞKİN KALIPYARGILAR

Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan raporda 1950 ve 2010 yılları arasında dünya genelinde ortalama yaşam süresinin 46 yıldan 68 yıla yükseldiği ve gelişmekte olan ülkelerde yaşlı nüfusun daha hızlı artacağı belirtilmiştir (BM, 2011: 3). Zira ortalama yaşam süresinin uzaması ve doğum oranlarının düşmesi nedeniyle tüm dünyada yaşlı nüfusunda artış yaşanmaktadır (DSÖ, 2015: 45). DSÖ (2004) verilerine göre 2000’li yıllar itibarıyla dünyada 600 milyon insan 60 yaş ve üzerindedir. Bu rakamın 2025 yılında iki katına çıkacağı, 2050 yılında ise her beş kişiden birinin 60 yaş ve üzerinde olacağı öngörülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan 2017 yılı istatistiklerine göre Türkiye’de ise 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfus 2013 yılında 5,891,694 iken son beş yılda %17 artarak 2017 yılında 6,895,385’e ulaşmış, böylece yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2017 yılında %8,5’e yükselmiştir (TÜİK, 2018a). TÜİK tarafından demografik göstergelere ilişkin yapılan nüfus projeksiyonuna göre 65 yaş ve üzerindeki nüfus oranının 2023 yılında %10,2, 2040’ta %16,3, 2060’ta %22,6 ve 2080’de %25,6 olacağı tahmin edilmektedir

(TÜİK, 2018b). Tüm bu verilerden hareketle, gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde nüfusun giderek yaşlandığı iddiasını sürdürmek mümkündür. Yaşlanan dünya nüfusu dikkate alındığında, yaşlı nüfusun iyilik halinin sağlanması için atılacak adımların başında ise yaş ayrımcılığıyla mücadele gelmelidir.

Pek çok güncel çalışmada, yaş ayrımcılığı kavramını 1969 yılında ilk kez, “Ageism: Another Form of Bigotry” isimli makalesinde kullanan Gerontolog Robert Butler’ın önemli çalışması referans alınmaktadır. Söz konusu makalesinde Butler (1969: 243), kronolojik yaş üzerinden yapılan ayrımcılık olarak tanımladığı yaş ayrımcılığının, genç ve orta yaş grubundan kişilerin yaşlanmaya ilişkin hastalık, engellilik, güçsüzleşme, yararsızlaşma ve ölüm korkusu ile bütünleştirdikleri kökleşmiş tedirginliklerinin bir yansıması olan kalıpyargılarla şekillendiğine dikkat çekmiştir. Butler, 1989 yılında yaptığı çalışmada ise tıpkı insanların ten rengi ve toplumsal cinsiyeti nedeniyle maruz bırakıldıkları ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi yaş ayrımcılığının da insanların yalnızca yaşlı oldukları için sistematik olarak maruz kaldıkları bir ayrımcılık biçimi olduğunu belirtmiştir. Butler (1989: 139) tüm insanların sosyal, kültürel, ekonomik ve bireysel çevrelerine müdahale etme ve etkileme gücü bulunduğunu ancak yaşlı bireylere ve yaşlanmaya ilişkin olumsuz imgeler, kalıpyargılar, mitler ve çarpıtmalar değiştirilemez ise yaşlılar açısından söz konusu gücün kısıtlanacağını vurgulamıştır.

Yaş ayrımcılığı konusunda yapılan bir başka önemli çalışma ise Tuckman ve Lorge tarafından 1953 yılında gerçekleştirilmiştir. Yaşlılara ilişkin tutumları ortaya çıkartmayı amaçlayan bu çalışma, yaşlılar hakkındaki kavramsal yanılgıların ve kalıpyargıların varlığına işaret etmiş ve yaş ayrımcılığının kalıpyargılarla ilişkisini gözler önüne sermiştir (McGuire vd., 2008: 15).

İnsanların, çoğunlukla kendilerinden farklı kişileri otomatik olarak kategorize etme eğilimleri bulunmaktadır. Bu kategorizasyon süreci bir kez başladığında genellikle ırk, toplumsal cinsiyet ve yaş gibi nitelikler hakkında kalıpyargılar da üretilmeye başlanır (Nelson, 2005: 207). Belirli bir sosyal grubun üyelerinin özelliklerine ilişkin inançlarımızı ve beklentilerimizi içeren bilişsel yapılar olan kalıpyargılar

zaman içinde insanların değişen çevrelerini algılamalarıyla, algılanan bilgiyi yorumlamalarıyla ve bunu bellekte kodlamalarıyla gelişir (Cuddy ve Fiske, 2002: 4).

Yaşlanmayla ilgili hüküm süren pek çok kalıpyargı bulunmaktadır. Bu kalıpyargılar, insanların yaşlandıkça giderek daha fazla birbirlerine benzer hale geldikleri inancının yaygınlaşmasına, yaşlıların hoşgörüsüz, tutucu ya da sabit fikirli olarak görülmesine, ahlaki bakış açıları ve yetenekleri bakımından eski moda olarak kabul edilmelerine, fiziksel, bilişsel ve psikolojik açıdan gerilemiş olduklarının ve toplumdan izole biçimde yaşadıklarının düşünülmesine, yaşlıların kaçınılmaz biçimde bunalımlı, hasta, zayıf, cinsiyetsiz, muhtaç, hafıza sorunu yaşayan ve üretken olmayan kişiler olarak etkilenmelerine neden olmaktadır (Butler, 1989: 139; Momtaz vd., 2014: 813-814; Whitbourne ve Sneed, 2002: 247-248). Yaşlılara yönelik ayrımcılığa zemin hazırlayan bu kalıpyargılar, doğası itibarıyla bu ayrımcılık biçiminin görünmez kılınmasına sebep olmaktadır (Palmore, 2015: 873). Zira bu kalıpyargıların hakim olduğu bir çevrede sosyalleşen kişilerin, yaş ayrımcılığı ortaya çıktığı zaman dahi bunu fark edebilmeleri mümkün olamamaktadır (McGuire vd., 2008: 11). Bir başka ifadeyle yaşlıların nitelik ve davranışlarına ilişkin üretilen kalıpyargılar, yaş ayrımcılığının farkındalık, kontrol ya da zarar verme niyeti olmaksızın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bireysel farklılıklar olsa da bir öznitelik olarak yaşa duyarlılık gösteren zihinsel süreçler ve davranışlar, insanların günlük düşünceleri, duyguları, yargıları ve kararlarında otomatik olarak üretilmektedir (Levy ve Banaji, 2002: 50-51). Paradoksal biçimde yaşlı insanlara yönelik genellikle olumlu tutumlara sahip olan insanların dahi yaşlı bireyler ile kurdukları iletişimlerinde yaşlılığa ilişkin bu olumsuz kalıpyargıların etkisi görülmektedir (Nelson, 2005: 209). Ayrıca yaşlı bireylerin bizzat kendilerinin de çoğu zaman fark etmeksizin yaşlılığa ilişkin kalıpyargıları içselleştirmeleri, özgüven yitimi yaşamalarına, işlevselliklerinin ve sağlıklarının olumsuz etkilemesine neden olmaktadır (Nelson, 2005: 212; Palmore, 2015: 873).

Yılmaz ve Özkan (2010: 36) tarafından da vurgulandığı gibi konuyla ilgili yapılan çalışmalar, yaşlı ayrımcılığının en fazla çalışma yaşamı, aile yaşamı, sosyal yaşam, cinsel yaşam, sağlık bakım sistemleri gibi alanlarda ortaya çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla yaşlanmaya ilişkin korkuyu ve inkârı beraberinde getiren bu kalıpyargılarla üretilen ve pekiştirilen yaş ayrımcılığının (Bytheway ve Johnson, 1990'dan aktaran Bytheway, 1995: 14) bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeyde görülen önemli bir sorun olduğu kabul edilmelidir. Bireysel düzeyde yaş ayrımcılığı, bireylerin düşünce, tutum, inanç ve uygulamalarıyla, ileri yaştaki kişilere karşı önyargılı olmaları biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kurumsal ve toplumsal düzeyde ortaya çıkan yaş ayrımcılığı ise ilerleyen yaşı nedeniyle bir kişiye ya da gruba karşı ayrımcılığa yol açan misyonlar, normlar, kurallar ve uygulamalar yoluyla üretilmektedir (International Longevity Center [ILC], 2006: 21).

Yaş ayrımcılığı tüm düzeylerde, yaşlıların insan haklarının ve yurttaşlık haklarının korunmasının önünde büyük bir engel oluşturmaktadır (Phelan, 2008: 320). Zira insanların kronolojik yaş üzerinden sınıflandırılmasını meşrulaştıran, yaşlı bireylerin eşit kaynak ve fırsatlara sahip olduklarının sistematik olarak reddedilmesine yol açan yaş ayrımcılığının, iyi niyetli bir himaye etme eğiliminden açık bir olumsuzlamaya kadar uzanabilen görünümleri bulunmaktadır (Bytheway ve Johnson, 1990'dan aktaran Bytheway, 1995: 14). Dolayısıyla yaş ayrımcılığı, yaşlıların dezavantajlı kılınmasına, değersizleştirilmesine, marjinalleştirilmesine, ihmal ve istismara maruz kalmalarına, bağımlı ve rahatsız edici bir "yük" olarak algılanmasına sebep olan bir kültürün yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Centre for Policy on Ageing [CPA], 2009: 15; Gutman ve Spencer, 2010: vii).

Yaş ayrımcılığının yukarıda değinilen boyutları ve sonuçları göz önünde bulundurulduğunda bu ayrımcılık biçimine temel oluşturan kalıpyargıların ortadan kaldırılması için dikkatli bir çalışma yürütülmesi gerektiği daha açık hale gelmektedir. Söz konusu çalışma, insan yaşamının doğal bir evresi olarak görülmesi gereken yaşlılık sürecinde yaşlı bireylerin bağımlılıklarının artmasına ve yoksunluğun farklı boyutlarıyla karşı

karşıya kalmalarına yol açmayacak, sosyal hayata katılımlarının ve toplumla ilişkilerinin korunmasını olağanlaştıracak bir bakış açısının geliştirilebilmesi için son derece önemlidir.

1.1. Yaş Ayrımcılığıyla Mücadelede Sosyal Hizmet Eğitiminin Yeri

Gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde yaşlı nüfus oranlarındaki artış, bu nüfus grubunun temel ihtiyaçlarının yanı sıra diğer özgül ihtiyaçlarına yanıt olacak sosyal hizmetlerin hayata geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Söz konusu hizmetlerin planlanmasında ve uygulanmasında, temel alanlarından biri yaşlı refahı olan sosyal hizmet disiplini ve mesleği oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle etkili ve yaratıcı hizmetlerin sunulmasından sorumlu olan sosyal hizmet uzmanlarının yaş ayrımcılığına karşı duruşları, sunulan hizmetlerin kalitesini etkilemesi bakımından oldukça önemlidir (Dasbas ve Kesen, 2015: 703).

Yaşlı refahı alanında çalışan tüm meslek elemanlarının olduğu gibi sosyal hizmet uzmanlarının da muhakkak ki yaşlılara yönelik kalıpyargıları ve önyargıları en az taşıyan insanlar olması beklenir (Nelson, 2005: 211). Ancak bir önceki bölümde tartışıldığı üzere, yaş ayrımcılığını beraberinde getiren kalıpyargılar, çoğu zaman farkında olmaksızın içselleştirilmektedir. Söz konusu kalıpyargılar, yaşlılar ile kurulan ilişki biçimlerini etkilediği gibi yaşlıyla beraber zaman geçirmekten kaçınmak, iletişime geçmek istememek, yaşlıyı tanımak ve anlamak için emek harcamamak gibi yaşlı ayrımcılığının en belirgin görünümleri olan tutumlara da yol açmaktadır (Ucun vd., 2015: 1143-1144). Yaşlılığa ilişkin kalıpyargılar, bu alanda çalışan sosyal hizmet uzmanlarının, yaşlı bireyler açısından sosyal adaletin sağlanması ve onların temel hak ve özgürlüklerinin korunması amacını güden mesleki uygulamaları gerçekleştirebilmelerinin önünde büyük bir engel oluşturacaktır.

Yaşlı ayrımcılığının tüm boyutlarının ortadan kaldırılabilmesi için yoğun, sistematik ve sürekli bir çabaya gereksinim bulunmaktadır. Bu nedenle ayrımcılıkla mücadele edecek temel strateji ve yaklaşımların geliştirilebilmesi için ayrımcılık içeren tutum ve davranışların saptanması ve ayrımcılığa neden olabilecek

kalıpyargıların belirlenmesi önemlidir (Erik vd., 2016: 2). Toplumun her kesimiyle yürütülmesi gereken bu tür çalışmaların, hiçbir ayırım gözetmeksizin mesleğini icra etmesi gereken sosyal hizmet uzmanları ile gerçekleştirilmesi ise hem insani hem de mesleki bir sorumluluktur.

Sosyal hizmet uzmanlarının yaşlılara yönelik taşıyabilecekleri önyargılar üzerine yürütülecek böyle bir çalışmanın ilk adımını ise lisans programlarında yer alan ders içeriklerinin bu amaca uygun biçimde düzenlemesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla ayrımcı uygulamalara sebep olabilecek varsayımları ortadan kaldırmaya, yaşlılara yönelik olumsuz kalıpyargıları değiştirmeye ve onların ihtiyaçlarını daha iyi anlamaya yardımcı olacak eğitim içeriklerinin uygulanması oldukça önemlidir (CPA, 2009: 15).

Literatürde yer alan pek çok çalışmanın dikkat çektiği üzere, sosyal hizmet programlarında yaşlılık temasında yürütülen derslerin yanı sıra yaşlı refahına değinen tüm derslerin içeriklerinin bu bakış açısıyla gözden geçirilmesi gerekmektedir. Örneğin Gellis ve arkadaşları (2003: 14) tarafından, sosyal hizmet bölümü birinci sınıf öğrencilerinin yaşlılara ilişkin bilgi ve tutumlarının ölçülmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın sonunda, sosyal hizmet uzmanlarının yaşlılara ilişkin olumlu tutumlar geliştirebilmeleri için lisans eğitimi sırasında bu amaçla geliştirilen yeni müfredatlara gereksinim bulunduğu altı çizilmiştir. Benzer biçimde Özbek Yazıcı ve arkadaşları (2015: 77) sosyal hizmet öğrencileriyle yaptıkları araştırma sonucuna dayanarak, yaşlılara yöneltilen ayrımcılığın önlenmesi ve öğrencilerin olumlu tutumlarının geliştirilebilmesi için ders içerikleri hazırlanırken, yaş ayrımcılığına ilişkin konuların daha fazla vurgulanması önerisinde bulunmuşlardır. Sosyal hizmet öğrencileriyle biri Dasbas ve Kesen (2015: 709) tarafından, diğeri Serpen ve Purutcuoğlu (2017: 181) tarafından gerçekleştirilen iki farklı çalışmada da sosyal hizmet eğitiminin, öğrencilerin yaşlılara karşı olumlu tutumlar geliştirmeye, olumsuz tutumlarının azaltılmasına ve bunlara ilişkin farkındalıklarının artırılmasına katkıda bulunacak biçimde düzenlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Çamur Duyan ve arkadaşları (2016: 764) sosyal hizmet öğrencileriyle gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda yaşlılarla kurulan temasın hem kişisel hem de profesyonel düzeyde

yaşlılarla ilgili tutumların şekillenmesinde etkili olduğunu belirterek, sosyal hizmet öğrencilerinin yaşlılarla doğrudan iletişim kurmayı sağlayacak yeni müfredatlar tasarlanması gerektiğini vurgulamışlardır. Benzer biçimde Ucu ve arkadaşları (2015: 1149) da öğrenciler için yaşlı bireylerin fiziksel, duygusal ve psikolojik yönlerini öğrenmelerini sağlayacak eğitim içeriklerinin planlanması, uygulanması ve bu eğitimlerin yaygınlaştırılması, üniversitelerde gerçekleştirilecek sosyal sorumluluk projelerinin içinde yaşlılara yönelik faaliyetlerin yer alması ve huzurevine gezilerin düzenlenmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Bu çalışmada öncelikle öğrencilerin Sosyal Hizmet Ortamlarında İnceleme dersi kapsamında belirlenen alanlardan birisi olan yaşlı refahı alanı kapsamında sorumlu öğretim elemanı ve ders asistanları eşliğinde huzurevlerine ziyaretler gerçekleştirerek yaşlılarla karşılaşmaları ve iletişim kurmaları, huzurevlerinde gözlem yapmaları, alanda çalışan sosyal hizmet uzmanının yaşlılık alanına ilişkin bilgi ve deneyimlerini öğrenmeleri hedeflenmiştir. Kuruluş ziyareti öncesinde öğrencilere bilgi ve deneyim aktaracak sosyal hizmet uzmanlarıyla görüşülmüş, dersin ve ziyaretlerin amacı ile beklenen öğrenme çıktıları paylaşılmıştır. Buna göre uzmanlardan çalıştıkları huzurevinin tarihine, mevzuatına, amacına, personeline ilişkin genel bilgileri paylaşmaları talep edilmiştir. Bunun yanı sıra sosyal hizmet uzmanları, huzurevinde sunulan hizmetlere ve yaşlı profiline ilişkin daha detaylı bilgileri paylaşırken, yaşlılara ilişkin mevcut kalıpyargılara, bu yargıların ortadan kaldırılması ve sosyal içermenin başarılması için atılması gereken adımlara ilişkin bilgi ve deneyim aktarımında bulunmuşlardır. Böylece lisans eğitimlerinin ilk döneminde sosyal hizmet öğrencilerinin, yaşlılığa ve yaşlılık alanına ilişkin bilgi edinirken, yaş ayrımcılığına yol açacak kalıpyargılara ilişkin de farkındalık kazanmaları amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Sosyal Hizmet Ortamlarında İnceleme dersi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünde öğrenim gören öğrencilerin ilk akademik dönemlerinde almaları gereken zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Öğrencilerin sosyal hizmet kuruluşları hakkında temel bilgi sahibi olmaları amacıyla yürütülen dersin

amacı ve içeriği 2016-2017 akademik yılında gözden geçirilerek yenilenmiştir. Böylece dersi alan öğrencilerin farklı sosyal hizmet alanlarına ilişkin bilgi sahibi olmalarının yanında, hizmetlerden yararlanan kişi ve gruplara yönelik kendi kalıpyargılarının neler olabileceğini keşfetmeleri de amaçlanmıştır. Derste irdelenen alanlardan birisi olan yaşlı refahı kapsamında, öğrencilerin belirlenen okumalarla konuya ilişkin temel bilgiler edinmeleri hedeflenmiştir. Ancak dersin en önemli öğrenme tekniklerinden biri olarak kabul edilen kuruluş ziyaretleri çerçevesinde tüm öğrencilerle dört ayrı huzurevine ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen ziyaretlerin ardından tam sayımlı bir katılımı tüm öğrencilerin, yaşlılara yönelik kalıpyargıların neler olduğuna ilişkin keşiflerinin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öğrencilerin, öğrenme etkinlikleri üzerine düşüncelerine, öğrendiklerini açık ve amaçlı bir biçimde tanımlamalarına, öğretim uygulamalarıyla ilişkilendirdikleri kazanımlarını kişisel bir yolla araştırmalarına ve ifade etmelerine olanak sağlaması (Tang, 2002: 7) bakımından bu araştırmada bir nitel araştırma tekniği olarak yansıtıcı günlükler uygulanmıştır. Böylece öğrenciler tarafından bireysel olarak yazılan yansıtıcı günlüklerle, bilgi kavramları, öğrenme kavramları ve öğrenmeyi izleme ve düzenleme stratejileri hakkında değerli bilgilere ulaşılması ve öğrencilerin kendi kendini düzenleyen öğrenenler olmalarına yardımcı olması (Wallin ve Adawi, 2017: 11) hedeflenmiştir.

Okunmasına ve analizine, dersin tamamlanmasının ardından başlanan yansıtıcı günlüklerde öğrencilerin iki soruya yanıt vermeleri beklenmiştir. Bunlardan ilki, “bu derste ne öğrendiniz?” sorusu, ikincisi ise “yaşlılara yönelik ne tür kalıpyargılarınız olduğunu fark ettiniz?” sorusu olarak belirlenmiştir. Günlüklerde yanıtlanan sorular üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Nitel içerik analizi, belirli bir metinde açık ya da gizli olabilecek anlamları, temaları ve kalıpları incelemek için yalnızca kelimeleri saymanın ya da metinlerden nesnel içeriğin çıkarılmasının ötesine geçmesi, araştırmacıların sosyal gerçekliği sübjektif fakat bilimsel bir şekilde anlamalarını sağlaması bakımından önemli bir tekniktir (Zhang ve Wildemuth, 2009: 1). Zira içerik analizi, belirli metinlerin veya kavramların ortaya çıkmasının istatistiksel anlamından ziyade, fenomenin anlam aralığını gösteren eşsiz temalara dikkat çekmekte ve

böylece metin yazarlarının bakış açılarının, araştırmacı tarafından, araştırmanın sonuçlarının ise okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Hashemnezhad, 2015: 60). Bu çalışmada yansıtıcı günlükler üzerinden gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda araştırmanın iki temel teması ortaya çıkartılmıştır.

3. BULGULAR

2016-2017 öğretim yılı itibarıyla Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü birinci sınıfında öğrenip görüp, Sosyal Hizmet Ortamlarında İnceleme dersini alan ve başarıyla tamamlayan öğrenciler, bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Evreni oluşturan 194 öğrencinin, 5'i derse devam etmemiş, 189 öğrenci ise dersi almış ve başarılı olmuştur. Böylece 149 (%78.8) kadın, 40 (%21.2) erkek toplam 189 öğrenciden yaşlılara yönelik kalıpyargılara dair keşiflerini değerlendirmeyi amaçlayan yansıtıcı günlükler toplanmıştır.

Yansıtıcı günlüklerin analizinde ilgili ders kapsamında yapılan çalışmalar sonunda öğrencilerin, yaşlılığa ilişkin kendi değerlendirmelerinin ne türden kalıpyargılar barındırdığını keşfettikleri görülmüştür. Analiz sonucunda öğrencilerin keşiflerini yansıtan iki temaya ulaşılmıştır. İlki, “yaşlı nüfusa yönelik genellemeler”, ikincisi “huzurevlerine ilişkin ezbere değerlendirmeler” olan bu temalar, öğrencilerin yaşlılık alanına ilişkin kendi kalıpyargılarıyla yüzleştikleri ve bu yargıların kırılması gerektiğine dair bilinç geliştirdikleri paydasında ortaklaşmaktadır. Zira yaşlılığa ilişkin değerlendirmelerde bulunan öğrencilerin, öncelikle hakim kabullerden ve yaşamlarında karşılaştıkları tekil örneklerden yola çıkarak yaptıkları genellemeleri ve ezbere değerlendirmeleri keşfettikleri görülmüştür. Bu keşifle bağlantılı olarak yansıtıcı günlüklerinde yer verdikleri değerlendirmelerinde ise öğrencilerin, yaşlılık alanına ilişkin genellemelerinin ve ezbere değerlendirmelerinin altında yatan kalıpyargıların dönüşmesi gerektiğine ilişkin vurgularının öne çıktığı görülmüştür.

3.1. Yaşlı Nüfusa Yönelik Genellemeler

Öğrencilerin yaşlı nüfusa ilişkin genellemelerinin kaynağında, ilerleyen yaşla birlikte insanların kaçınılmaz olarak fiziksel güçlerini ve akli yetilerini yitirdiklerine ilişkin kalıpyargıların yer aldığı görülmektedir. Bu türden kalıpyargılar ise yaşlı bireylerin zorunlu olarak başkalarının yardımına ve desteğine bağımlı olan insanlar olduğu kabulünün sorgulanmaksızın benimsenmesini beraberinde getirmektedir. 20 yaşındaki bir kadın öğrencinin aşağıdaki ifadesi bu yorumu destekler niteliktedir:

“Yaşlılara ilişkin en büyük kalıpyargım, insanların altmış, yetmiş yaşlarından sonra artık kendi başına yürüyemez, kişisel ihtiyaçlarını gideremez hafızası çok zayıflamıştır, bu yüzden pek çok şeyi hatırlamaz gibiydi. Fakat ziyaret ettiğimiz huzurevinde seksen yaşının üstünde pek çok kişiyle tanıştım. Onların kişisel ihtiyaçlarını giderebildiklerini görmek ve anlattıklarıyla, hafızalarıyla ve zekalarıyla beni şaşırtmış olmaları, her yaşlının benim düşündüğüm gibi olmadığını öğretti.”

(Serçe)

Yansıtıcı günlüklerde yaptıkları değerlendirmelerde öğrencilerin yaşlılığı, yaşamın kendine yetemeyen, üretken olmayan bir dönemi olarak görme eğilimi sergilediklerini keşfetmiş olmaları dikkat çekicidir. Örneğin 21 yaşındaki erkek öğrenci Tukan'ın ifadesinde söz konusu kalıpyargılara ilişkin keşfi açıkça görülmektedir:

“Yaşlılar için ömrünün sonunu yaşayan, az senesi kalmış, hiçbir iş yapmasa da olur dediğim olmuştu. Onların döneminde yetişkinliğin ne kadar uzun olduğundan haberdar değildim.” (Tukan)

21 yaşındaki kadın öğrenci Martı ile 20 yaşındaki erkek öğrenci Pelikan'ın ifadelerinde görülebileceği gibi öğrenciler, yaşlılık döneminde insanların genellikle yaşamın sonlanmasını bekledikleri için belirli bir yaşam rutininin dışına çıkmaya gönüllü olmadıklarını ya da çıkamadıklarını düşünmektedirler:

“Ben yaşlıları, çok konuşan bireyler olarak görüp onların tek yaptıkları şeyin gidip bankadan emekli maaşlarına alıp parkta oturmak olduğunu düşünürdüm.” (Martı)

“Yaşlıların sadece yiyip içip yattıklarını, başka bir şey yapmadıklarını, hayatlarının tekdüze olduğunu ve içine kapalı olduklarını düşünüyordum.” (Pelikan)

Öğrencilerin, yaşlı insanların yaşam deneyimlerini abartarak gençlere mutlak doğru biçimde dayattıklarını ve yönelttikleri eleştirilerde çoğunlukla acımasız oldukları yargısını yaygın biçimde taşımış oldukları görülmektedir. Örneğin 20 yaşındaki kadın öğrenci Kırlangıç ile 21 yaşındaki erkek öğrenci Güvercin’in ifadeleri bu bulguyu destekler niteliktedir:

“Onların huysuz olduklarını, kendi bildiklerinden başka doğruyu kabul etmediklerini düşünüyordum. Üzülerek söyleyebilirim ki, onların yaşanmışlıklarının geride kaldığını, tecrübelerin çok önemli olmadığını düşünüyordum.” (Kırlangıç)

“Yaşlılara karşı önyargım, gençleri düşünsel anlamda hiç anlamadıkları, anlamak da istemedikleri ve kendilerince kalıplaşmış düşünceleri günümüze yorumlayarak, genç nesli devamlı yanlış şeyler yapıyor olarak gördükleriydi.” (Güvercin)

Yansıtıcı günlüklerinde öğrenciler, kendi kalıpyargılarının bir ifadesi olarak yaşlı bireyler için genellikle “huysuz” kavramını kullanmış olduklarının altını çizmişlerdir. Öğrenciler, yaşlıların huysuz olduğuna ilişkin düşüncelerinin, ilerleyen yaşla birlikte insanların yaşamdan daha az keyif almaya başladıklarına ve bu durumu, çevrelerine karşı daha az anlayışlı davranışlar olarak yansıtıyor olduklarına dair yargıyı sorgulamaksızın kabul etmiş olmalarından kaynaklandığını vurgulamışlardır. Kadın öğrencilerden 21 yaşındaki Kumru ile 22 yaşındaki Üveyik, yansıtıcı günlüklerinde bu türden kalıpyargılarını şöyle ifade etmişlerdir:

“Genelde yaşlıların aksi, huysuz, suratsız olduğunu, hiçbir şeyden memnun olmadıklarını, onları güldürmedin çok zor olduğunu düşünmek gibi önyargılarım vardı. Ama onlarla iletişime geçince ve anlamaya çalışınca, bu düşüncelerimin aslında çok da temelinin olmadığını gördüm.” (Kumru)

“Genelde huysuz, hiçbir şeyi beğenmeyen hiçbir şeyden hoşnut olmayan ve gençleri eleştiren bireyler olarak düşünüyordum yaşlıları. Ama bizzat huzurevine gidip gördüğümde durumun hiç de öyle olmadığını, aslında onların da pek çok gençten daha fazla yüksek ve güzel enerjiye sahip olduğunu fark ettim.” (Üveyik)

Son olarak öğrencilerin, yaşlı bireylerin “huysuz”, “anlayışsız”, “memnuniyetsiz” olduğuna ilişkin kalıpyargılarının, onları anlamaya çalışmanın zaman kaybı olduğunu düşünmelerine neden olduğunu ve iletişim kurmada gönülsüzlük yarattığını fark etmiş olmaları da dikkat çekicidir. 21 yaşındaki erkek öğrenci Turna’nın ifadesi bu bulguyu destekler niteliktedir:

“Açıkçası önceden yaşlılarla konuşmayı, vakit geçirmeyi çok sevmezdim. Yaşlıların kuşak farkından dolayı asla gençlerle aynı düşünceyi paylaşacaklarını düşünmezdim ancak yaptığımız ziyaret ile bu önyargım kırılmaya başladı.” (Turna)

3.2. Huzurevlerine İlişkin Ezbere Değerlendirmeler

Araştırmada ortaya çıkan çarpıcı sonuçlardan biri öğrencilerin, insan yaşamının güçsüz dönemlerinden biri olduğunu kabul ettikleri yaşlılıkta, kendi bakımlarını karşılayamayan, daha da kırılgan yaşlı bireylerin huzurevlerinde yaşadıklarına dair kalıpyargılarıyla yüzleşmiş olmalarıdır. Zira öğrenciler yazdıkları yansıtıcı günlüklerde, huzurevi ziyaretleri sırasında karşılaştıkları manzaranın bir hayli vahim olacağı yanılığını taşıdıklarına ancak gerçekleştirilen ziyaretlerde karşılaştıkları yaşlı profilinin ve kuruluşların, varsayımlarıyla örtüşmediğine sık sık değinmişlerdir. Örneğin 20 yaşındaki erkek öğrenci Balıkçıl, bu konudaki düşüncelerini yansıtıcı günlüğüne şöyle aktarmıştır:

“Huzurevindeki yaşlılara ilişkin hepsinin bize muhtaç olduğu, biri olmadan işlerini göremeyeceklerini düşünüyordum. Huzurevi ziyaretinde aslında tüm yaşların bu durumda olmadığını da gördüm.” (Balıkçıl)

Öğrencilerin, yaşlı insanların yaşamlarına atfedilen yoksunlukların, huzurevlerinde yaşayan yaşlılar tarafından daha fazla deneyimlendiğine ilişkin yargıyı yaygın biçimde paylaştıkları görülmüştür. Örneğin kadın öğrencilerden Leylek, *“huzurevine gitmeden önce oradaki yaşlıların çoğunun hasta veya yoksul olduğunu düşünürdüm fakat hiç de düşündüğüm gibi değilmiş.”* diyerek, huzurevi ziyareti öncesindeki tahayyülleri ile ziyaret sırasında karşılaştıklarının birbirinden ayrıştığını belirtmiştir. Benzer biçimde kadın öğrencilerden Albatros, kuruluş ziyareti öncesine ait olan, huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin bakıma ihtiyaç duyacak denli güçten yoksun, sosyal dışlanmaya maruz kalmış ve “istenmeyen” bireyler olduğuna ilişkin kabullerini, *“genelde zayıf olduklarını, muhtaç konumda olduklarını düşünüyordum, toplum tarafından dışlandığı için istenmediklerini düşünüyordum.”* diyerek vurgulamıştır.

Huzurevlerinin, yaşlıların terk edildiği ya da “kimsesiz” yaşlıların zorunlu olarak kaldığı kuruluşlar olduğuna ilişkin yargı, söz konusu kuruluşlarda yaşayan yaşlıların kendi iradelerinin dışında ve çoğu zaman baskıyla ve zorla bu kuruluşlara yerleştirilen pasif bireyler olarak algılanmasına yol açmaktadır. Örneğin, her ikisi de 21 yaşında olan Doğan ve Kaşıkçı’nın yansıtıcı günlüklerindeki ifadeleri bu bulguyu destekler niteliktedir:

“Yaşlılarla ilgili özellikle şu önyargım vardı, hepsi evlatları ile sorun yaşıyor, kendi öz bakım ihtiyaçlarını karşılayamıyor, diğer aile üyeleri tarafından huzurevine gitmesi için baskı görüyor zannediyordum.” (Doğan)

“Huzurevlerindeki yaşlıların genelde çocuklarının olmadığını veya onlara bakmak istemediğini düşünürken, birçoğunun kendi istekleri doğrultusunda daha iyi bakım sağlanması amacıyla geldiğini gördüm.” (Kaşıkçı)

Aşağıdaki alıntılarda görülebileceği gibi huzurevlerinde yaşamını sürdüren yaşlıların “terk edilmiş” kişiler olduklarını varsaymak, öğrencilerin kaçınılmaz olarak huzurevlerinde “mutsuz” yaşlılarla karşılaşacakları düşüncesini de taşımalarına neden olmuştur:

“Ben hepsinin, ailesi tarafından terk edilmiş ve mutsuz olduklarını sanıyordum ama kendi isteğiyle gelen birçok yaşlı vardı ve güler yüzleriyle hepsi bizimle konuşmak için can atıyordu.” (Kartal)

“Özellikle huzurevinde kalan yaşlılar için onların çocukları tarafından istenmeyip, zorbalığa maruz kaldıklarını düşünürdüm. Huzurevi yaşamının onlar için işkence olduğunu düşünürdüm, fakat durum böyle değilmiş, kendi isteğiyle gelip orada mutlu yaşayan insanlarla tanışma fırsatım oldu.”
(Şahin)

19 yaşındaki kadın öğrenci Kuzgun’un anlatımında da görülebileceği gibi öğrencilerin yaptıkları değerlendirmelerde, huzurevlerinde yaşayan yaşlıların, yaşamları süresince yaptıkları hataların, özellikle kendi ebeveynlerinin bakım sorumluluğunu almayacak evlatların yetiştirilmesiyle ilgisinin kurulduğu görülmüştür:

“Huzurevinde kalan yaşlıların çalışıp para kazanmak yerine düzgün evlat yetiştireselendi huzurevinde kalmazlardı diye düşünürdüm. Geçmişin bedelini kendi evlerinde değil bir kurumda ölümü bekleyerek ödüyor olabileceklerini düşünürdüm.” (Kuzgun)

Toplumda huzurevlerinde kalan yaşlıların, sorumsuz çocuklarının kurbanı olduklarına ilişkin bir algı bulunmaktadır. Öğrenciler benzer bir algının, huzurevlerine yapılan ziyaretler öncesinde kendileri tarafından da taşındığını belirtmişlerdir. Söz konusu değerlendirme, 21 yaşındaki erkek öğrenci Yağmur Kuşu’nun anlatımında da görülmektedir:

“Benim yaşadığım yörede anne babaya çocuklar bakar ve genelde bu değişmez. Eğer anne-baba huzurevi bir gibi bir yere bırakılırsa toplumca kınanır. Bu bende de böyleydi ta ki huzurevini görünceye kadar.” (Yağmur Kuşu)

Huzurevi ziyaretleri sırasında yaşlı bireylerin çoğu zaman daha iyi yaşam koşulları için huzurevinde yaşadıkları bilgisini bizzat yaşlı bireylerden almış olmaları, öğrencilerin kendi değerlendirmelerinin ne

derece ezbere olabileceğini görmelerini sağlamıştır. Bu konudaki farkındalıklarını, kadın öğrenciler Guguk ve Bülbül ile erkek öğrenci Ağaçkakan şöyle ifade etmiştir:

“Yaşlıların belirli bir yaştan sonra korunmaya muhtaç olduklarını, bu korumanın çevresindekiler tarafından üstlenilmediğini ve bu sebepten dolayı huzurevleri gibi çeşitli kurumlara başvurduklarını düşünmekteydim. Ancak böyle olmadığını, kendi refahları için istekli bir şekilde bu kurumlara başvurduklarını öğrendim.” (Guguk)

“Açıkçası ben de yaşlıların ailesi tarafından sevilmediği veya bakılmak istenmediği için huzurevlerinde kaldıklarını düşünüyordum ama huzurevinde konuştuğum yaşlı teyze ve gözlemlerin bunun doğru olmadığını gösterdi bana.” (Bülbül)

“Yaşlıların huzurevlerinde ailelerinden bunaldıkları veya onlara iyi bakılmadığı için bulduklarını düşünüyordum ancak oraya sadece iyi bakılmamış veya ailesi yanında olmamış kişilerin gelmediğini, kafa dinlemek veya rahatlamak için de gelenlerin olduğunu gördüm.” (Ağaçkakan)

22 yaşındaki kadın öğrencinin aşağıdaki ifadesinde de görülebileceği gibi öğrencilerin, huzurevlerinde yaşayan yaşlıların buraya kendi tercihleriyle başvuruda bulunmuş ve kalmaya başlamış olduklarını öğrenmeleri, öğrencilerin huzurevinde yaşamaya dair düşüncelerinin, ezbere biçimde yaptıkları değerlendirmelerden kaynaklandığını göstermiştir:

“Yaşlılara, huzurevlerinde kalanlara ilişkin daha önceden onların aileleri tarafından terkedilmiş, çocukları artık yaşlı anne babalarına bakamadıkları için onları huzurevine bırakıp gitmiş sanıyordum. Fakat çoğu yaşlı, kendi tercihleriyle buraya gelmiş.” (Muhabbet Kuşu)

Araştırma sonucundan öğrencilerin yalnızca huzurevlerinde yaşayan yaşlılara ilişkin değil, huzurevinde oluşturulan yaşam koşullarına ilişkin de basmakalıp düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Erkek öğrencilerden Cennet Kuşu'nun, “*bu kadar geniş etkinlikler yapıldığını bilmiyordum, sosyal etkinliklerin*

yapıldığını görmek, buraya ilişkin önyargılarımı yıktı.” biçiminde yansıttığı bu düşüncesi, öğrencilerin geneli tarafından da paylaşılmıştır. Aşağıdaki ifadelere benzer biçimde öğrenciler, huzurevi ziyaretlerinin, bu kuruluşlarda kalan yaşlıların yalnızca temel düzeyde ihtiyaçlarının karşılandığına ilişkin düşüncelerini sorgulamaya teşvik ettiğini ifade etmişlerdir:

“Huzurevinde kalanların günlerini boş ve sıkıcı geçirdiğini düşünüyordum fakat öyle değilmiş hepsi kendilerine yapacak birçok iş bulmuş ve benim konuştuğum ve tavlada oynadığım teyze çok tatlıydı sanki bir arkadaşım gibi konuşuyordu.” (Papağan)

“Yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerinin ve huzurevlerinin yaşlılarla ilgilenmeyen, sadece temel ihtiyaçlarını gideren yerler olduğunu düşünüyordum ama bunların dışında sağlık hizmetleri, düzenli kontroller, aileyle iletişim içinde olma ve en önemlisi huzurevlerinde sunulan diğer geriatrik hizmetler sunulduğunu öğrendim.” (İspinoz)

Sonuç olarak ders kapsamında yapılan çalışmalarla, öğrencilerin hem huzurevlerinde kalan yaşlılara ilişkin hem de huzurevlerine ilişkin kalıpyargılarının kırılmaya başladığı söylenebilir. Aşağıdaki ifadeler bu yorumu destekler niteliktedir:

“Huzurevi ziyaretinden sonra gördüm ki, iyi hizmet sunulduktan sonra, onlar da bizler gibi yaşama devam edebiliyorlar yani onlara ilişkin olarak muhtaç insanlar oldukları düşüncem huzurevlerinde yaşayan yaşlılarla tanışınca değişti.” (Keklik)

“Ben huzurevinde kalan yaşlıların istedikleri gibi dışarı çıkabildiklerini bilmiyordum. Oysa ki orada kalan ve akli başında olan her yaşlı, sosyal hizmet uzmanına haber vererek istediği gibi dolaşmaya çıkabiliyormuş, bu yaşlılar grup grup sosyal hizmet uzmanı eşliğinde tatile bile gidebiliyormuş.” (Boran)

SONUÇ

Yaşlılığa ve yaşlılara dair toplumsal değer sistemleri tarafından üretilen kalıpyargıların kullanımının yaygın olduğu bir çevrede sosyalleşmiş olma, yaş ayrımcılığının farkında olunmaksızın üretilmesine neden olabilmektedir. Ancak yaş ayrımcılığı, yalnızca bu ayrımcılık biçimini üreten ya da maruz kalan kişinin/kişilerin sorunu olarak bireysel bir düzeyde değerlendirilmez. Pek çok ayrımcılık biçiminin olduğu gibi yaş ayrımcılığı da toplumsal ve kurumsal boyutları olan bir ayrımcılık türüdür. Dolayısıyla çok boyutlu bir sorun olan yaş ayrımcılığının ortadan kaldırılabilmesi için öncelikle bu ayrımcılık biçimine zemin hazırlayan kalıpyargılarla mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında sözü edilen mücadele örneklerinden biri, sosyal hizmet disiplinde, mesleğin uygulayıcı adayları olan sosyal hizmet öğrencileriyle birlikte yürütülmeye çalışılmıştır. Literatürde bu konuda yapılan pek çok çalışmanın da gösterdiği üzere, mesleki değerleri doğrultusunda ayrımcılık yapmaması beklenen sosyal hizmet uzmanlarının fark etmeksizin içselleştirdikleri kalıpyargılar, mesleki uygulamalarına zarar vermenin ötesinde, çalıştıkları ve hizmet alan gruplardan biri olan yaşlıların zarar görmesine ve yaş ayrımcılığının yeniden üretilmesine neden olabilmektedir.

Sosyal Hizmet Ortamlarında İnceleme dersi kapsamında huzurevlerine gerçekleştirilen ziyaretler, öğrencilerin kuruluştaki gözlemler yapabilmelerini, sunulan hizmetlere ilişkin alanda çalışan meslek elemanlarından bilgi edinebilmelerini ve hizmet alan kişilerle karşılaşabilmelerini sağlamıştır. Böylece hem kuruluş ziyaretleri hem de gerçekleştirilen ziyaretler üzerinde özdüşünsel yürüttükleri yansıtıcı günlükleri hazırlama süreci, öğrencilerin fark etmeksizin benimsedikleri kalıpyargılarını keşfetmelerine yardımcı olmuştur.

Yapılan araştırmayla öğrencilerin ders kapsamında yaşlılık alanına ilişkin yapılan çalışmalar öncesinde yaşlı nüfusa ilişkin kalıpyargılara sahip oldukları görülmüştür. Öğrencilerin yaşlı nüfusa ilişkin kalıpyargıları; yaşlıların kaçınılmaz biçimde fiziksel güçlerini ve akli yetilerini yitirdikleri, üretken

olmadıkları, kendilerine yetemedikleri, başkalarının yardımına ve desteğine bağımlı hale geldikleri, belirli bir yaşam rutininin dışına çıkmadıkları, yaşamdan daha az keyif alan, başkalarına karşı anlayışsız ve fazlaca eleştirel olan, kendi yaşam deneyimlerini mutlak doğru biçiminde dayatan huysuz kişilere dönüştükleri biçiminde özetlenebilir. Literatürde yer alan ve öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarını sorun edinen araştırmalar, öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarına dair farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin sosyal hizmet öğrencileriyle gerçekleştirilen bir araştırmada sosyal hizmet öğrencilerinin genelde yaşlılara yönelik olumlu bir tutum içinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Çamur Duyan vd., 2016: 764). Hemşirelik öğrencileriyle gerçekleştirilen bir başka araştırmada ise öğrencilerinin yaşlılara yönelik tutumlarının genel olarak olumlu olmakla birlikte, olumlu tutumun düşük düzeyde olduğu ortaya konulmuştur (Ayaz Alkaya ve Birimoğlu Okuyan, 2017: 43). Sosyal hizmet bölümü son sınıf öğrencileriyle gerçekleştirdikleri araştırmada Heycox ve Hughes (2006: 15), öğrencilerin yaşlılara dair tutumlarının genellikle nötr olmakla birlikte, yaşı daha ilerlemiş olan yaşlılara ve erkek yaşlılara göre, yaşı daha genç olan yaşlılara ve yaşlı kadınlara daha az olumlu tutumlar sergilendiğini bulmuşlardır. Yine sosyal hizmet öğrencileriyle gerçekleştirilen başka bir araştırmada genel olarak öğrenci tutumlarının nötr olma eğilimi ortaya çıkmış olmasına rağmen yaşlıların üzgün, hasta, esnek olmayan, muhafazakâr, çekici olmayan, hoşgörüsüz, karamsar, şikayetçi, düzensiz, sıkıcı, verimsiz ve bağımlı olduklarına yönelik olumsuz tutumlar taşıdıkları da görülmüştür (Mehta vd., 2000: 50-51). Benzer biçimde Gellis ve arkadaşları (2003: 1) yaptıkları araştırmada, sosyal hizmet öğrencilerinin yaşlılara ilişkin olumsuz tutumlarının, onların verimliliklerine, değişime ayak uydurabilmelerine, bağımsız yaşamalarına ve iyimserliklerine dair olduğunu ortaya çıkartmışlardır. Yaşlılara yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla sosyal hizmet öğrencileriyle gerçekleştirdikleri araştırmada Serpen ve Purutcuoğlu (2017: 175)'nin ulaştıkları sonuçlar arasında, öğrencilerin yaşlı insanların başkalarına kıyasla daha fazla şefkat ve güvene ihtiyaç duyduklarına ilişkin veriler de bulunmaktadır. Sosyal hizmet ve hemşirelik bölümü öğrencilerinin yaşlı bireylere ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla, Yaşlılara Yönelik Tutum Ölçeği kullanılarak gerçekleştirilen bir başka

araştırmada da öğrencilerin bir kısmının yaşlılar hakkındaki görüşlerinin olumsuz önyargılar içerdiği saptanmıştır. Buna göre yaşlılara ilişkin görüşlerin genel olarak ortalama bir düzeyde seyrettiği ancak ortalamadan negatife doğru olan sapmaların; “yaşlılar farklıdır”, “yaşlılar değişemez”, “yaşlılar yeni şeylere ayak uyduramaz” ve kısmen de “yaşlılar başkalarının işlerine karışır” sorularında olduğu görülmüştür (Danış ve Kara, 2017: 229).

Araştırma sonucunda öğrencilerin yaşlı nüfusa ilişkin genellemelerinin ardında yatan basmakalıp kabullere, yaşamını huzurevlerinde sürdüren yaşlılar söz konusu olduğunda, çok daha yoğun biçimde başvurdukları görülmüştür. Öğrenciler ders kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar öncesinde, huzurevinde yaşayan yaşlıların bakıma muhtaç, sosyal dışlanmaya maruz kalmış, yakın çevreleri ya da ailelerince istenmeyen kişiler olmaları nedeniyle huzurevlerine terk edilmiş, mutsuz kişiler oldukları yargısını taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Dahası öğrenciler huzurevlerinde yaşayan yaşlıların, yaşamları süresince yaptıkları hataların bir sonucu olarak ya da kimsesiz yaşlıların kendi iradelerinin dışında bu kuruluşlara yerleştirildiklerine ilişkin düşüncelerini paylaşmışlardır. Öğrenciler yansıtıcı günlüklerinde yaptıkları değerlendirmelerden huzurevlerine yapılan ziyaretler öncesinde, huzurevlerinde kalan yaşlı grubunun yanı sıra yaşadıkları kuruluş için de bilgi temelinden yoksun, yanlış inanışlarla bezeli değerlendirmelere sahip oldukları görülmüştür. Yapılan ziyaretler sonucunda ise yaşlıların çoğu zaman daha iyi yaşam koşulları için kendi tercihleriyle huzurevinde yaşadıkları bilgisini bizzat yaşlı bireylerden almış olmaları öğrencilerin huzurevlerinde kalan “yardıma muhtaç” yaşlı nüfusa, yetersiz ve temel düzeyde hizmetler sunulduğuna ilişkin kalıpyargılarının kırılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gerek yaşlı nüfusunun geneline gerekse huzurevinde yaşayan yaşlılara ve huzurevlerine ilişkin öğrencilerin taşıdığı kalıpyargıların, toplumun genelinde hâkim olan, çoğu zaman fark etmeksizin içselleştirilen yargılarla beslendiği açıktır. Türkiye’deki farklı üniversitelerin sosyal hizmet bölümünde öğrenim gören öğrencilerin, yaşlılara yönelik ayrımcı davranışlarının, mesleki yaşamlarında yaşlılara sunacakları

hizmetler üzerindeki etkilerini ortaya çıkartmak amacıyla gerçekleştirdikleri araştırmada Dasbas ve Kesen (2015: 709), öğrencilerin olumsuz tutumlarının, toplumun yaşlılığa ilişkin yaklaşımının bir yansıması olarak ortaya çıktığı, yaşlılığın, yaşamın olumsuz bir dönemi olarak algılanması nedeniyle öğrencilerin yaşlılarla çalışmaya karşı tepki gösterdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bir eğitim ve araştırma hastanesi bünyesinde öğrenim gören öğrencilerin, yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bir başka araştırmada da öğrencilerin yaşlılara yönelik tutumlarının olumsuz olduğu ve yaşlılar ile çalışmak istemedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Köse vd., 2015: 145). Dolayısıyla yaş ayrımcılığının temelinde yer alan bu türden kalıpyargılar, sosyal hizmet öğrencilerinin çalışma yaşamına atıldıktan sonra gerek bu alanda çalışmak istememe gerekse çalıştıkları yaşlı nüfusa ilişkin yanlış değerlendirmelerde bulunma olasılıklarını arttırmaktadır. CPA (2009: 45) raporunda da belirtildiği üzere, yaşlıları incinebilir, korunması gereken, sorunlu ya da külfetli bir grup olarak görme, yaşlılara sunulan hizmetleri de doğrudan etkilemektedir. Kişinin, kendisinden farklı özellikleri taşıyan bir başka kişiyi anlayabilmesinin ilk adımını, söz konusu kişiyle iletişim kurması oluşturmaktadır. Ancak benimsenen kalıpyargılar, kişiler arasında iletişim kurulmasının önünde engel oluşturmakta, kaçırılan iletişim fırsatı ise çoğunlukla kalıpyargıların pekiştirilmesine, önyargılara dönüşmesine ve ayrımcılıkların yeniden üretilmesine sebep olmaktadır. Öğrencilerin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarını ortaya çıkartmak amacıyla gerçekleştirilen çalışmaların bir bölümü de aynı noktanın altını çizmektedir.

Hemşirelik öğrencilerinin yaşlı ayrımcılığına ilişkin tutumlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bir başka araştırmada ise öğrencilerin yaşlılara ilişkin olumlu tutum sergilediği, bununla birlikte eğitimlerinin ilk yıllarında öğrencilere yaşlı kliniklerinde/ünitelerinde uygulama yapma fırsatı verilmesinin, yaşlı ayrımcılığının önlenmesi açısından yararlı olabileceği vurgulanmaktadır (Altay ve Aydın, 2015: 18). Özetle yaş ayrımcılığıyla mücadelenin önemli bir ayağı olarak bu alanda çalışacak meslek elemanları olarak sosyal hizmet öğrencilerinin, lisans eğitimleri süresince, kalıpyargılarının farkına varacakları ve bu yargıların dönüşümünü başlatacak eğitim içeriklerinin hazırlanması ve uygulanması önemlidir.

SUMMARY

Ageing is a process of life, which must be evaluated with its biological, psychological and social aspects, and during this evaluation should be avoided from generalizations that which can cause to miss individual differences and uniqueness. International organizations such as UN and WHO take attention to risk for struggle against ageism that stereotypes formed by suppositions about ageing could transform into prejudices, and eventually discriminatory attitudes and actions towards elderly individuals. The occupational groups such as social workers, who are also responsible for struggle against suppositions which can cause discrimination against elderly people, have to be aware, or gain an awareness, firstly, of their own stereotypes. This awareness would facilitate social work professionals to regard ageing is a result of natural life, not as a pathology.

One of the compulsory courses for first grade students in Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work is “Field Experience in Social Work”. Renewing the course content in 2016-2017 academic year, it is aimed that students gain knowledge about main fields of social work and awareness of stereotypes towards service users. One of the themes contained in course content was old age welfare and discussions were made on some predetermined articles, so that students could be acquainted with the matter. But what is especially important was that all students visited residential care homes for older people. It was aimed students to make observation and to meet service users. After the course week in which ageing was the main theme, reflective diaries employed to students to reveal their discoveries. In the reflective diaries students were asked to answer two questions about age. The first question was “what did you learn about ageing?” The second question was “what kind of stereotypes of ageing did you find out that you had?” Data from the diaries was being subject to content analysis, so qualitative data were obtained. As a result of the analysis, discoveries and changes of stereotypes of students were expressed in term of two main themes. The first one was “generalizations on elderly people, and the second one was “evaluation without knowing on residential care homes for older people”. The research

data showed that students discovered their own stereotypes of ageing, and they developed awareness of the need these judgments should change.

KAYNAKÇA

- Altay, B. ve Aydın, T. (2015). Hemşirelik Öğrencilerinin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 12(1), 11-18.
- Arpacı, F. (2005). *Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık*. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.
- Arun, Ö. ve Pamuk, D. (2014). Kurumsal Bakım Sektöründe Ageism: Yaşlı Bakım Personelinin Yaşlanma ve Yaşlılığa İlişkin Ayrımcı Tutumlarının Nedenleri ve Müdahale Önerileri. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 4(2), 19-33.
- Ayaz Alkaya, S. ve Birimoğlu Okuyan, C. (2017). Hemşirelik Öğrencilerinin Yaşlı Bireylere Yönelik Tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(1), 43-52.
- BM (1991). *The United Nations Principles for Older Persons*. UN General Assembly (Resolution 46/91), 16 December 1991. 01.10.2017 tarihinde <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r091.htm> adresinden erişilmiştir.
- BM (2011). *Social Development: Follow-Up to The International Year of Older Persons: Second World Assembly on Ageing*. Report of the Secretary-General, 22 July 2011. 01.10.2017 tarihinde http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/66/173 adresinden erişilmiştir.
- BM (2016). *Take a Stand Against Ageism*. International Day of Older Persons 2016. 6 December 2016. 01.10.2017 tarihinde <https://www.un.org/development/desa/ageing/international-day-of-older-persons-homepage/international-day-of-older-persons-2016>. Html adresinden erişilmiştir.
- Butler, R. N. (1969). Ageism: Another Form of Bigotry. *The Gerontologist*, 9, 243-246.
- Butler, R. N. (1989). Dispelling Ageism: The Cross-Cutting Intervention. *American Academy of Political and Social Sciences*, 503(1), 138-147.
- Bytheway, B. (1995). *Ageism*. Buckingham: Open University Press.
- CPA (2009). *Ageism and Age Discrimination in Social Care in The United Kingdom*. London: Centre for Policy on Ageing.

- Cuddy, A. J. C. ve Fiske, S. T. (2002). Doddering but Dear: Process, Content, and Function in Stereotyping of Older Persons. T. D. Nelson (Ed.) içinde (s. 3-26). *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. Cambridge: MIT Press.
- Çamur Duyan, G., Tuncay, T., Özdemir, B. ve Duyan, V. (2016). Attitudes of Social Work Students towards Older People. *European Journal of Social Work*, 19(5),764-778.
- Danış, M. Z. ve Kara, H. Z. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Yaşlı Bireylere İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 3(2), 221-233.
- Dasbas, S. ve Kesen, N. F. (2015). Attitudes of Social Work Students towards the Ageism. *The Journal of International Social Research*, 8(38), 702-710.
- Dönümcü, Ş. (2006). Yaşlı ve Sosyal Hizmetler. *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi*, 52(1), 42-46.
- DSÖ (2004). *World Health Organization Launches New Initiative to Address the Health Needs of a Rapidly Ageing Population*. Geneva: WHO. 17.04.2018 tarihinde <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2004/pr60/en/> adresinden erişilmiştir.
- DSÖ (2015). *World Report on Ageing and Health*. Luxembourg: WHO. 17.04.2018 tarihinde http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf;jsessionid=C6FF5E3D9C45CC6E382F3D2050D58CB7?sequence=1 adresinden erişilmiştir.
- DSÖ (2017). *Global Strategy and Action Plan on Ageing and Health*. Switzerland: WHO. 17.04.2018 tarihinde <http://www.who.int/ageing/WHO-GSAP-2017.pdf?ua=1> adresinden erişilmiştir.
- Er, D. (2009). Psikososyal Açıdan Yaşlılık. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11), 131-144.
- Erik, H. E., Karaboğa, M., Daymaz, D. ve Aslan, D. (2016). *Uluslararası Yaşlılar Günü Bilgilendirme Notu*. Ankara: HÜTF Halk Sağlığı AD Toplum İçin Bilgilendirme Serisi, 13.06.2017 tarihinde <http://www.halksagligi.hacettepe.edu.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Gellis, Z. D., Sherman, S. ve Lawrance, F. (2003). First Year Graduate Social Work Students' Knowledge of and Attitude Toward Older Adults. *Educational Gerontology*, 29(1), 1-16.

- Greenberg, J., Schimel, J. ve Mertens, A. (2002). Ageism: Denying The Face of The Future. T. D. Nelson (Ed.) içinde (s. 27-48). *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. Cambridge: MIT Press.
- Gutman, G. ve Spencer, C. (2010). *Aging, Ageism and Abuse: Moving from Awareness to Action*. London: Elsevier.
- Hashemnezhad, H. (2015). Qualitative Content Analysis Research: A Review Article. *Journal of ELT and Applied Linguistics (JELTAL)*, 3(1), 54-62.
- Heycox, K. ve Hughes, M. (2006). Social Work Students' Attitudes towards and Interest in Working with Older People: An Exploratory Study. *Advances in Social Work and Welfare Education*, 8(1), 6-14.
- ILC (2006). *Ageism in America*. New York: International Longevity Cente.
- Koç, M. (2002). Gelişim Psikolojisi Açısından Yaşlılık Döneminde Ruhsal Gelişim. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 287-304.
- Kowal, P. ve Peachey, K. (2001). *Indicators for the Minimum Data Set Project on Ageing: A Critical Review in Sub-Saharan Africa*. Dar es Salaam, United Republic of Tanzania: WHO.
- Köse, G., Ayhan, H., Taştan, S., İyigün, E., Hatipoğlu, S. ve Açıkel, C. H. (2015). Sağlık Alanında Farklı Bölümlerde Öğrenim Gören Öğrencilerin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 57, 145-151.
- Levy, B. R. ve Banaji, M. R. (2002). Implicit Ageism. T. D. Nelson (Ed.) içinde (s. 49-76). *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. Cambridge: MIT Press.
- McGuire, S. L., Klein, D. A. ve Chen, S. L. (2008). Ageism Revisited: A Study Measuring Ageism in East Tennessee, USA. *Nursing and Health Sciences*, 10, 11-16.
- Mehta, K. K., Tan, P. P. ve Joshi, V. D. (2000). Singapore Social Work Students: Attitudes toward Older Adults. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 10(2), 40-54.
- Momtaz, Y. A., Hamid, T. A. ve Ibrahim, R. (2014). Cohort Comparisons: Emotional Well-being among Adolescents and Older Adults. *Clinical Interventions in Aging*, 9, 813-819.

- Nelson, T. D. (2005). Ageism: Prejudice against Our Feared Future Self. *Journal of Social Issues*, 61(2), 207-221.
- Oğuz, M. T. (2007). Yaşlılarda Görülen Biyolojik ve Sosyal Değişimler. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Fizik Antropoloji Bilim Dalı*. Ankara.
- Özbek Yazıcı, S., Kalaycı, I., Kaya, E. ve Tekin, A. (2015). Yaşlı Bakım Programı Öğrencilerinin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumları. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2, 77-87.
- Palmore, E. (2015). Ageism Comes of Age. *Journals of Gerontology: Social Sciences*, 70(6), 873-875.
- Phelan, A. (2008). Elder Abuse, Ageism, Human Rights and Citizenship: Implications For nursing Discourse. *Nursing Inquiry*, 15(4), 320-329.
- Serpen, A. S. ve Purutcuoglu, E. (2017). Social Work Students Attitudes toward Elderly People: Samle of Ankara University. *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS)*, 7, 175-182.
- Tang, C. (2002). Reflective Diaries as a Means of Facilitating and Assessing Reflection. *In Quality Conversations: Proceedings of the 29th HERDSA Annual Conference Perth*, 7-10.
- TÜİK (2018a). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2017*. 13.06.2017 tarihinde file:///Users/hatice/Downloads/%C4%B0statistiklerle_Ya%C5%9Fl%C4%B1lar_15.03.2018.pdf adresinden erişilmiştir.
- TÜİK (2018b). *Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080*. 13.06.2017 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=30567> adresinden erişilmiştir.
- Ucun, Y., Mersin, S. ve Öksüz, E. (2015). Gençlerin Yaşlı Bireylere Karşı Tutumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 1143-1149.
- Wallin, P. ve Adawi, T. (2017). The Reflective Diary as A Method for The Formative Assessment of Self-Regulated Learning. *European Journal of Engineering Education*, 1-15.

- Whitbourne, S. K. ve Sneed, J. R. (2002). The Paradox of Well-Being, Identity Processes, and Stereotype Threat: Ageism and Its Potential Relationships to The Self in Later Life. T. D. Nelson (Ed.) içinde (s. 257-276). *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. Cambridge: MIT Press.
- Yılmaz, E. ve Özkan, S. (2010). Hemşirelik Öğrencilerinin Yaşlı Ayrımcılığına İlişkin Tutumları. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3, 35-53.
- Zhang, Y. ve Wildemuth, B. M. (2009). Qualitative Analysis of Content. B. M. Wildemuth (Ed.) içinde (s. 1-12). *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library Science*. Santa Barbara, CA: Libraries Unlimited.

Ek 1: Görüşmeci Listesi

Kişi	Cinsiyet	Yaş
Serçe	Kadın	20
Tukan	Erkek	21
Martı	Kadın	21
Pelikan	Erkek	20
Kırlangıç	Kadın	20
Güvercin	Erkek	21
Kumru	Kadın	21
Üveyik	Kadın	22
Turna	Erkek	21
Balıkçıl	Erkek	20
Leylek	Kadın	20
Albatros	Kadın	21
Doğan	Erkek	21
Kaşıkçı	Kadın	21
Kartal	Erkek	21
Şahin	Kadın	20
Kuzgun	Kadın	19
Yağmur Kuşu	Erkek	21
Guguk	Kadın	20
Bülbül	Kadın	20
Ağaçkakan	Erkek	20
Muhabbet Kuşu	Kadın	22
Cennet Kuşu	Erkek	21
Papağan	Kadın	21
İspinoz	Kadın	19
Keklik	Kadın	20
Boran	Kadın	20

KUZEY KIBRIS'TA OKULÖNCESİ VE İLKOKUL ÖĞRETMENİ YETİŞTİRME SİSTEMİNİN İDEOLOJİK TEMELLERİ: BİR SINIF MÜCADELESİ

Hasan ÖZDER¹

ÖZ

Bu araştırmada Kuzey Kıbrıs'taki okul öncesi ve ilkokul öğretmeni yetiştirme sisteminin ideolojik temelleri analiz edilmiştir. Bu amaç için yükseköğretim kurumlarında öğretmen yetiştirme sistemlerinin özellikleri ve öğretmen istihdamı incelenmiştir. Araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Tartışma bölümünde, öğretmen kimliği, para ile öğretmen olma ve devlet okullarında kaliteli eğitim başlıkları altında yorumlanmıştır. Sonuç olarak, KKTC'de okul öncesi ve sınıf öğretmeni yetiştirme sisteminin köklü bir tarihsel geçmişi olduğu; öğretmen adaylarının sıkı bir eleme sınavı ile ihtiyaca göre seçildiği söylenebilir. Ayrıca, özel üniversitelere devredilmesi ile öğretmen adaylarının kalitesinin düşeceği ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük öğrencilere niteliksiz eğitim verileceği açıktır.

Anahtar Kelimeler: ÖĞretmen Yetiştirme, Okul Öncesi ve İlkokul, KKTC

¹ Dr., Atatürk ÖĞretmen Akademisi

THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL TEACHERS TRAINING SYSTEM IN NORTH CYPRUS: A CLASS STRUGGLE

ABSTRACT

In this study, the ideological foundations of preschool and primary school teacher training system in Northern Cyprus were analyzed. For this purpose, the characteristics of teacher training system in higher education institutions and teacher employment were examined. In the discussion chapter, the Northern Cyprus preschool and primary school teacher training system was discussed in terms of teacher identity and equal opportunity in education. Descriptive method was used in the research. As a result, the preschool and classroom teacher training system in TRNC has a long history; It can be said that pre-service teachers are selected according to need with a strict qualifying exam. In addition, it is clear that low quality teachers in public schools will provide unqualified education to the low socio-economic levels students.

Key Words: Teacher Training, Preschool and Primary School, TRNC

1. GİRİŞ

Eğitim yeni kuşakların kültürlenmesi olarak tanımlanmaktadır (Durkheim, 2016: 54-55; Ertürk, 1972: 8). Kültür insanoğlunun ihtiyaçlarını gidermek için geliştirdiği tüm davranış ve araçlardır. Her ülke eğitim yoluyla ortak kültür oluşturma çabası içindedir. Bu nedenle eğitim, egemen kültürü aktaran muhafazakar bir kurumdur (Bozkurt, 2004: 285). Gramsci, okulun çocukların kültürüyle çoğu zaman bağdaşmadığını söylemektedir (Lombardi, 2000). Bir başka deyişle okul egemen kültürün evrensel düşünceleri doğrultusunda yeni kuşağı birleştirmeye çalışır. Bu birleştirmenin temelinde ideoloji vardır. Eğitim tarafsız değil, ideolojik bir kurumdur. Okul, okulda öğretilen bilgi forumları ve eğitimciler önceden yerleştirilmiş öğelerdir (Apple, 2004: 3). Sermaye kendi düzeninin devamı için kendine uygun bir sistem kurmak ister. Althusser (2003) eğitimi, devletin ideolojik bir aygıtı olarak görmekte ve sistemin korunması için eğitim kurumunun önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bourdieu ve Passeron (2015) ise kurulu düzenin, eğitim ile yasal hale geldiğini ve sistemi kendini eğitim ile yeniden üretmekte olduğunu iddia etmektedir. Bourdieu (1993)'nun deyimiyle okulların öğrencilere aktardığı bu kültür, egemen sınıfların kültürüdür. Aktarma işini gerçekleştiren öğretmen ise devletin ideolojik bir bireyi olarak görülmektedir.

1.1. Eğitim Toplumsal Sınıf ve Öğretmenlik Mesleği

Eğitim yoluyla bireyin toplumsal sınıfının değişeceği bir başka deyişle yukarıya doğru dikey hareketlilikle sınıf atlaması beklenir. Oysaki, eğitimin yaygınlaşması ve birçok kesimden insanın eğitim hizmetlerinden yararlanması da egemen sınıfların üstünlüğünü yok etmez, aksine daha da güçlü kılar. Bourdieu (1993) unvan sayesinde elde edilebilen pozisyonların sayısındaki artışın, diploma talebindeki artıştan daha yavaş gerçekleştiğini ve unvan enflasyonu ile sonuçlandığını söylemektedir. Okulda edinilen unvanların yaygınlaşması, bu unvanların değer kaybetmesine neden olur. Diğer yandan, diplomalıların geneli oluşturduğu bir toplumda, diplomasızlar, marjinalleşir. Dolayısıyla, yaygın kanının aksine, eğitimin yaygınlaşması, en yoksul kesimin durumunu iyileştirmez. Hem diplomasızların hem de diplomalıların

toplumsal konumlarının düşmesine neden olur. Bu açılardan konuya bakacak olursak, emek harcamak ve emeğin karşılığını alacak bir sistemi sermaye kesimi asla istemez. Hele paraya dayalı diploma ve meslek satan üniversitelerin patronları için bu durum, onların yok olması demektir.

Küreselleşme ve onun ekonomik politikalarını oluşturan neoliberalizm eğitimdeki değişimleri de doğal olarak sermayenin lehine dönüştürmektedir. Unutulmasın ki, “küreselleşme ne kadar birleştirirse o kadar böler; birleştirirken böler; yerkürenin tek tipliğini teşvik etme nedenleriyle bölme nedenleri özdeştir” (Bauman, 2012: 8). Bugün hızla yaygınlaşan neoliberal politikalarla birlikte eğitimde özelleştirme ve buna bağlı olarak öğretmenlik mesleğinde büyük dönüşümler de ortaya çıkmıştır. Eğitim, sosyal bir kurum olmaktan çıkarılmış, alınıp satılan bir meta olarak görülmüş ve eğitim kurumları ekonomik gelir getiren merkezler olarak algılanmaktadır. Bu sistem içerisinde öğretmen kimliği de değişmiştir. Öğretmen, eğitim sisteminin öznesi değil; nesnesi olmuştur. Esnek çalışma koşullarından ve iş güvencesinden yoksun bir biçimde okulun bir ögesi olması, eğitime yön veren değil; yön verenlerin bir aracı haline gelmiştir.

Eğitimin niteliğinin nitelikli öğretmenlerle yükseltilebileceği yaygın kabul gören bir görüştür. Bu bağlamda nitelikli öğretmen yetiştirme ilk ve en önemli koşulu, nitelikli öğretmen adaylarının seçilmesiyle mümkündür. Öğretmen eğitim kalitesini belirleyen en önemli öğedir (Schleicher, 2011; OECD, 2012). Öğretmen kalitesi, öğrenci başarısı ile olumlu yönde anlamlı bir korelasyon göstermektedir (Hanushek, 2002). Bir okul sisteminin niteliğinin, orada çalışan öğretmenlerin niteliğiyle belirlendiği söylenebilir (Barber & Mourshed, 2007; Hattie, 2009). Nitelikli öğretmen kavramı emeği ile öğretmen olan bir başka deyişle paralı olmayan bir yükseköğretim kurumuna sınavla girip mezun olan kişidir. Bu niteliklere sahip öğretmenlerden oluşan bir eğitim sistemin aşağıdaki özelliklere sahip olması beklenir:

1. Sosyo Ekonomik Düzeyi (SED) düşük olan bireylerin öğretmen olması bu sistemde mümkündür. Bu nedenle SED düşük bireylerin yukarıya doğru dikey toplumsal hareketlilik yoluyla öğretmen olmaları ve toplumsal sınıf değiştirme şansları vardır.

2. SED düşük bir bireyin kendi emeğiyle öğretmen olması sermaye yanlısı bir kimliğe sahip öğretmen tipinin olmaması mümkündür.
3. SED düşük bir bireyin kendi emeğiyle öğretmen olması ve ayrıca devlet okullarında görev alması SED düşük öğrencilerin kaliteli eğitim alması ve onların da yukarıya doğru toplumsal dikey hareketlilikle sınıf değiştirmeleri mümkündür.

1.2. Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı'nda (PİSA'da) En Başarılı Ülkelerin Öğretmen Yetiştirme Sistemleri

Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PİSA)'nda yüksek başarı gösteren Finlandiya, Singapur ve Güney Kore'de öğretmenlik mesleğine büyük önem verilmektedir. Öğretmen yetiştiren programlar için ihtiyaç duyulan öğretmen sayısı gözetilmekte ve planlı bir biçimde ihtiyaç doğrultusunda öğretmen adayları kabul edilmektedir. Bu ülkelerde öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarına girmek çok zordur. Güney Kore, Singapur ve Finlandiya'da istihdam sıkıntısı yoktur. Öğretmenlerin iş garantileri vardır. Öğretmen maaşları OECD ülkelerinin ortalamasının üstündedir.

Finlandiya'nın PİSA'daki başarısının en önemli nedeni öğretmen adaylarının seçiminin sıkı bir yöntemle yapılmasına bağlanabilir (Chung, 2009; Darling-Hammond, 2009). Öğretmen adaylarının seçim sürecinde eleme sınavlarına ek olarak görüşme ve örnek ders anlatımı gibi farklı değerlendirme süreçleri de işe koşulmaktadır. Finlandiya'da öğretmen yetiştiren bölümlere yapılan başvuru sayısı ve seçilen öğretmen adaylarının sayısı Tablo 1'de görülebilir (MEC, 2014).

Tablo 1: Finlandiya'da Öğretmen Yetiştiren Bölümlere Yapılan Başvuru Sayısı ve Seçilen Öğretmen Adaylarının Sayısı

Yıl	Başvuru sayısı	Seçilen öğretmen adayı sayısı	Başvuru ve seçilenlerin oranı
2011	8856	811	% 9.15
2012	11976	879	% 7.33
2013	12493	886	% 7.09

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere, Finlandiya'da öğretmen olmak isteyenlerin sayısı artmakta, buna bağlı olarak da seçilenlerin oranı gittikçe azalmaktadır. Bu veriler doğrultusunda, öğretmenliğin toplumsal olarak statüsünün yükseltildiği ve cazip hale getirildiği söylenebilir.

Singapur'da öğretmen yetiştirme görevini Nanyang Teknoloji Üniversitesi bünyesinde yer alan Ulusal Eğitim Enstitüsü yerine getirmektedir (OECD, 2012). Öğretmen adaylarının mezun olduktan sonra lisansüstü eğitim yapma olanakları vardır (UNESCO, 2010). Öğretmen adayları okul yaşamları boyunca yüksek düzeyde bir burs almaktadırlar (CIU, 2008; OECD, 2012; SME, 2010). Bu bağlamda başarılı öğretmen adaylarının öğretmen yetiştiren bölümlere yönelmeleri teşvik edilmektedir. Öğretmen adayları iki aşamadan geçerek seçilmektedirler. Birinci aşamada, adayların Ulusal Eğitim Enstitüsü'nün üniversiteye kabul kriterlerine göre kısa bir liste oluşturulur. Kısa listeye alınan adaylara, seçim sürecinin bir parçası olarak Eğitim Bakanlığı tarafından ayrı ayrı röportaj yapılır. Görüşme paneli, adayların iletişim becerilerini, öğretime olan ilgilerini, hedef ve isteklerini değerlendirir (Lim, 2013).

Öğretmenlik mesleği, Kore Cumhuriyeti'nde çok popüler bir meslek olup öğrencilerin çoğunun hayalini kurduğu mesleklerin başında gelir. Öğretmen adayları, sıkı bir elemenden geçirildikten sonra seçilmektedir. Bu sınava ek olarak öğrencinin lisedeki sınıf öğretmenin görüşü, lise son sınıftaki başarısı ve gidilecek bölümde yapılan mülakat ve görüşmelerde öğretmeye karşı tutumlarının ölçülmesi göz önünde

bulundurularak adaylar kabul edilmektedir. Bu zorlu süreci geçen kapasiteli, yetenekli ve öğretmenliğe karşı olumlu tutumu ve ilgisi olan adaylar, ilgili kurumlara kabul edilmektedir (Yeşil, 2016).

Görüldüğü üzere, Güney Kore, Singapur ve Finlandiya öğretmen adaylarının seçimi, eğitimi ve istihdamı konularına büyük önem vermektedirler. Her üç ülke de ekonomik ve demokratik olarak gelişmiş ülkelerdir. Özellikle Finlandiya'da eğitim ve demokrasi arasındaki ilişkiyi şöyle kurabiliriz: gerek köy gerekse kent okullarındaki öğrencilerin PISA'daki başarıları arasında herhangi bir fark yoktur. Bu da sınıfsal anlamda eğitimin önemli bir ayırt edici rolünün olmadığı aksine sınıfsal bütünlüğün sağlayıcısı olduğu söylenebilir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Öğretmen eğitim sisteminin en önemli ögesidir. İktidarın temsilcisi ve egemen kültürün aktarıcısı durumundadır. Var olan siyasi iktidarda hem sınıf içi hem de sınıf dışında uyumlu olması istenen bir kişidir. Bu nedenle öğretmen yetiştirme sisteminin de bu doğrultuda olması bu istencin gerçekleşmesi için elzemdir. KKTC'de hızla gelişen ve yayılan neo-liberal ekonomik sistem doğrultusunda yükseköğretim sistemi eski bir geçmişe sahip olan öğretmen yetiştirme sistemini de bu yönde dönüştürmek istemektedir. Bu çalışmada bu dönüşümün bir sınıf mücadelesi üzerinden açıklanmıştır. Konunun bu açıdan ele alınması araştırmayı önemli kılmaktadır.

1.4. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın araştırma sorusu "KKTC'de okul öncesi ve ilkökul yetiştirme sisteminin ideolojik temelleri nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın alt amaçlarına ilişkin sorular ise aşağıdaki gibidir:

1. KKTC'de devlet ve özel yükseköğretim kurumlarında öğretmen yetiştirme sistemlerinin özellikleri nelerdir?
2. KKTC'de okul öncesi ve ilkökul öğretmenlerinin istihdamı nasıldır?

2. YÖNTEM

Eldeki çalışma ile KKTC'de okul öncesi ve ilkokul öğretmeni yetiştirme sisteminin ideolojik bir çözümlenmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Söz konusu inceleme öğretmen yetiştirme sisteminin devlet eliyle ve özel sektör tarafından yapılmasının özelliklerini ve bugün var olan öğretmen yetiştirme sisteminin eğitimde fırsat eşitliğini ne derece sağladığını kapsamaktadır. Araştırma KKTC örneği üzerinde yürütülmüştür. İki temel araştırma sorusuna ilişkin veriler ilgili kaynaklar taranarak elde edilmiştir. Birinci araştırma sorusunun bulguları ilgili yasa ve tüzükler, yerel gazete haberleri ile Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) yayınlarından elde edilmiştir. İkinci araştırma sorusunun bulguları ise KKTC MEKB istatistik yıllıklarından elde edilmiştir. Araştırma soruları elde edilen bulgular doğrultusunda yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. KKTC'de Okul Öncesi ve İlkokul Öğretmeni Yetiştirme Sisteminde Devlet ve Özel Yükseköğretim Kurumları

Kıbrıs adası, 1571-1878 yılları arasında Osmanlı, 1878-1960 yılları arasında ise İngiliz idaresi altında olmuştur. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti ile İngiliz Dönemi resmen sona ermiştir. 1974'te gerçekleştirilen Yunan darbesine karşı Türkiye'nin garantörlük haklarını kullanarak adaya müdahale etmesinden sonra Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş ve nihayetinde 1983 yılında ise, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti adını almıştır. Bugün adanın bir yarısı Kıbrıs Cumhuriyeti diğer yarısı ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) yönetimi altındadır. KKTC, siyasi olarak tanınmamıştır ve Kuzey'e bir dizi uluslararası, sosyal, politik ve ekonomik ambargo uygulanmaktadır (UN Security Council, 1983; 1984). 1 Mayıs 2004 tarihinden beri de Kıbrıs Cumhuriyeti AB üyesi bir ülke olmuştur. Ada hem güney hem de kuzey olarak Kıbrıs Cumhuriyeti adı ile AB'ye üye olurken AB hukuku güneyde uygulanırken kuzeyde henüz uygulanmamaktadır. Kıbrıs sorunu olarak adlandırılan sorunun çözümü için Türk ve Rum toplum liderleri toplumlar arası bir anlaşma için halen görüşmektedirler.

3.2. Atatürk Öğretmen Akademisi (AÖA)

KKTC'de okul öncesi veya sınıf öğretmeni olarak görev yapacakların AÖA'dan mezun olması yasal bir zorunluluktur (Öğretmenler Yasası, 1985:11). Bir başka deyişle, okul öncesi ve sınıf öğretmeni yetiştirme sistemi devlet eliyle ve kontrollü yapılmaktadır. Bu yasa maddesi ile okul öncesi ve ilkokul öğretmeni yetiştirme sisteminin ihtiyaca göre planlı bir biçimde devlet kontrolünde yapıldığını ve öğretmen adaylarının iş garantisinin olduğunu söyleyebiliriz.

AÖA, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nde okul öncesi ve sınıf öğretmeni yetiştirme amacıyla 1937 yılında devlet tarafından kurulan bir yükseköğretim kurumudur. KKTC'de sınıf öğretmeni veya okul öncesi öğretmeni olacak olanların AÖA'dan mezun olması yasal bir zorunluluktur (Öğretmenler Yasası, madde: 16).

AÖA öğretmen adaylarını Singapur ve Finlandiya örneklerinde olduğu gibi sıkı bir elemenden geçirerek ve her yıl ihtiyaç doğrultusunda planlı bir biçimde almaktadır. Öğretmen adaylarının seçimi hem yazılı ve hem de sözlü sınavlarla yapılmaktadır. Yazılı sınav matematik, Türkçe, fen bilimleri, sosyal bilimler ve İngilizce alt testlerini kapsamaktadır. Sınavda bir (1) yanlış 0.25 doğrunun elenmesine sebep olmaktadır. Aynı zamanda, sınava katılan bir öğretmen adayının puanının hesaplanması ve sıralamaya girme hakkı elde edebilmesi için her alt testten en az 5 net doğruya ulaşması gerekmektedir (AÖA, 2000, Giriş Sınavları ve Mülakat Yönergesi).

Yazılı sınavda başarı gösteren adaylar mülakat sınavına alınmaktadır. AÖA Yönetim Kurulu, mülakatı gerçekleştirmek için tarafsız ve deneyimli eğitim-öğretim elemanları arasından beş kişiden oluşan bir mülakat heyeti oluşturur (AÖA, 2000). AÖA'ya seçilen öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini seven kişiler oldukları söylenebilir (Özder, Konedralı ve Zeki, 2010).

Devlet eliyle ihtiyaca uygun planlı öğretmen yetiştirme sermaye kesmini ve sermaye ile iş birliği içinde olan iktidarı oldukça rahatsız etmektedir. Öğretmenlerin devlet garantisi ile iş güvencelerinin ve öğretmenler yasası ile bir çok haklarının olması onların sendikal anlamda örgütlenmelerini sağlamaktadır. Bugün ilkokul öğretmenleri Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası (KTÖS) çatısı altında örgütlü mücadele vermektedirler. Elbette bu sermaye ve iktidarı rahatsız etmektedir. Nitekim 2017 yılında dönemin eğitim bakanı LAÜ ile AÖA arasında bir protokol imzaladı (Haber Kıbrıs, 2017). Protokole KTÖS ve AÖA öğrencileri çok sert tepki gösterdi (Havadis Gazetesi, 2017; Voice of the Island, 2017). 2018 yılında ise yeni oluşan hükümet tarafından protokol iptal edildi (Evrensel Gazete, 2018).

3.3. Özel Vakıf Üniversiteleri

Kuzey Kıbrıs'ın önemli bir ekonomik kaynağı özel üniversitelerdir. Kaliteden çok nicel anlamda büyümeyi ve çok sayıda öğrencinin eğitim alması amaçlanmaktadır. Son zamanlarda yükseköğretimdeki kalitesizlik büyük rahatsızlık yaratmaktadır. Bu nedenle Yüksek Öğretim Denetleme ve Akreditasyon Kurulu'nun (YÖDAK'ın) düzenlediği çalıştayda temel konu yükseköğretimde kalite idi. Kalitenin düşük olmasının ana nedeni öğrenci kabul ölçütlerinin oldukça düşük olmasındandır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2015a: 2). KKTC'de faaliyet gösteren 5 üniversitenin eğitim fakültelerinde okuyan öğrencilerin ve Türkiye'deki seçilmiş bazı üniversitelerin sınıf öğretmenliği ve okul öncesi öğretmenliği bölümlerinin taban puanları Tablo 2'de görülebilir (ÖSYM, 2016).

Tablo 2. 2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Türkiye'deki Devlet ve Özel Vakıf Üniversiteleri ile KKTC'deki Özel Vakıf Üniversitelerinde Sınıf ve Okul öncesi Öğretmenliği Bölümlerinin Taban Puanları

Üniversite	Sınıf öğretmenliği bölümü taban puanı		Okul öncesi öğretmenliği bölümü taban puanı		
	2016-2017 öğretim yılı	2017-2018 öğretim yılı	2016-2017 öğretim yılı	2017-2018 öğretim yılı	
Türkiye'deki devlet üniversiteleri	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	367,23	348,27	373,62	394,80
	Adıyaman Üniversitesi	358,94	340,46	381,94	402,19
	Antalya Akdeniz Üniversitesi	377,33	357,55	387,01	402,71
	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	363,95	346,44	374,99	402,18
	Ağrı İbrahim Üniversitesi	352,42	333,16	363,75	388,81
	Anadolu Üniversitesi	378,64	359,27	393,60	408,03
	Ankara Üniversitesi	380,12	360,50	390,79	405,89
	Gazi Üniversitesi	384,10	364,22	392,40	407,05
	Hacettepe Üniversitesi	388,08	363,67	407,81	415,25
	Pamukkale Üniversitesi	369,07	349,84	380,57	395,95
Türkiye'deki özel vakıf üniversiteleri	Bahçeşehir Üniversitesi	-	243,10	289,72	
	Başkent Üniversitesi	279,66	298,17	293,65	312,66
	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi	-	241,39	293,03	
	İstanbul Aydın Üniversitesi	264,11	281,44	242,63	288,11
KKTC'deki özel vakıf üniversiteleri	Lefke Avrupa Üniversitesi (LAÜ)	266,33	281,79	270,54	289,35
	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi (UKÜ)	233,94	285,85	228,68	291,36
	Yakın Doğu Üniversitesi (YDÜ)	254,32	281,41	242,76	288,02
	Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)	234,67	286,41	263,44	289,99
	Girne Amerikan Üniversitesi (GAÜ)	219,69	282,54	224,75	292,44

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere, Türkiye'deki devlet üniversitelerindeki okul öncesi ve sınıf öğretmenliği bölümlerine girebilmek için gereken taban puan ile hem KKTC'deki hem de TC'deki özel vakıf üniversitelerin bölümlerine girmek için gereken taban puanlar arasında büyük farklar vardır. 2016-2017 öğretim yılına ilişkin verilerine göre, Türkiye'deki Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin sınıf öğretmenliği bölümünün taban puanı 352,42 iken UKÜ'nün 233,94'tür. Bir diğer açıdan bakarsak, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin sınıf öğretmenliği bölümü taban puanı (352,42) ile Hacettepe Üniversitesi'nin taban puanı (388,08) arasında 36 puan var iken UKÜ'nün Hacettepe Üniversitesi'nin taban puanı ile farkı 155 puandır. Aynı durum, KKTC'deki ve TC'deki özel vakıf üniversitelerinin bölümleri için de geçerlidir. 2017-2018 yılında YÖK tarafından eğitim fakülteleri için uygulamaya konulan ilk 240 bin içinde olma ölçütünün de pek bir işe yaramadığı söylenebilir. KKTC'de eğitim fakültelerine giriş için gereken taban puanın 300 üzerine çıkamadığı görülmektedir.

3.4. KKTC'de Okul öncesi ve İlkokul Eğitim Sisteminde Öğretmen İstihdamı

KKTC Milli Eğitim Yasası'nda okul öncesi ve ilköğretim kademelerinin kapsamı aşağıdaki gibi belirlenmiştir (MEKB, 1986).

Okul öncesi eğitim; ilköğretim yaşına gelmemiş çocukların eğitimini kapsar. Devlet eliyle yürütülecek okul öncesi eğitim bir veya iki yıl süreli olup okul öncesi eğitim çağ nüfusunun tümünü kapsayacak şekilde bir programa bağlı olarak yaygınlaştırılır. (Milli Eğitim Yasası, 1986, madde: 25).

İlköğretim o yılın 31 Aralık gününden önce altı yaşını tamamlayan çocukların 11 yaşını tamamlayıncaya kadar süren eğitim ve öğretimlerini kapsar. Zorunlu ilköğretim çağı, çocuğun altı yaşını tamamladığı yılın Ağustos ayının son gününü izleyen öğretim yılı başında başlar. (Milli Eğitim Yasası, 1986, madde: 28).

KKTC'deki devlet okullarında ağırlıklı olarak TC'den ucuz iş gücü olarak gelen ailelerin çocukları okumaktadırlar. Devlet okullarında görev yapan öğretmenlerin niteliklerinin yüksek olduğu söylenebilir. AÖA'dan ihtiyaç doğrultusunda planlı bir yöntemle ve sıkı eleme sınavları ile alınan öğretmen adaylarının nitelikli olduğu söylenebilir. Tümünün de devlet okullarında istihdam edilebilmesi bu okullarda okuyan çocuklar için büyük bir avantajdır. KKTC'deki devlet ilkokullarında öğretmen olabilmek için AÖA mezunu olmak koşulu vardır. Planlı bir öğretmen yetiştirme sisteminin uygulandığı söylenebilir. Özel vakıf üniversitelerinin eğitim fakültelerindeki sınıf öğretmenliği ve okul öncesi öğretmenliği bölümlerinde okuyan KKTC uyruklu öğretmen adaylarının özel okullarda veya anaokullarında istihdamları mümkündür. Bu bağlamda, özel okullarda görev yapan öğretmenlerin ağırlıklı olarak özel üniversitelerden mezun olduğu söylenebilir. Bir kısmının ise devletten emekli olmuş olan AÖA mezunu öğretmenlerdir. Devlet okullarında AÖA'dan mezun nitelikli öğretmenlerin olmasına rağmen özellikle Kıbrıslı ailelerin çocukları özel okullarda okumaktadırlar. İren (2009), araştırmasında öğretmen ve sendika yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde özel okullarda görev yapan öğretmenlerin iyi yetişmiş olmadıklarını ve buna bağlı olarak da sunulan eğitimin nitelikli olmadığını ortaya koymuştur (İren, 2009: 84-88). Araştırmada ailelerin özel okulları tercih etmelerinin nedenini ise, devlet okullarına çoğunlukla göçmen çocukların gitmesi ve sınıfta çeşitli kültürlerden öğrencilerin olmasıdır.

Nüfus ve göç planlamasının yapılması bir diğer önemli konudur. Eğitim kurumu, nüfusa göre şekillendirilir. Nüfus ise ülkenin göç alıp almamasına veya vermesine bağlıdır. KKTC ağırlıklı olarak göç alan bir ülkedir. Bu bağlamda, KKTC'nin kültürel gerçeğinin çok iyi analiz edilmesi şarttır. Özellikle göçmenlerin eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve buna bağlı olarak uyum sorunlarının giderilmesi önemlidir. Göç edilen toplumda göçmenlere yönelik ayrımcılığın zamanla azalması ve göçmenlerin artan eğitim düzeyi; göçmen bireylerin ana akım sosyal kurumlara, siyasete ve mesleklere yönelmelerini mümkün kılar ve göçmenlerin etnik kimlikleri daha az göze çarpar olur.

KKTC'ye Türkiye'den çeşitli dönemlerle kitlesel göçler olmuş ve halen de olmaktadır. İlk dönemlerde iş gücü olarak gelen ailelerin çocuklarının, eğitim yoluyla aşağıdan yukarıya doğru dikey toplumsal hareketlilik yaşadıkları söylenebilir. Bu nedenle, Türkiye'den göçmen olarak gelen aileler, çocuklarının iyi eğitim almasına önem vermişlerdir (Kurtuluş ve Purkis, 2014: 283).

Geldiğimizden beri çok çalıştık, yapmadığımız iş kalmadı. Bu kadar çalışmayı Türkiye'de yapsak belki durumumuz daha iyi olurdu. Hayatımız heba oldu burada. Ama bir şey kazandık...Çocuklarımızı okuttuk. Onların hayatlarını kurtardık burada. Bunu memlekette yapabilmemiz imkansızdı. Hele kızların okuması hiç olmazdı öte yanda... Burda oldu. (Mersinli, Kadın, 52 yaşında-Gazimağusa).

Oysaki devlet ilkokullarında verilen eğitimin birçok sorunlarına rağmen nitelikli bir eğitim verildiği söylenebilir. Başarı ölçütü olarak her yıl yapılan Kolej Giriş Sınavı (KGS) puanları ele alınabilir. Kolej sınavına giren 2000'e yakın öğrencinin başarısı ile ilköğretimin niteliğinin değerlendirilmesi yapılabilir. 2016-2017 öğretim yılında KKTC'deki okul öncesi, ortaokul ve liselerde okuyan öğrencilerin uyruklarına göre dağılımı Tablo 3'te görülebilir (MEKB, 2017).

Tablo 3. 2016-2017 Öğretim Yılında KKTC'deki Okul Öncesi, Ortaokul ve Liselerde Okuyan Öğrencilerin Uyruklarına Göre Dağılımı

Eğitim Kademesi	KKTC	%	TC	%	KKTC+TC	%	3. ÜLKE	%	toplam
Okul öncesi ve İlkokul (Devlet)	10592	53	6613	33.5	2116	10.5	649	3	19970
Ortaokul ve Lise (Devlet)	11568	59	5503	28	1871	9	775	4	19717
Okul öncesi ve İlkokul (Özel)	5026	75	769	12	420	6	457	7	6672
Ortaokul ve Lise (Özel)	2364	74	299	9	167	5	377	12	3207

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere, devlet okullarında okuyan öğrencilerin büyük çoğunluğu, Türkiye'den gelen ailelerin çocuklarıdır. 2016-2017 öğretim yılında devlet okul öncesi ve ilkokullarında okuyanların % 53'ü KKTC, % 33.5'i TC ve % 10.5'i de KKTC-TC uyruklu öğrencilerden oluşmaktadır. Özel okul öncesi ve ilkokullarında okuyanların % 75'i KKTC, % 12'si TC ve % 6'sı da KKTC-TC uyruklu öğrencilerden oluşmaktadır.

Hem okul öncesi hem de ilkokul öğretmeni ihtiyacı olmasına rağmen AÖA'ya son yıllarda ya hiç ya da çok az öğrenci alınmaktadır. Oysaki, DPÖ planlarında okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması öngörülmektedir (DPÖ, 2007: 76; DPÖ, 2016: 70). KKTC'de dört yaş grubuna ilişkin öğrencilerin sayıları Tablo 4'te sunulmuştur (MEKB, 2017; 2016; MEB, 2015b; 2014; MEGSB, 2013; 2012; 2011).

Tablo 4. KKTC'de Dört Yaş Grubuna İlişkin Öğrenci Sayıları

	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017
Devlet	1190	1223	1236	1224	1340	1157	1159
Özel	1059	1120	1159	1345	984	1044	1190

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere, okul öncesi eğitim kademesinde dört yaş grubuna ilişkin eğitimin yaygınlaştırılması başarısız olmuştur. Oysaki, DPÖ planlarında okul öncesi eğitimin iki yıla çıkarılması için politikaların var olmasına rağmen bu hedef gerçekleştirilememiştir.

4. TARTIŞMA

4.1. Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulguların Yorumu

Öğretmen yetiştirme konusunda devlet ve özel kurumlar arasındaki mücadele, para karşılığı diploma alanlarla emek karşılığı diploma alanların mücadelesidir. Bu bir yerde sınıf mücadelesidir.

KKTC'de okul öncesi ve ilköğretim öğretmeni yetiştirme sistemi, ihtiyaca göre planlı bir biçimde devlet kontrolünde yapılmaktadır. Bu planlı sistem, sermaye kesimini rahatsız etmektedir. Sermayenin bugün KKTC'de birçok paralı özel üniversitesi bulunmaktadır. Eğer bu devletin planlı öğretmen yetiştirme sistemi ortadan kalkar ve özel paralı üniversitelere bu görev verilirse ciddi bir rant kapısı açılmış olur. Nitekim tarih ve edebiyat öğretmenliği için de bu durum olmuştur. Yaklaşık 20 yıl önce bir çok üniversitede açılan tarih ve edebiyat bölümleri, bugün öğrenci azlığından kapatılmış veya kapatılmaya yakın durumdadır. Bu nedenle, binlerce okul öncesi ve sınıf öğretmenliği işsiz doğacağı kesindir. Ancak sermayenin bu sayede milyonlar kazanacağı da diğer önemli bir gerçek. Bunun ötesinde, okul öncesi ve sınıf öğretmenliğinin kalitesinin düşeceği ve böylelikle devlet okul öncesi ve ilköğretimdeki kalitenin de düşeceği söylenebilir. Bu da velilerin özel okullara (ki bu özel okullar da paralı özel üniversiteleridir) yönelecekleri söylenebilir. Bu durumda sermayenin çift yönlü kazanımı mümkün olacaktır. KKTC'de on dört üniversite faaliyet göstermekte bunun yanında ise birçok yeni üniversitenin açılması da yasal izinlerini beklemektedir. Birçok üniversitenin olması ve bunların öğretmen yetiştirme işini de yapıyor olmaları, doğal olarak aşağıdaki soruların ortaya çıkmasını doğurmaktadır.

Birçok fakültenin pek çok mezun verdiği Kuzey Kıbrıs'ta neden ilköğretim öğretmenlerinin de üniversite çatısında yetiştirilmesine izin verilmiyor? Oysaki her türlü meslekte bireylerinin yetiştirildiği üniversitelerde, ilköğretim öğretmenleri neden yetiştirilmiyor? Devlet, tüm mesleklerin yetiştirilmesini serbest bırakırken ilköğretim öğretmenlerinin yetiştirilmesini neden elinden bırakmıyor?

Bu soruların yanıtlarını öğretmen kimliği ve para ile öğretmen olma bağlamında ele almak gerekir.

4.2. Öğretmen Kimliği

Öğretmenlik, meslek olarak diğer mesleklerden farklıdır. En önemli farkı, yeni neslin öğretmenler tarafından yetiştirilmesi ve örnek olmasıdır. Bu nedenle, diğer mesleklerin sahip olduğu değerlerden farklıdır. Bu da doğal olarak öğretmene farklı bir kimlik kazandırmaktadır. “Bu kimlik nasıl ve nedir?” sorusuna burada yanıt vermek gerekir.

Öğretmen yetiştirme gibi eğitim sisteminin en stratejik ögesini ele geçirmek, yeniden üretim için kaçınılmaz bir fırsattır. Herkese diploma vermek, aslında var olan eşitsizliğin yasallaşması anlamına gelir. Herkeste diploma olması demek herkesin öğretmen olacağı anlamına gelmez. Bu diplomalıları arasından sermaye ile iktidarın istediği kişi öğretmen olacak. Öğretmen olan kişi emek yanlısı biri olmadığından sınıf içi uygulamalarından öğrencilere kazandıracığı hayat felsefesine kadar emeğin değil, önemli olan işi bilmek olduğudur. Eğitim hayatın değişimine göre şekillenmektedir. Eskiden hayat zordu ve eğitim de bu zor hayattan kurtulmak için öğrencileri çalışmaya zorluyordu. Bugün hayat kötüdür ve eğitim de bu kötülüklerin üstesinden gelebilecek açıkögöz birey yetiştirmek üzere kurgulanmaktadır. Bu da eğitimde çakallaşma dönemi olarak adlandırılmaktadır. Köşeyi dönmeyi becerebilen, cingöz ve aynı zamanda her dönem ve koşullara ayak uydurabilen aslında uyabilen öğrencilerin öğretmeni de aynı kimliği taşımak zorundadır. Sermayenin istediği eğitim: emeğe önem vermeyen bir öğretmen ve emeğin değerini bilmeyen bir öğrenci.

Öğretmen adaylarının seçimi AÖA'da çok sıkı eleme sınavları ile yapılıyorken özel paralı üniversitelere ise çok düşük puanlarla yapılmaktadır (Tablo 2). Öğretmen yetiştirmenin devlet elinden alınması ile çok sayıda öğretmen adayının fakültelere alınacağı ve bu sayede üniversite patronlarının yüklü paralar kazanacağı açıktır. Ayrıca çok sayıda işsiz öğretmenin de olacağı bir diğer gerçek. Bugün, Türkiye'de plansız bir biçimde yürütülen öğretmen yetiştirme sistemi, birçok işsiz öğretmenin doğmasına neden olmuştur (Bora ve diğerleri, 2015). Plansız öğretmen yetiştirmenin sermayenin sermayesini güçlendirirken

işsizliğin artmasına; ayrıca, öğretmenliğin meslek olarak statüsünün düşmesine de neden olmaktadır. Bu çalışmada ele alınan temel konular ve elde edilen bulgular doğrultusunda anlaşılmaktadır ki, küreselleşmeye dayalı olarak gelişen neoliberal politikaların KKTC'de eğitimin dönüşümünü zorlamaktadır. Bu dönüşümün merkezinde öğretmen ve buna bağlı olarak da öğretmen eğitimi yer almaktadır. 2017 yılında AÖA ile LAÜ arasında imzalanmak istenen protokolden de bu açıkça anlaşılmaktadır. Sermaye kendine uygun bir eğitim sistemi ve öğretmen istemektedir. Öncelikle eğitimin özelleşmesiyle birlikte öğretmenlerin esnek çalışma koşullarına getirilmesi, bir başka anlatımla iş güvencesinin elinden alınması ve ikinci olarak da öğretmen yetiştiriminin sermayenin eline verilmesi istenmektedir. Kısaca sermaye istediği zaman öğretmen değiştirebilme ve çok sayıda yetiştirdiği öğretmenlerden sürekli seçip öğretmen emeğini ve kimliğini sömürmesi istenmektedir. Öğretmenin eğitim sisteminin öznesi değil nesnesi olması istenmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için önemli bir engel olarak görülen AÖA'nın yapısının değiştirilmesi temel hedef olarak belirlenmiştir.

DPÖ'nün planlarında sürekli dört yaş okul öncesi eğitim kademesinin okullaşma oranlarının yükseltilmesi yönünde politika almasına rağmen bunun gerçekleştirilmesi bir türlü yapılmamaktadır. Nedeni ise bu kademenin devlet tarafından değil, özel okullar tarafından yapılmasını sağlamaktır. Bu nedenle AÖA okul öncesi programına öğretmen adayı alımı, uzun süre durdurulmuştur. Böylelikle hem özel paralı üniversitelerde var olan okul öncesi öğretmenliği bölümlerine öğrenci akışını canlı tutmak hem de özel okul öncesi kurumları desteklemek mümkün olmaktadır.

4.3. Para ile Öğretmen Olma

Öğretmen yetiştiriminin özel paralı üniversitelerce yapılmasına ilişkin tartışma bir sınıf tartışmasıdır. Eş deyişle "Emek gücü ile mi öğretmen olunmalı, yoksa para gücü ile mi?" tartışmanın temel noktası budur. Nitelik ve niteliğin geliştirilmesi konuları paralı ile diploma alınan bir sistemde mümkün değildir; çünkü,

eğitim alınıp satılan bir duruma okul ise ticarethaneye dönüşür. Böyle bir sistem içinde merkezde olan maddi kazançtır. İhtiyaca göre planlama ve nitelik asla düşünülmez.

Planlama yapılırken nitel ve nicel verimlilik önemlidir. Verimlilik açısından AÖA'nın değerlendirilmesi aşağıdaki gibi yapılabilir:

1. *Nicel iç verimlilik:* Öğrencilerin akademideki başarıları oldukça yüksektir. Bu nedenle sınıf tekrarı veya okulu terk gibi durumların yaşanması çok az görülmektedir.
2. *Nitel iç verimlilik:* Öğretmen adayları seçilerek alındıkları için AÖA'daki eğitimleri boyunca akademik başarıları oldukça yüksektir.
3. *Nicel dış verimlilik:* İhtiyaca göre öğretmen alındığı için adayların mezun olduktan sonra istihdamları mümkündür. Bu nedenle nicel dış verimlilik oldukça yüksektir.
4. *Nitel dış verimlilik:* Bunun ölçülmesi zor olsa da toplumun tepkisine bakıldığı zaman AÖA mezunu öğretmenlerin niteliklerinin yüksek olduğu söylenebilir. Çalıştıkları okullardaki velilerin memnuniyeti bunu destekler niteliktedir. Nitekim Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi'nde ilköğretim seviyesinin oldukça kaliteli olduğu söylenebilir.

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere, KKTC'deki üniversitelerin okul öncesi ve sınıf öğretmenliği programlarına öğretmen adaylarının girişi oldukça kolaydır, çok düşük bir puanla girmek mümkündür. Türkiye'deki en düşük puanla öğrenci alan üniversitelerin bile çok çok gerisinde bir puanla öğrenci almaktadırlar. Bu da öğretmen adaylarının ön koşul davranışlarının düşük seviyede olduğunu göstermektedir.

4.4. Devlet Okullarında Kaliteli Öğretmen

Devlet okul öncesi ve ilkokullarında AÖA mezunu öğretmenlerin çalışıyor olması eğitimin kalitesini artırmaktadır. Çünkü AÖA'ya öğretmen adaylarının seçimi sıkı bir eleme ile yapılmaktadır. Oysaki, özel okul öncesi ve ilkokullarda istihdam edilen öğretmenlerin büyük çoğunluğu paralı özel üniversitelerden mezun olmuşlardır. Bu da öğretimin kalitesini düşürmektedir. İren (2009)'in araştırmasında da bu görüş desteklenmektedir. Velilerin özel okulları tercih sebebi, çocuklarının daha güvenli bir arkadaş ortamında olmalarını istemeleridir. Bir başka deyişle, velilerin özel okulları tercih etmelerinin nedeni, öğretim kalitesinden değildir. Devlet okullardaki kaliteli öğretmenle yoksul çocukların kaliteli eğitim alması, statükonun en büyük rahatsızlığıdır. Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere, okul öncesi dört yaş grubu eğitiminin devlet tarafından yaygınlaştırılmaması parası olmayan çocukların okula gitmemesi anlamına gelmektedir. Bu da daha çok Türkiye'den iş gücü olarak gelen göçmen çocukları olumsuz etkilemektedir. Böylelikle SED düşük olan öğrencilerin eğitim yoluyla toplumsal sınıf değiştirmeleri mümkün olmamaktadır.

5. SONUÇ

1. KKTC'de okul öncesi ve sınıf öğretmeni yetiştirme sisteminin köklü bir tarihsel geçmişi vardır.
2. KKTC'de öğretmen adaylarının seçimi sıkı eleme sınavları ile ihtiyaca göre planlı bir biçimde yapılmaktadır.
3. KKTC'de öğretmen yetiştiren özel yükseköğretim kurumlarına giriş için gereken taban puanlar Türkiye'deki devlet yükseköğretim kurumlarından oldukça düşüktür.
4. KKTC'de öğretmen yetiştirmenin özel yükseköğretim kurumlarına devredilmesi konusunda sermaye ve iş birliği içinde olan iktidarın büyük bir baskısı vardır.
5. KKTC'de devlet okul öncesi ve ilkokullarında görev alan öğretmenler AÖA mezunudur.
6. Türkiye'den KKTC'ye göç eden öğrencilerin büyük çoğunluğu devlet okul öncesi ve ilkokullarda eğitim görmektedirler.
7. Devlet dört yaş okul öncesi eğitim kademesini yaygınlaştıramamıştır.

6. SUMMARY

In this study, the ideological foundations of preschool and primary school teacher training system in Northern Cyprus were analyzed. For this purpose, the characteristics of teacher training system in higher education institutions and teacher employment were examined. In the introduction chapter, firstly the teacher training systems in the countries which are successful in PISA and also teacher training system in Northern Cyprus, the preschool and primary education systems were explained. Descriptive method was used in the research. In the discussion chapter, the Northern Cyprus preschool and primary school teacher training systems are discussed in terms of teacher identity and equal opportunity in education. The concepts of teacher training and equality of opportunity should be considered in two aspects. The first is to provide quality education to children with low socio-economic levels who are mainly educated in public schools by educating high quality teachers in public schools. The second is to ensure that the low level of socio-economic students to be teachers of the state. Equality of opportunity in education should be discussed in two sub-headings. The first is to be a teacher with money and the second one is a subject of quality teachers in public schools. The teacher selection for the Atatürk Teacher Training Academy (ATTA) is planned in a planned manner. Therefore, qualitative and quantitative efficiency is high. The fact that ATTA graduate teachers are employed in state preschool and primary schools increases the quality of education. This is because the selection of prospective teachers is made with a strict elimination. However, the majority of teachers employed in private pre-primary and primary schools have graduated from private universities. This reduces the quality of teaching.

As a result, it can be said that a new teacher type will be formed in the identity desired by capital by transferring the teacher training system to private universities. In addition, it is clear that poor quality teachers in public schools will provide unqualified education to the low socio-economic levels students.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Alp Tümertekin (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Apple, M. (2004). *Ideology and Curriculum* (Third edition). New York and London: Routledge Falmer.
- Atatürk Öğretmen Akademisi, (2000). *Giriş Sınavları ve Mülakat Tüzüğü*. Lefkoşa.
- Barber, M., Mourshed, M. (2007). *How The World's Best-Performing School Systems Come Out On Top*.
Erişim Adresi:
http://mckinseysociety.com/downloads/reports/Education/Worlds_School_Systems_Final.pdf.
(Erişim tarihi: 11.09.2018).
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme*. (4. baskı) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N. ve Üstün, İ. (2015). *'Boşuna mı Okuduk?' Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*.
(5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*.
Levent Ünsaldı ve Aslı Sümer (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bozkurt, V. (2004). *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar*. Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Chung, J. (2009). An Investigation of Reasons for Finland's Success in PISA (Doctoral thesis, University of Oxford, England). Erişim adresi: <http://ora.ox.ac.uk/resolve/info:fedora/uuid:62b7a22f-d930-4eb0-893d-d703fd9d182d/THESIS01>. (Erişim tarihi: 11.09.2018).
- Center for International Understanding - CIU. (2008). *Learning from Singapore*. Erişim adresi:
<http://d21vn0a00hwoiz.cloudfront.net/wp-content/uploads/2013/05/Learning-from-Singapore-Spring-2008.pdf>. (Erişim tarihi: 10.01.2014).
- Darling-Hammond, L. (2009). *The Flat World and Education: How America's Commitment to Equity Will Determine Our Future*. New York, NY: Teachers College Press.

- Durkheim, E. (2016). *Eğitim ve Sosyoloji*. Pelin Ergenekon (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelken Yayınevi.
- Evrensel Gazete. (2018). *Özyiğit: Lefke Avrupa Üniversitesi ile AÖA Arasındaki Protokol İptal Edilecek*.
Erişim adresi: <http://www.evrenselgazete.com/haber/104871/ozyigit-lefke-avrupa-universitesi-ile-aoa-arasindaki-protokol-iptal-edilecek.html>. (Erişim tarihi: 10.04.2018).
- DPÖ (2016). *Orta Vadeli Program 2017-2019*. Lefkoşa: KKTC Başbakanlık.
- DPÖ (2007). *2007 Yılı Programı*. Lefkoşa: KKTC Başbakanlık.
- Haber Kıbrıs. (2017). *Atatürk Öğretmen Akademisi ile LAÜ Arasında İşbirliği*. Erişim tarihi: 10 Şubat 2017.
<https://haberkibris.com/ataturk-ogretmen-akademisi-ile-lau-arasinda-isbirligi-2017-07-24.html>
- Havadis Gazetesi. (2017). *AÖA Öğrencileri Eylemde*. Erişim tarihi: 10 Şubat 2017.
<https://www.havadiskibris.com/aoa-ogencileri-eylemde/>
- Hanushek, E. (2002). Teacher Quality. In L. Izumi & W. Evers (Eds.), *Teacher Quality* (pp. 1–12). Palo Alto, CA: Hoover Institution.
- Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Abingdon, UK: Routledge.
- İren, G. (2009). *KKTC'de Öğretmen Sendikalarının Eğitim Alanına Etkilerinin Öğretmen ve Sendika Yöneticilerinin Görüşleri Yoluyla Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kurtuluş, H. ve Purkis, S. (2014). *Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lim, K. M. (2013). *Teacher Education in Singapore*. Paper presented at the SEAMEO RIHED Regional Seminar on Teacher Education, Singapore.
- Lombardi, F. (2000). *Antonia Gramsci'nin Marksist Pedagojisi*. Sibel Özbudun ve Başak Ekmen (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınları.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2014). *2013-2014 İstatistik Yıllığı*. Lefkoşa.

- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2015a). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yükseköğretim Çalıştay Raporu (26-27 Mayıs 2015)*, Lefkoşa.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2015b). *2014-2015 İstatistik Yıllığı*. Lefkoşa.
- MEC (Ministry of Education and Culture) (2014). *Teacher Education in Finland*. Erişim adresi: http://www.oph.fi/download/154491_Teacher_Education_in_Finland.pdf. (Erişim tarihi: 12.08.2016).
- MEGSB (Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı). (2011). *2010-2011 İstatistik Yıllığı*. Lefkoşa.
- MEGSB (Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı). (2012). *2011-2012 İstatistik Yıllığı*. Lefkoşa.
- MEGSB (Milli Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı). (2013). *2012-2013 İstatistik Yıllığı*. Lefkoşa.
- MEKB (Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı). (1985). *Öğretmenler Yasası*. Lefkoşa.
- MEKB (Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı). (1986). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim Yasası*. Lefkoşa.
- MEKB (Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı). (2016). *2015-2016 İstatistik Yıllığı*. Lefkoşa.
- MEKB (Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı). (2017). *2016-2017 İstatistik Yıllığı*. Lefkoşa.
- OECD (Organization for Economic Co-operation and Development). (2012). *Lessons from PISA for Japan, Strong Performers and Successful Reformers in Education*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264118539>
- ÖSYM (Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi). (2016). *Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları*. Erişim adresi: https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/LYS/Yerlestirme_Tablo-4_MinMax_Lisans10082016.pdf. (Erişim tarihi: 01.12.2018).
- Özder, H., Konedralı, G. ve Zeki, P. C. (2010). Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(2):253-275.

- Schleicher, A. (2011). Lessons from PISA about Some of the World's Best-Performing Education Systems. Low, L.E. (Ed.). *Lessons from PISA: Vol.2* National Institute of Education, Singapore.
- SME (Singapore Ministry of Education). (2010). *Building a National Education System for the 21st Century: Singapore Experience*. Erişim adresi: http://www.edu.gov.on.ca/bb4e/Singapore_CaseStudy2010.pdf. (Erişim tarihi: 01.11.2017)
- UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization). (2010). *World Data on Education*. VII Ed. 2010/11: Singapore: UNESCO-IBE. Erişim adresi: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/WDE/2010/pdf-versions/Singapore. (Erişim tarihi: 11.09.2018)
- UN Security Council. (1983). *Resolution 541 (S/RES/541)*. New York: United Nations.
- UN Security Council. (1984). *Resolution 540 (S/RES/550)*. New York: United Nations.
- Voice of the Island. (2017). *Elcil: Hükümet AÖA Kararını Gözden Geçirmeli*. Erişim adresi: <https://www.voiceoftheisland.com/elcil-hukumet-aoa-kararini-gozden-gecirmeli/51164/>. (Erişim tarihi: 10.02.2017)
- Yeşil, S. (2016). *PISA Sınavlarında Başarılı İlk Beş Ülkenin Öğretmen Yetiştirme ve İstihdamı Sistemleri ile Türkiye'nin Öğretmen Yetiştirme ve İstihdam Sisteminin Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Zirve Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

1920 – 1960 YILLARI ARASINDA ABD’DE AİLE SOSYOLOJİSİ¹

Zehra Zeynep SADIKOĞLU²

ÖZ

1920’li yıllarda ABD’de ayrı bir alan olarak ortaya çıkan aile sosyolojisi çalışmalarında farklı yaklaşımların benimsendiğini gözlemek mümkündür. Ancak hızlanan sanayileşme ve modernleşme süreçleri bireye ontolojik öncelik kazandırmıştır. Bu nedenle 1940’lı yıllara kadar bireyi toplumsala bağı fakat aynı zamanda kendi başına bir özne olarak ele alıyor oluşu nedeniyle sembolik etkileşimci yaklaşım aile çalışmalarında öne çıkmıştır. 1945 sonrasında ise ABD’nin küresel bir güç olarak dünya sahnesinde yerini alması hem toplumsal gelişmelerin açıklanmasında hem de aile çalışmalarında teorik çerçeve oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Yapısal işlevselci yaklaşım ve onun temsilcisi sayılan Talcott Parsons’ın kuramı bu dönemde alanı belirleyici hale gelmiştir.

Bu çalışma ile amaçlanan 1920-1960 yılları arasında ABD’de aile sosyolojisinde öne çıkan teorik yaklaşımları açıklamak ve bu yaklaşımların benimsenmesinde toplumsal ihtiyaç, beklenti ve genel konjonktürün yanı sıra sosyoloji disiplinindeki genel eğilimlerin ne yönde etkili olduğunu göstermektir. Bu çerçevede 1960’lı yıllara kadar ABD’de sosyoloji alanında hangi yaklaşımların öne çıktığı üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda aile alanını belirleyen yaklaşımlar çerçevesinde ortaya konan çalışma ve kavramlara değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi, Sembolik Etkileşimcilik, Yapısal İşlevselcilik, Talcott Parsons.

¹ Bu makale, Haziran 2014 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen “1920-1960 Yılları Arasında ABD’de Aile ve Aile Sosyolojisi” başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmından uyarlanmıştır.

² Ar. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

SOCIOLOGY OF FAMILY IN THE US BETWEEN THE YEARS 1920-1960

ABSTRACT

There were studies that are conducted with different approaches in sociology of family that emerged as a separate field in the US in the 1920s. However, acceleration of the industrialization and modernization gave the individual an ontological priority. The symbolic interactionist approach has come to the forefront in family sociology until 1940s because it conceptualizes the individual as connected to society but at the same time as a subject in his own right. After 1945, the fact that the United States took its place on the world stage as a global power has created the need to explain the social developments and hence for theoretical framework in family sociology. The structural functionalist approach and Talcott Parsons' theory, which is considered to be its representative, became the dominant approach in this period.

The aim of this study is to explain the theoretical approaches of family sociology in the US between the years of 1920-1960 and to show the social tendencies, expectations and general conjuncture in the adoption of these approaches as well as the general trends in the discipline of sociology. In this context, approaches in the field of sociology in the US have come to the fore and concepts that are developed within family sociology until 1960s are discussed.

Keywords: American Sociology, Family Sociology, Symbolic Interactionism, Structural Functionalism, Talcott Parsons.

1. GİRİŞ

Geleneksel ve yasal yaptırımlarla desteklenerek tekrarlanma yoluyla düzenleyici ve baskı oluşturuvcu bir niteliğe (Bruce & Yearley, 2016: 283) sahip olan toplumsal kurumlar, toplumda belirli ihtiyaçları karşılayan ve bu ihtiyaçlara ilişkin kuşaktan kuşağa aktarılan anlam kodları ve davranış örüntülerinden oluşmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011: 30). Aile de bu anlamda belirli toplumsal ihtiyaçları karşılayan, kimi zaman düzenleyici kimi zaman baskılayıcı olarak nitelendirilebilecek işlevleri olan toplumsal bir kurumdur. Ailenin sahip olduğu işlevlerin karşılık geldiği toplumsal ihtiyaçlara, soyun devamı ihtiyacı, ekonomik ihtiyaçlar, sevgi, dayanışma, toplumsallaşma, yakın ilişkiler kurma ihtiyacı gibi ihtiyaçlar örnek olarak verilebilir. Ailenin bu ihtiyaçlara yönelik yüklediği işlevlere karşılık evrensel anlamda bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Çünkü toplumsal bir yapı olan aile, tarih boyunca toplumlarla birlikte hem boyutları hem yapısı hem de işlevi bakımından dönüşmüş, zaman ve mekâna göre değişim göstermiştir. Bununla birlikte ailenin, dayanışmaya bağlı grupların bulunduğu bütün toplumlarda var olan, çocuklar da dâhil insanları birbirlerine bakmaları için bir araya getiren sosyal kurum (Macionis, 2012: 462) tanımı günümüz ailesini de kapsayan ve ailenin en belirgin niteliklerinden biri olan dayanışmaya vurgusu nedeniyle kayda değer bir tanımdır. Aile dayanışma temelinde hayatın devamlılığı için gerekli pratik tarzların yeniden üretildiği bir alandır. Toplumun devamlılığını sağlayan kültürel kodlar ve davranış kalıpları bireye aile vasıtasıyla aktarılmaktadır. Toplumla birey arasında bağlantı kuran ve toplumsal hayatın devamlılığını sağlayan aile, toplumun bir nevi aynası görevi görmektedir. Bu sebeple, aileyi anlamak toplumun anlaşılması adına önem taşımaktadır.

Özellikle modern aileyi anlamak üzere ortaya konan çalışmalar 19. yüzyıla kadar geri götürülebilir. Bu çalışmalarda aile modernleşme süreciyle birlikte değişen ve sıkıntıda olan, dolayısıyla korunması gerektiği düşünülen bir kurum olmuştur. Ancak aile sosyolojisi, 1920’li yıllarda ABD’de ayrı bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Hızla üreyen, toplumsal sorunlara çok bağlı, psikolojik bilimlerin egemenliğinde olan geniş bir alanda kurmuştur. Daha sonra ABD’de çok çabuk yayılmış ve bu yıllardan itibaren aile yaşamının

incelenmesine ve aileye dair klasikleşen kavramların geliştirilmesine başlanmıştır (Dechaux, 2011: 40). Bu dönemde farklı bakış açıları ve yaklaşımlarla yürütülen çalışmalar bulunmakla birlikte, 1940'lara kadar daha çok iletişim, sosyal roller, kişilik kavramı gibi kavramlara olan vurgusu ile sembolik etkileşimci yaklaşım ön plana çıkmıştır. Sembolik etkileşimci yaklaşıma bağlı kalınarak yapılan çalışmalarda aile üyeleri arasında etkileşim, yüz yüze aile ilişkileri, ailenin birey üzerindeki etkisi gibi temalara odaklanılmıştır. Aile çözümlemelerinde anlamlandırma ve yorumlama süreçlerine ağırlık verilmiş, birey aktif bir konumda resmedilmiştir.

Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi ihtiyaç ve gelişmeler, sanayileşmesi daha önce gerçekleşmiş olan Batı'nın üstünlüğünü ve öncülüğünü vurgulayan, Batı dışı toplumları sanayileşmekte olan ve sisteme katılmak için çaba gösteren toplumlar olarak değerlendiren modernleşme kuramı çerçevesinde yapılan açıklamaları gerekli kılmıştır (Coşkun, 1989: 304). ABD'nin bu yıllarda uluslararası ilişkilerde güç kazanıp merkezi konuma yükselmiş olması dünya siyasetine ilişkin gelişmelerin anlaşılması ve açıklamasının ABD'ye geçmesini sağlamıştır. Aynı zamanda kendi içindeki toplumsal ilişkileri açıklama yönündeki arayışları da Amerikan sosyolojisinde kuramsal sıçrayışı getirmiştir. Bu duruma paralel olarak II. Dünya Şavaşı sonrasında aile sosyolojisi alanında ABD'de kuramsal yönelimlerin ön plana çıkması söz konusu olmuştur. Talcott Parsons ve öğrencilerinin çalışmalarının zirvesini oluşturduğu yapısal işlevselci yaklaşım bu açıklamalar için gerekli teorik çerçeveyi sağlamıştır.

Bu çalışma ise 1920-1960 yılları arasında ABD'de aile sosyolojisinde benimsenen yaklaşımların ne olduğu ve bu yaklaşımların benimsenmesinde toplumsal ihtiyaç, beklenti ve genel konjonktürün yanı sıra sosyoloji disiplinindeki genel eğilimlerin ne yönde etkili olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Erken dönemde aile sosyolojisinde öne çıkan yaklaşımlar ve aileyi değerlendirmek üzere geliştirilen temel kavramlar ele alınmakta ve bu dönemde sosyoloji disiplinindeki paradigmatik yönelimler ile aile sosyolojisi içerisinde yürütülen çalışmalarda benimsenen teorik yaklaşımlar arasındaki paralellik ve farklılıklar konu

edilmektedir. Bugün Türkiye’de yapılan aile çalışmalarının belirli bir sistematığı ve sürekliliği yakalandığını söylememiz pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca her ne kadar çağdaş sosyoloji teorileri kapsamında Türkiye’de yapılan çalışmalarda Amerikan sosyolojisi önemli bir yer tutsa da, ABD’de aile sosyolojisine odaklanan çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Bu anlamda hem Amerikan sosyoloji tarihine hem de aile sosyolojisi tarihine ışık tutuyor olması nedeniyle çalışmanın bu eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

2. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ABD’DE SOSYOLOJİ BÖLÜMLERİ VE AİLE SOSYOLOJİSİ

1930’larda ve 1940’ların başında ABD’nin ileri gelen sosyoloji bölümlerinde baskın gelen epistemolojik ve metodolojik bir yaklaşım bulunmamaktaydı. 1945 öncesinde *American Journal of Sociology (AJS)* ve *American Sociological Review (ASR)* dergilerinin pozitivist eleştiren sosyologlar tarafından editörlüğü yapılmaktaydı. Pozitivist yaklaşımı eleştiren sosyologlar önde gelen sosyoloji bölümlerinde çalışmakta ve bazılarını yönetmekteydi (Steinmetz, 2007).

Bu dönemde pozitivist yaklaşımın merkezi konumunda olan Columbia Üniversitesi’nin ilk sosyoloji profesörü ve sosyoloji bölümünü yaklaşık 40 yıl yöneten Franklin Giddings deneyselcilik, bilimcilik ve istatistikî metodu savunmuştur. Ancak anti pozitivist eksende çalışan Robert MacIver ise 1929’da üniversiteye kabul almış ve sosyolojinin asıl tasarısının yorumlamak olduğunu, sosyal fenomenlerin doğa fenomenlerinden farklı olduğunu, ilişkiler sistemi içerdiğini, subjektif ve objektifi bir arada bulundurduğunu savunmuştur. Yine Columbia Üniversite’sinde görevli Robert Lynd de, *Knowledge For What*³ (1939) adlı çalışmasında pozitivist paradigmayı, ontolojik atomizmi, değer bakımından yansızlık doktrinini reddetmiştir (Steinmetz, 2007: 324-326).

³ Ne için Bilgi.

İlk Amerikan sosyoloji bölümü olan Chicago Üniversitesi sosyoloji bölümü ise 20. yüzyılın ilk otuz yılı boyunca öncü bölüm konumunda olmuştur. Bölümün kurucusu Albion Small, bilimsel pozitivist yaklaşıma zaman içinde yaklaşmış olsa dahi, tarihsel çalışmalar yönünde benimsediği ilk görüşleri bölümde hâkim olmuştur. Bölümün şöhreti yakalamasını sağlayan merkezi figür ise Robert E. Park’tır. Park her ne kadar doğa bilim modelinin sosyolojiye aktarılmasına karşı olmasa da, açıkça istatistiksel sosyal bilime karşı çıkmıştır. Chicago tarzı vaka analizi bu yıllarda büyük teori ve kategoriler oluşturmaktan kaçınan Park ve E. Burgess ile özdeşleştirilmiştir (Steinmetz, 2007). Chicago Okulu’nun oluşum süreci ABD’de sosyolojinin bilim kimliği elde etme süreciyle iç içe geçmiştir. Özellikle Chicago Okulu’nun temsilcileri ve eserlerinin ABD’de sosyolojinin kendi sınırları olan bir disiplin olarak somutlaşmasına örnek gösterilmiştir (Kaya, 2011: 373).

Michigan Üniversitesi’nde ise bu dönemde humanistik sosyoloji egemen durumdadır. Burada ilk sosyoloji dersini veren Charles Horton Cooley’in *Looking Glass Self/ Ayna Benlik* kavramı ve sosyal pratiklerin anlam yüklü karakteri ve sosyal hayatın kendi bağlamı içinde çalışılması gerektiği düşüncesi, 20. yüzyıl Amerikan sosyolojisinde pozitvizme alternatif olan görüşü temsil etmektedir. Cooley, sosyal düzenin düşünceler kompleksi olarak anlaşılabilmesi için sosyal araştırmanın sempatik katılım yoluyla yapılması gerektiğini ileri süren ilk kişidir. Yorumlayıcı ve nedensel sosyoloji üzerinde ısrar etmiş, betimleyici sosyolojiye şüpheyile yaklaşmıştır. Vaka analizini, istatistiki anket çalışmalarına karşı savunmuştur.

Harvard Üniversitesi sosyoloji bölümü ise 1930’da Pitirim Sorokin tarafından kurulmuştur. Sorokin’in Harvard’ta sosyolojiye hâkim olan reformist ve dini öncüllerine karşıt olarak sosyolojik bilimsel yaklaşımı savunması, çalışmaları daha komplike olsa da ona pozitivist bir ün vermiştir. Ancak Sorokin bu dönemde aslında epistemolojik olarak hem yorumcu hem pozitivist olan bir yaklaşımı temsil etmektedir (Steinmetz, 2007: 335-339).

İki savaş arası dönemde ABD’nin önde gelen bu beş üniversitesindeki sosyoloji bölümlerinin epistemolojik ve metodolojik eğilimlerine baktığımızda tam olarak egemen olan bir yaklaşımın olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu yıllarda Amerikan sosyolojisi tam olarak iyi düzenlenmemiş bir disiplin durumundadır. Avrupa’dan gelen araştırmacıların da sağlamış oldukları felsefi sofistikasyon ile Amerikan sosyoloji bölümleri farklı fikirleri barındırmaktadır. 1920’li yıllarda ABD’de ortaya çıkan aile sosyolojisinde de farklı yaklaşımlara bağlı kalınarak farklı çalışmalar yapılmıştır. Ancak sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin hız kazanması bireye, diğer tüm kategorilerin üstünde bir ontolojik öncelik kazandırmıştır (Swingewood, 1998: 309). Psikolojik düşünce okullarının dahi sosyal etkileşime başvurmadan bireysel patolojiyi açıklayamadığı düşüncesinden çıkan sembolik etkileşimciliğin bireyi toplumsala bağlı fakat aynı zamanda kendi başına bir özne olarak ele alıyor oluşu bu yıllarda özellikle aile çalışmalarında sembolik etkileşimci yaklaşımı ön plana çıkarmıştır. Hem toplumsal düzeni hem de bireysel insan doğasını iletişimin bir ürünü olarak değerlendiren sembolik etkileşimcilik 1940’lı yıllara kadar, iletişim, sosyal roller, kişilik gibi kavramlara olan vurgusu ile aile alanındaki ilgi ve beklentilere bağlı olarak daha çok benimsenen yaklaşım olmuştur.

1920 ve 1930’larda araştırmacılar, yüz yüze aile ilişkilerine, aile hayatının bireysel iyilik haline etkileri ve özellikle evlilik ve aile hayatında başarıyı tahmin etmek üzerine odaklanmıştır. Aile alanı, daha geniş kapsamda kültürün kişinin kendini gerçekleştirme ve kişilerarası iletişim üzerindeki etkisini anlama çabalarından ve aynı zamanda günlük hayatı yönlendiren bir kaynak olarak bilime olan bağlılıktan etkilenmiştir. Metodolojik olarak ise 1920 ve 1930’larda Amerikan hayatı içinde artan oy verme prosedürlerine ve nicel yöntemlerin kullanımının aile çalışmalarına gerçek bilimsel bir değer katacağına olan inanca bağlı olarak aile araştırmacıları *survey/ anket* yöntemini kullanmaya başlamıştır. Boşanma, evlilik dışı ilişki ve kadının aile hayatına etkide bulunan değişen rolleri gibi konulara olan kültürel ilginin etkisiyle önde gelen aile araştırmacıları evlilik kurumunun düzenlenmesine odaklanmış ve bu amaçla

eşlerin beklentilerini, şikâyetlerini, algılarını ve kişilik problemlerini anlamak üzere mülakatlar yapmışlardır (Christensen, 1964: 3-22).

2.1. Sembolik Etkileşimcilik ve Aile

1920 ve 1930’lu yıllarda aile çalışmalarında benimsenen temel teorik yaklaşım olan sembolik etkileşimcilik bugün de halen çokça başvurulan ve aile çalışmalarında etkili bir teorik yaklaşımdır. Sembolik etkileşimciliğin aile çalışmalarındaki önemi bu yaklaşımın güçlü bir kavramsal mirasa ve araştırma geleneğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Hume, Locke ve Berkeley gibi Britanyalı bilim adamlarının çalışmaları ile ortaya çıkan faydacı/pragmatik felsefi düşünce geleneğine dayanan sembolik etkileşimci yaklaşımın üç temel ilkesinden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, insanların kendileri tarafından anlam/önem atfedilen davranışlarda bulduklarıdır. İkincisi, insanların davranışlarının toplumdaki diğer insanlarla giriştikleri sosyal etkileşimden kaynaklandığı ve üçüncüsü de insanların karşılaştıkları durumları yorumlayıp ulaştıkları sonuca bağlı olarak da davranışlarını değiştirdikleridir (Kasapoğlu, 2012: 4)

Charles Pierce, William James ve John Dewey gibi Kuzey Amerikalı faydacıların geliştirdikleri işaretler ve semboller teorisi, çevreyle ilişkili olarak gelişen benlik ve zihin kavramları sembolik etkileşimci okulun oluşmasında etkili olmuştur (Klein ve White, 1996: 89). Sembolik etkileşimci yaklaşımın Charles Horton Cooley, George Herbert Mead, W.I. Thomas gibi erken dönem düşünürleri bu gelenek içinde yetişmişlerdir.

2.1.1. Charles Horton Cooley

Charles Horton Cooley, benliğin toplumsal ve dinamik karakterine dair kendi anlayışını geliştirmiştir. Toplumun tam gerçekliğinin insanın zihninde olduğunu ileri süren Cooley, empati veya sempatik iç gözlem ile kişinin diğer kişilerin farkına vardığını ileri sürmüştür (Boss, Doherty, LaRossa, Schumm & Steinmetz, 1993: 138). İnsanın diğerlerinin farkına varması ve onları etkilemek ve onaylarını kazanmak arzusunun oluşumu ile toplumsal bir benlik oluşturması sürecini *the looking glass self/ ayna benlik* kavramı ile

açıklamıştır. Buna göre benlik kendi davranışlarının nasıl algılandığının farkında olan, aktif bir yapım sürecinin ürünü olan bir yapıdır (Shaffer, 2005: 54). Ayna benlik üç temel bileşenden oluşmaktadır. Birincisi, bizim başkalarına nasıl görüldüğümüze dair tasavvurumuz. İkincisi, diğerlerinin görüntümüzü nasıl yargıladığı hakkındaki tasavvurumuz ve üçüncüsü ise başkalarının bizi nasıl değerlendirdiğine dair tasavvurumuz neticesinde oluşan utanma, gurur gibi duygulardır (Rousseau, 2002: 4). Cooley’e göre kişinin kendi hakkında ne hissettiği daha çok başkalarının onu bildik ve aykırı durumlarda nasıl algıladığına dair düşünceleri ile biçimlenmektedir ve insanlar kendilerini diğerlerinin kendilerini gördüğünü düşündüğü şekilde görürler (Gecas ve Tsushima, 2013).

Cooley’e göre ayna benlik, daha sıcak, sürekli bağlar imkânı veren küçük ve yüz yüze ilişkilerin oluşturduğu birincil gruplar içinde gelişmektedir. (Cooley, 1956: 23). Aile de bu birincil grupların prototipi niteliğindedir. Çocuk ilk olarak aile içerisinde kendi dışındaki kişilerin farkına varıp, kendi benliğinin gelişimi adına onay ve destek kazanmaya çalışır. Yine aile veya diğer birincil gruplar içinde kendini diğer kişiler ile özdeşleştirmeye ve kendini o grup ile tanımlamaya başlar. Aynı zamanda kendi duygularını daha soyut sembollerle ifade etme ve somut deneyimlerini norm ve değerlere çevirmesi de bu gruplar içinde gerçekleşir. İnsan gelişiminin yüz yüze etkileşimin söz konusu olduğu birincil gruplarda temellendiğini iddia eden Cooley, birincil grupları aile ile sınırlandırmamış, içine komşular, akranlar, yaşlılar gibi grupları da dahil etmiştir. Böylece ailenin toplumsallaşmanın gerçekleştiği kurum olarak konumu değişmiş, bu işlevi yerine getiren başka kurumların altını çizmiştir (Cooley, 1922: 168-210). Aynı zamanda aileyi, kapalı ve otonom sistemler olarak değil, kendisini çevreleyen toplumla duygusal bir bağlılık içinde resmetmiştir. Ailenin toplumsal örgütlenmeyi etkileyen yapısal ve kültürel değişimlerden bağımsız ele alınamayacağı üzerinde durmuştur.

Cooley’in ailenin açık bir sistem olarak ele alınması gerektiği yönündeki düşüncesi, bu dönemin en önemli çalışmalarından biri olan W.I. Thomas ve F.W. Znaniecki’nin *The Polish Peasant in Europe and America*⁴ (1918-1920) adlı çalışması ile pekişmiştir. Bu çalışmada Polonya’dan ABD’ye göç eden köylülerin toplumsal uyum deneyimleri incelenmiştir. Polonyalı köylülerin ABD’deki dönüşümleri, bireyci değerleri edinmeleri ve geleneksel ailevi inanç ve değerlerinden kopuşları konu edilmiştir. Aile teorisine en büyük katkısı ise ailenin sosyal psikolojik önemine vurguyu sürdürmekle birlikte toplumsallaşmanın gerçekleştiği temel bir kurum olarak aileyi işaret etmesidir (Boss vd., 1993: 140). Aile içinde toplumsal gerçekliğin nasıl oluştuğunu ve toplumsal eylem ile toplumsal bilinç arasındaki bağlantıyı göstermeyi amaçlayan bu çalışma, ailenin toplumsal bağlamda ele alınması adına bir dönüm noktası niteliğindedir. W.I. Thomas ve F.W. Znaniecki’nin ortaya koymuş oldukları bireysel tutumlar ile bireyleri çevreleyen kültürel koşullar arasındaki karşılıklı ilişki Cooley’in ailenin dinamik ve biçimlenebilir olduğuna dair düşünceleri ile örtüşmektedir.

2.1.2. Ernest Burgess

Aileyi sembolik etkileşimci bir yaklaşımla ilk kez doğrudan ele alan isim ise Ernest Burgess’in *The Family as a Unity of Interacting Personalities*⁵ adlı makalesidir. Burgess bu makalesinde aile birliğinin hukuki veya başka bir resmi çerçeve haricinde üyelerinin etkileşimi neticesinde varlık kazandığını ve aile içi rollerin dinamik bir karaktere sahip olduğunu, dolayısıyla aile üyeleri ile olan etkileşim neticesinde bireylerin aile içi roller dahilindeki kalıplaşmış davranış veya tepkileri değiştirebileceğini iddia etmiştir (Burgess, 1926: 3-10). Bu dönemde var olan kişisel gelişim ve aile içi ilişkilerin iletilmesi şeklinde ortaya çıkan ilgi bağlamında Burgess’in bireylerin etkileşim yoluyla aile içi rol ve kalıpları değiştirebileceklerini iddia etmesi önem arz etmektedir. Ancak bu yaklaşımı kullanan daha önceki isimlerle benzer şekilde

⁴Avrupa ve Amerika’da Polonyalı Köylüler

⁵Aile, Etkileşen Kişilikler Birliği

Burgess de içinde bulunulan toplumun aile üyelerinin tutumları, değerleri ve etkileşimleri üzerinde etkisi olduğunu da kabul etmiştir. Rol kavramını kullanarak aile üyelerinin bireyler olarak ve birer sosyal aktör olarak karşılıklı ilişkisini ortaya koymuştur. Aile dışında yer alan konum ve rollerin aile içindeki etkileşimleri etkilediği kabulü, toplumsal cinsiyet ve diğer güç dayanaklarının aile yaşamını nasıl etkilediğini ortaya koyma imkânı vermiştir (Reynolds, Herman & Altamire, 2003: 514).

Burgess’in etkileşen kişiliklerin birliği olarak aile tanımı iki varsayıma yaslanmaktadır. Bunlardan biri ailelerin sosyal birer grup olarak biçim ve yapılarının kurumlardan ve toplumsal faktörlerden etkilendikleri, ayrıca tarih boyunca toplumsal gelenek ve adetlerin aile içindeki bireylerin etkileşim kalıplarını etkiledikleridir. İkincisi ise toplumsal imajların, benlik ve diğerleri kavramsallaştırmalarının eylem için gerekli güdüyü ve bireylerin diğerlerini daha iyi yorumlamasını sağladığıdır (Boss vd., 1993: 140). Böylece bu tanım ile hem içinde yaşanılan kültürün kendini gerçekleştirme, benliğin oluşumu üzerindeki etkisi hem de bireyin kültür üzerindeki aktif etkisi ortaya konmuştur. Burgess için, sanayileşme modern aile yapısını ve etkileşimini etkileyen en temel süreçtir. Sanayileşmeyle birlikte kurumsal bir aile biçiminden eşlik, arkadaşlık gibi sıfatlarla nitelendiği bir biçime geçilmiştir. Bu aile biçimi, eşlerin karar alma mekanizmasına beraber katıldığı, eşler arasında aşk ve duygusal bağlanmanın söz konusu olduğu, aynı zamanda aile üyelerinin mutluluklarının ve kişilik gelişimlerinin de içinde yer aldığı bir aile biçimidir (Reynolds vd., 2003: 515). Burgess böylece ailenin bir birliktelik olarak hem kişinin bireysel psikolojik haline ve kişisel gelişimine hem de kişiler arası iletişimine olan olumlu katkısını ortaya koymuş hem de bu dönemde ailenin zayıfladığı, güç kaybettiği yorumlarına cevaben aslında ailenin zayıflamadığını, sadece değişen koşullarla birlikte ailenin de değiştiğini ileri sürmüştür.

2.1.3. Willard Waller

İki savaş arası dönemde sembolik etkileşimci yaklaşımı ile aile üzerine çalışan bir diğer isim Willard Waller’dir. Waller’in *The Family: A Dynamic Interpretation*⁶ adlı çalışması çatışma ve güce odaklanması açısından ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Metot olarak bireylerin algı ve anlayışlarına odaklanmış olsa da toplum ve birey arasındaki ilişkiyi ihmal etmemiştir ve ikisi arasındaki etkileşimi de çalışmasında ortaya koymuştur. Her ne kadar eşler arasındaki etkileşim ve aile bağlamında benlik kavramının nasıl değiştiği üzerine odaklansa da evliliğinin kamusal niteliğine ve onun devamlılığının veya çözülmesinin kendi dışındaki grupların etkisinden bağımsız olmadığı üzerinde durmuştur.

Çalışmasında kimi evliliklerin boşanmayla sonuçlanırken kimilerinin aynı şekilde neden sonuçlanmadığı sorusuna cevaben eşler arasında evliliğin bütünlüğüne dair tanımın bir kez kırıldıktan sonra yabancılaşmanın gerçekleştiğini ve eşlerin birbirine uzaklaştığını iddia etmiştir (Eslinger, Clarke & Dynes, 1972: 269-272). Boşanmayı çatışmacı bir bakış açısıyla ele almıştır. Aynı zamanda dönemin “heyecan temelli ve çıkarıcı” olarak nitelendirdiği flört ilişkilerini de mercek altına almıştır. Bu yıllarda hem erkekler hem de kadınlar flörtü evlilikten bağımsız bir süreç olarak değerlendirmiş ve çıkarıcı niteliğini kaçınılmaz olarak kabul etmiştir. Waller’a göre bu kabul dönemin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanmaktadır (Eslinger vd., 1972). Erkeğin toplumsal hiyerarşi içindeki konumu onun ekonomik, kültürel ve sosyal sermayesi ile belirlenirken, kadının konumu onun kişisel özelliklerinden daha çok flört ettiği veya birlikte olduğu erkeğin konumuna göre belirlenmektedir. Cinsiyet temelinde derecelendirilmiş bu sistem nedeniyle hem erkek hem de kadın karşı taraf tarafından dolandırılmak veya aldatılmak korkusu ile birbirine karşı acımasız olarak nitelendirilebilecek bir imaj ortaya koymaktadır. Ancak ilişki ilerledikçe bu durum değişmekte ve eşlerin duygusal olarak birbirlerine bağlanmaları söz konusu olmaktadır. Bu

⁶ Aile: Dinamik Bir Yorum

durum ise ilişki içerisindeki güç dengesini değiştirmekte ve suistimal olasılığını daha da arttırmaktadır. Waller, bu düşüncesini ortaya koymak adına *principle of least interest/ en az çıkar prensibi* kavramını geliştirmiştir. Buna göre örneğin bir ilişki içinde kim daha az ilgili ise, o diğeri üzerinde daha çok güç sahibidir ve daha sık diğeri istismar etmektedir (Gecas & Tsushima, 2013).

2.1.4. George Herbert Mead

Bu dönemde kişiliğin oluşumu, gelişimi, benlik kavramı üzerine olan ilgiye bağlı olarak sembolik etkileşimci yaklaşımla üzerinde durulan konulardan bir diğeri toplumsallaşmadır. Sembolik etkileşimciler toplumsallaşmayı, sürekli bir şekilde gerçekleşen benliğin gelişimi, devamlılığı ve değişimini sağlayan bir etkileşim dizisi olarak ele almıştır. Aile de bu sürecin kaçınılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir. Toplumsallaşma sürecine dair sembolik etkileşimci varsayımları sıralamak gerekirse, bunlardan ilki bireylerin var olan bir topluma doğduklarıdır. Ancak bu varsayımdan kastedilen daha önce de belirttiğimiz gibi bireylerin var olan norm ve değerleri pasif bir şekilde kabul ettikleri veya toplumun bireyin toplumsallaşmasında kendisinden daha etkili olduğu değildir. Bireyler toplumsallaşma aracılığıyla toplumda yerleşik olan değer, norm veya inançları edinirken bu edinim aktif olarak gerçekleşmektedir ve birey onları değiştirme gücüne sahiptir. İkinci bir varsayım ise insanın diğerleriyle girdiği etkileşim sayesinde bir benlik geliştirdiği ve anlamlı davranışlar ortaya koyduğudur. Benliğin diğerleriyle girdiği ilk etkileşimler ise genel olarak ilk etapta aile içinde gerçekleşmektedir. Üçüncü varsayım ise insanların hem eyleyen hem de tepki veren canlılar olduğudur. Bu varsayım ile toplumsallaşma sürecinde etkileşimde bulunan bireylerin birbirlerine olan etkisi ve etkileşimlerinin bu süreci etkilediği kabul edilmektedir (Reynolds vd., 2003: 523).

Sembolik etkileşimci yaklaşımın temsilcilerinden George Herbert Mead ise benliğin gelişmesinin ve toplumsallaşmanın gerçekleşmesinin iki aşamada gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Bunlar *play/ oyun* ve *game/ kurallı oyun* aşamalarıdır. Oyun aşamasında çocuk önemli olan diğer kişilerin jestlerini taklit

ederken, kurallı oyun aşamasında kendini bütün gruba göre konumlandırıp, bir bütün olarak grubun rolünü alabilir. Birinci oyun aşaması bir başkasının rolünü edinmeyi kapsamaktadır. İkinci kurallı oyun aşaması ise genelleştirilmiş öteki yoluyla kendi benliğini örgütlü bir faaliyete dahil etmesini kapsamaktadır (Gillespie, 2015: 15). Mead, çocuğun gelişiminin kurallı oyun aşamasında öğrenilen kurallar olarak rollerle ilgilenmiştir. Rol edinme, kendini bir başkasının yerine koymayı ve takip edilmesi gereken kuralları kapsamaktadır. Bebek dünyaya geldikten kısa bir süre sonra oyun aşamasına geçmektedir. Bu aşamada bir başka kişinin rolünü almayı öğrenmektedir. Bu aşamada çocuk kendini diğerlerinden ayrı biri olarak görmekte ve kendini diğerlerinin yerine koyup oyun oynayabilmekte ve farklı toplumsal rollere sahip insanlardan beklenen davranışları öğrenen çocuk bunu oyununa yansıtabilmektedir. Sonraki kurallı oyun aşamasında ise çocuk kendinden başka pek çok kişinin rolünü almayı öğrenmektedir (Klein & White, 1996: 95). Mead bu yeteneği *genelleşmiş ötekinin* rolünü öğrenme yeteneği olarak tanımlamıştır. Bu yetenek ile kişi toplumsal normlar çerçevesinde diğerlerinin tepkilerini yorumlama ve tahmin etme kabiliyeti kazanmaktadır (Millar, Brenda & May, 2000: 66). Genelleşmiş öteki kavramsallaştırmasına göre her bireyin kendisi için özel arzu ve ihtiyaçları vardır, ancak başkalarının neler düşündüğünü tasavvur edebilme yeteneği bütünüyle bencilce davranmayı engeller. Bu karşıtlık, özdenetim olarak adlandırdığımız şeyin, yani kendini sınırlama gerekliliği ortadan kalktığı durumlarda bile, zihnimizdeki, bedenimizi yönlendirme ve duygularımızı kontrol altında tutma aracının temelini oluşturur. Sürekli karşılaştığımız, fakat özellikle de tanımadığımız kişilerin bütün beklentilerini bilemeyeceğimiz için, belli genellemeler yaparız. Mead bu genellemeleri yapma yeteneğini genelleşmiş ötekinin rolünü alma olarak adlandırmıştır (Boss vd., 1993: 139). Genelleşmiş ötekinin rolünü alma, bir diğer kişinin perspektifini edinmek için sahip olunan bilişsel yetenektir. Bu yetenek, bireylerin etkileşimde buldukları kişilerin zihinlerinde neler olduğunu tahmin edip anlama ve kendi davranışını değerlendirme, etkileşimde bulunduğu kişilerin beklentilerini içselleştirme imkânı vermektedir. İçselleştirilmiş olan beklentiler genelleşmiş ötekiyi oluşturmaktadır.

Aynı zamanda genelleşmiş öteki benliğin de bir parçası haline gelmektedir. Benlik ve öteki, anlamın ve benlik imgesinin oluşmasına beraber katkıda bulunmaktadır (Deseran, 1982: 285).

Rol alma ve rol yapma süreçleri toplumsallaşmanın anahtar bileşenleri olarak görülmüştür. Çocuğun toplumsallaşması, içinde rollerin ezberlendiği bir süreçten çok, aktif bir şekilde rollerin öğrenildiği ve kimliğin oluşumunun sağlandığı bir süreç olarak ele alınmıştır. Rol, toplum ile kişi arasındaki bağlantıyı oluşturan ve bir ilişkiler kümesi içinde bir statü ile bağdaştırılan beklentiler olarak tanımlanmıştır. Rol alma başkalarının davranış ve bakış açısını tahmin ederek onların rollerini taklit etmeyi ifade etmektedir. Rol yapmak ise tanımlanmış ve kendine atfedilmiş role uygun hareket etmeyi belirtmektedir (Gecas ve Tsushima, 2013). Rol alma ve rol yapma süreçlerinde kişiler aktif şekilde rollerini oluşturur, yorumlar ve dışa vururlar ve neticesinde kendilerini tanımlamaktadırlar.

1920’li ve 1930’lu yıllarda yukarıda değinilen çalışmaların yanı sıra sembolik etkileşimci yaklaşımla ortaya konan kayda değer pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlara Mowrer’ın ailenin bozuk örgütlenmesi üzerine çalışması (1927), Frazier’in Chicago ve ABD’de siyahi aileler üzerine çalışması (1932), Lumpkin’in aile etkileşimi ve stres üzerine çalışması (1933), Angell’in Büyük Bunalım’ın aile ilişkileri üzerindeki etkisi üzerine çalışması (1936) örnek olarak verilebilir.

3. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ABD’DE SOSYOLOJİ BÖLÜMLERİ VE AİLE SOSYOLOJİSİ

II. Dünya Savaşı sosyal bilimlerin içinde bulunduğu bağlamın değişmesine ve önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. En önemli değişim ABD’nin Avrupa ile ilişkisinde politik pozisyonunun değişmesidir. Örneğin 1920’lerde sosyal bilimler için önemli bir merkez olan Almanya bu pozisyonunu kaybetmiş ve pek çok sosyal bilimci ABD’ye göç etmiştir. Beşeri ve maddi kaynaklar genel olarak ABD merkezli hale gelmiştir (Backhouse & Fontaine, 2010: 6). Ayrıca savaş dönemi projeleri hem sosyal bilimlerin kendi içinde hem de diğer disiplinler ile sosyal bilimler arasında disiplinler arası iş birliğini arttırmıştır.

Soğuk Savaş yılları ise komünizm ile kapitalizm arasında doğrudan zor kullanımına dayanmayan bir ideolojik çekişmeye, kültür ve düşünce dünyasında etkili bir hegemonya mücadelesine yol açmıştır. Bu mücadele içerisinde Avrupa’da ve Batı dışı dünyada ABD’nin liberal-kapitalist değerleri ve fikirleriyle üstünlük sağlayabilmesi ve içeride de Amerikan değerlerine bağlı bir toplum oluşturabilmesi amacıyla yönelik olarak sosyal bilimlere ihtiyaç duyulmuştur. Sosyal bilimler, politika yapımı için gereksinim duyulan bilginin üretilmesinin yanı sıra, fikir hayatını belirleme kapasitesi nedeniyle hegemonya mücadelesinin alanları arasında yer almıştır.

Soğuk Savaş boyunca kapitalist ve sosyalist kamplar arasındaki mücadele düşünce dünyasının farklı kulvarlarını içine almış ve akademi bu çatışmanın merkezi alanlarından biri haline gelmiştir. Amerikan değerlerinin sivil toplumda egemen kılınması amacıyla özellikle akademik alanda gerek çevreden merkeze bilgi aktarımı gerekse ABD kaynaklı yaklaşımların yaygınlaşması açısından sosyal bilimler etkili olmuştur. ABD kaynaklı yaklaşımların, 1950’li yıllardan itibaren ABD’nin ekonomik ve siyasi nüfuzuyla eşzamanlı olarak yaygınlaşmasıyla birlikte “çok disiplinli”, “sorun odaklı”, “uygulamalı” araştırmanın gerçek bilim olduğu fikri gittikçe daha geniş bir çevrede kabul görmeye başlamıştır (Örnek, 2013: 144). Aynı zamanda devlet ve vakıflar tarafından desteklenen bölge araştırmalarının büyümesi de farklı disiplinlerin temsil edildiği, ‘siyasa üretimine yol göstermeyi hedefleyen ve kantitatif tekniklerde uzmanlaşan bir sosyal bilim pratiğini desteklemiştir. Soğuk Savaş süresince var olan hegemonya mücadelesi kadar ‘değer ihracı’ ve buna eşlik eden ‘modern olmayı öğretme’ isteği bu çalışmaların teşvik edilmesinde önem taşımıştır. ‘Güvenlik’ ve ‘istikrar’ ile ‘bilgi’ arasındaki güçlü ilişkinin fark edilmesiyle Amerikan değerlerinin yayılması için ABD hükümeti, ordu ve vakıflar, sosyal bilimlere büyük kaynaklar aktarmıştır. Bu durum sosyal bilim araştırmalarında izlenen yolu etkilemiştir. Modern ekonomiyle birlikte devletin ve vakıfların öncelikleri, sosyal bilimler üzerinde gerek tematik gerekse metodolojik açıdan yönlendirici olmuştur (Bell, 1960: 402-403).

Steinmetz’e (2005: 294) göre bu dönem ekonominin Fordist bir biçimde yönetildiği, refah politikalarının ve uzun vadeli istikrarın, seri üretim ve seri tüketimin bir arada olduğu Keynesyan bir ekonomi yönetimi ile sağlandığı dönemdir. Ekonomide uygulanan Fordizm kültürel ve tarihsel olmayan ve analiz birimi bağlamında bireyci, genel kanunlar oluşturmayı amaçlayan, değerden bağımsız bir sosyal bilim biçiminin oluşturulmasına yardım etmiştir. Talep yönetimi ile denge/ istikrar oluşturma, tüketici tercihlerinin tek tipleştirilmesi, üretimi artırma yoluyla işçilerin ücretlerinin artırılması, işbirlikçi sendikalar, ulus-devlet-merkezcilik gibi Amerikan fordizminin temel bileşenleri sürekli olarak metropollerde yaşayan halka Amerikan tarzı yaşamın bileşenleri olarak sunulmuştur. Pozitivist bilimciler ise var olan toplumsal kalıplar ile toplumu çalışırkenki tercihleri arasındaki bağlantıyı işaret ederek, gerçekliğin kendi yaklaşımlarını tasdik ettiğini ileri sürmüşlerdir. Fordist güvenlik devleti de pozitivist bir yaklaşımla ortaya konan sosyal bilgiye dayanarak siyaset üretmiş ve bu şekilde örgütlenen araştırmalara para aktarmıştır. Sosyal bilimlerin büyümesi ve uzmanlaşması ile sürdürülen refah devletinin siyasi politikalarının bir parçası olarak sosyal bilimsel uzmanlığa talep artmıştır (Holmwood, 2011: 540).

Benzer şekilde 1940 ve 1950’li yıllarda sosyoloji alanında da saflaştırma, deneysel araştırmalarda baz alınabilecek yeterli bir kategori çerçevesi sunabilen sosyolojik teori oluşturma çabası göze çarpmaktadır (Holmwood, 2011: 539). Bu yıllarda ABD’de sosyoloji daha homojen bir yapıya doğru geçiş yapmış, daha yapılanmış bir alan haline gelmiştir. Metodolojik pozitivistlik pratikleri ve iddiaları, ona karşı koyanlar tarafından dahi bilimsel sermayenin bir biçimi olarak tanınmıştır. 1950’ler boyunca pozitivist varsayımlara dayanan yapısal işlevselcilik başlıca sosyoloji dergilerinde, ders ve metodoloji kitaplarında, başlıca bölümlerde egemen paradigma olmuştur.

Bu yıllarda Columbia Üniversitesi sosyoloji bölümü başkanı Paul Lazarsfeld’in başkanlık ettiği *Bureau of Applied Social Research*, pozitivist anlamda metodolojik uzmanlık ve araştırma merkezi haline gelmiştir.

Lazarfeld ve Rosenberg, *Language of Social Research*⁷ (1955) adlı eserlerinde sosyal bilimin mantıksal pozitivist yaklaşımın etkisinde nomotetik-tümdengelimli bir yaklaşıma sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur (Wells, 1955: 323). Columbia Üniversitesinden Harry Alpert ise yeni oluşturulmuş *National Science Foundation (NSF)*⁸’ın program analiz ofisinde hangi sosyologların NSF fonunu almaya hak kazanacağını tayin eden konumda çalışmıştır. Bu fonu almak için oluşturulmuş olan kriter bilim metodunun ve mantığının kullanılmış olması, doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin yakınlaşması ve milli çıkarı hizmet olarak belirlenmiştir (Steinmetz, 2007: 341). Chicago, Wisconsin, ve Michigan Üniversitelerinde de zamanlaması farklı olsa dahi metodolojik pozitivist egemen hale gelmiştir. Chicago’da yeni paradigmanın temsilcileri 1960’lara kadar kontrol sağlayamamış olsa da 1960 sonrasında Chicago sosyoloji bölümü de daha pozitivist bir yaklaşım benimsemiştir.

Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri, Harvard Üniversitesi’nin Talcott Parsons’a disiplinler arası bir sosyal ilişkiler bölümü kurmasına izin vermiş olmasıdır. Parsons’ın sosyal ilişkiler modeli, kültürel antropologları ve psikologları bir araya getirerek katı bilimciliği bir noktaya kadar engellemiştir. Savaş sonrası Harvard çalışma modeli sosyolojide pozitivist alternatif olan Chicago tarzı vaka analizinin yerini almıştır. Ancak 1952’den sonra disiplinler arası sosyal ilişkiler modelinin tek devam eden parçası pozitivistle güçlü bir şekilde bağlı sosyal psikoloji eksenine olmuştur (Steinmetz, 2007: 346). Böylece Harvard Sosyal İlişkiler Bölümünde de 1950 sonrasında pozitivist yaklaşım egemen hale gelmiş ve Harvard sosyoloji bölümü, disiplinin ampirik çalışma yapan üyelerine teori oluşturma rolünü üstlenmiştir.

Özetle 1940-1960 yılları arasında sosyoloji alanında pozitivist yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Pozitivistin genel sosyal kanunlar oluşturma yönündeki ilkesinden hareketle bu dönemde toplum denge modeli üzerinden bütünlüğe sahip kapalı bir sistem olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda katı düzeyde

⁷ Sosyal Araştırmanın Dili

⁸ Ulusal Bilim Kurumu

ampirik kavram ve teorilere verilen önemin artması da bu dönemi pozitivism ile özdeşleştirmiştir. Parsons ve öğrencilerinin çalışmalarıyla, pozitivist sayıtlara yaslanarak sistem yaklaşımı çerçevesinde işlevselciliğin yeniden ele alınması ve analize yapının da dahil edilmesi ile geliştirilen yapısal işlevselci yaklaşım 1940 ve 1950’ler boyunca Amerikan sosyolojisinde ve aile çalışmalarında baskın yaklaşım olmuştur. Aile, daha çok bütünleşme ve denge kavramlarına başvurarak ele alınmıştır.

3.1. Yapısal İşlevselcilik ve Aile

Yapısal işlevselciliğe temel olan organizmacı bakış açısı 20. yüzyıl başında Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Darwin’in *The Origin of Species*⁹ (1859) ve *The Descent of Man*¹⁰ (1871) adlı çalışmalarından etkilenmişlerdir. Darwin her ne kadar toplumsal olguları çalışmamış olsa dahi toplum bilimciler toplumsal düzen ve değişmeyi açıklamak için onun düşüncelerinden faydalanmışlardır. Sonuçta toplum ve insan bedeni arasında analogi kuran bir görüş ortaya çıkmıştır.

Klasik organizmacı yaklaşımın sosyolojideki en önemli temsilcilerinden biri Auguste Comte’a göre toplumun organları kurumlardır. Aile ise toplumu oluşturan, kendine yetebilme potansiyeli olan en küçük ve en temel sosyal birimdir. Buna uygun olarak diğer sosyal biçimlerin aileden ortaya çıktığını ve ailenin, düzenli ve disiplinli cinsel tatminden ortaya çıkan bir denetim kurumu olduğunu ileri sürmüştür (Kasapoğlu, 2013: 197).

Klasik organizmacılar arasında önemli bir yere sahip olan Emile Durkheim da toplumu organik bir bütün olarak görmüştür. Bir bütünün parçalarının toplumsal kurumlar olduğunu, bu kurumların ahlaki nitelikteki işlevlerinin de toplumsal dayanışmayı, istikrarı ve dengeyi sağlamak olduğunu savunmuştur. Durkheim’a göre evrim artan karmaşıklık, düzen ve çeşitliliğe doğru kaçınılmaz bir harekettir. Ancak, evrim çeşitliliğin

⁹ Türlerin Kökeni

¹⁰ İnsanın Türeyişi

artmasına neden olsa dahi bütün toplumlar ortak bir kaynak paylaşmaktadır. Buna göre orijinal kurumsal biçimler hiçbir zaman kaybolmazlar, sadece bu biçimlerin farklı sayı ve çeşitte kombinasyonları söz konusudur. Durkheim, sosyal kurumların orijinal durumlarının sosyologlar tarafından tekrar oluşturulması, ortaya konması gerektiğine inanmaktadır. Din ve aile çalışmasında analizinin temelinde bu ilişkilerin orijinal durumlarının ortaya konması vardır (Kuper, 1985: 224- 237).

Ayrıca, toplumsal sınıflamasını 'mekanik dayanışmalı toplumlar' ve 'organik dayanışmalı toplumlar' olarak yapan Durkheim’da toplumların homojenlikten heterojenliğe doğru geliştiği düşüncesi önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda aile biçiminin sosyal yapı tarafından belirlendiğini ve dolayısıyla geçmişin ailesine özlem duymanın anlamsız olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşe göre bugünün ailesi geçmişin ailesinden daha az veya daha çok mükemmel değildir, çünkü olaylar ve durumlar farklıdır. Yeni organik toplum ve kurumları daha kompleks ve farklılaşmış olmalarına rağmen geçmişin kurumlarından daha az ahlaki veya doğal değildir (Durkheim, 1978: 1-14).

Yapısal işlevselci yaklaşımın 20. yüzyılda etkinlik kazanmasında Britanya antropolojisi de etkili olmuştur. Özellikle Malinowski (1929) ve Radcliffe-Brown (1952) 20. yüzyıl işlevselciliğinin en önemli savunucularındandır. Radcliffe- Brown Durkheim’ın bütünlük ve entegrasyon/bütünleşme düşüncelerini kabul etmiş ve bunları kültür fenomenini açıklamaya yardımcı sosyal yapının ihtiyaçları olarak ele almıştır. Kültürlerin ve geleneklerin tarihsel geçmişlerini ve kökenlerini aramayı bırakarak, her kültürün genel yasalarının ve işlevlerinin olduğunu ve bunların işlevsel açıdan birbiriyle ilişkili bir sistem oluşturduğunu savunmuştur (Swingewood, 1998: 10). Bütünlük ve bütünleşme kavramları daha sonra Parsons’ın çalışmasının da köşe taşı olmuştur. Malinowski ise Spencer’ın toplum içindeki hiyerarşik seviyeler düşüncesini yeniden ele almıştır. Toplumların sosyal sistemler olarak görülebileceği görüşünü kabul etmiş ve karşılıklı olarak ilişkili öğelerden oluşan bu sistemlerin bütün insanların temel ihtiyaçlarından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu çerçevede ihtiyaç seviyeleri belirlemiştir. Bu seviyeler biyolojik,

sosyal, yapısal ve sembolik seviyelerdir ve her seviyenin farklı ihtiyaçları vardır. İhtiyaçları ile birlikte sistem seviyeleri düşüncesi de Parsons’ın sonraki çalışmalarında yerini bulmuştur (Şavran, 2013).

3.2. Talcott Parsons’ın Toplumsal Sistem Kuramı ve Aile Çözümlemesi

1940-1960 yılları arasında sosyoloji disiplininde ve aile alanında belirleyici yaklaşım olan yapısal işlevselci yaklaşım, sistem yaklaşımı çerçevesinde işlevselciliğin yeniden ele alınması ve analize yapının da dahil edilmesi ile Parsons tarafından geliştirilmiştir. Parsons ve öğrencisi Robert Merton’ın çalışmalarıyla daha kapsamlı hale gelen bu yaklaşım 1940 ve 1950’ler boyunca Amerikan sosyolojisinde ve aile çalışmalarında baskın yaklaşım olmuştur.

3.2.1. Toplumsal Sistem Kuramı

Parsons’a göre insan eylemleri sadece onların rasyonel olarak geliştirdikleri kişisel çıkarlarıyla açıklanamaz. Sosyal düzenliliğin açıklanması için davranışlara etki eden sosyal normlar ve değerler sistemi çok boyutlu olarak teorisinin merkezinde yer alır (Esgin, 2008: 88). Buna göre bireylerin ihtiyaçları toplumsal bir bağlamda gelişip biçimlenmektedir. Bu ihtiyaçlar toplumsal düzen sayesinde, kültür adını verdiğimiz oluşum aracılığıyla karşılanmaktadır. Ancak toplum, insanlar etkinliklerini toplumsal yaptırımlara sadece uymuş olmak için değil, aynı zamanda bu yaptırımların doğru olduklarına inandıkları ve böylece gerçekte onlara uymak istedikleri için işlemektedir (Cuff, Sharrock & Francis, 2013: 97).

Parsons’ın toplumu bir sistem olarak ele alan analizinde toplumsal sistem, kültürel sistem ve kişilik sistemi toplumsal eylemin içinde örgütlendiği alt sistemler olarak belirlenmiştir. Birey içinde yaşadığı toplumun değerlerini kültür sistemi içinde, normatif beklentilerle rol beklentilerini toplumsal sistem içinde öğrenmektedir. Bireyin kimliği kişilik sisteminden, biyolojik donanımı ise davranışsal organizmadan gelmektedir. Bu dört sistem birbirine karşılıklı olarak bağımlı durumdadır (Wallace & Wolf, 2004: 55-57).

Parsons’a göre toplumun işleyebilmesi için bu sistemler arasında bir ölçüde sağlanmış bir bütünlük olması gerekmektedir. Parsons’ın sistem analizinin ana sorunsalı da kültür sistemi, toplumsal sistem ve kişilik

arasında bütünlüğün nasıl sağlandığıdır. Bu bütünlüğün nasıl oluştuğunu açıklarken kültür, insanların somut koşullarda etkili bir biçimde nasıl davranmaları gerektiğini belirlemektedir. İnsanların içinde yer aldıkları etkinlikler ve ilişki örüntüleri ise kültürün buyruklarına fiilen uymanın mümkün olduğunu göstermektedir. Kültür içinde egemen olan değerlerin aktarımı yani toplumsallaşma yoluyla da toplumsal hayatta bireyler, diğerleriyle ilişki kurmalarını, birlikte kolektif olarak hareket etmelerini sağlayacak ve kültürün kendilerinden taleplerini benimseyecek ve onları gerçekleştirecek kişilik yapılarına sahip olmaktadır. Kültür, sosyal sistem ve kişilik sistemi arasındaki bütünlüğü sağlayan mekanizma Parsons tarafından bu şekilde kurulmuştur (Cuff vd., 2013: 100).

Aynı zamanda Parsons bir sistemin varlığını devam ettirebilmesini dört işlevsel zorunluluğun karşılanmasına bağlamıştır. Bir sistemin devamlı bir düzen sağlaması veya gelişimsel bir değişim sürecine girmesi için, belirli işlevsel gereklerin karşılanması gerektiğini iddia etmiştir (Sklair, 1970: 32). Amaç doğrultusunda koşulların hazırlanması zorunluluğu adaptasyon/uyum (**A**) olarak adlandırılmıştır. Adaptasyon, ilgili amaca yönelik fiziksel veya toplumsal araçların çevreden sağlanmasını gerektirmektedir. Bu zorunluluğa da Parsons amaca ulaşma (**G**) adını vermiştir. Üçüncü zorunluluk ise amaca ulaşma girişiminin grup içinde bireyler arasında oluşturduğu gerilim, sorun ve gerginliklerin, işleyen ilişkileri sürdürmek ve bozulanları onarmayı kapsamaktadır ve bütünleşme (**I**) olarak tanımlanmıştır. Amaca ulaşıldıktan sonra ise kalıp korunması (**L**) zorunluluğu gelmektedir. (Erkilet, 2007: 88). Bu işlevsel zorunluluk belirli bir düzene veya norma göre sistem içindeki eylemin devamlılığının nasıl sağlanacağı ile ilgilidir. Evreler dizisi adaptasyon, amaca ulaşma, bütünleşme ve kalıp korunması biçiminde sıralanır. Bu dört işlevsel zorunluluk genellikle **AGIL** olarak adlandırılmaktadır.

Kompleks bir sistem içinde yer alan bütün alt sistemler ve onu oluşturan kurumlar bu dört evreyle aynı ilişkiler içinde değildir ve sistemin farklı parçaları ağırlıklı olarak bu dört etkinlikten biri veya diğeri içinde sistemin farklı kısımlarının yararına uzmanlaşmaktadır (Cuff vd., 2013: 108). Bu süreç yapısal farklılaşma

olarak adlandırılmıştır. Bu farklılaşma, sistemin işlevsel zorunluluklarını karşılama süreci neticesinde oluşmaktadır. AGIL modeli bağlamında, Parsons’ın çalışmasının temel sorunsalı sistem içindeki ilişkilerdir. Parsons’a göre dört işlevsel zorunluluk toplumsal dengenin sağlanması için şarttır. Bir sistemin devamlılığının ve istikrarının sağlanması için onu oluşturan alt sistemlerin işlevsel zorunluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Bunların devamlı izlenmesi ise toplumsallaşma ve toplumsal kontrol ile sağlanmıştır. Parsons’a göre toplumsallaşma ve toplumsal denetim sisteme uygun rol etkileşimlerini sağlamakla dengeyi kurmakta ve korumaktadır (Erkilet, 2007: 81-84).

3.2.2. Aile Çözümlemesi

Genel toplumsal çözümlemesiyle uyumlu bir şekilde aile de Parsons tarafından toplumu oluşturan alt sistemlerden biri olarak toplumun daha ileri seviyede bütünleşmesine ve dengede tutulmasına katkısı açısından analiz edilmiştir. Bu analizdeki temel kaygısı akıl dışılığın ve toplumsal yerinden edilmişliğin egemen olduğu bu dönemde toplumun nasıl bir arada tutulabileceği ve ailenin gelecek kuşakların sadık vatandaşlar olarak toplumsallaşmasında nasıl bir işlev yükleneceği ve insanlık dışı bir dünyada yetişkinlere toplumsal bütünlük hissini nasıl sağlanacağı olmuştur (Boss vd., 1993: 10).

3.2.2.1. Yapısal Farklılaşma

Parsons’a göre Amerikan toplumunda aileyi anlamak için ilk üzerinde durulması gereken şey toplumun yapısal farklılaşmasıdır. Buna göre yalıtılmış çekirdek aile biçimi evrimsel uzun bir sürecin sonucunda oluşmuştur. (Scanzoni & Kingsbury, 2013). Geniş/ geleneksel aile birçok çekirdek ailenin bir arada veya çok eşliliğin olduğu, yakın yerlerde yaşayan ve tarımsal faaliyetlerin sürdürüldüğü bir aile biçimidir. Çekirdek aile ise kent merkezli, heteroseksüel evli bir çift tarafından oluşturulmuş, babanın araçsal lider rolüyle geçimden sorumlu ve otoriteyi elinde tutan evin reisi konumunda olduğu, kadının etkileyici lider rolüyle evin düzenlenmesi ve çocuk bakımından sorumlu olduğu bir aile biçimi olarak tanımlanmıştır. Geçmişte aileyi oluşturan karı koca, akrabalarının kontrolü ve otoritesi altında iken toplumsal farklılaşmayla birlikte sanayi toplumunda karı koca akrabaların otoritesinden bağımsız otonom bir nitelik

kazanmıştır. Bu otonomi aileye atfedilen mahremiyet derecesini ve ailenin yalıtılmışlığını arttırmıştır. Ayrıca sanayileşmenin hem coğrafi hem sosyal hareketliliği zorunlu hale getirmesi, geniş aileden çekirdek aile biçimine doğru bir geçişi zorunlu kılmıştır. Coğrafi hareketlilik ihtiyacının artması ve aile bağlarının eski önemini kaybetmesi ailenin işlevlerinden bazısını kaybetmesine neden olmuştur. Aileye ait işlevlerin büyük bir kısmı sanayi toplumunda üniversiteler, kurumsal yapılar, uzman birlikleri gibi akrabalık bağından uzak yapılar tarafından yerine getirilir olmuştur. Kısaca aile, genel toplumsal yapıyla kurduğu yeni ilişkiye bağlı olarak yeni bir yapıya bürünmüş ve farklılaşmıştır. En üst seviyede farklılaşmış, modern toplum yapısına uygun olan aile biçiminin temsilcisi ise Parsons’a göre Amerikan ailesidir.

Amerikan aile sisteminin ayırt edici birkaç özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ikisi toplumun genelinde egemen olan çekirdek ailenin yalıtılmış yapısı ve soyun devamı açısından iki soydan devamlılığın sözü konusu olmasıdır (Parsons, 1955: 10). Yalıtılmışlıktan kastedilen çekirdek aileyi ve dolayısıyla hane halkını oluşturan üyelerin anne-baba ve çocuklardan oluşması, bu ailenin ayrı bir yerde ikamet etmesi ve ekonomik anlamda geniş akraba bağlarından bağımsız olmasıdır. Amerikan sistemi içerisinde tek bir soy üzerine kurulu bir miras kalıbının olmayışı ise simetrik iki yönlü bir soydan devamlılığı mümkün kılmıştır (Parsons, 1943: 28). Buna uygun olarak doğum sırası veya cinsiyetten bağımsız olarak miras çocuklar arasında eşit bölüşülmekte, soy anne ve babadan devam etmektedir.

Modern ailenin diğer bir ayırt edici özelliği ise aile içi rollerin farklılaşmasıdır. Aile içinde işlevsel rol farklılaşması yatay eksenle etkileyici ve araçsal roller ile dikey eksenle lider ve takipçi rolleri şeklinde gerçekleşmektedir. Çocuğun özellikle ilk yıllarında savunmasız ve yardıma muhtaç olması lider ve takipçileri gibi bir farklılaşmanın zeminini oluşturmaktadır. Çocuğun bağımlı konumuna bağlı olarak oluşan bu farklılaşma toplumsallaşmanın erken dönemindeki kuşaklar arasındaki güç ilişkisine dikkat çekmektedir. Kadının evrensel olarak çocuk bakımıyla daha ilgili olması ve daha yakın ilişkiler geliştirmesi, erkeğin mesleki sistemde kazancını elde etmek zorunda olması ise etkileyici ve araçsal olarak işlev

farklılaşmasının temelini oluşturmaktadır (Parsons, 1954: 103). Araçsal faaliyetler hâkim norm ve değerler ile biyolojik ihtiyaçlardan ötürü koca-babaya atfedilmiştir. Aile içinde araçsal rollere sahip olan baba, evin geçimini sağlamakla ve sosyo-ekonomik ihtiyaçları karşılamakla yükümlüdür. Erkeğin araçsal rollerinin tamamlayıcısı olarak etkileyici roller kültür ve biyoloji tarafından karı-anne’ye atfedilmiştir. Bu anlamda kadın aile üyeleri içinde duygusal ilişkilerin düzenlenmesinden sorumludur. Amerikan toplumunda aile ile mesleki sistem arasındaki eklemlenmeye bağlı olarak aile içi araçsal sorumluluklar yetişkin erkeğe, ailenin yalıtılmışlığına bağlı olarak hane içinde çocuklarla ilgilenecek başka bir kadının olmayışı nedeniyle etkili roller, özellikle çocuğun bakımı kadına aittir (Parsons, 1955: 12). Parsons’a göre ailenin geçimini sağlama görevi temel olarak aile üyelerinden yetişkin erkek bireye düşmektedir. Erkeğin mesleki sistem ve aile içerisindeki rolü birbirine geçmiştir. Koca-baba rolündeki erkek, kabul gören bir mesleğe sahip olması ve bu vesile ile ailesinin geçimini sağlaması ile ailesi için önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Erkeğin sahip olduğu mesleğin statüsü genel anlamda ailenin sahip olduğu statüyü, kazancı ailenin yaşam standardını ve tarzını belirlemektedir (Parsons, 1955: 13). Eş, anne, evi çekip çeviren kişi olarak, evin düzeni ile çocuk bakımı ise kadının birincil sorumluluğudur.

Parsons’a göre evli kadının bir mesleği olsa dahi, özellikle orta sınıflarda pek çok durumda kadının mesleği kendi sınıfından erkeklerin meslekleri ile hem statü hem gelir anlamında yarışmamaktadır. Evli çift için mesleki yapı içerisinde asimetrik bir ilişki söz konusudur. Bu asimetrik ilişki hem işlevsel anlamda hem de cinsiyet rollerinin kalıplaşması adına büyük bir önem taşımaktadır. Olumlu işlevsel yönüyle, teknik yeterlilik, rasyonalite ve evrensel normların geçerli olduğu bir değerler sistemini yaygınlaştırmaktadır. Cinsiyet rollerinin kalıplaşması adına ise tek bir kişinin aileye statü sağlaması aile içindeki dayanışmanın yoğun olmasını sağlamaktadır. Aile içinde eşler arasında bir rekabetin oluşmasının önüne geçmektedir. Ayrıca ailenin statüsünün erkeğin mesleki statüsüyle belirlenmiş olması durum tanımını açıklığı, dolayısıyla psikolojik anlamda bir güvenlik hissi sağlamaktadır (Parsons, 1965).

Parsons mesleki yapıda bahsetmiş olduğumuz asimetrik ilişkiyi savunsa dahi modern Amerikan akrabalık sisteminin kadının bağımlı algılanışının üzerinde en azından iki önemli baskı oluşturduğunu ve kadının toplumsal statüsünün Amerikan sistemi içerisinde iyileştiğini iddia etmiştir. Birinci baskı unsuru, daha önce bahsetmiş olduğumuz miras aktarımında cinsiyet temelli ayrımcılığın olmadığı, simetrik ilişkilerin olduğu bir kalıbın olmasıdır. İkincisi evlilik ilişkisinin karakteri ile alakalıdır. Eşlerin birine duyduğu duygusal bağlanma temelinde inşa edilen evlilikler sayesinde bireylerin kişiliklerinin ön plana çıktığı, nesnel parametrelerin daha geri planda kaldığı, birlikteliğin ve eşitliğin söz konusu olduğu ilişkilere verilen önemin artmış olmasıdır (Parsons, 1943). Ancak mesleki statünün prestij elde etmek için önemli bir ağırlığa sahip olduğunu, evli ve meslek sahibi kadının mesleki hayatta kocasıyla eşitliğe sahip ol(a)maması nedeniyle işlevsel bir dengeye ihtiyaç duyduğunu, en azından orta sınıf kadınların için ev hanımlığının bu ihtiyacı karşılamadığını kabul etmiştir. Bu nedenle Parsons’a göre orta sınıfa mensup kadınlar kişisel görünüm, ev dekorasyonu, müzik, edebiyat gibi alanlara yönelmelidir. Kadınlar teknik uzmanlıktan ziyade insancıl duygular gerektiren şeylere eğilim göstermelidir (Parsons, 1943: 35-36).

3.2.2.2. İşlevsel Farklılaşma

Parsons ailenin modern toplumda işlevsel farklılaşmasını tartışırken, onun artık ekonomik bir üretim birimi, politik güç sistemi içinde önemli bir birim veya daha geniş toplumla bütünleşmeyi sağlayan bir aracı olma özelliğini kaybettiğinin altını çizmiştir (Parsons, 1955: 18). Artık kişiler, aile içindeki rollerinden bağımsız birer birey olarak tüm bu işlevlere katılabilmektedirler. Ancak aile hala iki temel işleve sahiptir. Bunlardan biri, çocukların içine doğdukları toplumun bir parçası haline gelmeleri yani toplumsallaşmaları, diğeri ise toplumu oluşturan yetişkinlerin kişiliklerinin dengelenmesidir. Parsons’a göre toplumsallaşma ailenin önemli bir rol üstlendiği erken dönem çocuklukta gerçekleşen ve okul gibi kurumlar ile akran gruplarının etkili olduğu, ama ailenin hala önemini koruduğu iki süreci kapsamaktadır. Yetişkin bireylerin kişiliklerinin dengelenmesinden kastedilen ise ailenin yetişkin bireylere arzu ettikleri ve ihtiyaç duydukları duygusal güvenliği ve desteği sağlıyor oluşudur (Parsons, 1954: 111-112). Bu çerçevede insan kişiliği ailede

üretilmekte ve kişilik bir kere üretildikten sonra sabit kalmamakta, kişiliğin dengede kalmasını sağlayan mekanizmalar ile toplumsallaşma süreci organik olarak ailede birbirine geçmektedir.

Parsons yetişkin kişiliklerin dengelenmesi ve bu dengenin düzenlenmesini açıklarken daha çok evlilik ilişkisine odaklanmaktadır. Modern çekirdek ailenin yalıtılmış yapısından dolayı aileyi oluşturan üyeler ile dışarıda kalan kişiler arasında oluşan keskin ayrım, evlilik ilişkisi ve sonrasındaki ebeveynliği yetişkin bireylerin duygusal dengeleri için önemli kılmaktadır. Modern çekirdek aile yetişkin kişilik bağlamında iç içe geçmiş iki önemli işlev yüklenmektedir. Birinci işlev, iyi bir evlilik içerisinde yetişkin iki bireyin ebeveyn olarak rollerinin eş olarak rollerini desteklemesi ve kişilik gelişimlerine olumlu katkıda bulunmasıdır. İkinci işlev ise modern Amerikan toplumunun koşulları altında cinsiyet rollerinin toplumsallaşma süreciyle aktarılmasıdır (Parsons, 1954: 109). Parsons evlilik ilişkisinin hem aile yapısı hem eşlerin kişilikleri için artan öneminin de bu rol farklılaşmasını gerektirdiğini düşünmektedir.

Ailenin toplum adına sahip olduğu işlevler ise sosyal sistemin devamlılığı ve dengesi için daha çok uyum ve kalıp korunmasıdır. Parsons’a göre sosyal sistemin devamlılığı ve dengesini sağlamada temel mekanizma toplumsallaşmadır. Toplumsallaşma iyi işlediği takdirde toplumun bütün üyeleri toplumun paylaşılan değerlerine bağlı olacak ve kalıp değişkenler arasında uygun olan seçimleri ve uyum, bütünleşme ve diğer hususlarda kendilerinden beklenileni yapacaklardır. Başarılı bir toplumsallaşma tamamlayıcı beklentileri üretecektir. Toplumsal beklentileri karşılayacak şekilde güdülenmiş aktörler toplumsal dengeyi üretecek şekilde etkileşimde bulunacaktır. Başka bir ifadeyle aile, toplumsallaşma süreci ile bireylere, kültürel sistem doğrultusunda tanımlanan durum tanımlarına uygun gelişen davranış modelleri aktarmaktadır. Bu davranış modellerinin bireyler tarafından içselleştirilmesiyle kültürel beklentiler kişisel birer ihtiyaç haline gelmektedir (Erkilet, 2007: 91). Böylece bir taraftan değerler içselleştirilirken bir taraftan birey bunları kendi tutum ve standartları olarak benimseyip, özdeşim kurmaktadır (Cuff vd., 2013: 110). Rolünü yeterli şekilde ifa edebilmesi için gerekli olan yönelimlerin bireye kazandırılması ne kadar

başarılıysa, toplumsal dengenin oluşması ve korunması o ölçüde başarılı olacaktır (Erkilet, 2007: 127). Toplumsallaşma, bireyin ihtiyaçlarının tatminini topluma bağlayarak, onu toplumsal yaptırımlara karşı hassaslaştırmakta ve böylece maddi manevi çıkarları topluma bağlamaktadır (Erkilet, 2007: 140).

Bununla birlikte Parsons’ın aile analizi pek çok eleştiri almıştır. Aile içindeki rollerin sabit olduğuna dair varsayım, ailenin statik bir doğaya sahip olduğuna dair kabul, aile içinde erkeğe atfedilen aşırı güç, aileyi ele alırken kullanılan yaklaşımın muhafazakar ve uyum odaklı olması bu eleştirilere örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda, Parsons gerçek hayatta ailelerde var olan davranışların karmaşıklığını göz ardı edip, etkili ve araçsal rollere ilişkin faaliyetlerin birbiriyle örtüşmediği karşılıklı olarak birbirlerini dışladıkları ve bu roller arasında keskin bir ayrım olduğunu varsayımı nedeniyle eleştirilmiştir. Rollerin sabit ve değişmez olduğu düşüncesi rollerin ayrı fakat eşit olduğu imajını yaratmıştır. Ancak yapılan çalışmalar aile içi ilişkilerin her zaman dengeli ve destekleyici ilişkiler olmadığını, kontrol, çatışma, şiddet gibi kavramların aileyi tanımlamada en az denge, destek gibi kavramlar kadar belirleyici olduğunu göstermektedir (Eisenstadt, 1985: 15).

4. SONUÇ

Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan modern aile yapısını doğurganlık oranının düşmesi, çocuk bakım ve yetiştirme süresinin kısalması, aileye ait bazı işlevlerin başka kurumlara devredilmesi, eğitime verilen önemin artması gibi gelişmeler belirlemiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise modern toplumu karakterize eden yalıtılmış çekirdek aile içinde evlilik daha fazla kişisel bir seçim konusu haline gelmeye başlamıştır. Çocuklarla ebeveynler arasındaki ilişki daha güçlü duygusal bir içeriğe sahip olmuştur. Çocukların düzenli eğitimine duyulan ilgi öne çıkmıştır. Bu değişimlerle birlikte 19. yüzyılın sonundan 1920’li yıllara kadarki dönemde kentleşme ve sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan problemlerin çözümü için sosyal reformlara ilgi duyulmuştur. Aile de bu dönemde sosyal teorinin ve terapinin ele alması gereken ve tehlikede olan toplumsal bir kurum olarak ele alınmıştır.

1920-1940 arası yıllarda sosyoloji, egemen bir yaklaşımın olmadığı parçalı bir disiplin olma özelliği göstermektedir. Kimi sosyoloji bölümleri daha pozitivist bir anlayışa sahipken, kimileri daha yorumcu bir anlayışa sahiptir. Bu dönemde yapılan aile çalışmalarına bakıldığında da, farklı bakış açılarıyla yapılmış çalışmalar olmakla birlikte, bu dönemde aile bağlamındaki var olan ilgilere bağlı olarak sembolik etkileşimci yaklaşım daha yaygın olarak benimsenmiştir. Sembolik etkileşimci yaklaşım, aile içinde yüz yüze aile ilişkilerine, bireysel hal üzerinde aile hayatının etkilerine ve evlilik ve aile hayatında başarıyı tahmin etmek üzerine odaklanmıştır. Ancak yapılan çalışmalarda genel olarak aile kendisine uyumun içkin olduğu, çatışmanın ise dışsal bir unsur olarak kaldığı bir kurum olarak ele alınmıştır. Bu bakış açısının toplumsal tezahürü, 1929 Büyük Bunalımına bağlı yaşanan ekonomik darboğaz her ne kadar aile içinde özellikle rol farklılaşmasını değiştirme potansiyelini gün yüzüne çıkarsa da, bu yıllarda aile içi farklılaşmış rollerden sapmanın evliliğin ve ailenin zayıflamasına neden olacağı düşünülmüştür. 1930’larda ekonomik bunalım ilerledikçe Amerikalılar, aile içi farklılaşmış rollere sadık kalmanın kendi güvenliklerini sağlayacak etkenlerden biri olduğunu kabul etmişlerdir.

1940-1960 arası yıllarda ise Amerikan toplumsal ve bilimsel gelişmesine II. Dünya Savaşı ve savaştan diğer bir süper güç olarak çıkan Sovyetler Birliği ile girilen hegemonya savaşı damgasını vurmuştur. Aile özelinde bu yıllarda oluşan kaygı ve güvensizlik ortamı geleneksel değerlere bağlı, aile içi rollerin cinsiyete göre farklılaştığı aile idealinin benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Devlet de modern çekirdek aile biçimini teşvik eden sosyal politikalar ortaya koymuştur. Sosyal politikaların oluşturulmasında akademi, sermaye grupları ve bu gruplara bağlı sivil toplumdan gerekli bilginin üretilmesi konusunda yardım alınmış, özellikle sosyal bilimler kaynak aktarımı yoluyla yönlendirilmiştir. Modern ekonominin belirlediği bu bilgi üretimi, genel kanunlar oluşturmayı amaçlayan, değerden bağımsız, daha pozitivist bir sosyal bilim biçiminin genel kabulünü kolaylaştırmıştır. Pozitivist eksende üretilen bilgi hem toplumun anlaşılmasını hem de onun dönüştürülmesini amaçlamıştır. Böylece savaş sonrası sosyal politika oluşturma ve toplumu biçimlendirme projesine destek kapsamında devlete ve sanayiye hizmet eden bir sosyoloji tarzı ortaya çıkmıştır (Steinmetz, 2005: 315). Kendisini destekleyen fon akışının belirleyici olduğu bu tarz, yapısal işlevselci yaklaşım ile vücut bulmuştur. Bu yıllarda pozitivist yaklaşımın kalesi haline gelen yapısal işlevselci kuramın çekirdek aile modeli, toplumsal düzeyde sosyal politikalar ile, aile çalışmalarında kaynak aktarımı ile desteklenmiştir

Yapısal işlevselcilik toplumu, daha çok bütünleşme ve denge kavramlarına başvurarak ele almakta ve değerler sistemine merkezi bir konum atfetmektedir. Çalışmalarıyla bu yaklaşımın ana eksenini oluşturan Parsons da aileyi bu sayıtlılara bağlı kalarak çözümlenmiştir. Bu çözümlenmede modernleşmeyle birlikte aile işlevsel ve yapısal anlamda dönüşmüştür. Yapısal anlamda aile daha yalıtılmış bir özellik kazanmış ve aile içi cinsiyete bağlı rol farklılaşması belirginleşmiştir. Çekirdek aile geniş akraba bağlarından uzak, geçiminin erkeğin kazancına bağlı olduğu, kadının ev içi işler ve çocuklarla meşgul olduğu bir yapı kazanmıştır. İşlevsel anlamda ise aile, geleneksel olarak sahip olduğu iktisadi ve siyasi işlevlerini kaybetmiştir. Ancak iki önemli işlevini devam ettirmektedir. İlk işlevi toplumu bir arada tutan değerler sisteminin toplumsallaşma vasıtasıyla bireylere aktarılması, diğeri ise yetişkinlerin toplumsal bütünlük

çinde tutulmasını sağlamasıdır. Toplumsal denge ve bütünlüğe katkısı çerçevesinde aileye dair bu çözümlene, 1940-1960 yılları arasında ABD’de ciddi kamusal destek bulmuştur. Kadının eş ve anne olarak etkili roller üstlendiği, erkeğin evin ekmeğini kazanmak gibi araçsal roller ile duygusal ihtiyaçlarını karşıladığı ve daha çocuk merkezli bu aile bir gelişmenin sonucu kabul edilmiştir.

Ancak yapısal işlevselci yaklaşımı bugün pek çok açıdan eleştirmek mümkündür. Aile içindeki rollerin sabit olduğuna dair varsayım, ailenin statik bir doğaya sahip olduğuna dair kabul, araçsal ve etkili roller arasındaki keskin ayırım, aile içinde erkeğe atfedilen aşırı güç, aileyi ele alırken kullanılan yaklaşımın muhafazakâr ve uyum odaklı olması bunlara örnek olarak verilebilir. 1960 sonrasında çeşitli toplumsal hareketler aracılığıyla muhafazakâr adet, değer ve geleneklerin sorgulandığı ABD’de benimsenen çekirdek aile ideali benzer şekilde eleştirilmiş, o zamana kadar anormal olarak etiketlenen aile biçimleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Aile alanında da farklı yaklaşımların ortaya çıkması ve yapısal işlevselci yaklaşımın etkisini yitirmesi söz konusu olmuştur.

SUMMARY

In this study, it is aimed to show the approaches adopted in family sociology in the US between the years of 1920-1960 and to show how the general tendencies in sociology discipline as well as social needs, expectations and general conjuncture are affective in the adoption of these approaches. At the same time, similarities and differences between the paradigmatic tendencies in the sociology and the theoretical approaches adopted in the sociology of the family are discussed. In this context, firstly, after mentioning the approaches in the field of sociology come to the fore in the US until the 1940s, concepts put forward with the symbolic interactionist approach that determined the family studies are addressed. Then, reflections of the historical developments such as World War II and Cold War on sociology and the structural functionalist approach which was prominent in these years and the basic family model in the analysis of Talcott Parsons are explained.

With regard to epistemological and methodological tendencies of the sociology departments at leading US universities in the interwar period, it seems that there is not a dominant approach. In these years, American sociology is a discipline that is not fully well organized. With the philosophical sophistication that came with European researchers, very different ideas took place in US sociology departments. Similarly, within family sociology that emerged in the US during 1920s as a separate field, different studies were conducted with different approaches. However, the acceleration of industrialization and modernization processes in the US gave the individual an ontological priority over all other categories (Swingewood, 1998). Accordingly, symbolic interactionism which portrayed the individual in an active position within the process of making meaning and interpretation became the prominent approach especially in family studies.

Looking glass self which is the one of the main concepts used in family analysis was developed by Cooley who was a representative of symbolic interactionism. According to Cooley, looking glass self develops in primary groups formed by small, face-to-face associations that allow warmer, constant connections

(Cooley, 1956, p.23) The family is the prototype of these primary groups. Within the family, the child first tries to gain recognition and support for the development of his / her own self by becoming aware of the outside. Further, W.I. Thomas and F.W. Znaniecki's work, “The Polish Peasant in Europe and America” (1918-1920) which aims to show how social reality in the family is formed and the link between social action and social consciousness, was a turning point for addressing the family in the social context.

However, for the first time the family was directly addressed with a symbolic interactionist approach by Ernest Burgess's “The Family as a Unity of Interacting Personalities”. In this article, Burgess claimed that the family union has acquired a presence on the grounds of its members' interaction with the legal or other formal frameworks, and that family roles have dynamic character, and therefore, that individuals can change stereotypical behaviors or reactions within family roles as a result of their interaction with family members (Burgess, 1926, pp. 3-10). Another work which is Willard Waller’s “The Family: A Dynamic Interpretation” has a distinctive feature in terms of focusing on conflict and power within the family because for the first time power relations were analyzed within the family.

Moreover, during this period with the interest in personality formation and development of concept of self, socialization was another subject studied with a symbolic interactionist approach. Symbolic interactionists treated socialization as a sequence of interactions enabling the development, continuity, and change of the self continuously. The family was also been regarded as an inevitable part of this process. Mead, one of the representatives of the symbolic interactionist approach, argued that the development of self and the realization of socialization took place in two stages. These are play and game stages. In the play phase, the child can imitate the gestures of other important people while in the game phase by positioning himself / herself in relation to the whole group he can take the role of the group as a whole. The first play phase involves acquiring the role of someone else. The second game phase involves the inclusion of an organized

activity of the self through the generalized other. Mead described this ability as the ability of taking the role of generalized other.

However, World War II had caused changes in the context in which social sciences have taken place and that significant transformations occurred. The most significant change was that the political position of the United States in relation to Europe changed. For example, in the 1920s, an important center for social sciences, Germany lost its position and many social scientists migrated to the US. Human and material resources have generally become US-centered (Backhouse and Fontaine, 2010, p. 6). In addition, war period projects increased interdisciplinary collaboration between social sciences as well as between other disciplines. The state, capital groups, civil society connected to these groups and modern economy greatly influenced the shaping of social sciences. With the help of these structures, the knowledge had been produced to ensure state’s continuity. This knowledge, produced by the positivist axis, aimed both to understand the society and to transform it. In this period, Fordism, which was decisive in the economy, helped to create a value-independent, hence more positivist form of social science, which aims to create general laws. Similar to other social sciences, a more positivist approach in the sociology discipline and the family field became dominant. The structural functionalist approach that posed itself to positivist assumptions became the dominant paradigm in this period.

Structural functionalism which has an organismic heritage, conceptualize society as a living organism and social change from an evolutionist point of view. The emphasis on the concepts of integration and balance is the front plan. It is assumed that the sub-units that make up the society must be in balance and integrity, so each sub-unit has a separate function. As a force that holds society together, a special importance has been given to the system of values. Internalization of the value system through socialization and transmission through generations is presented as one of the main mechanisms of balance and integration. Accordingly, family within the analysis of Parsons was regarded its contribution to balance and integration

of society. For Parsons the nuclear family is considered to be the most appropriate family form for modern society in terms of development. He treats the family as a sub-system of society, with functions of socialization of children and the balancing of adult personalities. Because socialization function includes the transfer of cultural norms and values, family as a social institution is important for the balance and continuity of society. Moreover, Parsons assumes that women and men has different roles within the family which are effective and instrumental roles, respectively. The status of man’s professional status is decisive on the status of the family. The woman is responsible for emotional support for the family as well as for the children. In addition, the characteristics that determine the modern nuclear family is its isolated structure and that the income earned by the man depending on the occupation he has determined the family’s living.

However, it is possible to criticize the structural functionalist approach today. The assumptions that roles within the family are stable and the family has a static nature, the sharp distinction between instrumental and effective roles, the excess power attributed to the man in the family, and the conservative and harmonious approach that is used when handling the family can be given as examples. After 1960, the nuclear family ideals adopted in the US were questioned through various social movements and the family forms that were labelled as abnormal until that time have become widespread. Accordingly, different approaches in the family field have emerged and the structural functionalist approach lost its effect.

KAYNAKÇA

- Angell, R. C. (1936). *The Family Encounters The Depression*. Newyork: Charles Scribner’s Sons.
- Backhouse, R. E., Fontaine, P. (2010). The Social Sciences and Their Histories. *The History of Social Sciences since 1945* içinde. Newyork: Cambridge University Press.
- Bell, D. (1960). *The End of Ideology: The Exhaustion of Political Ideas in Fifties*. Newyork: Free Press.
- Boss, P.G., Doherty W.J, LaRossa R., Schumm W.R. & Steinmetz, S.K. (1993). *Sourcebook of Family Theories and Methods a Contextual Approach*. Boston: Springer.
- Bruce, S., Yearley, S. (2006). Family. *The Sage Dictionary of Sociology*. London: SAGE Publications.
- Burgess, E. W. (March 1926). The Family as a Unity of Interacting Personalities. *The Family*. Vol VII, No. 1, 3- 10.
- Christensen, H.T. (1964). Development of the Family Field of Study. *Handbook of Marriage and the Family*, Chicago: McNally.
- Cooley, C.H. (1922). The Social Self. The Meaning of I, *Human Nature and the Social Order* içinde. Newyork: Charles Scribner's Sons.
- Cooley, W.C. (1956). *Social Organization a Study of the Larger Mind*. Newyork: Charles Scribner's Sons.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme Kuramı Üzerine. *Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 289-304.
- Cuff, E. C., Sharrock, W. W. & Francis, D. W. (2013). *Sosyolojide Perspektifler*. Ü. Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Darwin C.R. (1859). *On The Origin of Species by Means of Natural Selection, or The Preservation of Favoured Races in The Struggle For Life*. London: John Murray.
- Darwin C.R. (1871). *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. London: John Murray.
- Dechaux, J. H. (2011). *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*. M. Borlandi, R. Boudon, M. Cherkaoui, & B. Valade (Ed.). İstanbul: İletişim.

- Deseran, F. A., Falk, W.W. (1982). Women as Generalized Other and Self Theory A Strategy for Empirical Research. *Sex Roles*, Vol.8, No.3, 283-297.
- Durkheim, E. (1978). Conjugal Family. *On Institutional Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press. 229-239; originally published in *Revue Philosophique* 90: 1 – 14.
- Eisenstadt, S.N. (1985). Macro Societal Analysis Background, Development and Indications. S.N. Eisenstadt & H.J Helle (ed.). *Macrosociological Theory I* içinde. London: SAGE.
- Erkilet, A. (2007). *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*. İstanbul: Hece.
- Esgin, A. (2008). *Anthony Giddens Sosyolojisi*. Ankara: Anı.
- Eslinger, K.E., Clarke, A.C. & Dynes R. R. (May, 1972). The Principle of Least Interest, Dating Behavior, and Family Integration Settings. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 34, No. 2, 269-272.
- Frazier, E.F. (1932). *The Negro Family in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gecas, V. & Tsushima, T. Symbolic Interactionism. *Marriage and Family Encyclopedia*, (çevrimiçi) <http://family.jrank.org/pages/1679/Symbolic-Interact>, Erişim Tarihi: 29 Kasım 2013
- Gillespie, A. (2005). G.H. Mead Theorist of the Social Act. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 19-39.
- Holmwood, J. (2011). Sociology after Fordizm: Prospects and Problems. *European Journal of Social Theory*, 14(4), 537–556.
- Kasapoğlu, A. (2012). Ünite 1 Sosyolojik Yaklaşımlar Temelinde Aile Kuramları. *Aile Sosyolojisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Kasapoğlu, A. (2013). Sosyolojik Teorinin Özellikleri ve Tipleri, Don Martindale, *Klasik Sosyoloji Kuramları Ders Notları*. Ankara.
- Kaya, T. (2011). Chicago Okulu: Chicago’ya Özgü Bir Perspektif. *Sosyoloji Dergisi*, 3(22), 367-383.
- Klein, D.M. & White J.M. (1996) *Family Theories: An Introduction*. Thousands Oaks: Sage Publications.
- Kuper, A. (Jun 1985). Durkheim's Theory of Primitive Kinship. *The British Journal of Sociology*, Vol. 36. No. 2, 224-237.

- Lazarsfeld, P. F. & Rosenberg, M. (1955). *The Language of Social Research: A Reader in The Methodology of The Social Sciences*. New York: Free Press.
- Lumpkin, K.D. (1933). *The Family: A Study in Member Roles*. University of North Carolina Press.
- Macionis, J. (2012). *Sosyoloji*. V. Akan (Çev.) Ankara: Nobel.
- Malinowski, B. & H. Ellis (1929). *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia: An Ethnographic Account of Courtship, Marriage, and Family Life Among the Natives of the Trobriand Islands*. British New Guinea. London: George Routledge & Sons.
- Millar, L.D., Brenda, B. & May, J.V. (2000). *Sociology of the Family Investigating Family Issues*. Baston: Allyn & Bacon.
- Mowrer, E.R. (1927). *The Study of Family Disorganization: An Introduction to Sociological Analysis*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Örnek, C. (2013). Hegemonya Mücadelesi Bağlamında Filantropi ve Sosyal Bilimler: 1953 Yalova Konferansı Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(2), 141–166.
- Parsons, T. (1943). The Kinship System of the Contemporary United States. *American Anthropologist*. New Series, 45(1), 22–38.
- Parsons, T. (1954). The Incest Taboo in Relation to Social Structure and the Socialization of the Child. *The British Journal of Sociology*, 5(2), 101–117.
- Parsons, T. (1955). The American Family. T. Parsons & R. F. Bales (Ed.). *Family, Socialization and Interaction Process* içinde. Illinois: The Free Press.
- Parsons, T. (1965). The Normal American Family. P. M. Farber & R. Wilson (Ed.). *Man and Civilization: The Family Search for Survival* içinde. Newyork: McGraw Hill.
- Radcliffe-Brown, A.R. (1952). *Structure and Function in Primitive Society*. London: Cohen& West.
- Reynolds, L. T., Herman N.J. & Altamire K.R. (2003). *Handbook of Symbolic Interactionism*. Walnut Creek: AltaMira Press.

- Rousseau, N. (2002). Charles Horton Cooley Concept of the Looking Glass Self. *Self, Symbols & Society* içinde, Lanham: Rowman & Littlefield.
- Scanzoni, J. & Kingsbury, N. (2013). Structural Functionalism. *Marriage and Family Encyclopedia*, (çevrimiçi) <http://family.jrank.org/pages/1645/Structural-Functional-Theory.html>
- Shaffer, L.S. (2005). From Mirror Self-Recognition to the Looking-Glass Self Exploring the Justification Hypothesis. *Journal of Clinical Psychology*, 47-65.
- Sklair, L. (1970). The Fate of the 'Functional Requisites' in Parsonian Sociology. *The British Journal of Sociology*. Vol. 21, No. 1. London: Wiley-Blackwell.
- Steinmetz, G. (2005). Scientific Authority and The Transition to Post-Fordism the Plausibility of Positivism in U.S. Sociology since 1945. Steinmetz, G. (Ed.). *The Politics of Method in the Human Sciences Positivism and its Epistemological Others*. Durham: NC Duke University Press.
- Steinmetz, G. (2007). American Sociology Before and After World War Two The (Temporary) Settling of a Disciplinary Field. Craig Calhoun (Ed.). *Sociology in America*. The ASA Centennial History, 314-366.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Osman Akınhay (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şavran, T. G. (2013). Unite 1 İşlevselcilik-I Talcott Parsons. *Modern Sosyoloji Tarihi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2304.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2011). *Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması*. Ankara.
- Thomas, W.I. & Znaniecki, F. (1918-1920). *The Polist Peasant in Europe and America*. 5 Vols. Boston: Richard G. Badger.
- Waller, W. & Hill, R. (1951). *The Family: A Dynamic Interpretation*. Ft Worth, TX, US: Dryden Press.
- Wallace, R. A. & Wolf, A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Gelenegın Genişletilmesi*. Leyla Elburuz & Rami Ayas (Çev.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Wells, W.D. (1955) The Language of Social Research Edited by Paul F. Lazarsfeld and Morris Rosenberg. *International Journal of Group Psychotherapy*, 5:3, 323.

RELINKING THE SOCIAL AND THE POLITICAL: HEGEL, MARX AND THE POLICE AS SOCIALISATION OF THE STATE POWER^{1,2}

Erol SUBAŐI³

ABSTRACT

Georg Wilhelm Frederick Hegel has been one of the most influential philosophers of all time. His original philosophical system has been the subject of many studies from various disciplines including philosophy, political science, law, sociology and many more. Despite his long-term popularity, his complex and multi-dimensional philosophy still allow for further investigations on distinct problems. Although many studies have been carried out on him, only a few writers have been able to draw attention to his ideas concerning police power. Hence, this paper, within the problematic of differentiation of state (political) and bourgeois civil society (social), addresses the question of police in Hegel's thought and the Marx's critique of it. The study argues that the police power appears in Hegel's thought as the socialisation of the state power.

Keywords: Hegel, Marx, Police, State, Political, Social

¹ This paper was supported by Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBİTAK) a part of 2214-A International Research Fellowship Program (for PhD Students) 2014/1 Grant No:1059B141400383

² An earlier version of this paper was presented at the First International Scientific Research Congress on Humanities and Social Sciences, (IBAD 2016), May 19-22, 2016, Madrid, Spain

³ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

TOPLUMSALI VE SİYASALI BİRLEŐTİRMEK: HEGEL, MARX VE DEVLET ERKİNİN TOPLUMSALLAŞMASI OLARAK POLİS

ÖZ

Georg Wilhelm Frederick Hegel tüm zamanların en etkili filozoflarından biridir. Özgün felsefi sistemi felsefe, siyaset bilimi, hukuk ve sosyoloji dahil olmak üzere birçok farklı disiplinde çalışma konusu oldu. Uzun süreli popülerliğine rağmen, karmaşık ve çok boyutlu felsefesi hala farklı sorunlar hakkında daha ileri araştırmalara izin vermektedir. Hegel ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış olsa da sadece birkaç yazar onun polis erki hakkındaki fikirlerine dikkat çekti. Dolayısıyla bu makale, devlet (siyasal) ve burjuva sivil toplum (toplumsal) farklılaşması sorunsalı iŐinden Hegel'in düşüncesinde polis erki meselesine ve Marx'ın bu konu ile ilgili eleŐtirilerine değinmektedir. Çalışma, Hegel'in polis erkini devlet erkinin toplumsallaşma anı olarak gördüğünü ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hegel, Marx, Polis, Siyasal, Toplumsal

INTRODUCTION

Hegel is undoubtedly one of the most important philosophical figures in history. His inclusive philosophical legacy leads to various interpretations and movements (i.e. left, centre and right Hegelianism). Hegel is first and foremost a philosopher of change. Although his presentation of history- as the journey of Geist- mostly based on metaphysical arguments, the “rational kernel within the mystical shell”, as Marx (1976: 103) puts it, still contains the possibility of a materialist philosophy of history. Even his infamous dialectical reasoning serves to grasp the dynamics of ever-changing history. Hence, one can argue that Hegel’s philosophical system, specifically his political philosophy deals with immediate problems-easily identifiable as modern- of his age.

One of the most essential issues Hegel diagnosed was the distinction between state and civil society. Unlike the social contract tradition in 17th and arguably 18th century (especially in Hobbes and Locke) considering state and civil society together and in many cases, interchangeably, Hegel, consciously claimed that, in modern times, state and civil society were separated. Indeed, Hegel was not the only one who regarded civil society “independently” from the state. For instance, Adam Ferguson, one of the preeminent philosophers of the Scottish Enlightenment, and arguably one of the forefathers of sociology, has written a book called “*An Essay on the History of Civil Society*” (1995) (originally published in 1767). The point that must be underlined is that from the late 18th century on, civil society was started to be understood as a distinct entity from the state. Now, thinkers like Ferguson were able to write the history of civil society *without* referring to the state. It is not clear that whether Ferguson was aware that his theoretical move had crucial implications in terms of state-civil society relations. Yet, it is evident that Hegel was quite conscious when he was treating civil society as a distinct social sphere from the state. However, he was also aware that it is impossible to think the civil society without the state.

Hegel's importance lies chiefly in his ability to identify the bourgeois character of the civil society. He explicitly used *bürgerliche Gesellschaft* (bourgeois society) which is not a direct translation of the term civil society as it is commonly used in English. Hegel, obviously, redefined the term by underlining its *bourgeois* character. By doing this, he replaced civil society into its historico-social context. Furthermore, state and civil society have not just separated; but both have been structurally transformed. Thus, Hegel's project appears to classify those new forms of state and civil society and to relink them.

The crucial point of the argument is that the differentiation of state and civil society is avowedly a modern product of capitalism. Under feudalism, the state and civil society was one and the same because of the fact that state fused every aspect of private lives in civil society. Be it, property, trade, society or man, various social forms were inherently *political* in the sense that state entirely subsumed civil society. Then, every social form inevitably had a political character. In other words, in the Hegelian conceptual framework, the universal incorporated the particular.

When it comes to capitalism, not just state and civil society, but also social, political and economic spheres are separated. First and foremost,

“capitalism... differs from pre-capitalist forms...by extra-economic modes of surplus extraction, political, legal, or military coercion, traditional bonds or duties, etc., which demand the transfer of surplus labour to a private lord or to state using labour services, rent, tax, and so on.” (Wood, 1995: 29).

Hence, the distinguishing characteristic of capitalism was differentiation of economic and political moments. Contrary to pre-capitalist times, in which surplus value was appropriated by the act and/or threat of physical coercion, in capitalism, direct producer, as labour power became free in two senses of the word; free from the means of production and free from the feudal ties. Therefore, in capitalism appropriation of surplus appeared to be non-political and coercion-free. Hence, in capitalism political, social and economic

spheres were differentiated. Each, respectively, were abandoned to state, bourgeois civil society and market. This disintegration of social totality, in liberal social order, concerned Hegel and urged him to think of this crucial problem. Thus, one may argue that Hegel's *Philosophy of Right* is the result of this concern.

Whereas this Hegelian problematic of social integration preserved its actuality in post-Hegelian philosophy, political science and sociology. Few studies have pointed out that Hegel's theory of state (see Avineri, 1972) and to a lesser extent his thoughts on the police power (see Neocleous, 2000). Hence, the primary aim of this paper is to propose a conceptual and theoretical framework for police power based on the Hegelian argument of differentiation of state (political) and bourgeois civil society (social).

The core argument of the study is that, in Hegel's thought, police power appears as one of the mechanisms of the socialisation of the state power relinking the state and bourgeois civil society. Yet, it would be a mistake to conceive the police power as just a neutral mediator; instead as a part of state power, police are employed to shape bourgeois civil society in accordance to ever-changing political ends. Thus, in the Hegelian sense, police power should be taken as a form of state power fabricating consistently social order to overcome the problem of the reunification of state and bourgeois civil society.

The overall structure of the study takes the form of two sections. The first section is concerned with one of the most essential concepts of this study, civil society. The first sub-section of this part deals with the system of needs which is the material base of civil society. The second sub-section, administration of justice, shows that Hegel's bourgeois civil society, is not an entity regulating itself; rather it, despite its unprecedented benefits, systematically produces injustice, inequality and poverty. Therefore, police power is a vital apparatus to administer socio-economic and political problems. The second section includes a discussion on the Hegelian concept of state and differentiation of state and bourgeois civil society.

CIVIL SOCIETY

According to Hegel, the fundamental principle of the civil society is the concrete “*particular* person, as a totality of needs and a mixture of natural necessity and arbitrariness” This is the first principal of civil society. The second one is that each particular person satisfies its needs in relation to other particular persons through *the mediation* of the form of *universality*. In other words, individual acts arbitrarily to satisfy his needs. Yet, his arbitrariness or selfishness connects him to the others for a greater or universal good. The individual becomes individual only in his relation to other individuals. Here, Hegel clearly follows the predominant, political-economic interpretation of the “market”. Like, Smith, he stresses that being selfish is not actually being selfish because it serves a greater, a universal objective. Civil society as the totality of rational, selfish particular individuals manifests itself as a higher stage of history.

Being intermediate between family and the state and a “self-sufficient entity” civil society is the child of the modern world. In civil society, each and every individual is dependent on others to achieve his/her ends. Therefore, the *particular* gains a *universal* form in civil society. Every individual seeking to satisfy its interests -voluntarily or not- contributes to the welfare of others. This is the underlying principle of civil society in which *particularity* and *universality* are separated but bound up and conditioned by each other. At this point, Hegel gives the tax example according to which one individual can claim that paying taxes is against his/her *particular* interests. Yet, in a country where nobody pays his taxes, there can be no particular ends. Therefore, although paying taxes looks like against particular interests, by being in accordance with the *universality*, it is also indirectly in accordance with the *particular* ends.

According to Hegel, the civil society contains the following three moments:

- A. The mediation of need and the satisfaction of the individual [deseinzelnen] through his work and through the work and satisfaction of the needs of *all the others* – the *system of needs*.

- B. The actuality of the universal of *freedom* contained therein, the protection of property through the *administration of justice*.
- C. Provisions against the contingency which remains present in the above systems, and care for the particular interest as a *common* interest, by means of the *police* and the *corporation* (Hegel, 1991: 229).

SYSTEM OF NEEDS

Particularity, as a subjective need, can attain its objectivity only through the satisfaction of the needs by means of external things like property and products, needs and wills of others and activity and work. This is the *system of needs*. Individual acts and works to satisfy his/her needs, by doing so, s/he helps others to satisfy their personal needs. Therefore, there is a mutual benefit in working and/or appropriating property for every member of the *system of needs*. This interaction between particular entities, although, *prima facie*, looks like random and arbitrary; actually, is *determined* by the universality of the Idea.

Unlike animals, human beings are capable of multiplying both the needs and the different ways of satisfying them. The natural and/or spiritual needs, which are diversified by education, lead human beings into necessary social relationships with others. Thus, in civil society, every individual activity assumes a social character. At this point, one can contend that Hegel's *system of needs* is a more developed and sophisticated version of the famous formulation of Smith, according to which, individuals satisfy their needs not because of their "benevolence", but because of their own search for satisfaction of their needs. Hegel argues that the *system of needs* seeming like based on particular individual selfishness actually ends up with a kind of collective benevolence which is definitely compatible with the universality of the GEIST. Therefore, it is the distinctive feature of the modern society. Hegel remarks that the work is the mediation between the "need" and the satisfaction. On the one hand, the work itself satisfies a particular need; on the other hand, it gives necessary means to the worker to satisfy his/her own needs. At this point, it should be noted that

Hegel acknowledges the Smithian concept of the “division of labour”. Like Smith (1981) Hegel recognises the fact that division of labour serves to increase the general wealth of the society. He also argues that; the division of labour deepens the *system of needs* by making people more *dependent* on each other. Besides, also like Smith, he warns that the division of labour could turn individuals into the simple machine-like creatures.

In Hegel’s words:

In this dependence and reciprocity of work and the satisfaction of needs, *subjective selfishness* turns into a *contribution towards the satisfaction of the needs of everyone else*. By a dialectical movement, the particular is mediated by the universal so that each individual, in earning, producing, and enjoying on his own account [*für sich*], thereby earns and produces for the enjoyment of others (1991: 233).

The individuals have different “basic assets, i.e. Capital” and different skills and abilities to have properties and resources. The latter is partially conditioned by the former. Therefore, in this “sphere of particularity” resources are unequally distributed among individuals. This inequality and differentiation in civil society lead to emerging various socio-economical groups, whose members are similar in terms of “means, varieties of work, modes of satisfaction, and theoretical and practical education” which are called *estates* (Hegel, 1991: 234). Civil society is divided into different estates. While the family is the primary basis of the state, the estates are the second. It might be said that estates gather individuals having the same socio-economic status in civil society and connect them to the state. At this point, it should be noted that *estates* are not equivalent to social classes since Hegel already uses the term *Klasse*, class in different contexts. In Hegel, *estates* are understood to be mediating mechanisms between civil society and the state. Yet, as Marx points out in *Critique of Hegel’s Doctrine of the State*, [henceforth *Critique*], they do not fulfil this duty. They are not the moments of *politicisation* of civil society; rather they are the moments of *socialisation* of state

power. In other words, they are the mechanisms of penetration of the state power into the civil society. Nevertheless, the gap between state and civil society can be overcome only by the political participation of the civil society into the legislative power of the state. According to Marx, Hegel's *Standes*, -inspired by the *Standes* existed in the mediaeval age- in which there was no gap between the state and civil society- are condemned to be *anachronic* institutions. Marx argues that particularly with French Revolution, *estates* as being political expressions of the state and civil society's identity were dissolved into *social classes*. In other words, the "*political*" is divided into the *political* (as state) and the *social* (as civil society). Meanwhile, civil society itself has been split up into different social classes, and the institutional architecture of the state is simultaneously diversified. Thus, the problem of identity has been deepened and got complicated. What is to be done is to give a *political* character again to the *social* one. This would be possible only by the "*politicisation*" of the social classes which means *in toto* their political representation in the legislative power. Here, *pace* Hegel's monarchical position, Marx obviously defends a democratic one. This is the only way of overcoming the separation between the state and civil society. That is the point that Hegel has missed. He has correctly identified the problem of separation of civil society and the state. However, his solution was to build bridges between the state and the civil society, which were the one-way mechanisms of the state's penetration into civil society. Marx argues that *Stande*, as presented by Hegel, is just the "political illusion" of the civil society. At best, they might be corporational-technical-administrative mechanisms of the state power in the civil society. As noted by Marx, the *Stande* is the "synthesis of state and civil society" and nothing more. In this regard, Hegel's diagnosis is accurate; yet his treatment is wrong. As for Marx, he also recognises the separation of the state and civil society as a problem to overcome. Nevertheless, his solution is the diametrically opposite one. He proposes the *politicisation* of the civil society rather than the *socialisation* of the state power through different institutions.

ADMINISTRATION OF JUSTICE

The second moment of civil society is the administration of justice. As we have seen above, the *system of needs* is possible only by means of the abstract *right of property*. Every individual has that right. Yet, its actuality is possible only by the *protection of property* through the *administration of justice*. The primary instrument of justice is the law. Hegel claims that, in modern times, through the *customary rights*, the law has reached a certain point of *universality* and *rationality*. At the end of this process, abstract right becomes law and only through the law, the property and personality of the individual can be recognised. As Avineri (1972: 136) puts it, “Property is an objectification of the self which raises it from the realm of pure subjectivity into the sphere of external existence.” That is to say; the individual can be recognised as “legal subject”, vis-à-vis the law, as long as he has property. In other words, having property makes individual a formal-legal subject. Since property and personality are legally-universally recognised in civil society, the *crime* lost its *subjectivity* and became a *universal* issue. In Hegel’s (1991: 250) words: a criminal action “may be a *danger* to society.” Once the right of private property has been integrated into the legal code, any attack on the private property assumes not a *particular* but *universal* character. It appears as a direct attack to and threatens the *security* of the civil society.

In civil society, the *universality* dissolves itself into a diversity of *particularities*. Thus, *particularities* should be united once again as the *universality*. On the one hand, individual freedom, as the particular will is the distinctive feature of civil society. It is compatible with the GEIST. Yet, on the other hand, these different particularities and even different *estates* pose a problem of social cohesion and/or unity in civil society. Therefore, unity dissolved into different individuals should be reconstructed without abolishing those particularities. As Avineri (1972: 151) puts it, there must be an *integration through differentiation* in civil society. That is the essence of the *Philosophy of Right*. How to rebuild a harmonised social order by reuniting the state and the civil society on the one hand and the civil society *as a whole* which is divided

into classes, estates and individuals on the other. That is particularly difficult since, as we have seen above, in civil society wealth and properties are unequally allocated. Therefore, in Hegel's (1991: 259) words:

“Justice is a major factor in civil society: good laws will cause the state to flourish, and free ownership is a fundamental condition of its success. However, since I am completely involved in particularity, I have a right to demand that, within this context, my particular welfare should also be promoted. Account should be taken on my welfare, of my particularity, and this is the task of the *police* and the *corporation*.”

According to Hegel, wealth in civil society is conditioned by the objectives of the system of needs and the subjective, arbitrary will and the particular nature of individuals. The security of persons and property is not enough to reconstruct the unity in civil society. Livelihood and welfare of particular individuals should also be secured as an individual right. For instance, interests of the producers and consumers might be antagonistic. Even if the market is partially capable of overcoming this problem, there should be an “agency which stands above both sides” to “regulate” this antagonistic relation. It seems that Hegel is not entirely convinced by the claim that market is fully operational without state regulation(s). He is worried about the fact that especially “large branches of industry dependent on external circumstances and remote combinations” whose general outcomes are impossible to foresee by individual beings specialised in just one branch and having limited knowledge about market mechanisms.

POLICE

Hegel claims that the police must mediate between the individual capacity and the universal possibility. Just like Smith's concept of police (see 1982) Hegel's police concept is also much broader than its contemporary meaning. For Hegel (1991: 262): “The police should provide for street-lightning, bridge building, the pricing of daily necessities and public health.” Yet, pace Smith (1981) Hegel suggests that it is impossible to think market without regulation and the state. There must be laws and regulations to limit

the market operations. For instance, Hegel points out that “freedom of trade” should be compatible with the “general good.”

At this point, it must be remarked that Hegel considers police and the corporation as the mechanisms of the civil society and not those of the state. Prima facie, it is meaningless in the sense that civil society cannot have such an independent mechanism that would promote the wealth of the poor. Market relations cannot tolerate it. Besides, without the coercive power of the state, it would be entirely useless. So, why does he integrate police and corporation into the civil society? At this point, it might be useful to remember once again Marx’s Critique of Hegel according to which, once Hegel has established the state and the civil society as distinct spheres, he could not leave civil society on its own. Marx (1975: 111) remarks that police, judiciary and the administration is not the representatives of the civil society, as claimed by Hegel; on the contrary, they are “representatives” of the state, and their task is to administer the state against civil society. Therefore, the police and/or police power must be understood as a part of the state not that of the civil society. It is a particular way of state’s intervention into civil society. Particularly, the police power is the socialisation of the state power. It is one of the attempts to relinking political and social which are separated in a specific historical process by the development of capitalist relations of productions. Thus, I argue that it is a specific form of the state power. It is historically one of the outcomes of the state-civil society distinction. I also contend that this socialisation of the state power is the opposite form of the politicisation of the civil society. As a constant and constitutive power, the police power constantly shapes and reshapes the civil society in such a way that it momentarily oppresses the politicisation of the civil society. However, it is pertinent to note that neither state nor civil society should not be taken as static, abstract-formal and ahistorical categories. Rather, the interpenetrations and interactions between the state and the civil society shape and reshape both. This is not a one-way influence of the state into the civil society; rather state itself, on the one hand, is the outcome of the complex totality of social relations within the civil society and on the other hand; results from the particular form of the state-civil society relations. Therefore, one must

analyse the state and civil society relation in their socio-political and historical context and both in terms of continuities and discontinuities. In this regard, one should take “the police power” into consideration relationally to the state and civil society. Since I shall focus on the concept of the state in the next section; I shall content myself here with stating these remarks.

While police, secures and protects universal idea as an “external order and arrangement” in the particularity of the civil society, the corporation is the ethical return of particularised universal idea to the civil society. In this sense, the corporation is representational institution engaging particular end with the universality of the civil society. As we have seen above, civil society is composed of different estates. Corporations are representational organs of these estates (agricultural, intermediate and universal). In this regard, the function of the corporations is to defend interests of its members. Yet, its real function is to adapt all the selfishness and ego of the members of a corporation to the universal Idea. While “the family is the first ethical root of the state; corporation is the second and it is based in the civil society” (Hegel, 1991: 272). The former represents the substantial unity while the latter signifies the unity of the particular need and its satisfaction and abstract legal universality; that is to say, the unity of the welfare as a right and the welfare as actualisation. Corporation as such, provide “selfish” individual with a higher, universal context. It is a bridge between particular individuals living in the civil society and the state the highest stage of GEIST in the human history. Corporation as limited and finite finds its infinite and highest end in the state. Therefore, “the sphere of civil society thus passes over into the state”(Hegel, 1991).

Hegel makes a warning about the confusion of the state with civil society and reducing its *raison d'être* to the protection and/or security of property and personal freedom, eventually “interest of individuals”. He underlines that only as a member of the state, an individual can have “objectivity, truth and ethical life” (Hegel, 1991: 276). Thus, Hegel contends that there is a logical fallacy in theorising individual before the concept of the state. However, I argue that there is a circular cause and consequence fallacy in his own

reasoning. He starts with family and civil society then he reaches to the state. Yet, he claims also that without the state there would be no family and the civil society. As Marx notes in Critique, in Hegel, reasons become conclusions and vice versa. The state is immanent to family and the civil society, but it is also an external necessity. Marx criticises Hegel for giving the theoretical priority to the state and for presenting it ideally-speculatively both as reason and consequence. Pace Hegel, Marx tends to emphasise the role of the family and of the civil society as the preconditions of the state. Hence, while Hegel underlines the primacy of the state; Marx highlights the role of the family and of civil society as the basis of the state. At this point, I claim that neither Hegel in the Philosophy of Right nor Marx in the Critique, despite the fact that they were really close to that point, realized that civil society and the state do exist relationally. That means that they condition and determine each other. I suggest that neither state nor civil society should be taken as ontologically isolated spheres; rather one should investigate their relational crosscutting mechanisms, institutions, and phenomenal forms of interpenetrations to capture the characteristics of state- civil society relationship.

STATE

Hegel argues that his approach to the state is philosophical rather than historical and/or anthropological. He also contends that Rousseau's claim according to which principal of the state is the *will* is right. Yet, Rousseau was wrong when he was considering the *universal will*, only as the sum total of the different individual's *wills*, which do exist independently from the personal will. Yet, only in the modern state, particular will and the universal will become "one". While particular will is subjective, the universal will is objective. The fusion of particular will and universal will is the rational kernel of the modern state. For instance, in the states of classical antiquity, the universality existed; yet there was no particular will. Particular will was subsumed by the universal one. In other words, there was no civil society but the state. Everything was political, and there was no personal freedom but the will of the sovereign. Nevertheless, in modern times, particular will and universal will independently exist, and they are reunified in the modern

state. In this respect, the state is the “ethical whole” of the Idea of freedom and its actualisation. It is the consciousness knowing itself. Hegel argues that any discussion of freedom must start with the essence of the state rather than an individual. It is the general scheme of the state and not of a particular one. Since, it is not a “work of art” There might always be “arbitrariness, contingency, and error and bad behaviour” in the state (Hegel, 1991: 279). Nevertheless, in Hegel, the essence of the state remains affirmative.

The Idea of the state:

- A. has *immediate* actuality and is the individual state as a self-related organism – the *constitution or constitutional law* [*inneresStaatsrecht*];
- B. passes over into the *relationship* of the individual state to other states – *international law* [*auseresStaatsrecht*];
- C. is the universal Idea as a *genus* [Gattung] and as an absolute power in relation to individual states – the spirit which gives itself its actuality in the process of *world history* (Hegel, 1991: 281).

First, it is pertinent to note that the constitutional monarchy limits Hegel's horizon of his political philosophy. Even, the whole *Philosophy of Right* might be read as the vindication of the Prussian constitutional monarchy. According to Hegel, the state itself is an *organism* with its various forms of powers and functions. The constitution is the “starting-point” or the heart of that organism. From there, the idea of the state is differentiated into various powers and functions of the state. By positing state and constitution like this, he attributes the power of the state to itself. There is no attribution to the civil society. Therefore, it seems that state and constitution *per se* have political power. In that sense, it can be argued that both state and the constitution are reified. There is neither social nor political origin of the state power except the Idea. That means, in Hegel, state power is self-referential. Marx remarks that Hegel’s true interest is not the philosophy of right but *logic*. His method is to derive the empirical fact from the abstract idea or concept.

However, Marx suggests a diametrically opposite one; to make abstractions through empirical facts. “The concern of philosophy is not the logic of the subject-matter but the subject-matter of logic. Logic does not provide proof of the state, but the state provides proof of logic” (Marx, 1975: 73). In this regard, Hegel’s constitution is rational in so far; its elements are compatible with the abstract categories of logic. State’s institutional architecture is based on the abstract categories of the Concept. However, as Marx underlines, one should investigate the state’s institutions and not the categories of the concept to acquire the knowledge of the state. According to Marx, Hegel’s *methodology* is problematic. His method turns *exoteric* into the *esoteric*. The process of acquiring knowledge should be from *empirical* to *theoretical* and not the *vice versa*.

Theorizing constitutional monarchy as the ultimate stop of the GEIST, Hegel had to clarify the role of the monarch in that constitutional monarchy. He attributes three moments to the sovereign; the universality of the constitution and the laws, consultation as the reference of the particular to the universal and the moment of *ultimate* decision as the *self-determination* (Hegel, 1991: 313). As can be seen, on the one hand, the sovereign has the universality of the laws and the constitution is represented in his *personality*. On the other hand, he is the ultimate particular will. Every particular decision of the sovereign is also universal: a “modern” justification of a “pre-modern” power. It appears as a theoretical *fait accompli*. In this regard, one can contend that Hegel’s whole political project is an *anachronic* effort to put the archaic forms of political power and institutions into a modern socio-political context. I contend that this is an important tension in his political philosophy.

Sovereignty is initially objectivity and then Hegel remarks that sovereignty can exist only as the subjectivity of the Idea. Thus, objectivity is first subjectified and second personified in the *monarch*. “The personality of the state has actuality only as a *person as the monarch*”(Hegel, 1991: 317). Why objective sovereignty has to be subjectified in that particular person? As Marx put it, one individual is different from all the others. Why is that? What about the other individuals? What makes special the monarch in terms of GEIST? There

is no answer for that in Hegel. Marx remarks that Hegel “does not say that the will of the monarch is the final decision, but that the final decision of the will is- the monarch” (1975: 82). Moreover, Hegel differentiates arbitrarily “one individual,” i.e. the *monarch* both from the state and civil society. The source of his power and/or sovereignty is not the other individuals nor civil society but the “Idea” itself. According to Marx, Hegel reifies one individual without even explaining its defining character. Thus, the subject becomes predicate and the predicate becomes subject (Avineri, 1968:15). The source of its power remains unknown since abstract concepts such as Idea or GEIST could not give him that power. The monarch suspends the mid-air. Hegel fails to explain the real socio-political basis of the monarch’s power and/or sovereignty. As for Marx, monarch’s sovereignty results from the people itself and nowhere else. Idea, GEIST or state cannot give him that power because the state itself is based on the people. Without people, the state would be nothing but an “abstraction” (Marx, 1975: 85). Furthermore, in reality, he does not even possess the sovereignty; rather he just represents the sovereignty of the people.

Since civil society is the sphere of conflict and particular interest, it has to be administered by “higher authorities” to adapt particular interests to the universal ones. This is the immediate concern of the *executive power*. Even though civil society is divided into estates and corporations whose functions are already similar to those of the executive power; they are not official organs of the state power like bureaucracy. Therefore, estates as mediating mechanisms are immediately subjugated to the executive power of the state. The administration of the police and the judiciary is one of the functions of the executive power even though they are located in the sphere of civil society. The members of the executive power, bureaucrats, are determined according to the principle of the division of labour, and they are expected to be rational and qualified. According to Marx, Hegel fails to explain the very roots of the executive power. He is contented with a formal description of it. Hegel’s main concern is the *separation* of the state from civil society; of particular interests from the universal ones. Therefore, bureaucracy and corporations are based on this separation. While bureaucracy is the “civil society of the state”, the corporation is the “state of the civil

society” (Marx, 1975: 106). By saying this, Marx tries to show that Hegel cannot overcome his own state-civil society dichotomy; rather he establishes various state mechanisms as *socialisation* of the state power. While they are supposed to be political moments of civil society, they remain administrative moments of the state over civil society. As being “civil society of the state”, civil servants belong to the *middle class* having both political consciousness and a great level of education. Hegel argues that civil servants as being part of the *middle class* constitute the “mainstay” of the state as far as “integrity and intelligence are concerned”. According to Hegel, a developed country needs a developed *middle class*. That is the problem of Russia for instance. There, there is no middle class but serfs and rulers. Official bodies which constitute the executive power of the state are characterised by the hierarchical internal structure and the division of functions. It seems like that, Hegel considers the executive power of the state purely as an administrative-technical power over civil society which is exercised through qualified and rational bureaucrats. Therefore, Marx (1975: 114) points out that Hegel establishes “executive as an *antithesis* of civil society and indeed as a dominant polar opposite. How then does he prove the existence of an identity?” That is indeed a rhetorical question underlining the fact that Hegel cannot establish the unity between the state and civil society.

According to Hegel, legislative power is composed by the constitution, the monarch, the executive power and finally the estates. These are the origins of the legislative power. Hegel’s whole formulation is based on the idea of mediation. The constitution, executive power and estates are the mediating mechanisms between the sovereign and the people. Hegel claims that *the absence of those mechanisms characterizes despotic state*. Nevertheless, that does not mean that Hegel’s concern is *democratic* representation. That is not the case. The only potentially “democratic” elements in the legislative power, i.e. the estates are far from fulfilling that mission. For instance, it is not possible for every member of the estates to become representative of his estate. The representatives of the estates are supposed to be familiar with the universal idea, i.e. the interests of the state and the particular interest. A representative is expected to have certain

intellectual faculties and physical skills. Besides, the general mission of the representatives of the estates is to reconcile universal interest of the state and particular interests of the different estates. The different estates have different characteristics in terms of representation. As for the *universal estate*, i.e. the estate of civil servants as a part of the legislative power, becomes a *private estate* and obtains *political significance* and function. Since the members of that estate are also the member of the state, Marx claims that, in Hegel, the only moment of unification of the *political* and the *social* is realised in that estate, i.e. the *bureaucracy*. Likewise, because, the bureaucracy is established on the principle of remuneration, the members of that estate are strictly dependant on the state. Another estate namely agricultural, *substantial* estate, compared to the other, is more independent and better equipped in terms of political instruments. It is independent, because its income is not coming directly from the state but from the land. It's the private property that makes it independent. Every member of this estate, by birthright, has *inherited property*. Therefore, the wealth makes them to a certain extent political subject. As for bourgeois estate, Hegel attributes it a certain *democratic* character. The *democratic* political participation of the individual in the state affairs seems to Hegel is nothing but an *abstract* and *generic* effort. Hegel argues that, initially, the individual has to be mediated through his estate. Only by doing so, he would become a *universal* actor. Besides, Hegel claims that direct participation of each individual to state affairs presupposes the fact that each individual is "*expert on such matters*". Yet this is not true. Hegel closes the way for the political participation of the masses. Instead, he shows them the sphere of public opinion to express their political opinions. Hence, Hegel has in his mind a corporative representation. That is to say, deputies elected by the members of the civil society, are not the representatives of the individuals but only of the estates. At this point Marx (1975: 188) criticizes Hegel from a democratic standpoint:

As we have seen, the state exists *only* as a political state. The totality of the political state is the legislature. To take part in the legislature, therefore, is to take part in the political state, it is to prove and realize one's *existence as a member of the political state as a member of the state*.

Similarly, Marx argues that one-sided, abstract-legal and/or only *social* citizenship is not enough to become a “real” member of the state. To become a real member of the state, the citizen has to realise himself *politically* which is only possible by taking part in the legislature.

CONCLUSION

To conclude, it can be said that Hegel's significant contribution to political theory was to identify the state and civil society distinction due to capitalist modernisation. On the one hand, civil society, as *bürgerliche Gesellschaft*- [bourgeois society]- is divided into different classes; on the other hand, simultaneously the institutional architecture of the state is widely diversified. Thus, the problem of unity becomes more and more complex. Once, Hegel problematizes this distinctions and separations as such; he tries to re-establish the unity of the state and civil society through specific mechanisms such as police, judiciary and corporation. Yet, as Marx puts it, these mechanisms created solely an "illusion of unity" and essentially remained as administrative mechanisms of the state vis-à-vis civil society. Following Marx's criticism of Hegel, I claim that by capitalist modernisation, the *political* unity of state and of civil society, existed in pre-modern ages, is dissolved into *political* (state) and *social* (civil society). Hegel's effort is to *expand* and/or *socialize* the state power to reconstruct that unity while Marx's solution to that problem is the *politicisation* of civil society especially by the political participation of the masses into the legislature. In this formulation, the police power appears as a new and historical form of state power, and as a mechanism of *socialization* of the state power. A mechanism whose general mission is to *administer* the constant socio-political contradictions emerged in civil society.

ÖZET

Alman idealizminin önemli temsilcilerinden Georg Wilhelm Friedrich Hegel tarihselci, kapsamlı ve sistematik felsefesi ile önemli bir düşünsel miras bıraktı. Hegel'in tarih felsefesi diyalektik bir form altında, sürekli dönüşen, hareket halinde bir akış fikrine dayanır. Metafizik bir kavram olan Tin'in yolculuğu olarak tasarlanan bu dönüşüm fikri kapitalizmin ortaya çıkması ve Fransız Devrimi gibi gelişmeleri anlamak için felsefi bir arka plan sağlar. Buna göre dönüşüm soyut bir rasyonelliğin kendi kendini gerçekleştirme yolculuğudur.

Hegel'in tarihselci bakış açısı kendinden sonraki birçok düşünürü etkiledi. Tarihsel materyalizmin "tarihsel" sıfatının köklerinin Hegel'de olduğunu söylemek yanlış olmaz. Marx ve Engels tarihsel devinimi açıklayabilmek için Hegel'in idealist tarih felsefesi içinde materyalist bir imkân gördüler. Bu isimler dışında da birçok düşünür kimi zaman olumlayarak kimi zaman da eleştirel bir tutum takınarak Hegel'e göndermede bulunmak durumunda kaldı. Bunlar arasında Nietzsche, Kierkegaard, Feuerbach, Bauer, Lukacs, Gentile, Croce, Gramsci gibi önemli isimler zikredilebilir. Hegel'in özellikle fenomenoloji, tarih, hukuk, devlet alanlarında yazdıkları çok geniş bir etkiye neden olmuştur. Başta Marksizm olmak üzere, Liberalizm ve Faşizm de ideolojik içeriğindeki birçok temayı Hegel'e referansla açıklamıştır.

Bu bağlamda Hegel felsefesi ile ilgili sayısız çalışmadan söz edilebilirse de Hegel'inki gibi soyutlama düzeyi bir hayli yüksek, kompleks bir felsefi sistemin tam anlamıyla tüketildiğini söylemek mümkün değildir. Her ne kadar Hegel'in devlet felsefesi önemli çalışmalara konu olmuş olsa da aynı şeyi onun polis erki ile ilgili düşünceleri için söylemek mümkün değildir. Hegel'in polis erki ile ilgili düşünceleri sınırlı sayıda çalışma hariç genellikle onun devlet ve hukuk felsefesi ile ilgili görüşlerinin gölgesi altında kalmıştır.

İşte bu çalışma genellikle görmezden gelinen bir kavram olarak Hegel'in polis erki ile ilgili düşüncelerine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı Hegel'in siyasal teoriye en önemli katkılarından biri olan devlet burjuva sivil toplum ayrışması tahlili altında onun polis erkine bakış açısının Marx'ın Hegel'in hukuk

felsefesi eleştirisini üzerinden değerlendirmektedir. Hegel, söz konusu farklılaşmayı önemli bir sosyo-politik sorun olarak tanımladı. Zira devlet ve burjuva sivil toplum ayrışması siyasal özdeşliğin yitimi anlamına gelirken burjuva sivil toplum içindeki bireysel atomizasyon toplumsal özdeşliğin ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Hegel devlet ve burjuva sivil toplumu “kurumsal aracılar” ile birbirine bağlayarak her iki özdeşlik sorununu da zdmeyi amaçladı. Bu kurumsal aracılardan en önemlilerinden biri polis erkidir. Bu çalışmanın ana argümanı Marx’ın Hegel eleştirisini de izleyerek Hegel’in polis erkini devlet erkinin bir formu, onun toplumsallaşması olarak kavramsallaştırdığıdır. Dahası polis erki devletin burjuva sivil toplumu sürekli şekillendirmekte kullandığı bir müdahale mekanizması haline gelmektedir.

REFERENCES

- Avineri, S. (1968). *The Social and Political Thought of Karl Marx*. London: Cambridge University Press.
- Avineri, S. (1972). *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferguson, A. (1995). *An Essay on The History of Civil Society*. F. Oz-Salzberger (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the Philosophy of Right*. A. W. Wood (Ed.), H. B. Nisbet (Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, K. (1975). *Early Writings*. R. Livingstone and G. Benton (Çev.). New York: Penguin.
- Marx, K. (1976). *Capital: A Critique of Political Economy Volume One*. B. Fowkes (Çev.). London: Penguin Books.
- Neocleous, M. (2000). *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power*. London: Pluto Press.
- Smith, A. (1981). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. R. H. Campbell, A. S. Skinner, & W. B. Todd (Ed.) (C. I). Indianapolis: LibertyPress.
- Smith, A. (1982). *Lectures on Jurisprudence*. R. L. Meek, D. D. Raphael, & P. G. Stein (Ed.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Wood, E. (1995). *Democracy Against Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

UZUN YOL şOFÖRLERİ HAKKINDA BİR SAHA ARAşTIRMASI

Onur UCA¹

ÖZ

Bu araştırma Türkiye’de çalışan uzun yol şoförleri hakkındadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır ve şoförlerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda belirli verilere ulaşılmıştır. Uzun yol şoförlerinin ilişki ağı çıkartılmış; hız, korku, umut, yemek, uzak konularına dair fikirleri öğrenilmiş ve yaşadıkları sorunlar ve önerileri tespit edilmiştir. Sonuç bölümünde ise uzun yol şoförlerinin yaşamlarında ortaklaşan yönler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzun Yol şoförleri, Nitel Araştırma Yöntemi, Sanı Yaşamlar.

¹ Arş. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

A FIELD STUDY ON LONG DISTANCE TRUCK DRIVERS

ABSTRACT

This research is carried out through qualitative research method in the case of long distance drivers with whom in-depth interviews were conducted in Turkey. Specific data has been obtained as a result. The network of long distance drivers has been outlined, their ideas about speed, fear, hope, food and distance have been revealed, the problems they generally face and their suggestions have been ascertained. The shared aspects of their lives have been indicated in conclusion.

Key Words: Long Distance Drivers, Qualitative Research Method, Assumption Life.

1.GİRİŞ

Yük taşımacılığı yapan uzun yol şoförleri, üretim ilişkisi içerisinde üretim, mübadele, tüketim döngüsündeki metaların fiziksel olarak mekanlar arasındaki dolaşımını karadan sağlayan kişilerdir. Çalışma uzun yol şoförlerinin yaşamları hakkında sosyoloji biliminin araştırma tekniklerini kullanarak elde edilen verilerin bilimsel analizini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.Uzun yol şoförlerinin çalışma koşullarını, yaşama dair görüşlerini, beklentilerini, sorunlarını ve önerilerini analiz eden bilimsel araştırma az sayıdadır. Bu bağlamda araştırma çalışma yaşamında yer alan uzun yol şoförleri hakkında enformellik olgusuna odaklanan bir olgubilim (fenomenoloji) çalışması olarak tasarlanmıştır. Olgubilim deseni farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır. Bir başka ifade ile bize tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için olgubilim uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek: 2013:75).

Olgubilimsel araştırmalarda ele alınan fenomen hakkında derinlemesine bilgi edinilmesi hedeflenmektedir. Derinlemesine bilgiyi elde etmek için en çok kullanılan araştırma tekniği görüşmedir. Görüşmeler derinlemesine görüşme şeklinde gerçekleştirilmekte ve uzun süreler içinde yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırma konusu hakkında farklı açılardan bilgi edinmek, yaşam pratiklerinin içine girebilmek ve fenomenin içinde olduğu bağlamı anlayabilmek için derinlemesine görüşmelere en verimli yoldur.

Olgubilimsel araştırma neticesinde gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde son dönem Fransız sosyoloji literatürünün iki önemli ismi olan Pierre Bourdieu ve Luc Boltanski'den yararlanıldı. Araştırma literatürünün birinci ismi olan Pierre Bourdieu oluşturduğu bakış açısı ve geliştirdiği kavramlar ile sosyoloji literatüründe önemli bir isimdir. Bourdieu rasyonel eylem kuramlarına karşı insanların pratiklere, kültürel yatkınlıklara, eğilimlere, bedensel alışkanlıklara göre hareket ettiğini bilimsel

olarak göstermesi bakımından sosyoloji literatüründe bir mihenk taşı olarak kabul edilmektedir. Kuramında alandan çıkarttığı ve kuramı içerisinde özgün anlamlara sahip olan belirli bir kavramlar dizisi bulunmaktadır. Bu kavramların başında sosyolojinin inceleme konusu olan olguların gerçekleştiği yer olarak “alan” kavramı gelmektedir. Alan bireyler arası mücadelenin yaşandığı mekandır. Mücadeleye giren bireyler ise belli kuşanmışlıklar ile alana dâhil olmaktadır. Bu kuşanmışlıklar ise “sermaye” olarak adlandırılmaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003). Alanın geniş tabanlı mücadele olanaklılığı nedeniyle sermayenin yapısı yekpare değildir. Bu nedenle sermaye birbiri ile ilişkili olan dört ayrı alttüre ayrılmıştır. Bunlar ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermaye tipi olarak adlandırılmaktadır. Sermayeler arasında geçişlilik bulunmaktadır. Sermayelerin her biri alanda kendi içerisinde dengelerin ve çatışmaların gerçekleştiği yerlerdir. Ekonomik sermaye, ekonomik kaynakların ve yaptırım olanaklarının elinde bulundurulmasını belirtmektedir. Sermaye mülkiyeti ve geliri elinde bulundurma durumu temel ekonomik sermaye öğeleridir. Ancak Bourdieu ekonomik indirgemeci değildir. Çünkü ekonomik ve ekonomik olmayan ayrımını reddederek alanın pratiklerini çalışmıştır (Göker, 2007). Kültürel sermaye ise entelektüel birikim ile ilişkilidir. Kültürel sermayenin üç alt biçimi vardır. İlki çocukluktan başlayarak ailenin içinde bulunduğu sosyal konumla belirlenen, sosyal kültürel alışkanlıkların belirlenmesini sağlayan bedenleşmiş kültürel sermayedir. İkincisi kitap, resim, sanat eseri yaratma gibi konularda kişinin hünerlerini belirleyen nesneleşmiş kültürel sermayedir. Üçüncüsü ise eğitimle elde edilmiş ve onaylanmış kurumsallaşmış kültürel sermayedir (Göker, 2007: 282-283). Sosyal sermaye, bireyin diğerleri ile kurduğu ilişkiler bütünü içerisinde bireyin yükümlülükleri, ayrıcalıkları ve itimatları gibi olgular tarafından oluşturulan sermayedir. Son sermaye tipi ise simgesel sermaye tipidir. Simgesel sermaye ayrı bir sermaye tipi değildir. Ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye tiplerini belli oranda içinde barındırarak alanda söz sahibi olmak için geçerli sermayeye dönüşmesini anlatmaktadır (Göker, 2007). Uzun yol şoförlerine dair yapılan bu araştırmada verilerin analizi için Bourdieu’nun diğer kavramları paranteze alınarak ekonomik, sosyal, kültürel ve simgesel sermaye kavramları kullanıldı. Böylece şoförlerin kültürel, sosyal ve ekonomik sermayelerini, bu

sermayeler arasındaki ilişkileri ve çalışma yaşamında bulunan diğer insanların sermaye biçimleri ile uzun yol şoförlerinin sermaye biçimlerindeki farklılıklar, benzerlikler ve bunların yaşamlarını nasıl etkilediği araştırıldı.

Araştırma literatürünün ikinci temel ismi ise Luc Boltanski'dir. Abisi Pierre Bourdieu'nun arkadaşı olan ve Bourdieu'nun araştırma ekibinde yer alan, uzun dönem Bourdieu ile birlikte çalışmış olan Boltanski'nin değer ekonomileri anlayışı ve değer ekonomilerinin işleyiş mekanizması araştırmanın sonuç bölümünde elde edilen verileri analiz etmek için kullanılan ikinci temel literatür olarak belirlenmiştir. Boltanski, Laurent Thévenot ile yazdığı "Gerekçeleştirme Üzerine Değerin Ekonomileri" (Boltanski ve Thévenot, 2006) adlı eserde insanların konumlarını nasıl meşrulaştırdığı ve gerekçelendirdiği konusu üzerinde durmaktadır. Boltanski konuyu insanların değerleri arasındaki ilişkiler üzerinden açıklamıştır. Altı dünya belirlemiş ve dünyalar arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak gerekçelendirmeler üzerinden bir değerler ekonomisi inşa etmiştir. Bu dünyalar; *Esinlenme dünyası*; bireysel yaratıcılık ve orijinalliğe dayanır. Değer, bireyin yaratıcılık kabiliyetiyle ilgilidir. *Ailesel dünya*; bireyin ailesinden getirdiği nesil ayrımı, gelenek ve hiyerarşi önemlidir. Toplumda buradan gelen bilgilerin mantığına başvurularak hareket edilir. *Yurttaşlık dünyası*; kendi değer ve ilgilerini bir kenara bırakan birey "ortak iyiye" doğru hareket eder. Ortak iyiyi belirleyen yasalar, haklar, refah devleti içerisinde yer alan dayanışma ve saygı prensipleridir. *Endüstriyel dünya*; teknik ve bilimsel prensiplere göre belirlenir. Değeri işlevsellik, üretkenlik ve verimlilik üzerinden oluşturulur. *Piyasa dünyası*; adından da anlaşıldığı gibi ekonomi dünyasıyla ilgilidir; ancak sadece sistemsel bir ekonomiye indirgenemez, bireylerin meta alış ve satış ilişkilerini de içerir. Bireyler arasındaki meta yarışına dayanır. Bireyler zengin olduğu için değerlidir. *Şöhret dünyası*; değer insanların aklında ve fikirlerinde oluşturulamazsa hiçbir şey olduğu fikrine dayanmaktadır. İnsan değerinin ölçülebilirliği kamusal değer içerisindeki geleneksel işaretlere bağlıdır. Başarı üne ve toplum içerisinde görünür olmaya bağlıdır (Boltanski ve Thévenot, 2006:159-211).

Değerler dünyasının işleyişine göre insanlar aynı anda birden fazla dünya içinde hareket ederek eylemlerini gerçekleştirebilmektedir. Ancak dünyaların etkisi her insanda aynı düzeyde değildir. Hangi dünyanın öne çıkarılacağı belirlenmesi gerçekleştirmeye gücüyle ilişkilidir. Benzer dünyalara sahip insanlar birbirlerinin gerçekleştirmelerini ve stratejilerini daha kolay anlamaktadır. Farklı dünyalardan gelen insanlar için birleştirici unsur ise “ortak iyi” üzerinde uzlaşılmasıdır. Bu “ortak iyi” farklı dünyalardan gelen insanların kesiştiği çıkarı ifade etmektedir. Genel geçer bir ortak iyi yoktur. Kişilerin ve ilişkilendikleri yapının biçimi ortak iyiyi belirler. Gerçekleştirme dünyalarına kişiler arası ilişkilerin çıkara ve çatışmaya dayanmadığı barış durumlarında ve ikili ilişkilerde gücün kurnalsız kullanıldığı savaş durumlarında ihtiyaç duyulmaz. Bu rejimler hem denkliğin hem de tartışmanın olduğu anlarla ilişkilidir (Jacquemain, 2008). Uzun yol şoförlerinin konumlarını, eylemlerini nasıl meşrulaştırdıklarını anlamak için Boltanski'nin değer dünyaları kullanılmıştır. Uzun yol şoförlerinin hangi değer dünyalarında güçlü oldukları, hangi değer dünyalarını öne çıkarttıkları ve diğer çalışanlardan farklılaştıkları Boltanski'nin değer dünyalarının ekonomisi anlayışı üzerinden analiz edildi.

2. YÖNTEM

Olgubilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir. Olgulara ilişkin yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmak için görüşmenin araştırmacılara sunduğu etkileşim, esneklik ve sondalar yoluyla irdeleme özelliklerinin kullanılması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:80). Bu nedenle alan araştırmasında derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Görüşmeler Mersin, Adana, Niğde ve Nevşehir il sınırlarında, illeri birbirine bağlayan yollarda gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması süresince yük taşımacılığı yapan 15 şoför ile görüşülmüştür. Bu şoförlerin 8 tanesi kendi aracına sahiptir. 7 tanesi ise şoför olarak şirket veya şahıs arabasında çalışmaktadır. Ayrıca uzun yol şoförü olarak şahıs, şirket veya kendi arabasında çalışmakta olup gündelik yaşamına dair videolar hazırlayarak youtube kanalına yükleyen

ve on binlerce takipçisi olan kişilerin² anlatımlarından ve gösterdikleri yaşamlarından da oldukça yararlanılmıştır. Görüşmeler yarım saat ile iki saat arasında değişen sürelerde tamamlanmıştır. Görüşülen uzun yol şoförlerinin yaşları 32 ile 56 arasında değişiklik göstermektedir. Aylık kazançları ise iki bin ile beş bin tl arasında değişmektedir. Alan araştırmasında görüşmecilerin sayısının belirlenmesi, verimli³ görüşmelerde kişilere yöneltilen sorulardan alınan cevapların benzerlik kazanmasına bağlıdır. Elbette görüşmede görüşülen kişilerden elde edilecek bilgiler bitmemektedir. Biten şey, araştırmacının kafasındaki konuya dair belirlediği cevapsız sorulardır (Hammersley ve Atkinson, 2007:91-92). Bu aşamada iki seçenek vardır. İlki yanıtlar yeterli değil ise yeni sorular eklenmeli ve yeni görüşmelere başlanmalıdır. Yanıtlar yeterli ise alan araştırması tamamlandı denilebilmelidir. Soruların yanıtları derlendiğinde bir fenomen olarak uzun yol şoförleri hakkında çalışma için gerekli verilerin elde edildiği anlaşılmış ve alan araştırması tamamlandı denilmiştir.

Nitel araştırmalarda en önemli öğelerden birisi güven duyulabilirlik kriterlerine uyulup uyulmadığının saptanmasıdır. Nitel araştırmada elde edilen verilerin geçerliliği ve güvenilirliği inanılabilirlik, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik kriterleri üzerinden saptanmaktadır (Başkale, 2016). İnanılabilirlik, görüşmeciler ile uzun soluklu görüşme, diğer görüşmeci teyidi ve araştırmacının önyargısızlığı üzerinden belirlenmektedir. Güvenilirlik ise benzer araştırmanın sonuçlarının incelenmesi ve literatürün araştırılması ile belirlenmektedir. Onaylanabilirlik, objektiflik ve önyargısız verilerin sunulması, aktarılabilirlik ise benzer çalışmalara bilginin aktarılabilmesi ile ilişkilidir (Başkale, 2016). Bu dört kriterin sağlanması nitel araştırmanın güvenli ve geçerli olduğunu belirlemektedir. Bu nedenle araştırma süresince araştırmacı önyargısız bir şekilde davranma hususunda duyarlı davranmıştır. Bir görüşmeden elde edilen

² Yaş sırasına göre; Aydın Bahar, Ümit Can, Hüseyin Gülseven, Çağlar Çalışkan, Fatih Karanfil, Enver Tuna, Nizamettin Akbaş, Muhammet Atar, Nazım Zeki Uysal.

³ Verimli görüşme, zaman süresi, görüşmecinin yanıtlara cevap verme isteği, görüşme koşulları nedeniyle görüşmenin yarıda kalması, görüşmecinin görüşlerinin derinlemesine mülakat için yeterli bilgi içermemesi veya her soruya yanıt vermek istememiş olması gibi etkenler üzerinden belirlenmiştir.

veriler diğer görüşmelerde görüşmecilere teyit ettirilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin literatür ile uygun olmasına özen gösterilmiştir.

Görüşmeler esnasında farklı sorularından oluşan iki farklı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. İlk form şoförlerin şoförlük mesleğini yaparken kurdukları ilişki yapısını öğrenmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. İkinci form şoförlerin trafığe, yaşamlarına, küçük araç sürücülerine, korku, umut, yemek, hız, sorun, umut anlayışlarına yönelik sorulardan oluşmaktadır. İlk formdan elde edilen veriler bulgular başlığı altında “uzun yol şoförü olma ve sürdürme şartları” alt başlığı içerisinde analiz edilmiştir. İkinci formdan elde edilen veriler ise bulgular kısmında yer alan “uzun yol şoförlerinin hız, korku, umut, uzak ve yemek anlayışları” ve “uzun yol şoförlerine bakış açısından sorunlar ve öneriler” alt başlıkları içerisinde incelenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Uzun Yol Şoförü Olma ve Sürdürme Şartları

Bir şoförün bu işi meslek olarak yapması için gerekli ilk şey araç sürme ehliyetidir. Ehliyet alma yaşı tır ve kamyon için (C, CE, D1 ve D1E sınıfı belgeler) 21, otobüs için ise (D, DE sınıfı belgeler) 24 olarak saptanmıştır (Karayolları Trafik Yönetmeliğinde Değişiklik [KTYD], 2015). Ehliyet aracı sürme için yetki sağlamasına karşın şoförlükten para kazanmak için yeterli değildir. Şoförlüğü meslek olarak yapabilmeniz için yapacağınız ticari işin mahiyetine göre uygun SRC belgesi almanız gerekmektedir. SRC “sürücü” kelimesinde yer alan ünsüz harflerin bileşiminden oluşmaktadır. Yük veya yolcu taşımacılığı ile kullanılacak aracın yapısına göre beş (5) adet SRC türü bulunmaktadır. Ehliyet almaya hak kazanmış her şoför bu belgeyi alma hakkına sahiptir. Yalnızca büyük otobüs kullanacak şoförler özel alt yaş uygulaması bulunmaktadır. Büyük otobüs kullanmak için en az 26 yaşından gün almak gerekmektedir. Ayrıca 66 yaşından gün almış şoförler SRC belgesi almak için başvuru yapamaz (Uslu, 2017). Ticari uzun yol şoförü olmak için gerekli olan son belge ise psikoteknik belgesidir. Bu belge şoföre sağlık bakanlığı tarafından belirlenen yetkili kurumlarca psikoteknik değerlendirme yapılması sonucu verilmektedir. Psikoteknik

değerlendirme bireyin belirli bir işteki yeterliliğinin ortaya konması amacıyla gerekli bedensel ve zihinsel özelliklerinin testler aracılığıyla ölçülmesi, bireyin belirli bir işe uygun olup olmadığını anlamaya yönelik tasarlanmış inceleme ve değerlendirme yöntemidir (Demiryolu Eğitim ve Sınav Merkezi Yönetmeliği [DESY], 2016 ve Karayolu Taşıma Yönetmeliğinde Değişiklik [KTYD], 2009). Ehliyet, SRC ve psikoteknik belgelerini tamamlayan sürücü başkasına ait araçta çalışarak gelir elde etmeye başlayabilecek yetkinliği elde etmiş bulunmaktadır. Ancak kendi aracını alarak kendi işini yapmak ister ise karayolları taşıma yönetmeliğine göre daha farklı yetki belgelerine sahip olmak zorundadır. Bu belgelerin bir kaçısı özetle, B1 belgesi; otobüsle uluslararası ve şehirlerarası tarifeli yolcu taşımacılığı, C1 belgesi; kendi işigali ile ilgili uluslararası ve yurtiçi eşya taşımacılığı, K1 belgesi; yurtiçi ticari eşya taşımacılığı belgesidir.

Bu belgelerle birlikte yük taşımacılığı yapan şoförleri ikiye ayırmak gerekmektedir. Ayrım, kendi aracına sahip, mal sahibi olarak çalışan şoförler ve başka şahıs veya şirkete ait aracı aylık, haftalık veya sefer başı ücret karşılığı kullanan şoförler arasındadır. Ayrımın ortaya konması şoförlerin çalışma ilişkilerini anlamak için önemlidir. Ayrım, şoförlerin hayatlarında var olan sorumluluklarını ve sorumlu oldukları kişilerin konumunu değiştirmektedir. Kendi aracına sahip olan şoförler aracın bakımı, kaskosu, trafik vergisi, yakıt sarfiyatı, kullanım biçimi, yük seçimi, sefer planı, taşıma ücreti gibi konularda söz hakkına sahiptir. Başka bir şahsın veya şirketin aracını kullanan şoförler ise bu konularda söz hakkına sahip değildir. Şirketin veya araç sahibinin direktifleri doğrultusunda iletişim içinde hareket etmektedirler. Kendi aracına sahip şoförler; yük tedarikçileri (komisyoncular), diğer araç sahibi şoförler, firma yetkilileri (aracını firmaya kayıt ettirdiyse) ile uyumlu çalışmak zorundadır. Sadece şoför ise firma yetkilisi, araç sahibi veya araca sahip olan şirket çalışanlarıyla uyumlu çalışmalıdır. Özetle şoför; şirket çalışanları, yöneticileri, komisyoncular, diğer şoförler ile koordineli çalışmak zorundadır. Hiçbir şoför yolda görüldüğü gibi tek başına değildir. Üstüne yüklenen birçok sorumluluk bulunmaktadır. Bu ayrımları daha iyi anlayabilmek için aşağıdaki tabloya bakalım.

Tablo 1. Şoför İlişkileri Tablosu

Şoför İlişkileri Tablosu	Varlığını Devam Ettirmek İçin Zorunlu Olarak Bağlı Bulunduğu Konumlar ve Kişiler
Araç Sahibi Olarak Şoför	Komisyoncu Firma kuralları ⁴ Kendi gibi araç sahibi diğer şoförler (komisyon vermeden veya daha az komisyonla iş bulabilmek için)
Sadece Şoför	Firma Yetkilisi Araç sahibi

Tablodan görüldüğü üzere araç sahibi olarak şoför ile sadece şoför arasında çalışma koşulları bağlamında zamansal ve mekânsal olarak bir fark olmamasına karşın bağlı bulunduğu kişiler ve konumlar birbirinden farklıdır.

Anlaşılmaktadır ki, şoför varlığını sürdürmek için belirli ilişki biçimlerini sürdürmek zorundadır. Mülkiyet şoförün varlığını sürdürmek için bağımlı olduğu ilişkilerin yapısını değiştirmektedir. “Özel mülk sosyal düzenlemeyi sağlayan bir sistem olarak kendi eylem alanımızın sınırlarını ve birinin diğeri üzerindeki imtiyazının kabulünü yansıtmaktadır” (Shaffer, 2009: 189). Mülk sahibi olan şoför seçme, planlama, düzenleme ve zamanını belirleme hakkına sahiptir. Sadece şoför olan kişi bu hakların araç sahibine ve aracın çalıştığı firmanın kurallarına devretmiştir.

⁴ Yalnızca aracını bir firma altında çalıştırıyorsa firmanın kurallarına bağlıdır.

3.2. Uzun Yol Şoförlerinin Hız, Korku, Umut, Uzak ve Yemek Anlayışları

Bir önceki bölümde şoförlerin iş ilişkilerine dair temel işleyiş bilgileri aktarıldı. Bu bölümde ise alan araştırmasında “genel sorular” adı altında sorulan sorulardan elde edilen verilerin yorumlanması yapılacaktır.

Türkiye’de kazaya bağlı ölümlerin başında trafik kazasından kaynaklanan ölümler gelmektedir. 2016 yılı verilerine göre 7300 kişi trafik kazasından dolayı hayatını kaybetmiştir (TÜİK, 2017). Bu kazalara neden olan en önemli faktör ise insan kusuru olarak saptanmıştır (Öztürk, 2013: 48). İnsan kusurunun başında ise aşırı hız ve yorgunluk önemli bir yer tutmaktadır. Aşırı hız ve yorgunluğun engellenmesine yönelik denetleme çalışmaları ağır vasıtalarda takograf⁵ cihazı ile yapılmaktadır. Kazaların başlıca sebebi olan aşırı hız ve yorgunluk olması nedeniyle her zaman yollarda olan çoğu zaman araçlarının teneke kupasında⁶ yaşam mücadelesi veren şoförlere hızın ne olduğunu, “hız yapmak zorunda kalıp, kalmadıklarını ve gerektiğinde hız yapmazsanız işini kaybetme şansınız var mı?” diye soruldu. Alınan verilere göre araç sahibi şoförler hız konusunda daha hassas davranmaktadır. Görüşmeler sırasında bir uzun yol şoförü yanımdan hızla geçen bir tırın arkasından bakıp “bu aracı süren kesin arabanın sahibi değil, araba onun olsa böyle hız yapıp arabasını yormaz, tehlikeye atmaz” demiştir. Hız konusunda dikkatli diğer kesim ise şahıs arabasının şoförleridir.

“Biz Boğazyılan Nakliyeciler Kooperatifi olarak hız kurallarına uyarız. Ben uyukum gelirse uyurum.

Arabanın sahibi de neden uyudun demez. Bak buraya ben gece geldim 23:00 gibi uyudum. 11 saat

⁵ Takograf, sürücülerin trafik denetimlerinde ayrıntılı olarak kontrol edilebilmeleri için, aracın hızını, aracın kullanım sürelerini, sürücünün dinlenme süreleri gibi bilgileri, aracı kullanan sürücünün kimlik bilgileriyle birlikte hafızasında saklayan, istenildiğinde takografin göstergesinden ya da mini yazıcısından, rapor veya grafik olarak çıktı vererek, kullanıcıyı bilgilendiren bir cihazdır (E Taşımacılık).

⁶ Ağır vasıtalarda dorsenin veya kasanın önündeki kabini de içeren bölüme kupa adı verilmektedir.

olmuş halen sıra bekliyorum (Erkek, 56 yaşında, emekli ve çalışmaya devam ediyor, sadece şoför, 2400 TL, Yozgat).

Türkiye’de hız konusunda takograf cihazının hız ve zaman dilimlerine uymadan hareket eden şoförler ise genellikle firma şoförleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Firmalar belli zamanlarda müşteri memnuniyeti, belli zamanlarda daha fazla iş alabilmek için şoförden daha hızlı gelmesini talep edebilmektedir. Özellikle hale sebze meyve taşıyan (taşımacılık sektöründe “jete kalkmak” diye anılmaktadırlar) araçlar meyve sebzenin taze kalması ve sabah haline yetişmesi için hız sınırlarını aşarak hareket etmektedir. Bu şoförlerin bazıları takograf cihazlarında farklı hilelere başvurarak cihaz düzgün çalışıyormuş gibi göstermektedir.

“Belli bir hızın altında gidersen firman bir kere, iki kere bakar hep geç kalıyorsan senle çok çalışmak istemez. Hızla gel der. Ama Avrupa’da daha farklı. Kurallar çok katı. Mesela hafta sonu tır parkında tırın içinde değil otelde yatmak zorundasın. Cezası var. Bizim firmalar tırda yat, ceza gelmezse kar gözüyle bakıyor (Erkek, Yaş 54, 14 yıldır uluslararası şoförlük yapıyor, 5000 TL, Nevşehir).

Şoförlere bir diğer soru olarak “Türkiye’de trafiğin en büyük sorunu nedir?” ve “Küçük araçlardan beklentiniz nedir?” sorusu yöneltildi. Ağız birliği etmişçesine şoförler Türkiye’de trafiğin en büyük sorunu olarak “saygısızlık”, “tahammülsüzlük”, “sabırsızlık” ve “anlayışsızlık” cevaplarını vermişlerdir.

“Şimdi 20-25 ton yük taşıyorum. Araçla 35-40 ton, rampa çıkıyorum. Önümdeki aracı geçmem gerek yoksa vites düşecek mazot (harcama) artacak, zaman artacak, arkamda 1 ton araç yol vermemek için hızlanıyor selektör de selektör. Az bir bekle zaten altındaki araba hafif ben geçeyim sen yine hızlanır gidersin. (Erkek, 35 yaşında, 9 yıldır yurtiçi şoförlük yapıyor, 2000 TL, Niğde)”

Şoförler gereksiz selektör kullanımından oldukça rahatsız olmaktadır. Ayrıca trafikteki “saygısızlığı” kendi yöntemleriyle aşmaya çalışan şoförler bulunmaktadır.

“Önümdeki aracı geçtiğim belli olmasın diye sinyal vermiyorum. Neden? Çünkü ben sinyal verince arkadan gelen taksi yavaşlayıp yol vermek yerine aman bu geçmeden geçeyim diyor. Daha da gaza basıyor.(Erkek, 48 yaşında, 15 yıldır sadece şoförlük yapıyor, 1600-2500 arası, Nevşehir) ”

Şoförlerin küçük arabalardan beklentileri ise “anlayış” olarak karşımıza çıkmaktadır. Aracı kullanırken birçok yeri (özellikle sağ alt taraf) göremediklerini, aniden duramayacaklarını, manevra yaparken bıraktıkları boşluklara fırsatçı küçük araç sürücülerinin doldurmasından, sağlayarak önlerine geçmelerinden, rampada bilerek frene bastırtmalarından oldukça şikâyetçidirler.

Şoförler için “Uzak neresidir? Aile yaşamınız nasıldır?”Diye sorulduğunda, uzaklık anlayışlarının olmadığı görülmüştür. Aile yaşamlarında ise alışılmış bir hasretlik hâkimdir. Özellikle son dönemde sosyal medyanın, iletişim teknolojilerinin ve görüntülü konuşmanın gelişmesi ile hasretlik anlayışı değişmiştir. Ancak doğum, ölüm, düğün, bayram da aileleriyle beraber olamamak aile yaşamındaki hasretliğin en önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Üç tane çocuğum var nasıl büyüdüler bilmem. Hanım büyüttü onları” (Erkek, 56 yaşında, emekli ve çalışmaya devam ediyor, sadece şoför, 2400 TL, Yozgat).

Şoförlere sorulan bir diğer soru ise, “yolda yemek alışkanlıklarınız nasıldır? Şunu hep yerim, yanımda hep şu vardır. dediğiniz bir şey var mı?” şeklinde olmuştur. Alınan yanıtlarda ortaklaşan öğelerin başında zorunlu kalmadıkça bilmedikleri yerde yemek yemedikleri görülmüştür. Arkadaş tavsiyesi ve daha önce kazanılan tecrübeler ile lokanta seçmektedirler. Varış yerine varış zamanı kısıtlı ise lokantalarda yemek yemeden araçta bulunan bisküvi, kek gibi atıştırılabilirlerle idare etmektedirler. Ayrıca bazı şoförler eşlerinin hazırladığı yolluklarla bir süre idare etmekte veya araçlarında küçük tüp taşımaktadır. Bu şoförler zaman ve mekân bulduklarında kendi yemeklerini kendileri yapmaktadır.

“Ben bilmediğim yerde yemek yemem. Eğer bilmediğim yerde yemek yiyeceksem yıkanması, yağı, tuzu, baharatı en az olan yemeği tercih ederim. Mesela kolay kolay ıspanak yemem. Nasıl yıkanmış,

nasıl yağ var bilemem. Onun yerine tavuk ızgara yerim. En azından ne eti olduğu belli.” (Erkek, 51 yaşında, 26 yıldır kendi aracında şoför, 3000-4000 TL arası, Kayseri)

Şoförler, “yolda en çok dinlendiğiniz müzik türü hangisidir?” sorusuna verdikleri yanıtı genç şoförler ve orta yaşlı şoförler olarak ayırarak anlaşılabilir. Genç şoförler cep telefonu interneti ve usb belleklerden dinlenebilecek, güncel popüler müzikleri dinlerken orta yaşlı şoförler radyo dinleyerek haber ve hava durumu gibi bilgileri öğrenmeyi tercih etmektedir. Genelde müzik, radyo programları, haberler sessizliklerini paylaştıkları bir öğe olarak görülmektedir. En çok dinledikleri haberleri ve hava durumunu öğrendikleri radyo TRT Radyosu’dur. Bunun en önemli nedeni ise Anadolu’nun birçok yol güzergâhında TRT radyosunun yayın gücü olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası tır şoförlüğü yapan bir şoför ise radyo kullanmasını şöyle açıklamıştır.

“Kendi müziklerim var onları dinlerim. Ama radyoyu dil öğrenmek için kullanırım. Mesela Macara (Macaristan) girdim. Açarım oranın bir radyosunu kulak aşinalığım olunda Macar görevlilerle gümrükte, sınırdaki işlerimi çözerken anlayayım biraz.” (Erkek, Yaş 54, 14 yıldır uluslararası şoförlük yapıyor, 5000 TL, Nevşehir).

“Bu işi yaparken umudunuz, beklentiniz nedir? En çok korktuğunuz şey nedir?” sorusuna verilen yanıtlar birbirine benzer çıkmıştır. Hemen her şoförün bu işten beklentisi ve umudu emekli olmak olarak ortaya çıkmıştır. Ancak emekli olup halen bu işi yapan şoförlerde bulunmaktadır. Onların ise bu işte bir umutları yok. Emekli parası ile geçinemedikleri için ek gelir olarak eskisi kadar yoğun ve ağır işlerde çalışmak yerine daha rahat ve sakin yük ve yollarda çalışmayı tercih etmektedirler. Bu bağlamda emekli şoförlerin en büyük lüksü sağlık güvencelerinin olmasından dolayı iş seçme şanslarının, bir anlamda lükslerinin olmasıdır. Görüşülen şoförlerin hepsinin en büyük korkusu kaza yapmaktır. Özellikle ölümlü kazaya karışmaktan çok korktuklarını dile getirdiler. Ayrıca yüklerini çaldırmak, aracının soyulması, mazotlarının çalınması da korkularının içerisinde yer almaktadır.

“Bu işin en büyük korkusu kazadır. Sonra ne vardır... Hırsızlık var, özellikle belli yerlerde çok fazla. Mesela ben firmayı ararım yüküm boşalmayacaksa İstanbul’a girmem şehrin dışında bir parkta beklerim. Araçta uyurken yanmaktan da korkarım.” (Erkek, 32 yaşında, 4 yıldır yurt içi şoförlük yapıyor, 2500 TL, Kırşehir).

Araştırma boyunca en ilginç gelen yanıtlardan birisi akaryakıt yani mazot fiyatları üzerine olmuştur. Şoförler akaryakıt zamlarına direkt olarak karşı değildir. Onları asıl ilgilendiren zamların günlük olmasıdır. Günlük zam artışına karşın nakliye ücretlerinin aynı oranda artış göstermiyor oluşu şoförleri zor durumda bırakmaktadır. Bir şoförün deyişiyle;

“İstanbul’da pazarlığı yapıyoruz yükü alıyoruz. Bolu’da mazota zam gelmiş. Kazancımız daha yükü indirmeden erimeye başlıyor. Zamlar yıllık olsa ona göre nakliye ücretimizi hesaplarız kurtaracak mı biliriz.” (Erkek, 46 yaşında, 15 yıldır kendi aracında şoför, 3000-3500 TL arası, Nevşehir)

Şoförlerin üzerinde anlaştığı diğer bir konu ise Türkiye’de gereğinden çok ağır vasıta olduğu yönündedir. Ağır vasıtaların fazla olması, denetimsiz şekilde her parası olanın bu işe girebiliyor olması, mesleğin düzenli bir işleyişinin olmamasının en önemli nedeni olarak görülmektedir. Her dönem tır garajlarında satılmayı bekleyen onlarca tır olması bu durumun kanıtıdır. Üretim ilişkileri açısından bakıldığında ağır vasıta, sahibi için bir üretim aracıdır. Üretim aracının bu kadar çok sayıda ve farklı kişiler arası el değiştiren sektörlerin başında nakliye sektörü gelmektedir. Kişilerin yüz binlerce lira hatta bazen euro verilerek elde ettiği üretim aracı olarak ağır vasıtalar denetimsiz bir rekabet içerisinde çalışmaktadır. Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti ulaştırma politikaları, izin ve vergi sistemini düzenlerken şahıs arabalarını değil, şirket veya filo firmalarının arabalarına göre düzenleme yapmaktadır. Bir veya iki ağır vasıtası olan şahıs arabaları bu politikalar karşısında giderek zor durumda kalmaktadır. İlerleyen yıllarda şirket veya filo bünyesinde çalışmayan, şahıslara ait ağır vasıtaları görmek giderek zorlaşacaktır.

“Bu iş giderek bitiyor. Arabası olan arabasını satıyor ya başka şirketin arabasını sürmeye başlıyor veya başka işe geçiyor. Ben bir araç için K belgesi alıyorum binlerce lira veriyorum. Şirket 10 araba çalıştırıyor yine tek K belgesi fiyatına.” (Erkek 36 yaşında, 5 yıldır araç sahibi olarak şoför, 3000 TL ortalama, Adana).

Öte yandan bazı kamyonların arkasında yazan “özendiğiniz hayatı yaşamakla meşgulüm” veya bu perspektifte yazılan şoförlük mesleğini birçok kişinin yapmak istediği varsayılan cümlelerde yer alan özenme, istenme durumunun oluşmasının sebebi, iş yapıları gereği gündelik yaşam rutin işleyişine uygun olmayan çalışma biçimleridir. Örneğin bu özenti şehrin kalabalığından sıkılmış, aylardır hatta yıllardır şehirden ayrılamamış bir insanın şoförün tek başına ıssız bir ovada veya dağlar arasında manzaralar eşliğinde saatlerce gideceğini bildiğinden kaynaklanmaktadır. Gerçektende şoförler rutin iş yaşamında mesaisi biten insanlar dinlenmek ve uyumak için evine giderken tüm gece boyunca çalışmaya hazırlanırlar. Bir sonraki gün Türkiye’nin veya dünyanın neresine doğru yol alacakları belirsizdir. Şoförlerin hayatlarındaki bu belirsizlik aile, arkadaşlık, akraba ilişkilerini de belirlemektedir.

3.3. Sorunlar ve Öneriler

Uzun yol şoförleri ile yapılan bu araştırmada ortaklaşan sorunlar ve bu sorunlara ortaklaşan çözüm önerileri saptanmıştır. Bu başlık altında saptanın sorunları ve çözüm önerileri dört madde üzerinden anlatılmıştır.

- 1. Sorun:** Komisyoncu, firma yetkilisi, şoför arasında belirlenen nakliye ücretinin standardı bulunmamaktadır. Aralarındaki iş ilişkisi denetimsizdir.

Çözüm Önerisi: Yapılan görüşmelerde yük ve uzaklık üzerinden belirlenmiş bir standart fiyat olmadığı saptanmıştır. Özellikle şirket araçları gittikleri ilden boş dönmek yerine çok daha ucuz nakliye ücretlerini kabul ederek araçlarını bağlı olduğu şehre veya fabrikaya geri getirtmektedir. Bu durum araç sahibi olarak şoförlerin en büyük sorunudur. Fiyat standardının sağlanması ve denetimlerin yapılması bu sorunun aşılması yönündeki en somut öneri olarak ortaya çıkmıştır.

2. Sorun: Mazot zamları.

Çözüm Önerisi: Uzun yol şoförleri, özellikle kendi aracına sahip uzun yol şoförleri akaryakıt zammına karşı değildir. Karşı oldukları şey zamların günlük, gecelik yapılmasıdır. Günlük zamlar nakliye ücretlerine yansıtılmadığı için kazançları kaybolmaktadır. Bu duruma somut öneri ise ticari yük taşımacılığı yapma yetki belgesi olan araçlara akaryakıt zamlarının günlük değil önceden tarihi belirli olan dönemlerde (3-6-12 ayda bir) gerçekleştirilmesidir.”

3. Sorun: Trafik kurallarının ihlal edilmesi

Çözüm Önerisi: Trafikte kural ihlali yapıldığı zaman yalnızca ağır vasıta sürücüsüne ceza verilmemelidir. Aynı ceza belli bir oran saptanarak araç sahibine veya aracın bağlı bulunduğu şirkete vergi artışı olarak yansıtılmalıdır. Böylece şirket veya araç sahibinin uzun yol şoförü üzerinde kurduğu baskı (daha hızlı gel, daha fazla sefer at vb.) ile ortaya çıkan kural ihlallerinin önüne geçilebilecektir.

4. Sorun: İşini iyi yapan şoförün ödüllendirilmemesi

Çözüm Önerisi: Birçok sektörde olduğu gibi işini iyi yapan tecrübeli şoförler yerine tecrübesiz, düşük ücretle çalışacak şoförler piyasada belli firmalar ve şahıslar tarafından aranmaktadır. Bu durum tecrübeli ve işini iyi yapan şoförleri olumsuz etkilemekte, kimi zaman onları sektör değiştirmeye itmektir. Bunun durdurulması ve yollarda tecrübeli, işini iyi yapan şoförlerin varlığının artması için kazaya sebep olmaması ve belli cezaları belirli sayıdan fazla almamış (kırmızı ışık ihlali, takograf ihlali vb.) sürücülere erken emeklilik hakkı veya bu şoförleri çalıştıran firmalara vergi indirimi gibi haklar tanınmalıdır.

SONUÇ

Çalışma boyunca ifade edilen ve belirtilen birçok bulgu ve yorumun ardından ortaya çıkmıştır ki, uzun yol şoförlüğünü anlatmak için en önemli kavram “sanı yaşamlar”dır. “Sanı” TDK (Türk Dil Kurumu) sözlüğünde sanma durumu veya sonucu olarak tanımlanmaktadır. Anlaşılmıştır ki, uzun yol şoförü yaşamları hep bir yerde olduğunu sanma ancak orda olmama, olamama, oraya bağlanmama, kalıcı olamama üzerine kurulmuştur. Birey sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik sermaye stoklarını muhafaza ederek, güçlendirerek veya dönüştürerek, toplumsal hiyerarşi içerisindeki konumlarını korumakta veya yükseltmektedir (Swartz, 2011: 289). Ancak günümüzde “sanı yaşama” sahip şoför için bırakınız güçlendirme ve dönüştürmeyi sermaye stoklarını korumak ve muhafaza etmek dahi çok zordur. Bu nedenle uzun yol şoförlerinin toplumsal hiyerarşi içerisindeki konumları güçlü değildir. Konumlarının güçsüz olması, Türk toplumunun değer dünyalarının yapısı ve bu dünyalara ait değer ekonomilerinin işleyiş biçiminden kaynaklanmaktadır. Türk toplumunun en önemli değer dünyaları ailesel, yurttaşlık, piyasa, şöhret dünyaları olarak sıralanabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı her birey bu değer dünyalarına sahiptir. Ancak her bireyin sahip olma düzeyi ve gücü birbirinden farklıdır. Gündelik karşılaşmalarda bireyler bu değer dünyaları üzerinden birbiri ile ilişkiye girmekte ve birbirlerine karşı manevra yaparak hâkim mevzi elde etmeyi istemektedir. Bu konumlanmaları üzerinden değer ekonomisi oluşmaktadır. Değer ekonomilerinin işleyişi ise sosyal ilişkinin yapısını belirlemektedir. Bir birey tüm değer dünyalarına sahiptir. Ancak değer dünyalarının ekonomileri eşit değildir. Birey çok güçlü ailesel değer dünyası ekonomisine sahip iken güçsüz bir şöhret değer dünyası ekonomisine sahip olabilmektedir. Bireyler sahip oldukları en güçlü değer dünyası veya dünyaları üzerinden ilişki kurmayı seçmektedir. Örneğin babası üst düzey bir yönetici olan bir birey yaşadığı bir sorun esnasında ailesel değerinden elde ettiği gücü kullanarak “siz benim ailemin kim olduğunu biliyor musunuz? Lütfen gerekli yerleri aramadan işimi halledin” diyebilmektedir. Veya hiçbir kültürel sermayesi olmadığı halde son model bir arabayla ve güvenlik korumaları ile bir restorana gelen kişiye garsonların hemen en iyi masayı verme olgusu toplumun şöhret

dünyası ekonomisini nasıl değerlendirdiğiyle ele alınmaktadır. Bu iki değer dünyası örneğinin ardından değer dünyalarının içeriğini tekrardan kısaca belirtmek gerekmektedir.

Ailesel dünya içerisinde bireyin ailesinden getirdiği nesil ayrımı, gelenek ve hiyerarşi önemlidir. Toplumda buradan gelen bilgilerin mantığına başvurularak hareket edilir. Bayramlarda, düğünlerde, doğum günlerinde, cenazelerde, akşam gezmelerinde kısacası iyi günde ve kötü günde aile üyelerinin yanında yer alabilmek ailesel dünya içerisinde değer ekonomisi sağlamada önemlidir. Şoförler ise genellikle böylesi günlerde yollarda, kendi tabirleriyle gurbette oldukları için ailesel dünya içerisinde gündüz çalışan akşam evinde olan veya sabit yaşayan bireye göre değerli bir ekonomiye sahip değildir, çalışma biçimleri nedeniyle ailesel değer ekonomilerini güçlendirme şansları zordur.

Piyasa dünyası ise bireyler arasındaki meta yarışına dayanır, bireyler zengin olduğu için değerli olarak görülmektedir. Şoförler ise yüz binlerce euro'luk tırı sürse, hatta sahibi bile olsa, yollarda yatıp kalkan, düzensiz yaşayan, zorluklarla dolu bir yaşama sahip bir insan olarak görüldüğü için piyasa dünyası içerisinde de değer ekonomileri düşüktür.

Şöhret dünyasındaysa “değer” insanların aklında ve fikirlerinde oluşturulamazsa hiçbir şey olduğu fikrine dayanmaktadır. İnsan değerinin ölçülebilirliği kamusal değer içerisindeki geleneksel işaretlere bağlıdır. Başarı ünle ve toplum içerisinde görünür olmayla ilgilidir (Boltanski ve Thévenot, 2006). Şoförlerin toplum içerisinde görünür olmayışı hatta yaptıkları işin herkesin kolaylıkla yapabileceği bir iş olarak sanılması şoförlerin şöhret dünyası içerisinde de değer ekonomilerinin güçsüz olmasını sağlamaktadır. Görüldüğü gibi Türk toplumunun önem verdiği ailesel, piyasa, şöhret dünyaları içerisinde şoförlerin değer ekonomileri ve sermaye biçimleri güçsüzdür. Şoförlük mesleğinin işleyiş yapısı, sabit mekânlarının ve ilişkilerinin olmayışı, toplumun geleneksel işleyiş zamanına ve geleneksel aile yapısına uygun çalışmıyor oluşları terimsel olarak ifade etmek gerekirse “sani yaşamları” nedeniyle toplumsal hiyerarşi içerisinde değer ekonomilerinin ve sermayelerinin dönüşme, yükselme ihtimali oldukça düşüktür. Görüşmeler

sirasında bir şoför bu durumu özetleyerek şöyle demiştir; “şoför ailesi, çocukları, uzaktaki sıcak yuvası için kendini düşünmeyen, hayatını onlar için bırakan insandır” (Erkek, 38 yaşında, 11 yıldır uluslararası şoförlük yapıyor, 4000 TL, Kırşehir) .

Türk toplum yapısının önemli değerleri olan ailesel, piyasa, şöhret dünyalarının değer ekonomileri içerisinde güçsüz olan uzun yol şoförleri Türk toplumunun bir diğer önemli değer dünyası olan yurttaşlık dünyasının değerleri içerisinde ise nispeten daha güçlü bir ekonomiye sahiptir.

Yurttaşlık dünyasında birey kendi değer ve ilgilerini bir kenara bırakarak toplumsal “ortak iyiye” doğru hareket eder. Ortak iyiyi belirleyen yasalar, haklar, refah devleti içerisinde yer alan dayanışma ve saygı prensipleridir (Boltanski ve Thévenot, 2006). Ve bu ortak iyiye doğru hareket etmede yani yurttaşlık dünyasının değer ekonomisini elde etmede ailesel, şöhret ve piyasa dünyasında olduğu gibi şoförlerin çalışma biçimi dezavantaj değildir. Ayrıca şoförlerin birçok meslek grubuna kıyasla ailesel, piyasa ve şöhret dünyalarının değer ekonomilerini güçlendirmekte zorlandıkları için bu değerleri bir kenara bırakarak yurttaşlık dünyasında güçlü bir değer ekonomisi elde etme istekleri ve ortak iyiye doğru yönelmeleri daha kolaydır. Bu nedenle Türk toplumunun en önemli değer dünyaları ailesel, yurttaşlık, şöhret ve piyasa değer dünyaları içerisinde şoförlerin en güçlü oldukları değer ekonomisi yurttaşlık değer dünyasıdır. Bu durum toplumdaki algının ve sanılanın aksine, tüm inisiyatif şoförlere bırakıldığında (firmaların hızlı gel, fazla yükü vb. talepleri olmadığı durumlarda) şoförler kurallara uyan, yasalara, haklara, politika uygulayıcılarına (polis, jandarma vd.) saygı gösteren, haksızlıkları bilmelerine karşın devlet refahı adına ılımlı davranan, şikayet etseler dahi belgelerini ve vergilerini ödemeye çalışan insanlara dönüştürmektedir. Çünkü uzun yol şoförleri Türk toplumunda gündelik ilişkileri belirleyen ailesel, yurttaşlık, piyasa ve şöhret değer dünyaları içerisinde yaşam biçimleri ve çalışma koşulları gereği diğer meslek grubu üyeleri ve insanlarla karşılaşmalarında en fazla yurttaşlık dünyası değer ekonomileri içerisinde eşit veya güçlü olabilme şansına sahiptir. Ve yurttaşlık dünyasının değer ekonomileri gündelik yaşamlarını kolaylaştıran bir yapıya sahiptir.

Özetle örnek ile anlatıldığında, bir öğretmen, bir kasiyer her gün akşam evini görmekte, her an ailesinin yanında olabilmektedir. Ancak bu durum uzun yol şoförü için aynı değildir. Ailesel dünya değeri üzerinden bakıldığında şoför ile öğretmen ve kasiyerin değeri ekonomisi aynı değildir. Şoförün ailesel dünya ekonomisi değeri daha güçsüzdür. Aynı şekilde, bir uluslararası tır şoförünün aylık geliri öğretmenden ve kasiyerden fazladır. Ancak piyasa dünyası değerleri içerisinde konumu daha kötü algılanmaktadır. Böylece piyasa dünyası değer ekonomileri içerisinde de öğretmen ve kasiyere göre daha kötü bir değer dünyası ekonomisine sahiptir. Şöhret dünyası içerisinde de öğretmene ve kasiyere göre eğitimsiz, kötü şartlarda çalışan değeri daha az olan kişi gibi görülmektedirler. Ancak şoförler bir tek yurttaşlık dünyası içerisinde diğer meslek grupları ile eşit değer ekonomisi geliştirme şartlarına sahiptir. Gündelik karşılaşmalarda diğer insanlar ve meslek grupları karşısında en güçlü manevra ve eyleme kapasiteleri yurttaşlık dünyası üzerinden olmaktadır. Yurttaşlık dünyasının ortak iyisine yönelik “Biz olmasak bu ekonomi dönmez, insanlar giyecek, yiyecek bir şey bulamaz, ihracat bizim sayemizde oluyor, bu ülkeye dövizini biz getiriyoruz, siz sıcak yatağınızda uyurken biz tüm gece kahvaltıda içeceğimiz çayı taşıyoruz” gibi söylemler yurttaşlık değerleri üzerinden kendi ayrıcalıklı konumlarını oluşturduklarının sözel ifadeleridir.

Özetle uzun yol şoförlerinin kendilerinden alınan veriler ışığında Pierre Bourdieu’nun sermaye biçimleri ve Luc Boltanski’nin değer dünyaları üzerinden şoförlerin değer ekonomilerinin ve sermaye yapısının işleyişi hakkında bilgi verildi. Böylece sosyolojik olarak bir uzun yol şoförünün yaşamının neden “sanı yaşamlar” ifadesi ile açıklanabileceği anlatıldı. Sanı yaşamların etkisinden kurtulmak, gündelik yaşamda daha güçlü manevra ve ilişki yapıları kurabilmek için yurttaşlık dünyasının değerleri ile kurulan ilişkinin nedenleri ve biçimi açıklandı. Son olarak belirtilmelidir ki; uzun yol şoförlerinin (değer dünyalarının birçoğunda) kaybetmişlik hissi ve bu histen kaçmak için işlerini, yaptıkları işi ve araçlarını yüceltme-süsleme durumu, en fazla yurttaşlık dünyası içerisinde diğer insanlarla eşit değer ekonomileriyle rekabet edebileceklerini bilmeleri hayata, topluma dair söylemlerinin yapısını belirlemektedir. Şoförlerin çalışma biçimi ve koşulları ile Türk toplumunun değerler ekonomisinin yapısının uyumsuz olması (Yurttaşlık değer

dünyası dışında) nedeniyle şoförler toplumsal hiyerarşide düşük konumdadır. Ve bu işten ayrılmak isteseler dahi, değer dünyalarının güçsüzlüğü ile yüzleşmek yerine, “sanı yaşama” devam etmeyi tercih etmektedirler. Bu durum bir şoförün deyimiyle “bu iş hastalık, bırakmak istesen de bırakamıyorsun. Ben bıraktım altı ay sonra geri geldim” şeklinde özetlenmiştir.

SUMMARY

This research is carried out through qualitative research method in the case of long distance drivers in Turkey. In-depth interviews were conducted with fifteen long distance drivers in the cities of Adana, Niğde, Nevşehir and Mersin. The network of long distance drivers has been outlined as in they should contact with vehicle owner, company employee, middleman and other long distance drivers. Their ideas about speed, fear, hope, food, distance have been revealed. Fear is in relation with traffic accident, hope is in relation with pension, speed is in relation with achievement of the task. Their main problem is the lack of inspection on shipping charge. Second problem is petrol price rises. Their suggestion is that rises in petrol price should be periodical not random or surprise. Thirdly, they would prefer if the traffic fines were not only paid by the long distance drivers but also vehicle and company owners in the way of tax fines so that anyone could not compel drivers to fast delivery.

The study showed that the most important concept to describe the long-distance driver is the "Assumption Life" as the driver is actually at nowhere when he/she is also everywhere because of the working time and the location. Home, factory, workplace and so on, everyplace is ephemerae for the long-distance driver. However, the most essential value worlds of the Turkish society which is family, market and fame worlds, require permanent space and relationship network. Every people has all the value worlds into some extent but the economies of them are not equal. Individuals are connected with each other through these value worlds in everyday life. Individuals prefer to move within the world of value they feel strong. In the family world, being with the family is important for the position in the social hierarchy. In the world of fame, success depends on the fame and being visible in a good manner in the society. The market world is based on the meta-race between individuals who are seen as valuable if they are rich. Drivers' life is not suitable with the value of fame, family, and market world so that they cannot provide strong value in these worlds to rise in the social hierarchy. Yet drivers have opportunity to have a strong value economy with in the civic value world, another important value world of Turkish society. Its common goods are the principles of

solidarity and respect to laws, rights, law-enforcement officers, bureaucratic institutions, and social order. For this reason, drivers are motivated to move towards the "common good", which determines the value of the civic world.

KAYNAKÇA

- Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 23-28. Erişim Adresi: <http://www.deuhyoedergi.org/index.php/DEUHYOED/article/download/207/221>
- Boltanski, L., ve Thévenot, L. (2006). *On Justification: Economies of Worth*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bourdieu, P., ve Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Göker, E. (2007). Ekonomik İndirgemeci mi Deniniz? G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, & Ü. Tatlıcan (Ed.) *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 277-303). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hammersley, M., ve Atkinson, P. (2007). *Ethnography Principles in Practice*. New York: Routledge.
- Jacquemain, M. (2008). *Boltanski's Moral Sociology and His Implicit Theory of Ideology*. ErişimAdresi: <https://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/90314/1/Boltanski's%20moral%20sociology%20and%20his%20implicit%20theory%20of%20ideology.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2018)
- Öztürk, O. (2013). *Türkiye'de Trafik Kazaları Gerçeği II* . İstanbul: Pasifik Ofset.
- Resmi Gazete (2016). *Demiryolu Eğitim ve Sınav Merkezi Yönetmeliği*. Sayı: 29935 Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161231-6.htm> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)
- Resmi Gazete (2015). *Karayolları Trafik Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*. Sayı:29329. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150417-3.htm> (Erişim Tarihi: 14.01.2018)
- Resmi Gazete (2009). *Karayolu Taşıma Yönetmeliğinde Değişiklik*. Sayı: 27255. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090611-2.htm> (Erişim Tarihi: 15.01.2018)
- Shaffer, B. (2009). *Boundaries of Order Private Property As a Social System*. Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

TUİK (2017). *Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri – 2016*. Kaynak:

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24606> Erişim Tarihi: 16.01.2018.

Uslu, A. (2017). *Yeni Ümit Eğitim Kurumları*. Retrieved Kasım 19, 2017, from srcbelgesi İstanbul:

<http://www.srcbelgesiistanbul.com> (Erişim Tarihi: 05.02.2018)

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.